

ลักษณะเด่นของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)



นางสาวศิริพร เศรษฐพฤทธิ

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา ๒๕๕๑

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHARACTERISTICS OF MAHACHAT KLON THET OF CHAOPHRAYA PHRAKHLANG (HON)



Ms. Siriporn Sedthaprut

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Arts Program in Thai
Department of Thai

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2008

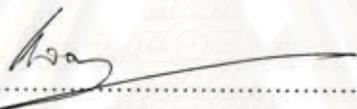
Copyright of Chulalongkorn University

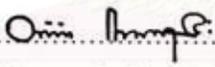
หัวข้อวิทยานิพนธ์ ลักษณะเด่นของมหาชาติกลอนเทคนิกล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
โดย นางสาวศิริพร เศรษฐพฤทธิ
สาขาวิชา ภาษาไทย
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก อาจารย์ ดร. อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล

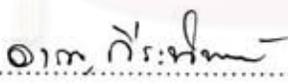
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้พิมพ์วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทบัณฑิต


..... คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพนธ์ อัครวิรุฬหาร)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์


..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร. ชลดา เวียงรักษ์ลิขิต)


..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(อาจารย์ ดร. อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล)


..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อารดา กี่ระนันท์)

สถาบันไทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ศิริพร เศรษฐฤทธิ์ : ลักษณะเด่นของมหานาคกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง(หน).
(CHARACTERISTICS OF MAHACHAT KLON THET OF CHAOPHRAYA
PHRAKHLANG (HON)) อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก : อ. ดร. อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล,
๒๔๑ หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาเปรียบเทียบมหานาคกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง
(หน) กับอรรถกถาชาดก และมหานาคภาษาไทยสำนวนอื่นที่แต่งก่อนหน้า ทั้งด้านเนื้อหา
และกลวิธีทางวรรณศิลป์ เพื่อให้เห็นลักษณะเฉพาะของมหานาคกลอนเทศน์สำนวนนี้

ผลการศึกษาพบว่า มหานาคกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้วิธี
ปรับเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่องในอรรถกถาจำนวน ๗ วิธี ได้แก่ การตัดเนื้อเรื่อง การ
เพิ่มเนื้อเรื่อง การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่อง การตัดรายละเอียดของเนื้อเรื่อง การตัด
รายละเอียดและรวบรวมความในเนื้อเรื่อง การเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่อง และการสลับลำดับ
ของเหตุการณ์ในเนื้อเรื่อง ในขณะที่มหานาคคำหลวงและกาพย์มหานาคยึดเนื้อเรื่องตามอรรถกถา
เป็นหลัก ทำให้มหานาคกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีเนื้อเรื่องในรายละเอียดที่
แตกต่างออกไปอย่างเห็นได้ชัด

มหานาคกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังสืบทอดขนบบางประการจาก
อรรถกถาชาดก มหานาคคำหลวง และกาพย์มหานาค ในขณะที่เดียวกันก็ได้สร้างสรรค์
ลักษณะเฉพาะบางประการขึ้นมา มหานาคกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงมีทั้ง
ขนบและลักษณะสร้างสรรค์อยู่ด้วยกันอย่างกลมกลืน ประกอบกับลักษณะทางวรรณศิลป์ที่
เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้แต้มแต่งไว้อย่างประณีตด้วยกลวิธีที่หลากหลาย ทั้งการเล่นเสียง
สัมผัส การสรรคำ การซ้ำคำ และการใช้ภาพพจน์ ทำให้มหานาคกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยา
พระคลัง (หน) มีความโดดเด่นเป็นพิเศษในด้านการใช้ภาษาที่ก่อให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจและ
ประทับใจในโพธิ์สัตวบารมีทานอันเลิศล้ำ ทำให้มหานาคกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง
(หน) เป็นมหานาคที่โดดเด่นและวรรณคดีที่เปรียบประดุจเพชรน้ำหนึ่งของไทย

ภาควิชา.....ภาษาไทย.....ลายมือชื่อนิสิต.....ศิริพร เศรษฐฤทธิ์
สาขาวิชา.....ภาษาไทย.....ลายมือชื่อ อ. ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล
ปีการศึกษา.....๒๕๕๑.....

4880206022 : MAJOR THAI

KEYWORDS : CHARACTERISTICS / MAHACHAT / CHAOPHRAYA PHRAKHLANG
(HON)

SIRIPORN SEDTHAPRUT : CHARACTERISTICS OF MAHACHAT KLON THET OF
CHAOPHRAYA PHRAKHLANG (HON). ADVISOR: ANANT LAULERTVORAKUL,
Ph.D., 241 pp.

The purpose of this thesis is to compare Mahachat klon thet of Chaophraya Phrakhlng (Hon) with Jātakatthakathā and previous Thai versions of Mahachats, Mahachat Kham Luang and Kab Mahachat, in contents and literary techniques in order to point out the characteristics of Mahachat Klon Thet of Chaophraya Phrakhlng (Hon)

The study reveals that Mahachat Klon Thet of Chaophraya Phrakhlng (Hon) appears 7 techniques of content adaptations compared to Jātakatthakathā: content deletion, content appending, detail deletion, detail appending, detail deletion with story combination, detail changing and changing of story orders.

The mentioned techniques supports Mahachat Klon Thet of Chaophraya Phrakhlng (Hon) the crucial difference to Mahachat Kham Luang and Kab Mahachat which more strictly follows the story of Jātakatthakathā. However, Mahachat Klon Thet of Chaophraya Phrakhlng (Hon) follows some conventions from Jātakatthakathā, Mahachat Kham Luang and Kab Mahachat. Meanwhile, it has its own innovative ways of showing literary techniques. As a result, Mahachat Klon Thet of Chaophraya Phrakhlng (Hon) harmoniously includes in itself conventions and innovations. As using of the neat literary techniques: the use of alliterations, the splendid word selection, the reduplication and the use of figures of speech, Mahachat Klon Thet of Chaophraya Phrakhlng (Hon) is distinguished in conveying emotional feelings and impression of Bhodhisatta's perfection of foremost alms. Thus, Mahachat Klon Thet of Chaophraya Phrakhlng (Hon) becomes the high prominent mahachat as one of the first grade diamond of Thai literatures.

Department : Thai

Student's Signature : *Siriporn Sedthaprut*

Field of Study : Thai

Advisor's Signature : *Anant Laulertvorakul*

Academic Year : 2008

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยดีเพราะได้รับความเมตตาจากอาจารย์อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ผู้ประสาทความรู้ คอยดูแลให้คำปรึกษา ให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ และได้กรุณาตรวจแก้วิทยานิพนธ์นี้ด้วยความเอาใจใส่อย่างดียิ่งเสมอมา

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณรองศาสตราจารย์ ดร. ชลดา เรืองรักษลิขิต ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์อารดา กิระนันท์ ผู้คอยห่วงใย ชี้แนะ และตรวจแก้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ให้สมบูรณ์ ขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ทุกท่าน ได้แก่ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ ศาสตราจารย์กิตติคุณ ดร. กุสุมา รัชชมณี ศาสตราจารย์พิเศษ ดร. ประคอง นิมมานเหมินท์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประพจน์ อัครวิรุฬหการ รวมทั้งศาสตราจารย์ ดร. ปราณี กุลละวณิช ซึ่งบุคคลทั้งหมดนี้ได้ให้คำแนะนำและข้อคิดที่เป็นประโยชน์ และช่วยให้ผู้วิจัยปรับปรุงวิทยานิพนธ์นี้จนมีเนื้อหากลมกลืนและน่าสนใจขึ้น

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอาจารย์ในภาควิชาภาษาไทยผู้เมตตาให้คำแนะนำที่ดีแก่ผู้วิจัยเสมอมา ตลอดเวลาที่ได้เข้ารับการศึกษาอยู่ที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยเฉพาะรองศาสตราจารย์ ดร. สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา รองศาสตราจารย์ ดร. สุนันท์ อัญชลีอนุกุล และอาจารย์ ดร. น้ำผึ้ง ปัทมะกลางคูล ผู้เมตตาห่วงใยและให้กำลังใจผู้วิจัยเสมอมา

วิทยานิพนธ์นี้คงสำเร็จไม่ได้ หากไม่ได้รับความช่วยเหลือจากเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ แผนกงานบริการหนังสือภาษาโบราณ และแผนกไมโครฟิล์มที่ให้ความอนุเคราะห์แก่ผู้วิจัยในการสืบค้นเอกสารโบราณเป็นอย่างดี ช่วงต้นของการศึกษาในระดับมหาบัณฑิต ผู้วิจัยได้รับทุนอุดหนุนการศึกษาจากคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และตลอดเวลาที่ทำวิทยานิพนธ์ได้รับทุนสนับสนุนจากกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งและรำลึกพระคุณเป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบคุณอาจารย์สุภัค มหาวรากร อาจารย์สุวัฒนา วรรณรังษี รองศาสตราจารย์ผกาศรี เย็นบุตร อาจารย์ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์ อาจารย์อภิสิทธิ์ เกษมผลกุล อาจารย์นิธิอร พรอำไพสกุล ที่คอยห่วงใย และให้กำลังใจ ขอขอบคุณอาจารย์จิรภัทร อาदनารี คุณอุมาวรรณ รุยาพร คุณวกุล มิตรพระพันธ์ คุณจตุพร เพชรบุรณ์ คุณดิเรก หงส์ทอง อ้ายอุนคำ คุณอวี๋ซวง ผู้เป็นทั้งกัลยาณมิตรและสหายทางปัญญา รวมทั้งบุคคลอื่นๆ ที่ไม่สามารถเอ่ยนามได้หมดในที่นี้

สุดท้าย ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณคุณพ่อ คุณแม่ และทุกคนในครอบครัวเป็นอย่างยิ่ง ที่มอบความรักความห่วงใย ให้กำลังใจ และคอยช่วยเหลือผู้วิจัยทุกๆ เรื่องโดยไม่เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญภาพ.....	ท
บทที่	
๑. บทนำ.....	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๑๕
๑.๓ สมมุติฐานการศึกษา.....	๑๕
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย.....	๑๕
๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๑๗
๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๑๗
๑.๗ ข้อตกลงเบื้องต้น.....	๑๗
๒. มหาชาติภาษาไทยสำนวนอื่นที่แต่งก่อนหน้าและมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยา พระคลัง(หน).....	๑๙
๒.๑ ที่มาของเรื่องมหาชาติ.....	๒๐
๒.๒ มหาชาติสำนวนก่อนมหาชาติกลอนเทศน์.....	๒๑
๒.๓ มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนต่างๆ.....	๒๗
๒.๓.๑ กาพย์มหาชาติ.....	๒๗
๒.๓.๒ มหาชาติกลอนเทศน์ที่แต่งหลังกาพย์มหาชาติ.....	๒๘
๒.๓.๓ มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน).....	๓๔
๓. ลักษณะเด่นของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เมื่อเปรียบเทียบกับ กับอรรถกถาเวสสันดรชาดก.....	๓๘
๓.๑ การใช้ขนบเดิม.....	๓๘

บทที่	หน้า
๓.๑.๑ ขนบด้านเนื้อหา.....	๓๘
๓.๑.๒ ขนบด้านภาษา.....	๓๙
๓.๒ การสร้างสรรค์.....	๔๔
๓.๒.๑ การสร้างสรรค์ด้านเนื้อหา.....	๔๔
๓.๒.๑.๑ การเพิ่มเนื้อเรื่อง.....	๔๔
๓.๒.๑.๒ การตัดเนื้อเรื่อง.....	๔๘
๓.๒.๑.๓ การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่อง.....	๕๕
๓.๒.๑.๔ การตัดรายละเอียดของเนื้อเรื่อง.....	๘๑
๓.๒.๑.๕ การตัดรายละเอียดและรวบความในเนื้อเรื่อง.....	๘๔
๓.๒.๑.๖ การเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่อง.....	๘๖
๓.๒.๑.๗ การสลับลำดับของเหตุการณ์ในเนื้อเรื่อง.....	๑๐๙
๓.๒.๒ การสร้างสรรค์ด้านภาษา.....	๑๑๘
๔. ลักษณะเด่นของมหานิทานกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เมื่อเปรียบเทียบกับมหานิทานภาษาไทยสำนวนที่แต่งก่อนหน้า.....	๑๒๓
๔.๑ การใช้ขนบเดิม.....	๑๒๓
๔.๑.๑ ขนบด้านเนื้อหา.....	๑๒๓
๔.๑.๒ ขนบด้านแนวความคิด.....	๑๒๔
๔.๑.๓ ขนบด้านภาษา.....	๑๒๔
๔.๑.๔ ขนบด้านฉันทลักษณ์.....	๑๒๗
๔.๒ การสร้างสรรค์.....	๑๒๘
๔.๒.๑ การสร้างสรรค์ด้านเนื้อหา.....	๑๒๘
๔.๒.๑.๑ เปรียบเทียบกับมหานิทานคำหลวง.....	๑๒๘
๔.๒.๑.๒ เปรียบเทียบกับกาพย์มหาชาติ.....	๑๔๑
๔.๒.๒ การสร้างสรรค์ด้านภาษา.....	๑๔๗
๕. ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในมหานิทานกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)....	๑๕๒
๕.๑ การเล่นเสียงสัมผัส.....	๑๕๓
๕.๑.๑ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ.....	๑๕๓
๕.๑.๑.๑ สัมผัสพยัญชนะชนิด.....	๑๕๔
๕.๑.๑.๑.๑ สัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๓ พยางค์.....	๑๕๔

บทที่	หน้า
๕.๑.๑.๑.๒ สัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๔ พยางค์.....	๑๕๗
๕.๑.๑.๑.๓ สัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๕ พยางค์ขึ้นไป.....	๑๖๐
๕.๑.๑.๒ สัมผัสพยัญชนะชนิดัน.....	๑๖๖
๕.๑.๑.๒.๑ สัมผัสพยัญชนะที่มีคำคั่น ๑ พยางค์.....	๑๖๖
๕.๑.๑.๒.๒ สัมผัสพยัญชนะชนิดัน ๒ พยางค์.....	๑๖๙
๕.๑.๒ การเล่นเสียงสัมผัสสระ.....	๑๗๓
๕.๑.๓ การเล่นเสียงวรรณยุกต์.....	๑๗๔
๕.๒ การสรรคำ.....	๑๗๖
๕.๒.๑ การสรรคำเพื่อสร้างภาพที่ชัดเจนและสมจริง.....	๑๗๖
๕.๒.๒ การสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์ของตัวละคร.....	๑๘๔
๕.๒.๒.๑ การสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์เศร้าโศกของตัวละคร.....	๑๘๕
๕.๒.๒.๒ การสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์หวาดกลัวของตัวละคร.....	๑๙๒
๕.๒.๒.๓ การสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์สงบของตัวละคร.....	๑๙๓
๕.๒.๒.๔ การสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์วิตกกังวลของตัวละคร.....	๑๙๔
๕.๒.๒.๕ การสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์โกรธของตัวละคร.....	๑๙๖
๕.๒.๒.๖ การสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์น้อยใจของตัวละคร.....	๑๙๗
๕.๓ การซ้ำคำ.....	๑๙๘
๕.๓.๑ การซ้ำคำเพื่อย้ำให้เกิดจินตภาพที่เด่นชัด.....	๑๙๙
๕.๓.๒ การซ้ำคำเพื่อย้ำอารมณ์และความรู้สึก.....	๒๐๑
๕.๔ การใช้ภาพพจน์เพื่อสร้างภาพและอารมณ์ให้ชัดเจน.....	๒๐๕
๖. สรุปและเสนอแนะ.....	๒๒๐
๖.๑ สรุป.....	๒๒๐
๖.๒ ข้อเสนอแนะ.....	๒๒๒
รายการอ้างอิง.....	๒๒๓
ภาคผนวก.....	๒๓๒
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	๒๔๑

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
๑	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนพระเวสสันดร ทำสัตตตสคัมหาทาน.....	๒๓
๒	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนพระเวสสันดร เสด็จลงสง และเสวยพระกระยาหารก่อนเสด็จไปบำเพ็ญมหาทาน.....	๒๔
๓	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดร กล่าวปฏิสันถารแก่ชุกและเชิญพรหมณ์ชุกเลือกบริโภคอาหาร.....	๒๕
๔	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์กับมหาชาติคำหลวง ตอนพระนางผู้สดี เสด็จไปเฝ้าพระเจ้าสุทนต์เพื่อทูลขอโทษ.....	๒๙
๕	ตารางเปรียบเทียบเนื้อความกัณฑ์มัทรีในมหาชาติเมืองเพชรกับมหาชาติชลบุรี....	๓๑
๖	ตารางเปรียบเทียบภาพพจน์อุปมาที่กล่าวตรงกันในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวน เจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดก.....	๔๐
๗	ตารางเปรียบเทียบความเปรียบอุปมาที่กล่าวตรงกันแต่ในมหาชาติกลอนเทศน์ สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความไว้มากกว่าอรรถกถาเวสสันดรชาดก	๔๓
๘	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระเจ้าสุทนต์ไม่โปรดยกโทษให้.....	๕๕
๙	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระนางผู้สดีขอให้พระมัทรีอยู่ในเมือง ส่วนพระเวสสันดรตาม พระทัยพระนางมัทรี.....	๕๗
๑๐	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนเกิดศักรรย์ในคราวทำสัตตตสคัมหาทาน.....	๕๙
๑๑	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนเกิดเหตุศักรรย์ครั้งที่ ๔.....	๖๐
๑๒	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีฝันร้าย.....	๖๓
๑๓	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีทูลฝากสองกุมารแก่พระเวสสันดรก่อนเสด็จเข้าป่า.	๖๕
๑๔	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระชาติอ้อนวอนพระเวสสันดรขอยุ่รอพบพระนางมัทรี.....	๖๖

ตารางที่		หน้า
๑๕	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนชูชกปักค้ำคื่นที่เนินเขา.....	๖๗
๑๖	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนชูชกปรารภว่าสตรีเป็นอันตรายแก่ทาน.....	๖๙
๑๗	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนชูชกยกโหวตทูลขอพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์.....	๗๐
๑๘	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรตรัสเรียกพระกุมารขึ้นจากสระบัว.....	๗๓
๑๙	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) อรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระมัทรีกลับยังอาศรมไม่พบสองกุมาร.....	๗๖
๒๐	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระมัทรีตัดพ้อพระเวสสันดร.....	๗๗
๒๑	ตารางเปรียบเทียบรายละเอียดของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกในจุดถ้อยบทช่วงต้นของกัณฑ์มัทรี.....	๘๐
๒๒	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรทำสัตตสดกมหาทาน.....	๘๑
๒๓	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรขอให้ชูชกรอพระมัทรีก่อน.....	๘๓
๒๔	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนนางสนมทั้ง ๒ ราชนีกูลรำงำให้.....	๘๔
๒๕	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนชูชกกับพระเวสสันดรกระทำปฏิสันถารแก่กัน.....	๘๕
๒๖	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระนางผู้สดีคร่ำครวญรำงำให้.....	๘๗
๒๗	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระนางผู้สดีรำพันถึงความทุกข์ลำบากในป่าเปรียบกับความ ลำบากในวัง.....	๘๘
๒๘	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรทูลพระนางผู้สดีชอลาผนวช.....	๙๑

๒๙	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระชาลีออกไปรับชูชก.....	๙๓
๓๐	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนชูชกตำหนินิสสัยสตรี.....	๙๓
๓๑	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรกำหนดค่าตัวของสองกุมาร.....	๙๕
๓๒	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนชูชกตีสองกุมารต่อหน้าพระเวสสันดร.....	๙๖
๓๓	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระมัทรีรำพันถึงพระเวสสันดรและสองกุมาร.....	๙๘
๓๔	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีพรรณนาหนทางกลับพระอาศรม.....	๑๐๐
๓๕	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีอ่อนวอนขอทางกับพญาลี้สัตว์ทั้ง ๓.....	๑๐๒
๓๖	ตารางเปรียบเทียบการเรียงลำดับของรายละเอียดในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวน เจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนพระนางมัทรีอ่อนวอนขอ ทางกับพญาลี้สัตว์ทั้ง ๓.....	๑๐๓
๓๗	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรตรัสต่อว่าพระนางมัทรีเพื่อให้ละความโศกเศร้า...	๑๐๔
๓๘	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีกล่าวยืนยันความภักดีของตน.....	๑๐๗
๓๙	ตารางเทียบการสลบลำดับเหตุการณ์ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยา พระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร.....	๑๑๐
๔๐	ตารางแสดงเนื้อเรื่องที่ปรากฏในอรรถกถาเวสสันดรชาดกเปรียบเทียบกับมหาชาติ กลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน).....	๑๑๓
๔๑	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับมหาชาติ คำหลวง ตอนชูชกยกโหวตพูลขอสองกุมาร.....	๑๓๒
๔๒	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับมหาชาติ คำหลวง ตอนพระเวสสันดรตรัสเรียกพระกัณหาขึ้นจากสระบัว.....	๑๓๔

ตารางที่	เรื่อง หน้า
๔๓	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับมหาชาติ คำหลวง ตอนชูชกกับพระเวสสันดรกระทำปฏิสันถารแก่กัน..... ๑๓๗
๔๔	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับมหาชาติ คำหลวง ตอนพระนางมัทรีถึงแก่วิสาขัญญาภาพ..... ๑๔๐
๔๕	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับกาพย์ มหาชาติ ตอนชูชกตำหนินิสัยสตรี..... ๑๔๔
๔๖	ตารางเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับกาพย์ มหาชาติ ตอนพระกุมารทั้ง ๒ ตกใจกลัวชูชกจึงพากันวิ่งหนีไปซ่อนในสระบัว..... ๑๔๕



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
๑	แผนภูมิแสดงค่าจำนวนสัมพัทธ์พหุคูณชนิด ๓ พยางค์ในมหาชาติเจ้าพระยา พระคลัง (หน).....	๑๕๖
๒	แผนภูมิแสดงค่าจำนวนสัมพัทธ์พหุคูณชนิดกั้น ๔ พยางค์ในมหาชาติเจ้าพระยา พระคลัง (หน).....	๑๕๙
๓	แผนภูมิแสดงค่าจำนวนสัมพัทธ์พหุคูณชนิด ๕ พยางค์ขึ้นไปในมหาชาติเจ้าพระยา พระคลัง (หน).....	๑๖๒
๔	แผนภูมิแสดงค่าจำนวนการใช้สัมพัทธ์พหุคูณชนิดในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน).....	๑๖๓
๕	แผนภูมิแสดงค่าการเปรียบเทียบสัมพัทธ์พหุคูณชนิดระหว่างมหาชาติ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับมหาชาติสำนักวัดถนนในกัณฑ์ทานกัณฑ์.....	๑๖๔
๖	แผนภูมิแสดงค่าจำนวนสัมพัทธ์พหุคูณชนิด ๑ พยางค์ในมหาชาติเจ้าพระยา พระคลัง (หน).....	๑๖๙
๗	แผนภูมิแสดงค่าจำนวนสัมพัทธ์พหุคูณชนิด ๒ พยางค์ในมหาชาติเจ้าพระยา พระคลัง (หน).....	๑๗๑
๘	แผนภูมิแสดงค่าเปรียบเทียบการใช้สัมพัทธ์พหุคูณชนิดในมหาชาติเจ้าพระยา พระคลัง (หน).....	๑๗๒

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาของปัญหา

มหาเวสสันดรชาดกเป็นชาดกเรื่องสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่รู้จักกันแพร่หลายในประเทศไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย มีหลักฐานปรากฏชัดเจนในหนังสือไตรภูมิกถา พระราชนิพนธ์ในพระมหาธรรมราชาที่ ๑ หรือ พญาลิไทย (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๔: ๒๐๖) ไตรภูมิกถามีข้อความกล่าวถึงอานิสงส์แห่งการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อครั้งบังเกิดเป็นพระโพธิสัตว์ ความว่า

ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าเรานี้สร้างสมภารเป็นพระญาเวสสันดร อันอวยทานข้างเผือกตัว(ชื่อ)ปัจฉัยนาเคนทร์แก่พราหมณ์ทั้งหลาย อันมาแต่เมืองก(ล)ิงคราฐด้วยใจสัทธาด้วยบุญสมภารบารมี อันนั้นตวจึงได้มาเป็นพระรัศมีอันขาว แลตุดได้ไปก่อน(หน้า)ท่านด้วยบุญสมภารเราดังนี้แล

พุทธศาสนิกชนชาวไทยล้วนศรัทธาและเชื่อถือต่อๆ กันมาว่า พระเวสสันดรเป็นพระชาติที่ยิ่งใหญ่และสำคัญที่สุด เพราะเป็นพระชาติที่ได้ทรงสั่งสมบารมีไว้ถึงที่สุดแล้ว พร้อมทั้งจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าต่อไป จึงนิยมเรียกกันว่า **มหาชาติ** ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ (อ้างถึงใน ธนิต อยู่โพธิ์, ๒๕๒๔: ๒-๓) โปรดประทานพระอธิบายไว้ว่า

พุทธศาสนิกชนในสยามประเทศนี้ ตลอดจนประเทศที่ใกล้เคียงนับถือกันมาแต่โบราณว่า เรื่องเวสสันดรชาดกสำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่นๆ ด้วยปรากฏบารมีของพระโพธิสัตว์บริบูรณ์ในเรื่องเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๐ อย่างจึงเรียกกันว่า **มหาชาติ**

พันเอกพระสารสาสน์พลขันธ์ (เยรินี) (อ้างถึงใน ธนิต อยู่โพธิ์, ๒๕๒๔: ๓) ได้กล่าวไว้ว่า

พระโพธิสัตว์ในกำเนิดพระเวสสันดร ได้สร้างแบบของมนุษย์ผู้ก้าวถึงขั้นสูงสุดแห่งการในทางวิวัฒนาการ อันนำไปสู่ความเต็มเปี่ยมทางจริยธรรมและความรู้ซึ่งเหมาะแก่การข้ามพ้น (โอชะ) ห้วงสุดท้าย ซึ่งจะแยกออกเสียได้จากการเกิดเป็นเทวดา เพราะเหตุนี้กำเนิดสุดท้ายนี้จึงได้นามว่า **มหาชาติ**

ด้วยเหตุนี้มหาเวสสันดรชาดกจึงเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อการสร้างแรงบันดาลใจของกวีไทยมาทุกยุคทุกสมัยมิได้ขาด รวมถึงพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่ต่างก็ให้ความศรัทธาอย่างสูงในดวบทคาถาพัน เสมือนดังพระพุทธรูปที่ตรัสประทานแก่ภิกษุสงฆ์ ณ นิโครธารามในกรุงกบิลพัสดุ์ ความคิดดังกล่าวก่อให้เกิดความเคารพบูชานิทานชาดกเรื่องนี้เป็นอย่างจริงจัง ประกอบกับอิทธิพลความเชื่อเรื่องอานิสงส์ของการสดับฟังมหาชาติที่ว่า หากตั้งใจสดับเรื่องพระเวสสันดรชาดกทั้งพันคาถาให้จบในวันเดียว พร้อมทั้งบูชาด้วยประทีป เทียน ธง ฉัตร และดอกไม้ต่างๆ ให้ครบอย่างละพัน ผลานิสงส์จะชักนำให้ได้พบพระศรีอารีย์พระพุทธเจ้าในอนาคต (สุวณีย์ ชวนสนธิ, ๒๕๑๙: ๔๕)

นอกจากนี้อิทธิพลความเชื่อเรื่องคำทำนายการเสื่อมสูญของพระพุทธรูปหรือปัญญาอันตรธานยังเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความนิยมฟังเทศน์มหาชาติ ดังปรากฏหลักฐานชัดเจนในจารึกนครชุม (ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑, ๒๕๒๑: ๖๓) ในรัชกาลพระมหาธรรมราชาที่ ๑ ที่มีข้อความกล่าวถึงอันตรธาน ๕ ไว้ว่า พระพุทธรูปจะดำรงอยู่ไม่ได้หากพระไตรปิฎกสูญสิ้นไปโดยพระอธิธรรมจะสูญสิ้นก่อน แล้วจึงเป็นพระสุตตันตปิฎก และพระวินยปิฎก สำหรับพระสุตตันตปิฎกนั้น เมื่อเริ่มเสื่อมจะเสื่อมตั้งแต่ขุททกนิกาย โดยคัมภีร์ชาดกจะเสื่อมก่อน และมหาเวสสันดรชาดกจะสูญสิ้นก่อนชาดกเรื่องอื่น

อันว่าพระปิฎกไตรนี้จักหายแล หากคนจักรู้แท้มิได้เลย ยังมีคนรู้กัน
สเล็กสน้อยไซ้ ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่าพระมหาชาติ หากคนสวดแลมิได้เลย
ธรรมชาดกอันอื่นไซ้ มีต้นหามีปลายมิได้ มีปลายหาต้นมิได้เลย จำพวก
พระอธิธรรมไซ้ พระปฏิฐาน และพระยมก ก็จักหายเมื่อนั้นแล

ความนิยมเรื่องมหาชาติของคนไทยที่มีต่อเนื่องกันจนถึงปัจจุบัน ทำให้เกิดการสร้างงานวรรณคดี **มหาชาติ** ของกวีต่างๆ ขึ้นมากมายหลายสำนวนทั้งในราชสำนักและท้องถิ่นต่างๆ หลายเล่ม มหาเวสสันดรชาดกหรือมหาชาติที่แพร่หลายอยู่ในไทยได้เรื่องมาจากชาดกในพระพุทธรูปสายเถรวาท มีเนื้อความโดยละเอียดปรากฏอยู่ในคัมภีร์อรรถกถาชาดกสันนิษฐานว่าเรื่องเวสสันดรชาดกแต่เดิมคงมีเฉพาะตัวคาถาภาษาบาลีจำนวน ๑,๐๐๐ คาถา หรือที่เรียกว่า **คาถาพัน** เท่านั้น สำหรับไว้ใช้สวด ภายหลังเมื่อรู้จักแพร่หลายมากขึ้นจึงเกิดการแปลและถ่ายทอดเป็นภาษาไทยในเวลาต่อมา (ธนิศ อยู่วิทยา, ๒๕๒๔: ๗)

หนังสือเรื่องมหาชาติที่แปลแต่งเป็นภาษาไทยมีมากมายหลายสำนวน มหาชาติฉบับภาษาไทยที่ถือว่าเก่าแก่ที่สุดและมีต้นฉบับเหลืออยู่ในปัจจุบันก็คือ มหาชาติคำหลวงที่แต่งครั้ง

แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ. ๒๐๒๕ ดังปรากฏหลักฐานตามพระราชพงศาวดารฉบับ
หลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๔๒๒) ว่า

ศักราช ๘๔๔ ขาลศก ท่านให้เล่นการมหรสพ ๑๕ วัน ฉลองพระศรีรัตน
มหาธาตุ แล้วจึงพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์

ต่อมาในระหว่างปี พ.ศ. ๒๑๔๐-๒๑๗๐ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมโปรดให้ประชุม
นักปราชญ์ราชบัณฑิตเพื่อแต่งมหาชาติขึ้นอีกสำนวนหนึ่ง คือ **กาพย์มหาชาติ** เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์
เทศน์ให้ศาสนิกชนฟังเข้าใจเรื่องได้ง่ายกว่ามหาชาติคำหลวง ลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้เป็นร้อยยาว
ปัจจุบันพบเพียง ๓ กัณฑ์ คือ กาพย์กุมารบรรพพ กาพย์วนปเวศน์ และกาพย์สักกรบรรพ (กรมศิลปากร,
๒๕๔๐: ๕๓๗) เนื่องจากกาพย์มหาชาติมีความยาวมากไม่อาจเทศน์ให้จบ ๑๓ กัณฑ์ภายใน ๑ วัน
ตามคตินิยมในพระมาลัยสูตรเรื่องอานิสส์การฟังเทศน์มหาชาติได้ ดังนั้นจึงไม่นิยมนำมาใช้เทศน์
กวีในชั้นหลังมักตัดความภาษาไทยให้สั้นลง เพื่อให้สามารถเทศน์ทั้งคาถาภาษาบาลีและคำแปล
ภาษาไทยให้จบใน ๑ วันได้ มูลเหตุสำคัญดังกล่าวทำให้เกิดการสร้าง**มหาชาติกลอนเทศน์**หรือ
ร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดกอย่างแพร่หลายตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายเป็นต้นมา (กรมพระยา
ดำรงราชานุภาพ อ้างถึงใน ธนิต อยู่โพธิ์, ๒๕๒๔: ๒-๓)

ครั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รูปแบบการแต่งมหาชาติด้วยคำประพันธ์ประเภท
ร้อยยาวยังคงได้รับความนิยมเช่นเดิม ทำให้เกิดมหาชาติกลอนเทศน์เพิ่มขึ้นอีกหลายสำนวน
จากการสำรวจของพระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์สุปรีชา (สุภาพรรณ ณ บางช้าง, ๒๕๒๔: ๓๙)
พบว่า เทศน์มหาชาติที่มีรวบรวมอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณมีสำนวนต่างๆ กัน กัณฑ์ศพรมี ๘
สำนวน กัณฑ์หิมพานต์มี ๑๐ สำนวน กัณฑ์ทานกัณฑ์มี ๗ สำนวน กัณฑ์วนปเวศน์มี ๑๓ สำนวน
กัณฑ์ชูชกมี ๑๔ สำนวน กัณฑ์จุลพนมี ๑๖ สำนวน กัณฑ์มหาพนมี ๘ สำนวน กัณฑ์กุมารมี ๖ สำนวน
กัณฑ์มัทรีมี ๑๑ สำนวน กัณฑ์สักกรบรรพมี ๙ สำนวน กัณฑ์มหาหรามี ๗ สำนวน กัณฑ์ฉกษัตริย์มี ๗
สำนวน เป็นสำนวนเก่าบ้างใหม่บ้าง แต่สังเกตว่าเป็นสำนวนเก่าทุกกัณฑ์

เมื่อเวลาล่วงเลยมาจนถึงปัจจุบัน คนส่วนใหญ่รู้จักและคุ้นเคยมหาชาติกลอนเทศน์
เฉพาะสำนวนที่ปรากฏในฉบับของกระทรวงศึกษาธิการเท่านั้น เนื่องจากเป็นฉบับที่กำหนดให้เป็น
หนังสือแบบเรียนเพียงฉบับเดียว ดังปรากฏในคำนำของมหาเวสสันดรชาดกฉบับ ๑๓ กัณฑ์ของ
กระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๔๒: ๑-๒) ดังนี้

ได้เลือกที่โวหารและวิธีการประพันธ์แปลกๆ คัดตัดตอนมาพิมพ์ขึ้น
เฉพาะเป็นเล่มเล็กๆ เพื่อให้เบาราคาที่จะซื้อหาไปเล่าเรียน และได้ตั้งใจตรวจ

อักษรและวรรคตอนโดยกวัดขัน... จะได้เป็นเครื่องบำรุงความรู้ให้เจริญ กว้างขวาง คือเมื่อมีหนังสืออ่านหนังสือเรียนมากอย่าง นักเรียนก็จำต้องได้เห็นมากได้ยินมากไปตั้งแต่เวลาเล่าเรียน แต่ให้ผู้ใช้ถือเอาเป็นแบบเรียนแต่เฉพาะฉบับที่กรมศึกษาธิการได้จัดพิมพ์ขึ้น เพราะเจ้าพนักงานต้องตรวจแก้ไขพิมพ์เสมอๆ ทูกว่าที่จะสั่งให้พิมพ์ จึงจะยอมให้เป็นฉบับสำหรับเล่าเรียน ห้ามมิให้นักเรียนทั้งหลายใช้หนังสือเรื่องเดียวกัน ซึ่งไม่ได้พิมพ์ด้วยคำสั่งของกรมศึกษาธิการ อันกรมศึกษาธิการไม่ได้รับรองว่าถูกต้องนั้นเป็นฉบับเรียนเป็นอันขาด

ในมหาชาติกลอนเทศน์ฉบับนี้ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์เมื่อครั้งเป็นอธิบดีได้พยายามรวบรวมและคัดเลือกจากสำนวนที่ดีที่สุดของแต่ละกัณฑ์มาไว้รวมกัน (กุหลาบ มลลิกะมาส, ๒๕๓๕: ๑๕๕) ซึ่งได้รับความนิยมอย่างสูงในเวลาต่อมา กระทั่งเกิดความเข้าใจผิดเกี่ยวกับตัวกวีและจำนวนกัณฑ์ที่แต่งว่า มีจำนวนเฉพาะเท่าที่ปรากฏในฉบับของกระทรวงศึกษาธิการเท่านั้น ทั้งๆ ที่ความจริงแล้วผลงานของกวีบางท่านมีจำนวนกัณฑ์ที่แต่งไว้มากกว่าที่ปรากฏอยู่ในฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ ไม่ว่าจะเป็นมหาชาติในพระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสซึ่งมีถึง ๑๑ กัณฑ์^๑ แต่เลือกมารวบรวมไว้เพียง ๕ กัณฑ์ หรือพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่เลือกมาเพียง ๓ กัณฑ์จากจำนวน ๕ กัณฑ์ และมหาชาติสำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่ได้รับเลือกมารวมไว้ ๒ กัณฑ์ ความเข้าใจผิดดังกล่าวเกิดกับจำนวนผลงานของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ด้วย ดังในวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) (กรมศิลปากร, ๒๕๑๕: (๙-๑๑)) ระบุว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งมหาชาติกลอนเทศน์ไว้เพียง ๒ กัณฑ์เท่านั้น คือ กัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี แต่กุลนิจ คณะฤกษ์ (๒๕๔๒) พบว่าในหอสมุดแห่งชาติมีต้นฉบับมหาชาติกลอนเทศน์ซึ่งระบุว่าเป็นสำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) อยู่ทั้งสิ้น ๓ กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์ กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี ต้นฉบับมหาชาติกลอนเทศน์ ทานกัณฑ์ที่พบในหอสมุดแห่งชาติเป็นสมุดไทยดำ เลขที่ ๑๕๐ (กุลนิจ คณะฤกษ์, ๒๕๔๒: ๑๒๔)

^๑ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๓๓ อุษณา กาญจนทัต และคณะได้พบกัณฑ์มัทรีเพิ่มเติมขึ้นอีก ๑ กัณฑ์ ในหอสมุดแห่งชาติ ตัวเล่มเป็นสมุดไทยดำ เส้นดินสอ อักษรขอม-ไทย ภาษาบาลี-ไทย ซึ่งชำรุดขาดหายไปเหลือเพียงครึ่งกัณฑ์หลังเท่านั้น และที่หน้าปกสมุดไทยเขียนไว้เพียงว่า “กรมสมเด็จพระปรมมาฯ ทรงแต่ง” แต่ยังไม่มีการยืนยันแน่ชัดว่าเป็นพระนิพนธ์จริง

เรื่องมหาชาติมิได้นิยมกันแต่เฉพาะในราชสำนักหรือในภาคกลางเท่านั้น ในภาคเหนือ และภาคตะวันออกเฉียงเหนือก็พบต้นฉบับมหาชาติจำนวนมาก^๑ ที่ผ่านมา การศึกษา มหาชาติมีทั้งที่ศึกษาจากตัวบทของภาคกลางและตัวบทของท้องถิ่น งานที่ศึกษาวิจัยมหาชาติ จากตัวบทภาคกลางมีประเด็นศึกษาที่หลากหลาย โดยทั่วไปมหาชาติฉบับของภาคกลางที่นำมา ศึกษาส่วนใหญ่ต่างก็รู้จักเป็นอย่างดี ได้แก่ มหาชาติคำหลวง และร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งผู้วิจัยพบว่า มีผู้สนใจศึกษาค้นคว้าในประเด็นต่างๆ ดังนี้

งานวิจัยในระยะเริ่มแรกเป็นการศึกษาที่เน้นในด้านการอธิบายศัพท์ในเรื่องเป็นหลัก มีการจัดทำอภินิหารศัพท์มหาชาติคำหลวง (๒๕๐๔) ลงตีพิมพ์ในวารสารภาษาและหนังสือของ คณะกรรมการชุดพิเศษของสมาคมภาษาและหนังสือ เพื่ออธิบายความหมายของศัพท์และสำนวน โบราณในมหาชาติคำหลวง เนื่องจากภาษาที่ใช้เป็นภาษาเก่าในสมัยอยุธยา และยังเปลี่ยนแปลง ไปมากจากภาษาปัจจุบันทั้งในเชิงถ้อยคำและอักขรวิธี ภายหลังคณะกรรมการจัดทำพจนานุกรม ศัพท์วรรณคดีไทยแห่งราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๔๙) ได้จัดทำ “พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา เรื่องมหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน” โดยรวบรวมคำอธิบายศัพท์ที่ปรากฏใน เรื่องเพื่อใช้เป็นคู่มือประกอบการศึกษามหาชาติคำหลวง ซึ่งเป็นวรรณคดีโบราณสมัยอยุธยาที่แปล และแต่งเป็นสำนวนไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕ ถ้อยคำภาษาที่ใช้จึงเข้าใจยาก เนื่องจากเป็นภาษารุ่นเก่า มีทั้งภาษาโบราณ คำแผลง คำภาษาถิ่น คำศัพท์ในพระพุทธศาสนา ตลอดจนคำยืมในภาษาต่างๆ เป็นต้น

เฉลิม สุขเกษม (๒๕๐๙) ได้จัดทำ “สารานุกรมมหาเวสสันดร” เพื่อเป็นคู่มือประกอบใน การศึกษาวรรณคดีเรื่องมหาเวสสันดรชาดก โดยรวบรวมและจัดเรียงคำศัพท์ที่สำคัญในเรื่อง ตามลำดับอักษร ก-ฮ พร้อมกับคำอธิบาย ทำให้ผู้อ่านมหาเวสสันดรชาดกเข้าใจเรื่องราว ประวัติ บุคคล เครื่องใช้ สถานที่ หรือเหตุการณ์ที่ปรากฏในเรื่องได้ดียิ่งขึ้น

นอกจากศึกษาด้านความหมายและที่มาของคำศัพท์แล้ว ยังมีผู้ศึกษามหาเวสสันดร ชาดกในด้านต่างๆ ดังนี้

วิจิตร เกิดวิเศษฐ์ (๒๕๑๗) ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาราชสกุลวงศ์ของพระเวสสันดร และข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับสถานที่ตั้ง ระยะเวลาระหว่างเมืองต่างๆ ที่มีชื่อปรากฏในเรื่องมหาเวสสันดร

^๑ ดู รายงานสำรวจโบราณภาคเหนือ ใน (โครงการศึกษาวิจัยคัมภีร์โบราณในภาคเหนือ ฝ่ายวิจัยล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๔)

ชาดก ตลอดจนสันนิษฐานเผ่าพันธุ์ของชาวบ้านทวนวิภูรุระ เมืองกลิงคราชภูรุระ ซึ่งมีประโยชน์อย่างมาก ต่อการศึกษาหาเวสสันดรชาดกเชิงประวัติ

สุนันท์ อัญชลีนิกุล (๒๕๒๐) ศึกษาการสร้างคำและการใช้คำไทยในมหาชาติคำหลวง โดยนำมาศึกษาเปรียบเทียบกับภาษาไทยในปัจจุบัน เพื่อแสดงให้เห็นแบบแผนการสร้างคำ การใช้คำ ตลอดจนความหมายของคำบางคำและสำนวนบางสำนวนในมหาชาติคำหลวงที่เปลี่ยนแปลงไป ข้อมูลที่นำมาศึกษานั้นเก็บรวบรวมจากหนังสือมหาชาติคำหลวงที่เป็นสำนวนเก่า ซึ่งเชื่อว่าแต่งไว้ตั้งแต่ครั้งอยุธยาจำนวน ๗ กัณฑ์ คือกัณฑ์ทศพร กัณฑ์วนปเวศน์ กัณฑ์ชูชก กัณฑ์มหาพน กัณฑ์กุมาร กัณฑ์มหาราช และนครกัณฑ์

อุทัยวรรณ นิยมมี (๒๕๓๔) ศึกษาคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร ผลการศึกษาพบว่า มหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพรปรากฏคำยืมภาษาสันสกฤต มากกว่าภาษาบาลี และคำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในมหาชาติคำหลวงมีการเปลี่ยนแปลง ทั้งทางด้านเสียงและความหมายของคำ การเปลี่ยนแปลงด้านเสียงมี ๓ ลักษณะ คือ การตัดเสียง การเติมเสียง และการเปลี่ยนเสียง ส่วนในด้านความหมายมีทั้งที่ความหมายคงเดิม และที่ความหมายเปลี่ยนแปลงไป การเปลี่ยนแปลงทางความหมายมี ๓ ประการ คือ ความหมายแคบเข้า ความหมายกว้างออก และความหมายย้ายที่

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล (๒๕๓๙) ศึกษาลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทศพร กัณฑ์ชูชกและกัณฑ์กุมาร ในด้านลักษณะการเปลี่ยนแปลงคำยืมจากภาษาบาลี-สันสกฤตมาเป็นภาษาไทยที่ใช้ในมหาชาติคำหลวงทั้งทางรูปลักษณะ ไวยากรณ์ และความหมาย ตลอดจนศึกษาลักษณะสำคัญของคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตที่ใช้ในมหาชาติคำหลวง ผลการศึกษาพบว่า ในมหาชาติคำหลวงนิยมใช้คำที่ยืมจากภาษาสันสกฤตมากกว่าคำที่ยืมจากภาษาบาลี และมีการสร้างคำที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับภาษาสันสกฤตขึ้นใช้เฉพาะ

ศักดิ์ศรี แยมันดดา (๒๕๓๙) ศึกษาสำนวนในมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ชูชก ซึ่งสำนักวัดสังฆายเป็นผู้แต่งพบว่า มีสำนวนความเปรียบอยู่ ๓ ตอนที่มีได้แจ้งที่มาไว้ แต่น่าจะมีประวัติที่มาของจากแหล่ง ๒ แหล่ง คือ จากชาดก ๒ เรื่อง ได้แก่ สำนวน “ตั้งว่าฝูงกาเข้าเดินตามตอมนกเค้า” มาจากอุลุกชาดกและสำนวน “ตั้งว่านกยางกรอกชอกชิมเขาเท่าที่เหยงเหยงสับปลา” มาจากพุกชาดก และมาจากนิทานสันสกฤตเรื่องที่ ๒ ในทิโตปเทศของสันสกฤต คือ สำนวน “อ้ายเสือเผ่าจ่าศีลใครเลยจะรู้เล่า”

มณฑนา เกียรติพงษ์ (๒๕๒๕) ศึกษาหาชาติคำหลวง โดยวิเคราะห์รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหาและรูปศัพท์ในมหาชาติคำหลวง โดยจำแนกชนิดของคำประพันธ์และจัดรูปแบบตาม ลักษณะของคำประพันธ์แต่ละชนิด ได้แก่ ร่ายโบราณ ร่ายสุภาพ ร่ายกาพย์ กาพย์ ๑๑ กาพย์ ๑๔ กาพย์ ๑๖ กาพย์ ๒๔ กาพย์ยานี ๑๑ กาพย์ฉบัง ๑๖ กาพย์สุรางคนางค์ ๑๔ กาพย์สุรางคนางค์ ๓๒ โคลงสองต้น โคลงสามต้น โคลงสี่จันทวาที โคลงสี่ตรีพิทพวรรณ โคลงสองสุภาพ โคลงสี่สุภาพ กลอน วสันตดิถีฉันท มาลินีฉันท สัททูลวิกกีฬิตฉันท และลำน่า ๒ บท ส่วนในด้านรูปศัพท์ ได้วิเคราะห์และตีความศัพท์ยากไว้ด้วย

นิยะดา เหล่าสุนทร (๒๕๓๙ ก) ศึกษาประวัติความเป็นมาของมหาชาติคำหลวง และ ประวัติการแต่งช่อมมหาชาติคำหลวงขึ้นใหม่แทนของเก่า ซึ่งสันนิษฐานว่าสูญหายไปจำนวน ๖ กัณฑ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการแต่งช่อมขึ้นใหม่ในปีพุทธศักราช ๒๓๕๗ โดยปรากฏหลักฐานผู้แต่งช่อมมหาชาติคำหลวงไว้เพียง ๒ ท่าน เท่านั้น คือ พระรัตนมุนีแห่งวัดราชสิทธิารามแต่งช่อมทานกัณฑ์ และขุนมหาสิทธิโวหาร ปลัดกรม อาลักษณ์แต่งช่อมกัณฑ์จุลพน

นอกจากนี้ นิยะดา เหล่าสุนทร (๒๕๓๙ ข) ยังได้ศึกษาลักษณะคำประพันธ์ใน มหาชาติคำหลวง และพบว่าสามารถแยกลักษณะคำประพันธ์ในมหาชาติคำหลวงได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ ประเภทที่ดำเนินเรื่องด้วยร้อยล้านๆ มีจำนวน ๗ กัณฑ์ คือ ทศพร หิมพานต์ วนปเวศน์ ชูชกบรพร กุมารบรพร สักรบรพร และนครกัณฑ์ กับประเภทที่ใช้คำประพันธ์อื่น นอกจากร้อยล้านเรื่อง ซึ่งได้แก่ กาพย์ โคลง และฉันท มีจำนวน ๖ กัณฑ์ คือ ทานกัณฑ์ จุลพน วัฒนนา มหาวนวัฒนนา มัทรี มหาราช และฉชติยบรพร

ต่อมามีการศึกษามหาชาติที่เน้นศึกษาด้านคุณค่าของมหาเวสสันดรชาดกในฐานะที่เป็นวรรณกรรมคำสอนขึ้น ๒ เล่ม ได้แก่ งานของฉัตรลลนา ศิริเจริญ (๒๕๑๗) กับงานของปิยะวรรณ สุชารัตน์ (๒๕๑๘)

ฉัตรลลนา ศิริเจริญ (๒๕๑๗) ศึกษางานวิจัยเรื่อง “คุณค่าของชาดกเพื่อใช้ในการสอน วรรณคดีไทย” ได้ข้อสรุปว่า ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกมีเนื้อเรื่องที่มีการเล่าเรื่องแบบนิทานจักรว วงศ์ๆ ทั่วไป โดยยึดเรื่องกฎแห่งกรรมเป็นหลัก อีกทั้งยังประกอบด้วยคุณค่ามากมายทั้งทางรส วรรณคดี และคุณค่าทางวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นด้านปรัชญาชีวิต ศีลธรรมจรรยา สังคมวิทยา และ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา

ปิยะวรรณ สุชาวัฒน์ (๒๕๑๘) ศึกษาเรื่อง “การสนมโนทัศน์และหลักเกณฑ์ว่าด้วยการวิเคราะห์มหาเวสสันดรชาดกในระดับประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาระดับชั้นสูง” งานวิจัยชิ้นนี้ ปิยะวรรณ สุชาวัฒน์ ได้สรุปตัวอย่างประชากรด้วยวิธีอย่างง่ายจากนักศึกษาประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาระดับชั้นสูง วิชาเอกภาษาไทย และได้รวบรวมผลความเห็นต่างๆ มาสร้างมโนทัศน์และหลักเกณฑ์ที่คาดว่านักศึกษาจะได้รับ นำมโนทัศน์และหลักเกณฑ์ทั้งหมดที่ได้มาใช้เป็นข้อมูลในการทดลองทำบทเรียนเพื่อเป็นประโยชน์สำหรับครูและผู้ศึกษาวรรณคดีทั่วไป

ต่อมาเมื่อมีการศึกษามหาเวสสันดรชาดกในเชิงสังคมและวัฒนธรรมไทยขึ้นได้แก่ งานวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกทางวัฒนธรรมไทย” ของสุนีย์ ขวนสนธิ (๒๕๑๙) สุนีย์ ขวนสนธิ ได้แสดงให้เห็นว่า ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกไม่เพียงแต่ให้ความไพเราะทางวรรณศิลป์เท่านั้น แต่เนื้อความบางส่วนบางตอนยังสามารถสะท้อนสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยได้หลายประการ ทั้งวัฒนธรรมทางวัตถุ สถาบันสังคม สถาบันครอบครัว ศิลปะการละเล่น ประเพณีความเชื่อบางประการ และวัฒนธรรมทางการใช้ภาษาอีกด้วย

ในปีเดียวกันนี้เองก็มียานวิจัยชิ้นอีกเล่มหนึ่ง คือ การศึกษาและวิเคราะห์เปรียบเทียบมหาชาติฉบับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ ของมณี พยอมยงค์ (๒๕๑๙) มณี พยอมยงค์ ได้ศึกษาเปรียบเทียบเนื้อเรื่อง จำนวนโวหาร คติธรรมที่ปรากฏ ลักษณะการแต่ง ตลอดจนประเพณีการฟังเทศน์มหาชาติของแต่ละภาค งานของมณี พยอมยงค์ นอกจากเป็นงานศึกษามหาชาติในด้านประเพณีและวัฒนธรรมแล้ว ยังเป็นงานวิจัยเรื่องแรกที่เปรียบเทียบมหาชาติสำนวนภาคกลางกับสำนวนท้องถิ่นอีกด้วย

ประจักษ์ ประกายพิทยากร (๒๕๒๒) ศึกษามหาเวสสันดรชาดกในฐานะที่เป็นชาดกเรื่องสำคัญที่ทำให้เกิดประเพณีการเทศน์มหาชาติ โดยกล่าวถึงมหาชาติในภาษาไทย การจัดงานเทศน์มหาชาติ การกำหนดวันเทศน์ เครื่องบูชาภัณฑ์ และปีพาทย์ประกอบภัณฑ์ นอกจากนี้ยังนำคำวิสามานยนามในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกมาอธิบาย และเรียบเรียงขึ้นเป็นสมญาภิธานมหาเวสสันดรชาดก

ลลลนา ศิริเจริญ (๒๕๒๕) ศึกษาด้านความงามเชิงวรรณศิลป์ โดยศึกษาความงามในมหาชาติคำหลวงตามทฤษฎีอสังการศาสตร์ของสันสกฤต ได้แก่ การยึดอสังการทางด้านเสียงและอสังการทางด้านความหมายมาเป็นเกณฑ์ในการวิเคราะห์ เพื่อชี้ให้เห็นความงามของมหาชาติคำหลวง ทั้งที่มีลักษณะร่วมตรงกับหลักอสังการศาสตร์ของสันสกฤตและความงามซึ่ง

เป็นลักษณะเฉพาะของวรรณคดีไทยที่ไม่ปรากฏในทฤษฎีการประพันธ์ของสันสกฤตอีกหลายประการ เช่น กลบท การเล่นคำ สัมผัสสระ สัมผัสพยัญชนะข้ามวรรค และอื่นๆ

น้ำผึ้ง ปัทมะกลางคูล (๒๕๓๓) ศึกษาชั้นทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์มหาพน พบว่าใช้ชั้นทลักษณ์ที่แตกต่างกันมากถึง ๑๐ ชนิด มีทั้งคำประพันธ์ที่มีลักษณะตรงตามชั้นทลักษณ์ตามแบบแผนในตำราชั้นทลักษณ์ เช่น ร่ายโบราณ สัททูลลวิกกีพิตะ ฯลฯ และคำประพันธ์ที่มีลักษณะผสมผสานของคำประพันธ์หลายชนิด ได้แก่ คำประพันธ์ที่มีลักษณะคล้ายร่าย คำประพันธ์ที่มีลักษณะคล้ายฉันท์ ๘ และคำประพันธ์ประเภทโคลงซึ่งมีลักษณะผสมผสานระหว่างโคลงสี่สุภาพและโคลงสี่ด้น ทำให้สันนิษฐานได้ว่า มหาชาติคำหลวงกัณฑ์มหาพนน่าจะเป็นผลงานที่แต่งขึ้นในช่วงอยุธยาตอนต้น ซึ่งเป็นยุคที่ชั้นทลักษณ์ยังไม่มีแบบแผนตายตัว โชษิตา มณีใส (๒๕๔๔) ศึกษาลักษณะคำประพันธ์ในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์มหาพนเช่นกัน พบว่า คำประพันธ์บางชนิดมีลักษณะเด่นเฉพาะอันยากจะพบได้ในวรรณคดีเรื่องอื่นๆ เช่น การนำชุดคำที่เป็นกระสวนทำนองเดียวกันคล้ายกลบทมาใส่ในวสันตดิถีฉันท์ หรือการใช้ร่ายที่มีสร้อยสลับบรรค เป็นต้น

ธเนศ เวศร์ภาดา (๒๕๔๐) ศึกษาลักษณะการใช้คำเขมรในมหาชาติคำหลวงที่สะท้อนถึงค่านิยมหรือรสนิยมทางวรรณศิลป์ของกวีในสมัยอยุธยาตอนต้น โดยชี้ให้เห็นว่าการใช้คำเขมรมีส่วนสำคัญในการสร้างความงามทางวรรณศิลป์ โดยเฉพาะในเรื่องของเสียง ทั้งเสียงสัมผัส เสียงเสนาะ และจังหวะของถ้อยคำที่เชื่อมโยง และเป็นลักษณะสำคัญของการสร้างและเสพวรรณคดีในเชิงมุขปาฐะของไทย รวมทั้งการเลือกคำเขมรมาใช้เพื่อบรรยายความหมายให้เกิดความเข้าใจเนื้อความมากยิ่งขึ้น

ปรีชา ช้างขวัญยืน (๒๕๔๑) ได้ศึกษาวิเคราะห์ประเด็นปัญหาที่มีข้อถกเถียงวิพากษ์วิจารณ์กันเกี่ยวกับการบำเพ็ญทานบารมีของพระเจ้าสุทนต์อย่างละเอียด เช่น ปัญหาเรื่องพระเจ้าสุทนต์สมควรพระราชทานช้างปัจจัยนาคแก่พราหมณ์ชาวกลิงคราษฎร์หรือไม่ เหตุใดในฐานะพ่อ พระเจ้าสุทนต์จึงยินดีพระราชทานสองกุมารให้แก่ชุก และถือเป็นการละเมิดสิทธิสตรีในกรณีที่ทรงพระราชทานพระนางมัทรีให้แก่พราหมณ์หรือไม่ โดยพิจารณาจากพระเจ้าสุทนต์ชาดกที่ปรากฏในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ชุททกนิกาย มหานิบาตชาดก เล่มที่ ๒๙ ข้อ ๑๐๔๕ ถึง ๑๒๖๙ อันถือเป็นพระพุทธรูปที่ยังมิได้ตีความ ผลการศึกษาพบว่าพระเจ้าสุทนต์ทรงกระทำการณ์ต่างๆ ด้วยเหตุผลลึกซึ้ง แสดงถึงพระปัญญาบารมีที่ยิ่งใหญ่ไม่น้อยไปกว่าทานบารมี

กุลนิจ คณะฤกษ์ (๒๕๔๒) ศึกษาร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในด้านเนื้อเรื่อง ที่มาของเรื่อง ศิลปะการประพันธ์

และศิลปะการใช้ภาษา โดยเปรียบเทียบกับเวสสันดรชาดกในอรรถกถาชาดกเป็นหลัก เพื่อชี้ให้เห็นถึงความเป็นรัตนกวีและลักษณะการสร้างงานร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ผลการศึกษาพบว่า เนื้อเรื่องและการดำเนินเรื่องส่วนใหญ่ตรงกับในอรรถกถาชาดก มีเพียงรายละเอียดที่แตกต่างกัน ทรงใช้วิธีการปรับเนื้อเรื่องถึง ๕ วิธี ได้แก่ การเพิ่มเหตุการณ์ในเนื้อเรื่อง การตัดเหตุการณ์ในเนื้อเรื่อง การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่อง การตัดรายละเอียดในเนื้อเรื่อง และการเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่อง วิธีที่ทรงใช้มากที่สุดก็คือ การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่อง

วชิราภรณ์ พุกษ์สุภาภรณ์ (๒๕๔๓) ศึกษาลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเป็นฉบับที่รวบรวมมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนที่ดีเด่นของกวีหลายคนเข้าไว้ด้วยกัน โดยพิจารณาจากขนบทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีพุทธศาสนา เช่น ขบวนการเลือกเรื่อง ขบวนการใช้คำประพันธ์ ขบวนการสร้างตัวละคร และอื่นๆ ตลอดจนศึกษาลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกที่เกิดจากเนื้อหาและลีลาเฉพาะของกวีแต่ละคนที่ปรากฏในเรื่องนี้

บุญทัน คนใจบุญ (๒๕๔๔) ศึกษาพุทธปรัชญาในพฤติกรรมของตัวละครหลักคือ พระเวสสันดรและตัวละครเสริมในมหาเวสสันดรชาดกซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ พวก ได้แก่ กลุ่มที่เป็นเทพ กลุ่มที่เป็นมนุษย์ และกลุ่มที่เป็นสัตว์ การศึกษาของบุญทันมุ่งเน้นความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับปรัชญาและพุทธปรัชญา พื้นฐานสังคมอินเดียโบราณและสังคมในวรรณคดีมหาเวสสันดรชาดก ตลอดจนวิเคราะห์พฤติกรรมตัวละครหลักและตัวละครเสริมในมหาเวสสันดรชาดก

มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ (๒๕๔๗) ได้ศึกษาที่มา เหตุแห่งความนิยม และความสำคัญของนิทานเวสสันดรชาดกที่ดำรงอยู่ในวัฒนธรรมไทยมาช้านานตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนกระทั่งมีปรากฏแพร่หลายอยู่ทั่วไปในทุกภาคและมีมากมายหลายสำนวน เช่น ในภาคเหนือพบมหาชาติกลอนเทศน์มากกว่า ๒๐๐ สำนวน พุทธศาสนิกชาวไทยส่วนใหญ่รู้จักกันดีจากประเพณีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งมีจัดอยู่ทั่วไปในทุกภาค ทางภาคเหนือเรียกว่า งานตั้งธรรมหลวง ส่วนทางอีสานเรียกว่า งานบุญผะเหวด นอกจากนี้ยังถือเป็นคลังความรู้ด้านภาษาและวรรณศิลป์ที่สำคัญด้วย เนื่องจากเป็นวรรณคดีที่มีกวีแต่งประชันฝีมือการประพันธ์กันมากที่สุด

การศึกษามหาชาติจากตัวบทวรรณคดีท้องถิ่น มีผู้สนใจนำมหาชาติฉบับท้องถิ่นต่างๆ มาศึกษา ทำให้เกิดการเผยแพร่และประจักษ์ในคุณค่าของมหาชาติฉบับท้องถิ่นเหล่านั้นมากขึ้นได้แก่

มติ พยอ มยงศ์ (๒๕๑๙) ได้ศึกษาเปรียบเทียบมหาชาติฉบับของภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสาน และภาคใต้ ผลการศึกษาพบว่า มหาเวสสันดรชาดกฉบับภาคกลางมีจำนวนโวหารสละสลวย เนื่องจากเป็นฉบับที่รวบรวมจำนวนที่ตีที่สุดเข้าไว้รวมกัน ส่วนฉบับอื่นก็มีลักษณะเด่นที่แตกต่างกันออกไป เช่น มีการเสนอภาพตัวละครตามอุดมคติในมหาชาติฉบับภาคกลางและได้มากกว่าฉบับภาคเหนือและอีสาน แต่ในขณะเดียวกันลักษณะความเป็นสังคมชนบทก็ปรากฏในมหาชาติฉบับภาคเหนือและอีสานมากกว่าฉบับภาคกลางและใต้ เป็นต้น งานวิจัยเล่มนี้เป็นแบบอย่างที่สำคัญในการศึกษาเปรียบเทียบมหาชาติในสมัยต่อมา

นิติ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๒๔) ศึกษาวิเคราะห์และเปรียบเทียบมหาชาติเมืองเพชรบุรีกับมหาชาติสำนวนวัดเกาะ วัดเพชรพลี และร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งให้เห็นคุณค่าของมหาชาติเมืองเพชรบุรีที่มีต่อการศึกษาวรรณกรรมภาคกลาง โดยเฉพาะในแง่การศึกษาประวัติวรรณกรรม มหาชาติเมืองเพชรช่วยสะท้อนให้เห็นการสร้างงานมหาชาติกลอนเทศน์ของกวีต้นรัตนโกสินทร์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างดี นิติ เอียวศรีวงศ์ลงความเห็นว่า มหาชาติเมืองเพชรบุรีเป็นสำนวนที่แต่งขึ้นก่อนร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก คือ น่าจะแต่งขึ้นในระหว่างปลายสมัยอยุธยาจนถึงสมัยธนบุรี

ประคอง นิมมานเหมินท์ (๒๕๒๖) ศึกษามหาชาติล้านนา ๕ สำนวนในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น โดยนำมาเปรียบเทียบกับมหาชาติของภาคกลาง และใช้วิธีการศึกษาในเชิงสังคมวิทยา มานุษยวิทยา ปรัชญา และสุนทรียศาสตร์ เพื่อศึกษาเปรียบเทียบและชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของสภาพสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการสร้างงานมหาชาติในฉบับท้องถิ่น อีกทั้งยังถือเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์วรรณคดีท้องถิ่นในด้านอื่นๆ ให้กว้างขวางขึ้น

ประทุม สุวรรณคังคะ (๒๕๒๖) ศึกษามหาเวสสันดรชาดกฉบับถิ่นใต้จากต้นฉบับมัชฌิมาวาส จังหวัดสงขลา ซึ่งเป็นสำนวนที่มีต้นฉบับครบถ้วน โดยศึกษาในด้านความเป็นมาของต้นฉบับ ลักษณะอักษรและอักขรวิธีที่ใช้ในการบันทึกข้อมูล คุณค่าทางวรรณศิลป์ รวมถึงคุณค่าทางสังคม ผลการศึกษาสรุปได้ว่า มหาเวสสันดรชาดกฉบับถิ่นใต้นี้แต่งด้วยคำประพันธ์กาพย์ชนิดต่างๆ คือ กาพย์ยานี ๑๑ กาพย์ฉบัง ๑๖ และกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ ด้านการใช้ภาษาพบว่า ผู้แต่งมีการเลือกสรรคำ การเล่นคำ การแสดงภาพพจน์และโวหารแบบต่างๆ ซึ่งก่อให้เกิดความซาบซึ้งในรสวรรณคดี นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมรุ่นเก่าๆ ได้เป็นอย่างดี ทั้งในด้านศาสนา ความเชื่อ และประเพณีต่างๆ

อดุลภา อัครวิยานนท์ (๒๕๒๔) ศึกษาหาเวสสันดรชาดกฉบับท้องถิ่นอีสาน จากต้นฉบับ วัดกลางโคกค้อ จังหวัดกาฬสินธุ์ โดยศึกษาในด้านลักษณะอักษร อักษรวิธีของอักษรธรรมอีสาน ลักษณะทางวรรณศิลป์ ตลอดจนสภาพสังคมและวัฒนธรรมของคนอีสานที่ปรากฏในตำนาน โดยมีร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกฉบับกระทรวงศึกษาธิการเป็นสำคัญ อดุลภาพบว่าผู้จารมหาชาติ ฉบับท้องถิ่นอีสานนี้น่าจะได้รับอิทธิพลจากภาษาไทยกลาง เพราะมีตัวอักษรตัวเลขของไทยภาค กลางปะปนอยู่ด้วย

สมาน ไช้ะเหม (๒๕๒๔) ศึกษาหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี กัณฑ์ชูชก ซึ่งเป็นวรรณกรรม ท้องถิ่นของเมืองเพชรบุรี จากต้นฉบับคัมภีร์โบราณซึ่งจารด้วยอักษรขอมรวมทั้งหมด ๙ สำนวน คือ สำนวนขรวิน สำนวนโพธิ์กู สำนวนหมอปาน สำนวนมหานิยม สำนวนแม่พร้อม สำนวนคัมภีร์เก่า สำนวนเจ้าเถร สำนวนอักษรเอน และสำนวนมหาสุวรรณ โดยศึกษาลักษณะอักษรและอักษรวิธีที่ ใช้บันทึกข้อมูล คุณค่าเชิงสังคมวัฒนธรรมและวรรณศิลป์ที่ปรากฏในตำนาน ผลการศึกษาพบว่า มหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรีมีลักษณะของกลอนแบบพื้นบ้านแทรกอยู่มาก สำนวนโวหารก็โลดโผน และสันนิษฐานว่าสำนวนหมอปานน่าจะเป็นต้นแบบของสำนวนวัดสังข์กระจาย

ผ่องศรี ยอดสกุล (๒๕๓๑) ศึกษาหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี สำนวนวัดเกาะจำนวน ๑๓ กัณฑ์ จากต้นฉบับที่สมาน ไช้ะเหมเป็นผู้ปริวรรต โดยศึกษาเปรียบเทียบกับร่ายยาวมหาเวสสันดร ชาดกในด้านที่มาของเรื่อง ความเป็นมาของการเทศน์มหาชาติ รูปแบบคำประพันธ์ รายละเอียด ของเนื้อหาและตัวละคร สภาพสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนด้านวรรณศิลป์ ผลการวิจัยสรุปว่า มหาชาติเมืองเพชรบุรี สำนวนวัดเกาะมีเนื้อเรื่องเหมือนกับร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกเป็นส่วนใหญ่ จะแตกต่างกันเฉพาะในรายละเอียดปลีกย่อยบางประการ นอกจากนี้มหาชาติเมืองเพชรยัง สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมประเพณีทั้งของสังคมไทยและสังคมอินเดียอีกด้วย

สิญญา จิระเกียรติ (๒๕๓๑) ศึกษาหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี กัณฑ์มหาพน จากต้นฉบับ โบราณ ซึ่งจารด้วยอักษรขอมรวม ๔ สำนวน คือ สำนวนวัดเกาะ วัดศาลาเขื่อน วัดกุโพธิ์ และวัดจันทร์ โดยศึกษาลักษณะอักษรและอักษรวิธีที่ใช้บันทึกข้อมูล คุณค่าด้านวรรณศิลป์ รวมถึงคุณค่าเชิง สังคมและวัฒนธรรม ธรรมชาติวิทยา และอื่นๆ ผลการศึกษาสรุปว่า นอกจากมหาชาติเมืองเพชร จะแต่งด้วยร่ายยาวแล้ว ยังปรากฏลักษณะของกลอนแทรกอยู่ด้วย โดยเฉพาะสำนวนศาลาเขื่อนที่ พบว่าส่วนใหญ่แต่งด้วยกลอนแผลแต่มีร่ายยาวแทรก ส่วนสำนวนอื่นๆ มีใจความ คล้ายๆ กัน ในการประพันธ์แม้จะใช้คำง่ายๆ แต่ก็มีความไพเราะทางวรรณศิลป์ และสะท้อนให้เห็นความเชื่อ เครื่องมือเครื่องใช้ และภาษาของคนเพชรบุรีได้เป็นอย่างดี

พระมหาภิรมย์ คุ่มเพชร (๒๕๓๖) ศึกษาหาเวสสันดรชาดก ฉบับวัดแสนสุขาราม หลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยศึกษาประวัติความเป็นมา ลักษณะอักษรและอักขรวิธี จุดมุ่งหมายและธรรมเนียมในการแต่ง สภาพสังคม ประเพณีและ วัฒนธรรมของลาว ตลอดจนคุณค่าด้านวรรณศิลป์และคุณค่าด้านหลักธรรมทางพุทธศาสนา นอกจากนี้พระมหาภิรมย์ยังได้ศึกษาเปรียบเทียบกับมหาเวสสันดรชาดกฉบับดังกล่าวกับมหาชาติ กลอนเทศน์ฉบับพิมพ์ของกระทรวงศึกษาธิการ

งานศึกษาวิจัยเรื่องมหาชาติที่กล่าวมา ยังไม่ปรากฏว่ามีงานใดงานหนึ่งที่ศึกษา มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นเอกเทศอย่างจริงจัง ส่วนใหญ่ศึกษา รวมไปกับมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนของกวีผู้อื่น หรือศึกษารวมไปกับผลงานอื่นของเจ้าพระยา พระคลัง (หน) ได้แก่

งานวิจัยเรื่อง “ศิลปะการประพันธ์ในวรรณคดีร้อยกรองของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)” ของวราเมษ วัฒนไชย (๒๕๔๘) ซึ่งศึกษาจากวรรณคดีร้อยกรองของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จำนวนทั้งสิ้น ๑๐ เรื่อง ได้แก่ ลิลิตเพชรมงกุฎ อีเหนาคำฉันท์ สมบัติอมรินทร์คำกลอน กากีกลอน สุภาพ โคลงพยุหยาตราเพชรพวง ลิลิตพระศรีวิชัยชาดก ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี กลอนและร่ายจารึกเรื่องสร้างภูเขาที่วัดราชคฤห์ เพลงยาวปรารภถึงเรื่อง วัฏสงสาร และเพลงยาวเล่นว่าความ ผลการศึกษาสรุปว่า วรรณกรรมร้อยกรองของเจ้าพระยา พระคลัง (หน) มีลักษณะเด่นในด้านศิลปะการประพันธ์ทั้งในด้านการใช้เสียงและคำ การเล่นคำ การใช้กลบทในชั้นลักษณะ และการพรรณนาความซึ่งก่อให้เกิดความไพเราะและความหมายที่ ลึกซึ้งกินใจ

แม้ว่ามหาชาติกลอนเทศน์สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะมีจำนวนกัณฑ์ที่แต่ง ไว้ไม่มาก คือ ยอมรับกันทั่วไปว่ามี ๒ กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี และพบกัณฑ์ทาน กัณฑ์เพิ่มอีกกัณฑ์หนึ่ง (กุลนิจ คณะฤกษ์, ๒๕๔๒:๓๘) แต่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนของ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้งกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรีต่างก็ได้รับการยกย่องชื่นชมและกล่าวถึงอยู่ เสมอว่าเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่า ผู้แต่งเลือกสรรคำได้ดี มีความไพเราะงดงาม แม้กัณฑ์ทานกัณฑ์ที่ กุลนิจ คณะฤกษ์ (๒๕๔๒:๓๘) พบก็มีความไพเราะงดงามไม่ต่างกันมากนัก นอกจากนี้เหตุการณ์ สำคัญที่เกิดขึ้นในกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรีสำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สะท้อนให้เห็น การบำเพ็ญทานบารมีของพระโพธิสัตว์ในมหาเวสสันดรชาดกอย่างครบถ้วน แม้ว่าจะไม่ได้แต่ง ครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ แสดงให้เห็นถึงความสามารถของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในการจับจุดสำคัญของเรื่องมาแปลแต่งได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้มหาชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๒ กัณฑ์ดังกล่าวยังเป็น

กัณฑ์ที่กวีสามารถแสดงความสามารถในทางการประพันธ์ได้มาก มีโอกาสใช้โวหารได้หลายแบบ ทั้งอารมณ์รัก อารมณ์โศก อารมณ์สงบ

ความสามารถทางกวีของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นที่รู้จักกันดีในฐานะของกวีเอกผู้หนึ่งแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผลงานของท่านมีมากมายหลายเรื่องและหลากหลายประเภท เช่น กากีกลอนสุภาพ ลิลิตเพชรมงกุฎ อิเหนาคำฉันท์ โคลงพยุหยาตราเพชรพวง สามก๊ก ราชาริราช ฯลฯ แต่ละเรื่องล้วนมีชื่อเสียงได้รับการยกย่องว่าประพันธ์ได้ดี ดังวัชร รมยะนันท์ (อ้างถึงใน วาริตัณฑุลากร, ๒๕๒๐: ๑) กล่าวไว้ดังนี้

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นกวีที่มีชื่อเสียงว่ามีความสามารถในทางแต่งคำประพันธ์ทุกชนิด ในทางโคลงก็แต่งได้ทัดเทียมกวีที่มีชื่อเสียงเด่นในทางโคลง เช่น สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในทางกลอนก็ปรากฏว่า กลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถสู้กลอนของสุนทรภู่ได้ ทั้งๆ ที่กลอนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งแบบกลอนธรรมดา มิได้ใช้ลักษณะสัมผัสแบบกลอนกลบทแบบสุนทรภู่ใช้ เช่น กลอนในเรื่องกากี คำกลอน ก็มีความไพเราะจับใจ และเป็นบทขับร้องเพลงไทยก็มี ไม่เพียงแต่จะเชี่ยวชาญในทางแต่งคำประพันธ์ทุกชนิดเท่านั้น เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังสามารถในทางแต่งร้อยแก้วอีกด้วย ผลงานที่ปรากฏคือ สามก๊ก และ ราชาริราช เป็นต้น

นอกจากนี้ในหนังสือสิบกวีของหม่อมเจ้าจันทร์จิรายุวัฒน์ รัชนี้ หรือ พ. ณ ประมวญมารค (อ้างถึงใน วาริตัณฑุลากร, ๒๕๒๐: ๘) ยังได้กล่าวยกย่องเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ว่าเป็นหนึ่งใน “ห้ากวีใหญ่” หรือกวีโบราณที่ยิ่งใหญ่ที่สุด ๕ ท่านของไทยด้วย* พ. ณ ประมวญมารคทรงยกย่องเจ้าพระยาพระคลัง (หน) โดยทรงยกความสามารถของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในการแต่งมหานาฏิกกลอนเทศน์ไว้ดังนี้

ร่ายยาวเทศน์มหาชาติกัณฑ์กุมารและมัทรีของท่านยังใช้เทศน์จนอยู่ทุกวันนี้ ในมหาชาติทั้ง ๑๓ กัณฑ์ กุมารและมัทรีเป็นกัณฑ์ที่กวีชอบที่สุด

* ได้แก่ เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย พระสุนทรโวหาร (สุนทรภู่) และกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส

ฉะนั้นจึงมีจำนวนประชันกันมากกว่ากัณฑ์อื่น ที่ของท่านได้รับยกย่องสูงกว่า เพื่อนย่อมแสดงว่าท่านเป็นกวีใหญ่อยู่แล้ว

ผู้วิจัยเห็นว่า การศึกษามหาชาติกลอนเทศน์สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่ผ่านมามีได้ศึกษาเปรียบเทียบกับมหาชาติสำนวนอื่นๆ การศึกษาเปรียบเทียบดังกล่าวจะทำให้เห็นลักษณะเด่นของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้เป็นอย่างดี

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาชาดก และมหาชาติภาษาไทยสำนวนอื่น ทั้งด้านเนื้อหา และกลวิธีทางวรรณศิลป์ เพื่อให้เห็นลักษณะเฉพาะของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนนี้

๑.๓ สมมุติฐานการศึกษา

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีวิธีการนำเสนอเนื้อหาและกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่โดดเด่นเน้นการพรรณนาให้เกิดอารมณ์สะเทือนใจ มีการใช้ขนบเดิมและผสมผสานลักษณะสร้างสรรค์เข้าไปได้อย่างกลมกลืน ทำให้มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนนี้แตกต่างกับอรรถกถาชาดกและมหาชาติภาษาไทยสำนวนอื่น

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

ศึกษามหาชาติกลอนเทศน์สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ เปรียบเทียบกับอรรถกถามหาเวสสันดรชาดก และหนังสือมหาชาติสำนวนอื่นๆ ของภาคกลาง ในกัณฑ์เดียวกัน อันได้แก่

๑. ศึกษามหาชาติกลอนเทศน์สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จำนวน ๒ กัณฑ์ ได้แก่ กัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี และฉบับที่ค้นพบเพิ่มเติมว่าเป็นของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) อีก ๑ กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์ โดยศึกษาจากเอกสารต่อไปนี้

๑.๑ มหาชาติกลอนเทศน์กัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรีจากหนังสือมหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์ของกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๑๒ ปี พ.ศ. ๒๕๓๑

๑.๒ มหาชาติกลอนเทศน์ทานกัณฑ์จากต้นฉบับตัวเขียนในสมุดไทยดำเรื่อง มหาชาติกลอนเทศน์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ ของหอสมุดแห่งชาติ เลขที่ ๑๕๐ ในกรณีที่ข้อความช่วงใด เลื่อนลงหรือจาวไว้ไม่ชัดเจน ผู้วิจัยจะใช้ต้นฉบับเอกสารตัวพิมพ์ในกระดานฝรั่งของหอสมุด แห่งชาติ เรื่องมหาชาติกลอนเทศน์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ เลขที่ ๓๒๙ (ฉบับคัดลอกของหอสมุดแห่งชาติ) ช่วยสอบทานข้อความในต้นฉบับ

๒ ศึกษาอรรถกถาหาเวสสันดรชาดกทานกัณฑ์ กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรีจากสำนวน แปลในฉบับพระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ของมหาหมฏฐราชวิทยาลัย ปี พ.ศ. ๒๕๒๗ ตอนใดที่สำนวนแปลนี้เข้าใจยาก จะอาศัยสำนวนแปลสำนวนอื่นเข้ามาช่วย ได้แก่

๒.๑ มหานิบาตชาดก ทศชาติฉบับชินวร เล่ม ๒ ของพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง ชินวรสิริวิวัฒน์สมเด็จพระสังฆราชเจ้า พ.ศ. ๒๕๓๒

๒.๒ นิบาตชาดก เล่ม ๙ ของกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๔๐^๑

หากคำแปลทั้ง ๓ สำนวนนี้ยังไม่กระจ่างพอ ผู้วิจัยจะอาศัยผู้เชี่ยวชาญภาษาบาลี แปลจากภาษาบาลีโดยตรง

๓ ศึกษามหาชาติภาษาไทยที่แต่งขึ้นก่อนหน้ามหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยา พระคลัง (หน) ทั้ง ๒ สำนวน ได้แก่

๓.๑ มหาชาติคำหลวงทานกัณฑ์ กัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรีจากพจนานุกรมศัพท์ วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวงฉบับของราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๙

๓.๒ กาพย์มหาชาติกัณฑ์กุมารจากวรรณกรรมอยุธยาเล่ม ๒ ของกรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๔๐

^๑ เมื่อตรวจสอบคำแปลแล้ว พบว่าคำแปลตรงกับสำนวนแปลในพระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. เล่ม ๒๐ อรรถกถา มหานิบาต ภาค ๑๐ ของสำนักอบรมครูวัดสามพระยา พ.ศ. ๒๕๓๙ พระคัมภีร์ชาดกแปลฉบับ ส.อ.ส. อาจคัดคำแปลจาก นิบาตชาดก เล่ม ๙ มาลงไว้ทั้งหมด

๑.๕ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑. ทำให้ทราบความเหมือนและความแตกต่างด้านเนื้อหาและกลวิธีทางวรรณศิลป์ของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เมื่อเปรียบเทียบกับอรรถกถาชาดกและมหาชาติภาษาไทยสำนวนอื่น

๒. ทำให้เห็นลักษณะสร้างสรรค์ และลักษณะเด่นในงานกวีนิพนธ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

๑.๖ วิธีดำเนินการวิจัย

๑. ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒. ศึกษาเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาชาดกและมหาชาติภาษาไทยสำนวนอื่น

๓. วิเคราะห์ข้อมูลตามสมมุติฐานการวิจัยที่กำหนดไว้

๔. อภิปรายและสรุปผลการวิจัย

๑.๗ ข้อตกลงเบื้องต้น

เนื่องจากผู้วิจัยศึกษามหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับงานกวีนิพนธ์จากต้นฉบับสมุดไทยดำและกระดาษฝรั่ง ดังนั้นในการอ้างอิงจะยึดการสะกดคำต่างๆ ตามต้นฉบับเดิมทุกประการ แม้ต้นฉบับจะจารไว้ตกหล่นหรือผิดพลาดก็ตาม

พระไตรปิฎกและอรรถกถาฉบับต่างๆ ที่อ้างอิงในวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยใช้เอกสารและระบบอ้างอิงดังนี้

๑. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ใช้พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับ สยามมกุฎสุสเถปิฎกั พุทธศักราช ๒๕๓๘ วิธีอ้างอิงปรากฏดังตัวอย่างต่อไปนี้

ขุ. ชา. ๒๘/๑๑๖๔/๔๑๕ หมายถึง คัมภีร์ขุททกนิกาย ชาดก เล่มที่ ๒๘ ข้อที่ ๑๑๖๔ หน้าที่ ๔๑๕

๒. พระไตรปิฎกภาษาไทย ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนาในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช ๒๕๓๐ วิธีอ้างอิงปรากฏดังตัวอย่างต่อไปนี้

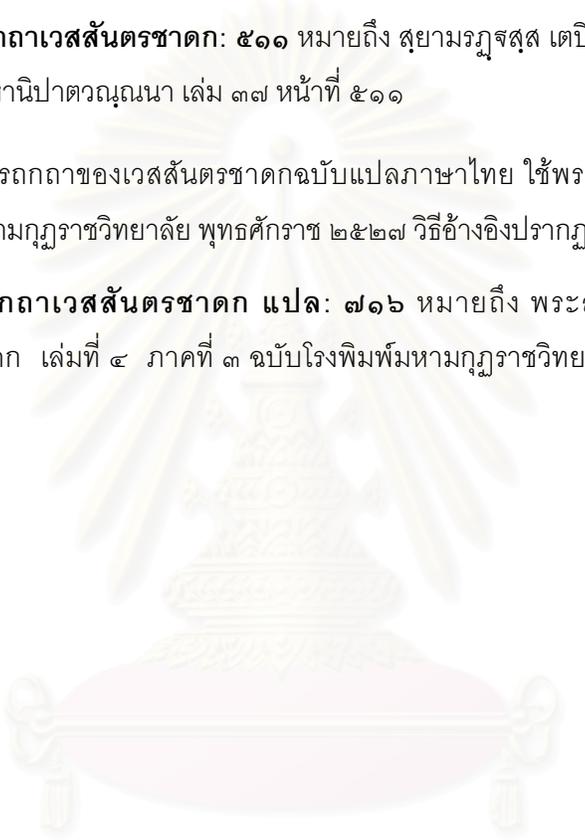
ขุ. ชา. แปล ๒๗/๒๓/๑๐-๑๑ หมายถึง คัมภีร์ขุททกนิกาย ชาตก เล่มที่ ๒๗ ข้อที่ ๒๓
หน้าที่ ๑๐-๑๑

๓. อรรถกถาพระไตรปิฎกภาษาบาลี ใช้อรรถกถาพระไตรปิฎก ฉบับสยามรัฐสุด
เตปิฎกฏจกตา พุทธศักราช ๒๕๓๕ ของมหาหมกุฎราชวิทยาลัย วิธีอ้างอิงปรากฏดังตัวอย่างต่อไปนี้

อรรถกถาเวสสันดรชาตก: ๕๑๑ หมายถึง สยามรัฐสุด เตปิฎกฏจกตา ชาตกฏจกตา
(ทสโม ภาค) มหานิปาตวณฺณนา เล่ม ๓๗ หน้าที่ ๕๑๑

๔. อรรถกถาของเวสสันดรชาตกฉบับแปลภาษาไทย ใช้พระสูตรและอรรถกถาแปล
ฉบับโรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๒๗ วิธีอ้างอิงปรากฏดังตัวอย่างต่อไปนี้

อรรถกถาเวสสันดรชาตก แปล: ๗๑๖ หมายถึง พระสูตรและอรรถกถาแปล
ขุททกนิกาย ชาตก เล่มที่ ๔ ภาคที่ ๓ ฉบับโรงพิมพ์มหาหมกุฎราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๒๗
หน้าที่ ๗๑๖



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๒

มหาดิภาษาไทยสำนวนอื่นที่แต่งก่อนหน้าและ มหาดิกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

ความเชื่อเรื่องอาถรรพ์การฟังเทศน์มหาชาติ และประเพณีเทศน์มหาชาติที่จัดเป็นประจำปีเป็นปัจจัยสำคัญทำให้วรรณคดีเรื่องมหาชาติได้รับการทำนุบำรุงเสมอมามิได้ขาด ทั้งจากพระมหากษัตริย์และประชาชนทั่วไป พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๒๕๕๐: ๖๗-๖๘) ทรงอธิบายว่า เทศน์มหาชาติเป็นการพระราชกุศลที่จัดขึ้นในเดือนอ้าย แต่ในรัชกาลที่ ๑-๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ จัดขึ้นในวันขึ้น ๑๔-๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ส่วนความนิยมของชาวไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนิยมเทศน์มหาชาติกันระหว่งออกพรรษาเรื่อยไปจนถึงเดือน ๕ (ธนิต อยู่โพธิ์, ๒๕๒๔: ๒๒) แต่โดยทั่วไปนิยมเทศน์หลังออกพรรษาพันหน้ากฐิน (สุภาพรรณ ญ บางช้าง, ๒๕๔๒: ๒๖๗๘)

เมื่อการฟังและเทศน์มหาชาติเป็นทั้งพระราชนิยมและประชานิยม กวีราชสำนักและกวีชาวบ้านจึงแต่งเรื่องมหาชาติกันมาก จนเกิดมหาชาติสำนวนสำหรับเทศน์หลายสำนวนกระจายอยู่ทั่วประเทศไทย ทั้งที่เป็นสำนวนหลวง เช่น กาพย์มหาชาติ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก และมหาชาติสำนวนท้องถิ่นต่างๆ เช่น มหาชาติล้านนา มหาชาติอีสาน และมหาชาติซึ่งเป็นมหาชาติของภาคใต้

เมื่อพิจารณาวรรณคดีที่ใช้ชื่อมหาชาติในเชิงหน้าที่ พบว่ามหาชาติมีหน้าที่ ๒ หน้าที่ คือ ใช้เพื่อความมุ่งหมายที่แตกต่างกัน ๒ ประการ คือ ใช้สวดกับใช้เทศน์ มหาชาติที่ใช้สวดมีเพียงเรื่องเดียว คือ มหาชาติคำหลวง ส่วนมหาชาติอื่นๆ ทั้ง กาพย์มหาชาติ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก และมหาชาติสำนวนส่วนใหญ่ที่พบในภาคเหนือ ภาคกลาง และภาคอีสาน ล้วนแต่แต่งขึ้นเพื่อใช้เทศน์ให้สาธุชนฟังทั้งสิ้น^๑ มหาชาติกลุ่มนี้จึงเรียกว่าเป็น มหาชาติกลอนเทศน์ โดยเหตุที่ประเพณีสวดมหาชาติเป็นพระราชพิธีเท่านั้น ในขณะที่ประเพณีเทศน์มหาชาติเป็นทั้งพระราชพิธีและพิธีของชาวบ้าน มหาชาติสำนวนสำหรับสวดจึงจำกัดเพียงสำนวนหลวง ได้แก่ มหาชาติคำหลวง ในขณะที่มหาชาติกลอนเทศน์มีจำนวนมากมาย และมีทั้งสำนวนหลวงและสำนวนราษฎร์

^๑ ผู้วิจัยพบต้นฉบับมหาชาติสำนวนพระเทพโมลี (กลั่น) แต่งเป็นกลอนอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ มหาชาติสำนวนนี้รวมอยู่ในหมวดร่ายเช่นเดียวกับมหาชาติกลอนเทศน์อื่นๆ มหาชาติสำนวนนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๘ พิมพ์แจกในงานกฐินพระราชทานของพระตำรวจเอก เจ้าพระยาราชศุภมิตร สมุหพระตำรวจหลวงรักษาพระองค์ ณ วัดรฎฐาภิธาน ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่า มหาชาติสำนวนนี้แต่งขึ้นเพื่อวัตถุประสงค์ใด

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนที่เก่าแก่ที่สุดคือกาพย์มหาชาติ เป็นมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนหลวง ที่เก่าแก่รองลงไป ได้แก่ มหาชาติกลอนเทศน์ สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และสำนวนของสำนักวัดถนน^๑ มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นสำนวนของกวีราชสำนักเช่นเดียวกับกาพย์มหาชาติ

๒.๑ ที่มาของเรื่องมหาชาติ

เรื่องมหาชาติหรือพระเวสสันดรที่มีมาจากคัมภีร์ภาษาบาลีทั้งคัมภีร์ในชั้นพระไตรปิฎกและชั้นอรรถกถา ในพระไตรปิฎกเรื่องมหาชาติปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก^๒ และคัมภีร์จรียาปิฎก ส่วนคัมภีร์ชั้นอรรถกถา เรื่องมหาชาติปรากฏในอรรถกถาของคัมภีร์ชาดกและอรรถกถาของคัมภีร์จรียาปิฎก สุภาพรรณ ฦ บางช้าง (๒๕๒๔: ๑๕-๑๖) ได้เปรียบเทียบเนื้อเรื่องในอรรถกถาชาดกกับในคาถาชาดก พบว่าในอรรถกถาเวสสันดรชาดกนั้นพระพุทธโฆษาจารย์ได้ขยายเนื้อเรื่องจากตัวคาถาชาดกออกไปอีกมาก เช่น ในกัณฑ์ทศพรเพิ่มเรื่องจรียาที่พระผู้สืบทกระทำในสมัยของพระพุทธเจ้าวิปัสสี อันเป็นเหตุให้ได้มาบังเกิดเป็นพระนางผู้สืบทในพระชาติของพระเวสสันดรเป็นต้น

แม้เรื่องมหาชาติจะปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกหลายคัมภีร์ แต่มหาชาติฉบับภาษาบาลีที่สัมพันธ์กับมหาชาติภาษาไทยที่สุดคืออรรถกถาของมหาเวสสันดรชาดก เพราะมีรายละเอียดของเนื้อเรื่องใกล้เคียงกัน และเนื้อเรื่องขยายออกไปมากกว่าเนื้อเรื่องเดิมที่มีอยู่ในคาถาของคัมภีร์ชาดกเหมือนกัน เช่น เรื่องอดีตชาติของพระนางผู้สืบท เรื่องพระนางมัทรีฝันร้ายในคืนก่อนวันที่ชูชกจะมาขอพระราชทานพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ และเรื่องพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์หนีไปซ่อนตัวอยู่ในสระบัว เป็นต้น

เรื่องมหาชาติในคัมภีร์ชาดกมีลักษณะประการหนึ่งซึ่งแตกต่างกับชาดกอื่นๆ เป็นอย่างมาก คือ มหาชาติมีรายละเอียดของเรื่องมาก และทำให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อเรื่องโดยตลอดรวมทั้งรายละเอียดบางประการของเรื่องได้เป็นอย่างดี แต่ชาดกส่วนใหญ่ เนื้อเรื่องมีรายละเอียดไม่

^๑ ผ่องศรี ยอดสกุล (๒๕๓๑: ๙๙-๑๐๒) ยกหลักฐานด้านประวัติอาคารในพระบรมมหาราชวังและการอ้างถึงพระที่นั่งดุสิตในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนนี้ แล้วสันนิษฐานว่า น่าจะแต่งขึ้นประมาณรัชกาลที่ ๑-๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

^๒ เรื่องพระเวสสันดรนอกจากจะปรากฏในนิบาตชาดกแล้ว ในพระไตรปิฎกยังมีเรื่องพระเวสสันดรกล่าวไว้ในคัมภีร์จรียาปิฎกด้วย แต่เนื้อเรื่องจะสั้นกว่ามาก และไม่มีการแบ่งเรื่องออกเป็นตอนๆ เหมือนในชาดก

มากพอ บางเรื่องเป็นเพียงคำกล่าวของบุคคลซึ่งไม่ระบุว่า เป็นคำกล่าวของผู้ใด เช่น โภชาขานียชาดก เป็นชาดกที่มีคาถาจำนวน ๑ คาถา มีเรื่องเพียงเท่านั้นว่า

ดูกรนายสารถี ม้าสินธพพาซาไนยถูกลูกศรแทงแล้ว แม้จะนอนตะแคง
อยู่อย่างเดียวยังดีกว่าม้ากระจอก ท่านจงประกอบฉันออกกรบอีกเถิด

(ชู. ขา. แปล ๒๗/๒๓/๑๐-๑๑)

ผู้ที่ต้องการทราบเรื่องราวโดยตลอดของชาดกเรื่องดังกล่าวต้องศึกษาจากอรรถกถาชาดก ในอรรถกถาชาดกแล้วว่า พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นม้ามงคลของพระเจ้าพาราณสีชื่อว่า โภชาขานียะ พระมหาสัตว์ออกกรบพร้อมนายทหารม้าคนหนึ่งจนบาดเจ็บสาหัสก็ไม่ย่อท้อละความเพียร สามารถทำลายกองทัพและจับพระราชาทัง ๗ พระองค์ที่มุ่งร้ายต่อพระเจ้าพาราณสีได้ ข้อความที่เป็นคาถาในพระไตรปิฎกเป็นคำพูดของม้าพระโพธิสัตว์ที่พูดกับนายทหารม้า ขอให้ นายทหารม้าประกอบเครื่องอาณแก่ตนเพื่อออกกรบ

เมื่อเปรียบเทียบกับชาดกส่วนใหญ่ มหาชาติมีจำนวนคาถาประมาณ ๑,๐๐๐^๑ คาถา ทำให้ผู้อ่านรู้เรื่องราวโดยตลอดเรื่องได้ แม้ชาดกเรื่องพระเวสสันดรจะอ่านได้ความโดยตลอด แต่คำอธิบายที่ปรากฏในอรรถกถาก็ยังมีความสำคัญอยู่ไม่น้อย เพราะช่วยขยายความเพิ่มเติม ทำให้ทราบที่มาที่ไปของเรื่องโดยแจ่มชัด และมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้เนื้อหาของนิทานสอนธรรมเรื่องพระเวสสันดรหรือมหาชาติสมบูรณและชัดเจนขึ้น มหาชาติคำหลวง และมหาชาติกลอนเทศน์ทั้งสำนวนกาพย์มหาชาติในราชสำนักอยุธยาและสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ต่างก็มีที่มาจากเรื่องพระเวสสันดรในอรรถกถาชาดกทั้งนั้น

๒.๒ มหาชาติสำนวนก่อนมหาชาติกลอนเทศน์

มหาชาติคำหลวงเป็นวรรณกรรมมหาชาติสำนวนที่เก่าที่สุดของไทย^๒ และมีอยู่ก่อนมหาชาติกลอนเทศน์ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถมีรับสั่งให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งปวง แต่งมหาชาติคำหลวงขึ้นสำหรับใช้สวดให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: (๔)) พงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๕: ๔๒๒) ระบุว่า มหาชาติคำหลวง

^๑ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ (๒๕๓๒: ๒๓๒) ได้ตรวจนับคาถาทั้งหมดของมหาเวสสันดรชาดกแล้ว ทรงวินิจฉัยว่ามีจำนวนคาถาเพียง ๘๕๒ คาถา กับอีก ๑ บาท ดูรายละเอียดใน พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวราลงกรณ (๒๕๓๒: ๒๓๑-๒๓๒)

^๒ เอมอร ชิตตะโสภณ (๒๕๔๐: ๒๒๔) กล่าวว่า มหาชาติสำนวนเทศน์ของล้านนาซึ่งแต่งเป็นกลอนธรรมมีตั้งแต่สมัยพระยาทิพากร ประมาณปี พ.ศ. ๑๙๖๐ เศษ มหาชาติสำนวนนี้อาจเป็นมหาชาติภาษาไทยที่เก่าแก่ที่สุด

แต่งเสร็จในปี พ.ศ. ๒๐๒๕ มหาชาติคำหลวงของเก่าฉบับสมบูรณ์ไม่มีเหลือตกมาถึงสมัย รัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์ ราชบัณฑิตแต่งซ่อมขึ้นใหม่จำนวน ๖ กัณฑ์ที่ขาดหายไปในคราวเสียกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ กัณฑ์ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มัทรี กัณฑ์สักกบรรพ และกัณฑ์อภัยไตรภพ (สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๔๗๕ อ้างถึงใน กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: (๔)) อย่างไรก็ตาม ภายหลังก หอพระสมุดวชิรญาณได้ต้นฉบับมหาชาติคำหลวงสมัยอยุธยา กัณฑ์มัทรีขึ้นเพิ่มเติม (สมเด็จพระ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ๒๕๑๖: (๔)-(๕) อ้างถึงใน ลัดลนา ศิริเจริญ, ๒๕๒๕: ๓)

แม้มหาชาติคำหลวงจำนวนมากถึง ๖ กัณฑ์เป็นกัณฑ์ที่แต่งซ่อมขึ้นใหม่ในสมัย รัตนโกสินทร์ แต่นักวิชาการหลายท่านลงความเห็นพ้องกันว่า สำนวนภาษาในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ ที่แต่งซ่อมหลายกัณฑ์เป็นสำนวนเก่าแต่ครั้งกรุงเก่า (ชลดา เรื่องรักษลิขิต, ๒๕๔๗: ๘๔) มหาชาติ คำหลวงทุกกัณฑ์จึงถือเป็นวรรณกรรมในสมัยอยุธยาตอนต้น

มหาชาติคำหลวงเป็นมหาชาติที่มีภาษาและลักษณะคำประพันธ์แตกต่างกับมหาชาติ สำนวนอื่นในสมัยหลังอย่างเห็นได้ชัด คือ มหาชาติคำหลวงแต่งโดยใช้คำประพันธ์หลายชนิด ส่วนมหาชาติสำนวนอื่นๆ โดยมากแต่งเป็นร้อยยาวสำหรับเทศน์ที่เรียกว่ากลอนเทศน์

มหาชาติคำหลวงเป็นวรรณกรรมแปล กวีจะยกภาษาบาลีในอรรถกถามากำกับไว้ที่ละ วรรค คาถาภาษาบาลีในพระไตรปิฎกที่อรรถกถาคัดมาใช้ กวีก็ยกมากำกับไว้ที่ละบาทด้วย แล้วจึงใส่คำแปลภาษาไทยซึ่งมีทั้งแปลแบบนิสสัยและแปลอธิบายขยายความ คำแปลภาษา ไทยใช้ฉันทลักษณ์ประเภทต่างๆ^๑ ให้ได้ความไพเราะและได้อรรถไคล้เคียงกับความเดิมในอรรถกถา (ธนิศ อยู่โพธิ์, ๒๕๒๔: ๘) แต่บางตอนกวีก็มุ่งแสดงฝีมือในทางการประพันธ์มากกว่าจะยึดอรรถตาม อรรถกถาเป็นหลัก เช่น ตอนพระเวสสันดรทำสัตตสคกมหาทาน เปรียบเทียบเนื้อความระหว่าง มหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรตรชาดกดังต่อไปนี้

^๑ บางกัณฑ์ เช่น กัณฑ์กุมาร แต่งด้วยร้อยเพียงอย่างเดียว แต่บางกัณฑ์ก็ใช้ทั้งร้อย กาพย์ โคลง และฉันท แต่งสลับกันไป (ดู รายละเอียดใน ชลดา เรื่องรักษลิขิต, ๒๕๔๗: ๘๙)

ตารางที่ ๑: เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนพระเวสสันดรทำ
สัตตสดกมหาทาน

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ยถา <u>เวสฺสูนฺตโร ราชชา</u> พระผู้ฟังฟ้าเพื่องดิน ยชมาโน สก ภูโร ธทินทานทวว เมืองตน ลีวินิ วจนต์เถน เหตุค้ำคนขงชอก สมุหา รฎฐา นิรชชติ ธจะจำออกอ้างว่างร้างเมืองไปแล...</p> <p>(มหาชาติคำหลวง ทานกัณฑ์: ๔๐)</p>	<p>พระเวสสันดรเป็นผู้อันมหาชนในเมือง ของตนบูชาแล้ว ต้องเสด็จออกจากเมืองของ พระองค์ โดยต้องการตามคำของชาวสี่วิ...</p> <p>(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๓๙)</p>

ตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า ความในมหาชาติคำหลวงดำเนินเรื่องตามความเดิมอรรถกถา แต่วิธีการแปลศัพท์ กวีมิได้แปลตามอรรถกถาโดยเคร่งครัด ด้วยมุ่งแสดงฝีมือทางการประพันธ์มากกว่า ดังนั้นกวีจึงเลือกแปลคำว่า เวสฺสูนฺตโร ราชชา (แปลว่า ‘พระเวสสันดรผู้เป็นพระราชา’) ว่า พระผู้ฟังฟ้าเพื่องดิน นอกจากนี้ในคำภาษาบาลีคำเดียวกันกวียังแปลแต่งและใช้ต่างออกไปอีกหลายคำ เช่น ทำนไทรนักรธรรม์พระแพศยนนดรเจษฎา พญาแพศยนนดรสาธุสราศรัทธาทาย สมเด็จพระเจ้าพระยาธรรมราชา ออกขุนขึ้นเกล้านามพระเจ้าแพศยนนดร พระแพศยนนดรชิตีศวรวิใจเปรมปรีดี ไพรดลัสต์วี เจ้าผู้ประเสริฐเกิดในแพศยพิถยนนต์ พระผู้อยู่เอย็นหล้านามเจ้าฟ้าแพศยนนดร เป็นต้น

แม้ว่ากวีจะแปลคำอธิบายภาษาไทยขยายออกไปมาก แต่เนื้อความที่แปลก็ยังคงดำเนินตามอรรถกถาเป็นส่วนใหญ่ หากเนื้อความตอนใดที่ความในคาถาและอรรถกถาซ้ำกัน เวลาแปลกวีจะแปลซ้ำทั้งความในคาถาและในอรรถกถาด้วย ทำให้เนื้อความในมหาชาติคำหลวงยาวและเยิ่นเย้อมาก การแปลลักษณะนี้ผู้วิจัยพบว่า ไม่ปรากฏในมหาชาติสำนวนที่แต่งหลังมหาชาติคำหลวง มหาชาติที่แต่งในสมัยหลัง กวีจะแต่งโดยแยกคาถาภาษาบาลีไว้ต่างหาก เนื้อความส่วนใดที่ความในคาถาและในอรรถกถากล่าวซ้ำกัน กวีจะแปลรวมไว้เพียงครั้งเดียวเท่านั้น^๑

มหาชาติคำหลวงไม่ได้แยกส่วน “ไวยากรณ” ไว้ต่างหากอย่างอรรถกถา แต่กวีได้นำรายละเอียดของไวยากรณที่พระอรรถกถาจารย์เขียนอธิบายหรือขยายความไว้รวมๆ กันไปกับความ

^๑ ดูรายละเอียดในวิทยานิพนธ์เรื่องลักษณะเด่นของมหาชาติพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของอุมาวรรณ รุยาพร (๒๕๕๑) ข้อ ๓.๑

ตามคาถาและอรรถกถา^๑ ทำให้บางครั้งดูเหมือนว่า มหาชาติคำหลวงแปลแต่งโดยมีเนื้อความขยายออกไปจากความเดิมมาก แต่ที่จริงแล้ว เนื้อความเหล่านี้ปรากฏอยู่ในส่วนไวยากรณ์ของอรรถกถาชาดก เช่น ตอนพระเวสสันดรเตรียมเสด็จไปกระทำสัตตสมณมหาทาน มหาชาติคำหลวงเดินเรื่องตามอรรถกถาอย่างเห็นได้ชัด และมีความบางตอนมหาชาติคำหลวงแต่งตามความที่ปรากฏในส่วนไวยากรณ์ของอรรถกถา ดังเปรียบเทียบให้เห็นในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๒: เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรเสด็จลงสงฆ์และเสวยพระกระยาหารก่อนเสด็จไปบำเพ็ญมหาทาน

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ตโต รตฺยา วิวสานเณ แต่กาลนัณน ถันน คำขีณแล้ว สุริเย อุกุคเต เทพพนมศรีแผ้วผุด พีนฟ้า ทานเวยุยาวตฺติโก ฝ่ายคนผู้เข้าได้ดำรอด ตารทาน รบโธ อาโรเจสิ ก็ทูลการณแก่ราชวัง ว่าแต่งแล้ว ณพระฮา ฯ</p> <p>อท กาลเ ในกาลเมื่อนั้น เวสฺสนฺตโร ราชชา บันน สมเด็จพระยาธรรมิกราช ปาโถว นุ หาดวา ก็สงฺอาตมเอาบงคนก็เขตรู สพฺพาลงการ</p>	<p>แต่นั้นเมื่อราตรีสว่าง ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว พระเวสสันดรก็เสด็จมาสู่โรงพยาบาล ทรงบำเพ็ญ ทาน... พระเวสสันดรเป็นผู้อันมหาชนในเมืองของ ตนมูซาแล้ว ต้องเสด็จออกจากเมืองของพระองค์ โดยต้องการตามคำของชาวสีวี พระเวสสันดร มหาสัตว์นั้น พระราชทานช้าง ๗๐๐ เชือก ล้วนประดับด้วยคชาลังการ มีเครื่องรัดกลางตัว แล้วไปด้วยทองคำด้วยเครื่องประดับทอง มีนายหัตถาจารย์ประจำถือโตมร...</p> <p>บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า ลีวิกญฺ ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลายสตรีทั้งหลาย ของพระเจ้า สญชัยราชาแห่งชาวสีวีแม่ทั้งปวง... ฉะนั้น บทว่า ตโต รตฺยา วิวสานเณ ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อราตรีนั้นล่วงไป ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว พวกชวนช่วยในทานได้ กราบทูลแด่พระเวสสันดรว่า ทานได้จัดเสร็จแล้ว ลำดับนั้น พระราชาเวสสันดรทรงสงฆ์สนาน</p>

^๑ อรรถกถามหาเวสสันดรชาดกแปลของมหาภูมิภคญาณวิทยาลัยเป็นอรรถกถาแปลภาษาไทยเพียงสำนวนเดียว ที่เก็บความส่วนไวยากรณ์ของอรรถกถาไว้ทั้งหมด แต่อรรถกถาแปลภาษาไทยสำนวนอื่น เช่น พระคัมภีร์ชาดกแปล ฉบับ ส.อ.ส. (สำนักอบรมครูวัดสามพระยา) หรือมหานิบาตชาดก ทศชาติฉบับชินวรตัดส่วนไวยากรณ์ออก

มาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ปฏิมณฺฑิตโต สรรพงามมมีคฺคูเครื่องธรรง สาธุรส โภชนํ ภูณฺชิตฺวา พิสาสาธุธาํวรสกรรยา อุปาคมิ แหนด้วยทวยเสนามาแกลไกล่ทานํ ทาคฺ์ เพื่อ ปริตยาคิให้ ซึ่งสบตสดกทานนํน</p> <p>(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์ทานกัณฑ์: ๓๗)</p>	<p>แต่เข้าที่เดียว ประดับด้วยสรรพพาลังการ เสวยโภชนาหารรสอร่อย แวดล้อมไปด้วย มหาชนเสด็จเข้าสู่โรงงานเพื่อพระราชทาน สัตตสดกมหาทาน...^๑</p> <p>(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๓๘-๖๔๐)</p>

จากตัวอย่างจะเห็นว่า มหาชาติคำหลวงแปลแต่งและดำเนินเรื่องโดยยึดเนื้อความตาม อรรถกถาอย่างเห็นได้ชัด ส่วนการแปลแต่งในลักษณะที่ขยายความเกินอรรถกถาไปมีพบ แต่ไม่มากนัก เนื้อความของมหาชาติคำหลวงที่แตกต่างกับในอรรถกถาส่วนใหญ่ น่าจะเกิดจากความตั้งใจของกวีที่ตั้งใจจะพรรณนาความให้ไพเราะงดงามเพื่อแสดงฝีมือการประพันธ์เป็นสำคัญ เช่น ตอนพระเวสสันดรกล่าวปฏิสันถารแก่ชูชกและเชิญพราหมณ์ชูชกเลือกบริโภคอาหาร ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๓ : เปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรกล่าวปฏิสันถารแก่ชูชกและเชิญพราหมณ์ชูชกเลือกบริโภคอาหาร

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>อิทิปี ปฐุมํ ปสุสามิ เราเมอลชี่มีชาติ ยลเปนอาทิ อาคันตุกะแล พุราหฺมณํ เทวณฺณินิ เราเหนพราหมณงามเงื่อนพรหม มาเปนศรมณเปนสาธุไสต อาทาย เวฬุวิ ทณฺฑุ เท้าไม้ผากไม้ไผ่ ทยมตุมไซตุมชวิด แจ่มแล อคคฺคิหุตติ กมนฺฑุลฺลํ ทรวงอัคนิโหมอัสนิหุต ธรรมกรกสูตรกรองสายใส่ไสต สุวาคตนฺเต มหาพฺุหฺเม ธลิลาศลิลา ดาเนอรรมาตุมลากแล อโถ เต อพฺุราคตํ ธมาพบมาพ่าง ไกล่น้ำอ่างน้ำ</p>	<p>เมื่อพวกเรามาอยู่ในป่า มีชีวิต เตรียมตรมตลอด ๗ เดือน เราเพิ่งเห็น พราหมณ์ผู้มีเพศอันประเสริฐ ถือไม้เท้ามีสีดั่ง ผลมะตูม ภาชนะสำหรับบูชาเพลิงและหม้อน้ำ แม่น้ำเป็นครั้งแรก ดูก่อนพราหมณ์ ท่านมาดี แล้วและมาไกลก็เหมือนใกล้ เชิญเข้าข้างใน ขอให้ท่านเจริญเถิด ชำระล้างเท้าของท่านเสีย ดูก่อนพราหมณ์ ผลมะพลับ ผลมะหวดผล มะขาง และผลหมากเม่า เป็นผลไม่มีรส</p>

^๑ “ไวยากรณ์” ของอรรถกถาเป็นส่วนที่พระอรรถกถาจารย์ใช้อธิบายความหมายหรือขยายความคำศัพท์ในคาถา ดูรายละเอียดโครงสร้างอรรถกถาในวิทยานิพนธ์เรื่องลักษณะเด่นของมหาชาติพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวของอุมาวรรณ รุยาพร (๒๕๕๑) ข้อ ๒.๒.๑

มหาชาติคำหลวง	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p> <u>ออมอยู่</u>นี้ ปาเท ปกขาลยสุสุ เต เซอญชรัชราบ <u>ด้วยน้ำอาบน้ำอบ</u> องค์นี้ ดินทุทานิ ปิยาลานิ <u>ทงหมากหวดหมากหาด</u> ลูกพลับดาษพลองดง <u>มากแล มธุเก</u> กาสมาริโย ลูกซางลูกซอของแม <u>ม่วงขอแนวม่วงไข</u> แดงกว่าไรแดงแกว มากไสด <u>ผลานิ</u> ชุทุทกปุปานิ ลูกไม้เอมไม้ฮ้อย เงื่อนฝั้ง <u>น้อยฝั้งนิมนันน</u> ภูชพรหุเม วรวิ ลูกไม้้งวน <u>ไม้้งอม</u> เซอญช็อย่าถนอมกินถนัดจิมเทอญ <u>อิทปิ</u> ปานียิ สิต น้ำเย็นเฉื่อยเย็นจ้ำดักแต่ค้ำไว้ <u>แรม</u> มากแล อากต์ คิริคพุกธา นางตักตรอง <u>ตั้งแต่ง</u> ที่ทุกแห่งเหวเขาใหญ่นันน ตโต ปิว <u>มหาพรหุเม</u> ลูกไม้้ลูกมนนมาก แต่พอปาก <u>พอเปน</u> ภัษนันน สเจ ตูวิ อภิกงขสิ เซอญช <u>กลืนธกล้ำรส</u>แห่งน้ำแห่งใน จงโดยใจท่านเทอญฯ (มหาชาติคำหลวง กัณฑ์กุมาร: ๑๑๒-๑๑๓) </p>	<p> หวาน เล็กๆ น้อยๆ เชิญท่านเลือกบริโภคแต่ที่ <u>ดีๆ</u> เกิด ดูก่อนพรหมณ์ น้ำดื่มนี้เย็น นำมาแต่ <u>ชอกเขา</u> ขอเชิญดื่มเกิด ถ้าปรารถนาจะดื่ม (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๓๙) </p>

จะเห็นได้ว่า รายละเอียดชื่อผลไม้ที่กวีพรรณนาเพิ่มเข้ามาในเนื้อความของมหาชาติคำหลวงนั้น เป็นคำที่มีเสียงสัมผัสคล้องจอง หรือซ้ำเสียงกันทั้งสิ้น เช่น

/ม/ /ห/ /ม/ /ห/ /พล/ /พล/ /ล/ /ช/ /ล/ /ช/

ทงหมากหวดหมากหาด ลูกพลับดาษพลองดงมากแล มธุเก กาสมาริโย ลูกซางลูกซอของแม

/ม/ /ช/ /ม/ /ช/ /ต/ /กว/ /ต/ /กว/

ม่วงขอแนวม่วงไข แดงกว่าไรแดงแกว

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์กุมาร: ๑๑๓)

๒.๓ มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนต่างๆ

ดังได้กล่าวแล้วว่า มหาชาติสำนวนสำหรับเทศน์หรือมหาชาติกลอนเทศน์มีหลายสำนวน ในวิทยานิพนธ์นี้ผู้วิจัยได้แบ่งมหาชาติกลอนเทศน์เป็น ๒ กลุ่ม คือ มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนที่เก่าที่สุด ได้แก่ กาพย์มหาชาติ กับมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนที่แต่งหลังกาพย์มหาชาติ ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๓.๑ กาพย์มหาชาติ

กาพย์มหาชาติเป็นมหาชาติกลอนเทศน์ที่เก่าแก่ที่สุด ตามประวัติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพมีพระวินิจฉัยว่า สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมโปรดประชุมราชบัณฑิตให้แต่งกาพย์มหาชาติขึ้นระหว่าง พ.ศ. ๒๑๔๕-๒๑๗๐ กาพย์มหาชาติแต่งเป็นร้อยยาว แต่งขึ้นเพื่อให้พระภิกษุเทศน์ ที่เรียกว่ากาพย์มหาชาติด้วยเรียกตามชื่อเดิมที่ระบุไว้ในสมุดฉบับหลวงตอนพบ คำว่ากาพย์ในที่นี้แปลว่า ‘งานกวีนิพนธ์’ ตามความหมายของศัพท์สันสกฤต **กาวย** ซึ่งเป็นต้นศัพท์เดิมของคำนี้ (Macdonell, 1979: 68)

กาพย์มหาชาติเหลือต้นฉบับมาถึงปัจจุบันเพียง ๓ กัณฑ์เท่านั้น ได้แก่ กัณฑ์วนปเวศน์ กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์สังกัรบพรพ ส่วนกัณฑ์อื่นๆ คาดว่าน่าจะสูญหายไปในการเสียดวงศรีอยุธยาเช่นเดียวกับมหาชาติคำหลวง และไม่มีกาพย์แต่งซ่อมขึ้นใหม่ (กรมศิลปากร, ๒๕๔๐: ๑๒)

ลักษณะการแปลกาพย์มหาชาติแตกต่างกับมหาชาติคำหลวงอย่างชัดเจน กวีจะยกภาษาบาลีตั้งเป็นอนุบทสั้นๆ ขึ้นต้น จากนั้นแปลภาษาไทยขยายความต่อออกไปด้วยร้อยยาวเป็นระยะๆ เช่น

อสุโสม อันว่าอาศรมแสนสุราภิรมย์ร่วมรัก ที่พำนักนินนอพระมุนีศรี
 สรรเพ็ชฎีเพศสันดรอดุลดวงกษัตริย์ เธอสร้างสมตั้งชบรรมัตถบารมี ได้ยก
 ยอดมิ่งมกุฏศรีวิสุทธิทาน ทางทุเรศรโหรฐานสถิตประเทศทิศที่ใด **ชุกโกปี**
 แม้อันว่าชุกชุกใจจากจกรรจ ตะแกเดาะเดินดั้นด้นแดนกันดาร โดยมารคมหา
 สิทธิธราจารย์จอมอจุตใจอารี เธอรำเรื่องราววิถิดารแถวพนศพนมธราทิวไม้
 มาด้วยไมหนี่กจำนง ประสงค์แสวงหาลาภโลกันเหลือกำลัง **ปตวา** ก็ลวงลู่
 ถึงฝั่งพระสงฆมงามคลโบกขรณี **สายณฺเห** พระสุรศรีสนธยาเย็นยอแสง
 พรหมณก็เคลือบคลายแคลงเคลิ้มจิตจินตนา พินิจว่าไฉนหนอนี่นี้จะเป็นที่
 สำนักนิ พระหน่ออนุชิตเนนทรธิบัติโดยพระดาบสอจุตฤาษีเธอชี้เฉลยว่า

พราหมณ์เลย เมื่อใกล้ถึงทางอันหนึ่งนั้นน้อย พอจรรยบทจรเดินได้แต่ผู้เดียว
มาเจาะเข้าก็ประจักษ์เจียวจริงดังวาจาจอมอจตุก็จวนเย็นเยี่ยอำหุคอยู่
ที่นั่นน้อยหนึ่งก่อน...

(กาพย์มหาชาติ กุมารบรรพ: ๕๑๒)

ลักษณะการแปลแต่งที่มีเพียงอนุบทขึ้นต้น และขยายความต่อเป็นภาษาไทย
ด้วยร้อยยาวเป็นระยะๆ เช่นนี้ ทำให้กวีมีอิสระในการเติมแต่งเนื้อความหรือเพิ่ม ลด ตัด และเปลี่ยน
รายละเอียดในความเดิมง่ายกว่าในมหาชาติคำหลวง ดังนั้นเมื่อเปรียบเทียบเนื้อเรื่องกัน กาพย์
มหาชาติจึงมีรายละเอียดแตกต่างกับความเดิมในอรรถกถาเวสสันดรชาดกมากกว่ามหาชาติคำหลวง

กาพย์มหาชาติมีกัณฑ์ที่ตรงกับมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
เพียงกัณฑ์เดียวคือกัณฑ์กุมาร การเปรียบเทียบมหาชาติทั้งสองนี้จะกล่าวไว้ในหัวข้อ ๔.๒.๑.๒

๒.๓.๒ มหาชาติกลอนเทศน์ที่แต่งหลังกาพย์มหาชาติ

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนหลังกาพย์มหาชาติมีหลายสำนวน สำนวนที่เก่าแก่
รองจากกาพย์มหาชาติ ได้แก่ สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นอกจากนี้ยังมี สำนวนของสำนัก
วัดถนน สำนวนของวัดสังข์กระจาย สำนวนของพระเทพโมลี (กลั่น) สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า
กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สำนวนพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นต้น
ความนิยมเรื่องมหาชาติทำให้มหาชาติกลอนเทศน์เป็นที่สนใจของกวีต่างๆ มีการคัดลอก ซ้ำระ ต่อเติม
และแต่งเพิ่มขึ้นใหม่จำนวนมาก ภายหลังจากจึงเกิดการแต่งมหาชาติกลอนเทศน์เพื่อประชันฝีมือ
การประพันธ์กันขึ้น สำนวนใดแต่งได้ดีเด่นเป็นที่นิยม ก็จะคัดลอกเผยแพร่ต่ออย่างกว้างขวาง
ด้วยถือคติว่าการสร้างหนังสือพระธรรมคัมภีร์ถวายวัดนั้น จะได้รับอานิสงส์สูง ถึงขั้นเชื่อว่าเกิด
ชาติหน้าจะมีปัญญาเหมือนพระมโหสถ (ธวัช ปุณโณทก, ๒๕๔๕: ๒) ส่วนสำนวนที่นิยมน้อยกว่า
ย่อมเสื่อมสูญไปตามกาลเวลา กัณฑ์ใดที่กวีแต่งไว้ดีเยี่ยมเป็นที่ยอมรับทั่วกัน จะไม่มีใครแต่ง
ประชันอีก ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพกล่าวไว้ในคำนำของ
หนังสือมหาชาติ พระนิพนธ์กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ฉบับพิมพ์ครั้งแรก (๒๔๕๖: ๔) ว่า

ตามความที่ได้สืบทราบกันมา กล่าวว่ กรมสมเด็จพระปรมานุชิต
ชิโนรส ก็ได้ทรงนิพนธ์หนังสือมหาชาติกลอนเทศน์ขึ้นชุด ๑ เว้นแต่กัณฑ์
มหาพน กับ (อะไรอีกกัณฑ์ ๑ เข้าใจว่า) กัณฑ์มัทรี เล่ากันว่า กัณฑ์มหาพนท่าน
ทรงยอมว่าจะแต่งให้ดีกว่าสำนวนของพระเทพโมลี (กลั่น) ไม่ได้ จึงไม่ทรง
ส่วนกัณฑ์มัทรีนั้น จะไม่ทรงแต่งด้วยเหตุใดไม่ทราบ

กวีผู้แต่งมหากาติกลอนเทศน์แต่ละคนมีอิสระในการเลือกแต่งเฉพาะกัณฑ์ที่ตนเองถนัดและพอใจ ไม่ต้องประชุมราชบัณฑิตร่วมกันแต่งอย่างฉบับของหลวง ดังเช่นมหากาติคำหลวงหรือกาพย์มหากาติ นอกจากนี้ก็ยังมีบางคนยังแต่งเติมเสริมต่อคำแปลไทยในมหากาติกลอนเทศน์ให้ละเอียดพิสดารขึ้น จนเนื้อความยืดยาวออกไปมากเพื่อให้กินใจ บางครั้งก็เพิ่มความตลกไปกษา ตื่นเต้น และเศร้าโศกสะเทือนอารมณ์ ดังเช่นตอนพระนางมุสดีทราบเรื่องพระเวสสันดร ถูกขับออกจากเมือง จึงเสด็จไปเฝ้าพระเจ้ากรุงสุโขทัยเพื่อทูลขอโทษ ความตอนหนึ่งในมหากาติกลอนเทศน์สำนวนสำนักวัดถนนมีเนื้อความขยายออกไปมากกว่าในมหากาติคำหลวง ดังตัวอย่างเปรียบเทียบในตารางที่ ๔ ดังนี้

ตารางที่ ๔: เปรียบเทียบ มหากาติกลอนเทศน์กับมหากาติคำหลวงตอนพระนางมุสดีเสด็จไปเฝ้าพระเจ้าสุโขทัยเพื่อทูลขอโทษ

มหากาติกลอนเทศน์	มหากาติคำหลวง
<p>ปางเมื่อสมเด็จพระมุสดียอกรฐลีขึ้น เหนืออุตมางคศิริโรมว่าพระพุทเจ้าข้า จงทรง พระกรุณาโปรด ขอประทานโทษเจ้าเวสสันดร หล่อนกระทำละเมิดจิตผิดกระทรวง อันนี้ก็ล่วง พระราชอาชญาฝ่าละอององค์อิสเรศ ยกพญาศรี เศวตบวรพิเศษเอกฉัททันต์หิรัญรัศมีมอบให้ ไปเป็นทาน โทษก็ถึงกำจัดจากราชฐาน บ้านเมือง เกล็ดกระหม่อมก็คิดเคืองไม่รู้หาย หากว่าเป็นเนื้อเชื้อสายจึงสังเวช ขอพระปิ่นปก เกศได้โปรดเกล้าหนึ่งเกล้ากุญชรล้ำคเชนทร กษัตริย์อื่นหมิ่นนนคร ไม่หาได้เป็นศรีวังเวียงชัย มงคลเมือง พระโอรสก็รุ่งเรืองสุดกษัตริย์ จะกำจัด ให้พลัดพรากจากราชธานีทร์ ไซ้ว่าชนาคินทร์ จะคืนวัง พระองค์ช่างเชื่อฟังคำคนอันชั่วโฉด ชาวเมืองมันกล่าวโทษพลอยโกรธตอบ เสียกำ แล้วจะซ้ำกอบกระมังนะพระทูลเกล้า พระคุณเอ๋ย อย่าได้เบาพระทัยได้ใคร่ครวญ ครั้นจอบแจเข้า</p>	<p>มธูนิ่ว ปลาตานี บพิตรอนนว่ารวงผึ้ง แม่แม่ร้างรอดฤนาน</p>

มหาชาติกลอนเทศน์	มหาชาติคำหลวง
<p>เมื่อจวนสิ้นใจ อัศจรรย์ชรัยนั้นหรือจะช่วย ลูกกับเมียดอกจะม้วยด้วยพระองค์ได้ พระคุณ เอื่อยอย่าเพื่อเศร้าเสียพระทัยเร่งรื้อนรณ ด้วยช้าง ต้นมงคลขวัญเมือง บุญหลังยังรุ่งเรืองคงหาได้ จะหาลูกตั้งดวงใจนี้ยากนัก ดั่งหาดวงวิเชียร จักรราช ฝ่าพระบาทจะขับพระเจ้าลูกเสียจำไกล คือใครจะต่างพระทัยนัยนเนตร นับวันนคเรศ จะร้างเป็นรังกา ด้วยพระองค์สิทธิ์ทรงพระชรา แล้วสมบัติของทูลกระหม่อมแก้วก็จะจลาจล อมพาว ปติตา ฉมา เหมือนหนึ่งไม่ม่วงอันมีผล ทรงสุคนธรสอันหอมหามจะเหลืองหล่นตกตาม กันหย่อยๆ ไม่พักเงยสอ ยกขอสอยให้เสียวเส้น ผุ่งคนมันก็จะเก็บกินเล่นไม่หลอหลง เสมือน สมบัติของพระองค์ทรงสวัสดิ์ ด้วยไรรูปาติราช กษัตริย์อนาถา อปวิภูโธ หนึ่งเล่าพระพุทธเจ้าข้า เสนาน้อยใหญ่ยากที่จะครองใจที่ตรงจริง มีบุญ เขาก็จะวิ่งเข้ามาเป็นข้า ฟังพระเดชเดชาให้ใช้สอย ฝ้าบ่ย่อยสอพลอพลอยทุกเข้าค่า ยามเมื่อ เพลียงพล้ำเขาก็จะช่วยกันกระหน่ำซ้ำซ้ำ หัโธ นิภูชีณปตโตว ดั่งราชหงส์ปีกหักตกปลัก หนองกาแกก็จะแซ่ซ้องเข้าสาวได้พระองค์จึง ทรงพระวินิจฉัยอย่าเชื่อคำชาวเมืองมันย้อม ยำยุยง พระพุทธเจ้าข้าจะทรงพระกรุณา ประการใด หรือจะเชื่อชาวเวียงชัยไม่โปรดแล้ว เจริญพระทูลกระหม่อมแก้วจงพาดพินกระหม่อม ฉันให้ม้วยมรณ แล้วจึงขับเจ้าเวสสันดรต่อ ภายหลัง พระทูลกระหม่อมเอ๋ย ถึงลูกชัวจะชิงชัง เก้ากระหม่อมเมียก็ยังมีโทษ ขอพระองค์</p>	<p>อมพาว ปติตา ฉมา ลูกสวายนหวานวางขวันน ตกดินนั้นนฉนนไศ เอวี่ เหสุสติ เต รภูฐั ฉนน กรุงไกรมไผทศาธารณ แก้วพกวพาลนบพพน ปพพาเชนุติ อทุสกั เหตุหม่มันชาวเมือง ขับบุญเรื่องนฤโทษ</p> <p>หัโธ นิภูชีณปตโตว อิกหงส์โหดเหี้ยนชน ปีกหางตนตกฏก ปลุลลลสุมี อนุทเก ลุ่มบีก เปือกตมตาง ปีมประจกชีพฉนนไศ อปวิทุโร อมจุเจหิ ฉนนท่านไททวยมาตย์ หกหมื่น ลาคแล้งมลละ เอไกรธา วิหิยุยติ พระอย่าดู เอาบงงเหตุ ฐจะอยู่เอตเอาเช็ญ ตนตั พุรุมิ มหาราชเจ้ากูเปนป็นหล้า หัยมนันนซ้ำจั้งพร้อง อตุโธ เต มา อูปลัจจคา ความศุขสร้องเสพย์ สเบอย ขออย่าเลยลวงบาทมา นั สิวินั วจนา</p>

มหาชาติกลอนเทศน์	มหาชาติคำหลวง
<p>ได้ทรงโปรดปรานนี้ ข้าพระมุสดีผู้สามิภักดิ์ ประทานโทษพระลูกกรักร่วมชีวิตแต่ครั้งเดียวคราว นี้เถิด (มหาชาติสำนักวัดถนน ทานกัณฑ์: ๔๗-๔๘)</p>	<p>เหตุสี่พีราชฎี รุ้ย ทูทรหมนน ออย่ามัก ปพพาเซลี อทุสกั ขับลูกกรักรัจรำ ส้าสิ่งโทษ บมีเลอย ณหวนข้าราฯ (มหาชาติคำหลวง ทานกัณฑ์: ๔๗-๔๘)</p>

ต้นฉบับมหาชาติกลอนเทศน์จำนวนมากที่พบในภาคและจังหวัดต่างๆ ของไทย เฉพาะที่จังหวัดเพชรบุรี สมนาน โฉ๊ะเหม (๒๕๒๘: ๒) ระบุว่า พบในวัดต่างๆ หลายวัด เช่น สำนัก วัดจันทราวาส วัดเกาะ วัดโพธิ์กรู วัดแก่นเหล็ก วัดศาลาเขื่อน เป็นต้น มหาชาติกลอนเทศน์ที่พบจำนวนมากนี้สะท้อนให้เห็นความแพร่หลายและการรับรู้วรรณคดีมหาชาติในสังคมไทยได้อย่างดี ต้นฉบับหลายสำนวนได้รับความนิยมจากหมู่ผู้ฟังเทศน์มาก จนเกิดการคัดลอกและถ่ายถอดต้นฉบับต่ออย่างกว้างขวาง ดังเช่น มหาชาติกลอนเทศน์ กัณฑ์มัทรี สำนวนที่พบในจังหวัดชลบุรี มีเนื้อความตรงกับมหาชาติกลอนเทศน์ฉบับเมืองเพชรที่สมาน โฉ๊ะเหม (๒๕๒๘) ปรีวรรต จะมีผิดแผกบ้างเพียงเล็กน้อยตามลักษณะภาษาถิ่นและอักขรวิธีที่จารต่างกัน ดังจะแสดงตารางเปรียบเทียบที่ ๒ ให้เห็น ดังนี้

ตารางที่ ๕: เปรียบเทียบเนื้อความกัณฑ์มัทรีในมหาชาติเมืองเพชรกับมหาชาติชลบุรี

มหาชาติเมืองเพชร ^๑	มหาชาติชลบุรี ^๒
<p>ปางเมื่อสมเด็จพรหมที่ใต้สดับฐาน พรบาท ตรัสบริภาษนาการวันนั้น ความโสกสัน รงับลงตรงเส้นหมอง จึ่งกราบทูลสหนอง พรองการว่า พุทธิเจ้าข้าพรองมาทรงพรโกรธ มิได้โปรดครหมอบฉนมาบริภาษนาการตัดพ้อ จคิดดูบ้างก็เปรไรหนอ ว่าอ้อมัทรีนี่เป็นเพื่อน ยากมาด้วยกัน โทศกรหม่อมฉนนิผิดแต่เพียงนี้</p>	<p>ปางเมื่อสมเด็จพระมัทรีใต้สดับสาร พรบาท ตรัสบริภาษนาการวันนั้น ความโสกคัลย์ ระวังลงที่เศรำหมอง จึ่งกราบทูลสหนอง พระโองการว่า พุทธิเจ้าข้า พระองค์มาทรงพรโกรธ มิได้โปรดครหม่อมฉนมาบริภาษนาการตัดพ้อ จะคิดดูบ้างเป็นไรหนอ ว่าอ้อมัทรีนี่เป็นเพื่อน ยากมาด้วยกัน โทษครหม่อมฉนนิผิดแต่เพียงนี้</p>

^๑ มหาชาติชลบุรี ในโครงการสำรวจวรรณกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออก ลำดับที่ ๑ เลขที่ รย.บ. ๖๗๘/๙๓

^๒ สมนาน โฉ๊ะเหม ปรีวรรตจากคัมภีร์ใบลานอักษรขอม ของวัดเพชรพลีและวัดเกาะ ต. ท่าราบ อ. เมือง จ. เพชรบุรี

^๓ มหาชาติชลบุรีปรีวรรตอักษรขอมเป็นไทยโดยเขียนสะกดคำตามอักขรวิธีปัจจุบัน

มหาชาติเมืองเพชร	มหาชาติชลบุรี
<p>เพราะว่าล่องราตรีกว่าทุกวัน ถ้าแม่พรองค์ยัง ธรงพระกรุณาอยู่เหมือนเมื่อนั้น คุณแททก็จล้าง กันลงเสียบ้างเป็นไรมี เมื่อกันเพื่อนสนุกสบาย ของพระองค์เจ้าอยู่ข้างไหนเล่าลิวารูปร่างหน้า สักก็คนคือว่าตัวตนของใคร ที่จะได้มาปรนนิบัติ พระองค์ในดงดอน ได้แต่ข้ามทมิฬและเที่ยวตลา ซอกซอนลัดเลี้ยวเที่ยวไปในป่า สุริเย ตราบทำ พรสุริยาเย็นลงโพล้เพล้ วิจรนุตยา พุทรวาเน หนิงใดใจจะกล้าเหมือนหนึ่งข้ามทมิฬ เอกา อุตสา เดินพนาลีได้แต่ผู้เดียว ถึงที่ไหนจรกเร็วก็ อุตสาเกี่ยวเกซึ่งผลไม้ ถึงที่ไหนจเป็นหนาม เปนไหน ก็อุตสาบุกแพกแหวกไปไม่คิดตม</p> <p>(มหาชาติเมืองเพชร มัทรี: ๑๘๑)</p>	<p>เพราะว่าล่องราตรีกว่าทุกวัน ถ้าพระองค์ยังทรง พระกรุณาอยู่เหมือนเมื่อก่อนนั้น คุณแลโทษก็จะล้าง กันเสียบ้างเป็นไรมี เมื่อกระนั้นเพื่อนสนุกสบาย ของพระองค์อยู่ไหนเล่าลิวา รูปร่างหน้าตา สักก็คน คือตัวตนของใครที่จะได้มาปรนนิบัติ พระองค์ในดงดอน ได้แต่ข้ามทมิฬนี้อุตสาห ลัดเลี้ยวเที่ยวไปในป่า สุริเย ตราบทำ พระสุริยาเย็นลงโพล้เพล้ วิจรนุตยา พุทรวาเน หนิงใดใจจะกล้าเหมือนข้ามทมิฬ เอกา อุตสาห เดินป่าพนาลีได้แต่ผู้เดียว ถึงที่ไหนจะลัดเลี้ยวก็ อุตสาหเกี่ยวเก็บผลไม้ ถึงที่ไหนจะเป็นหนาม หมายก็อุตสาหบุกแพกแหวกไปไม่คิดตัว</p> <p>(มหาชาติชลบุรี มัทรี: ๒๕๕-๒๕๖)</p>

ตัวอย่างข้างต้นแสดงให้เห็นว่า มหาชาติกลอนเทศน์ฉบับชลบุรีและฉบับเมืองเพชรน่าจะเป็นสำนวนเดียวกัน สันนิษฐานว่า มหาชาติกลอนเทศน์ทั้งสองฉบับนี้น่าจะคัดลอกมาจากมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนสำนวนเดียวกัน ซึ่งไม่อาจจะระบุได้แน่นอนว่าใครเป็นผู้แต่งแต่งขึ้นในสมัยใด และแต่งขึ้นที่ไหน ผู้วิจัยพบว่ามหาชาติกลอนเทศน์ ๒ สำนวนข้างต้นมีถ้อยคำที่คล้ายคลึงกับต้นฉบับมหาชาติกลอนเทศน์กระดาดฝรั่ง เลขที่ ๓๕๒ ในหอสมุดแห่งชาติพระนคร ดังตัวอย่างความตอนเดียวกันดังต่อไปนี้

ปางนั้นสมเด็จพระมัทรีได้สดับสารพระบาทตรัสประกาศสวนการวันนั้น
 ความใสกสันระงับลงที่เสรำหมอง จึงกราบทูลสนองพระองค์การ ว่าพระพุทธิเจ้าข้า
 พระองค์มาทรงพระโกรธ มิได้โปรดกระหม่อมฉานมา บริภาสนาการตัดพ้อ
 จะคิดดูบ้างก็เป็นไรหนอ ว่าอ้อมทมิฬนี้เป็นเพื่อนยากมาด้วยกัน โทษกระหม่อมฉานนี้
 ผิดแต่เพียงนี้ เพราะล่องราตรีกว่าทุกวัน ถ้าแม่พระองค์ยังทรงพระกรุณา
 อยู่เหมือนเมื่อก่อนนั้น คุณแลโทษก็จะล้างกันลงเสียบ้างเป็นไรมีเมื่อก่อน
 เพื่อนสนุกสบายของพระองค์เจ้าอยู่ไหนเล่าลิวา รูปร่างหน้า สักก็คนคือ
 ตัวตนของใคร ที่จะได้มาปรนนิบัติพระองค์ได้ในดงดอน เอกก็ได้แต่ข้ามทมิฬนี้
 และอัสสาทรอกทอรอนลัดเลี้ยวเที่ยวไปในป่า สุริเย กราบทำพระสุริยาเย็นลง

โพล์เพล้ วิจรรย์ติยาพร์หาวเนน หึงใจกล้าเหมือนหนึ่งข้ามัทธิ เอกา อูสาห์เดิน
พนาลีได้แต่ผู้เดียว ถึงจะรกริ้วก็อัสสำหที่เยวเก็บเกี่ยวเอาผลไม้ ถึงที่ไหน
จะเป็นหนามเปนไหนด ก็อัสสำหบุกแฝกแวกไปไม่ติดต้น ปหนึ่งว่าจะเอาชีวาไป
ไปแหลกเอาผลมาเลี้ยงลูกแลด้ว จนตัวนั้นไผยอม ดังฤทูลกระหม่อมไม่
ปราณี ข้ามัทธินี้เป็นเพื่อนเชิญใจของพระองค์

(กัณฑ์มัทธิ กระดาศฝรั่งเลขที่ ๓๕๒)

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนนี้ต้องเป็นสำนวนที่นิยมมากสำนวนหนึ่งในอดีต
ทำให้มีการคัดลอกต้นฉบับกันต่ออีกมาก ปัจจุบันจึงปรากฏต้นฉบับสำนวนนี้ในหลายแห่ง ทั้งที่
จังหวัดเพชรบุรี และจังหวัดชลบุรี รวมทั้งคัดลอกและเก็บรวบรวมไว้ในหอสมุดแห่งชาติ

ปัจจุบันมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนต่างๆ ในภาคกลางที่เหลือตกทอดมา
เก็บรวบรวมไว้ที่งานเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ ซึ่งพระราชวรวงค์เธอ กรมหมื่นนภวิพจน์
สุปริษาเคยสำรวจและแจ้งจำนวนสำนวนมหาชาติกลอนเทศน์ในแต่ละกัณฑ์ไว้ ตั้งแต่ครั้ง พ.ศ.
๒๔๕๙ ดังได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ ๑ เมื่อผู้วิจัยได้ตรวจสอบบัญชีแสดงรายการต้นฉบับมหาชาติ
กลอนเทศน์ที่รวบรวมไว้ในหอสมุดแห่งชาติในปัจจุบัน เฉพาะกัณฑ์ที่ตรงกับสำนวนเจ้าพระยา
พระคลัง (หน)แต่งทั้ง ๓ กัณฑ์ คือ กัณฑ์ทานกัณฑ์ กัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทธิ พิจารณาเทียบเคียง
กับที่พระราชวรวงค์เธอ กรมหมื่นนภวิพจน์สุปริษาเคยสำรวจไว้ พบว่า ต้นฉบับส่วนใหญ่ไม่ได้ระบุ
นามผู้แต่งไว้ ทำให้ไม่ทราบที่มาว่าเป็นสำนวนของผู้ใดบ้าง นอกจากนี้ต้นฉบับบางส่วนของหอสมุด
แห่งชาติก็งดให้บริการ เนื่องจากเอกสารอยู่ในสภาพชำรุดมาก มหาชาติกลอนเทศน์หลายสำนวน
จึงไม่แพร่หลาย บางสำนวนแทบไม่มีผู้รู้จัก ต่างจากสำนวนที่กรมศึกษาธิการเคยคัดเลือก และนำไป
พิมพ์เป็นแบบเรียนใน ร.ศ. ๑๒๘ ซึ่งคนทั่วไปรู้จักกันดีทั้งตัวกวีและผลงานที่ตีพิมพ์ ดังปรากฏใน
ตารางดังนี้

ชื่อกัณฑ์	ผู้พิมพ์
ทศพร	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
หิมพานต์	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
ทานกัณฑ์	สำนักวัดถนน
วนปเวสน์	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ชูชก	สำนักวัดสังข์กระจาย

ชื่อภัณฑ์	ผู้นิพนธ์
จุลพน	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
มหาพน	พระเทพโมลี (กลั่น)
กุมาร	เจ้าพระยาพระคลัง (หน)
มัทรี	เจ้าพระยาพระคลัง (หน)
สักกบรรพ	พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
มหाराช	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
ฉกษัตริย์	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
นครภัณฑ์	สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนที่กรมศึกษาธิการรวบรวมและจัดพิมพ์เป็นสำนวนที่หาได้ง่ายและแพร่หลาย ทำให้มหาชาติกลอนเทศน์หลายสำนวนที่ยังอยู่ในรูปต้นฉบับตัวเขียนไม่เป็นที่รู้จัก ทั้งๆ ที่ในอดีตมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเหล่านี้ น่าจะเป็นสำนวนที่แพร่หลายและได้รับความนิยมเป็นในหมู่ผู้ฟังเทศน์มหาชาติไม่น้อยเลย รวมทั้งมหาชาติกลอนเทศน์ทานภัณฑ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ด้วย เนื่องจากมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นวรรณกรรมหลักที่จะศึกษาในวิทยานิพนธ์นี้ จึงยกไปอธิบายในหัวข้อต่างหากในลำดับต่อจากหัวข้อนี้

๒.๓.๓ มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) รู้จักกันอย่างกว้างขวาง และได้รับการยกย่องจากผู้รู้ในวงวรรณคดีว่า มีความดีเด่นในด้านศิลปะการประพันธ์มาก โดยเฉพาะกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรีที่แต่งได้ดีเด่นจนได้รับการคัดเลือกมาพิมพ์รวมไว้ในร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. ๒๔๔๙ และฉบับสำนวนเทศนา หรือฉบับหลวงของหอพระสมุดวชิรญาณ พ.ศ. ๒๔๖๒^๑ นอกจากนี้กัณฑ์มัทรียังถูกกำหนดให้เป็นแบบเรียนวรรณคดีในสาระการเรียนรู้วิชาภาษาไทยของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ ในปัจจุบันอีกด้วย

^๑ หอพระสมุดวชิรญาณได้ตรวจสอบและชำระหนังสือร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกสำนวนกลอนสำหรับเทศน์ขึ้นใหม่อีกครั้ง แต่คัดเลือกสำนวนที่ต่างกับฉบับกระทรวงศึกษาธิการถึง ๔ กัณฑ์ ฉบับหอพระสมุดฯ เลือกใช้กัณฑ์วนประเวศน์ จุลพน และสักกบรรพสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) หรือเจ้าพระยาโกษาธิบดี เป็นเสนาบดีจตุสดมภ์ กรมพระคลังในสมัยรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ หรือหลวงสรวิชิตเมื่อครั้งรับราชการใน กรุงธนบุรี มีนามเดิมว่า “หน” หรือ “หนทาง” (ณัฐวุฒิสุทธิสงคราม, ๒๕๑๗: ๒๖) เป็นบุตรของ เจ้าพระยาสุรบดีสินธุ์สุรินทรภักข์กับท่านผู้หญิงเจริญ บรรพบุรุษเป็นทหารชั้นผู้ใหญ่สืบมาจาก พระยาเพชรบุรีครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการปราบจลาจลปลายสมัยกรุงธนบุรี จนได้รับความชอบพิเศษโปรดให้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็น พระยาพิพัฒน์โกษา และเป็นเจ้าพระยาพระคลัง หรือพระยาโกษาธิบดีในที่สุด ในโคลงสรรเสริญ พระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชของพระขำนิโวหารตอนหนึ่ง กล่าวถึงเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไว้ว่า

๐ หลวงสรวิชิตเชื้อ	ชาญสนาม
คุมไพร่พรานปืนสาม	สิบถ้วน
เต็มตั้งปีกกาตาม	เทินแทบ สดลนา
รายรับรามลักษณี่ล้วน	ทะแกล้วยทวยหาญ ๕

จากโคลงข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสามารถในด้านการทหารของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้อย่างดีว่า ท่านเป็นกำลังสำคัญในการศึกสงคราม และฟื้นฟูบ้านเมืองในช่วง รัตนโกสินทร์ตอนต้น ขณะเดียวกันความสามารถในเชิงกวีของท่านก็เป็นเอกด้วยเช่นกัน ความรอบรู้ทางด้านศิลปะการประพันธ์ทำให้ผลงานของท่านได้รับยกย่องอย่างมากทั้งในประเภทร้อยแก้วและร้อยกรอง

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่รู้จักกันอย่างดียิ่ง ได้แก่ กัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี ซึ่งรวบรวมอยู่ในมหาเวสสันดรชาดกทั้งฉบับกระทรวงศึกษาธิการ และฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ เจาะฉบับกระทรวงศึกษาธิการซึ่งตีพิมพ์เป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๔๙ พระยาวิสุทธิสุริยศักดิ์ (๒๕๓๑: (๗)-(๑๑)) เขียนคำชี้แจงไว้ว่า ต้นฉบับกัณฑ์กุมารกับ กัณฑ์มัทรีใช้ต้นฉบับพิมพ์สมบัติของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ มีหลวงพรหมอาทิตย์ (จัน) เป็นผู้ตรวจทาน

นอกจากกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรีที่รู้จักกันดีแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังได้แต่งมหาชาติกลอนเทศน์ท่านกัณฑ์ไว้ด้วย กุลนิจ คณะฤกษ์ (๒๕๔๒) เป็นบุคคลแรกที่

แทนสำนวนของรัชกาลที่ ๔ ส่วนกัณฑ์มหาราชฉบับหอพระสมุดฯ ใช้สำนวนของพระธรรมปริษาแทนสำนวนของ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

กล่าวถึงมหาชาติกลอนเทศน์ทานกัณฑ์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) คือ กล่าวว่ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ในหอสมุดแห่งชาติ เป็นต้นฉบับตัวเขียนในสมุดไทยดำ บันทึกด้วยอักษรไทย ภาษาไทย-บาลี เลขที่ ๑๕๐ ตามประวัติระบุว่า ได้มาจากกรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี ในบัญชีเอกสารโบราณหมวดวรรณคดี หมู่อาย รวมทั้งที่หน้าปกสมุดไทยดำกัณฑ์ทานกัณฑ์ฉบับดังกล่าวเขียนระบุไว้ว่า เป็นสำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และในตอนต้นของกลอนเทศน์ยังมีโคลงกระทู้จำนวน ๑ บทกล่าวถึงเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นผู้แต่งมหาชาติกลอนเทศน์กัณฑ์ทานกัณฑ์ไว้ ดังนี้

๗๖ ๐ ๗๖ หน้าต้นหนังสืออทานกรรมประดับไป พระคาถาจบบอริบุญรณ ๐ ๗๖ ๐

๐ พระยา ยศรยงล้ำ	ปรีชา
พระ กฤตินามโกษา	เศกให้
คลัง สรรพกลอนนา	อนันเนก
แต่ง ธานกรรมไว้	สืบสร้างศาสนา ๐ ๗๖ ๐

เมื่อผู้ทำวิจัยได้สำรวจพบต้นฉบับมหาชาติกลอนเทศน์ทั้งหมดในหอสมุดแห่งชาติอีกครั้ง นอกจากพบต้นฉบับตามที่กุลนิจ คณะฤกษ์ (๒๕๔๒) ระบุแล้ว ยังได้พบต้นฉบับมหาชาติกลอนเทศน์ทานกัณฑ์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพิ่มเติมอีก ๒ ต้นฉบับ คือ ต้นฉบับกระดาศฝรั่ง ฉบับหนึ่งมีโคลงกระทู้ระบุว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นผู้แต่งเช่นเดียวกับในสมุดไทยดำ อีกฉบับหนึ่งไม่มีโคลงกระทู้ นำ ทั้ง ๒ ฉบับนี้ใช้เลขที่เดียวกัน คือ ๓๒๙ ใบแสดงรายการเอกสารในแฟ้มได้ให้รายละเอียดไว้ว่า “มหาชาติกลอนเทศน์ กัณฑ์ทานกัณฑ์ ชนิดกระดาศฝรั่ง, ไทยเส้นพิมพ์ดีด ๒๒ บรรทัด, ๑๓ หน้า ๒ ฉบับ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ง ได้มาจากกรมพระสมเด็จ ๗ ถวาย”

มหาชาติกลอนเทศน์ทานกัณฑ์ต้นฉบับกระดาศฝรั่งทั้ง ๒ ฉบับดังกล่าวแล้ว พิมพ์ด้วยตัวพิมพ์ดีด ทั้ง ๒ ฉบับมีเนื้อความเช่นเดียวกันกับต้นฉบับตัวเขียนในสมุดไทยดำ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นฉบับที่คัดลอกมาจากต้นฉบับตัวเขียนในสมุดไทย อย่างไรก็ตาม ต้นฉบับสมุดฝรั่งทั้ง ๒ ฉบับนี้ มีข้อความบางส่วนรวมถึงคำสะกดผิดแตกต่างกันบ้าง ต้นฉบับสมุดฝรั่งฉบับที่มีโคลงกระทู้ นำ ที่หน้าสุดท้ายด้านล่างมีลายหมึกแต้มน่าว่า “นายนึ่งคัด นายหงทาน” ส่วนฉบับที่ไม่มีโคลงกระทู้ นำ ที่ใบปกมีข้อความระบุว่า “ชิต พิมพ์ ๒๙-๒-๒๒”

ในการศึกษามหาชาติกลอนเทศน์กัณฑ์ทานกัณฑ์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ครั้งนี้ผู้วิจัยใช้ต้นฉบับตัวเขียนในสมุดไทยดำเป็นหลัก กรณีฉบับสมุดไทยดำเลื่อนไป

อ่านตัวหนังสือไม่ชัดเจน ก็จะใช้ต้นฉบับตัวพิมพ์ในกระดาษฝรั่งฉบับที่ระบุว่า “นายนิ่งคัต นายหงทาน” มาใช้สอบเทียบ เนื่องจากมีเนื้อความตรงกับฉบับสมุดไทยดำนากกว่าฉบับที่ระบุว่า “ชิต พิมพ์ ๒๙-๒-๒๒”

ในบทที่ ๓ และบทที่ ๔ ผู้วิจัยจะได้เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกและมหาชาติคำหลวงกับภาพยมมหาชาติซึ่งเป็นมหาชาติฉบับภาษาไทยที่แต่งขึ้นก่อนสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพื่อวิเคราะห์ให้เห็นลักษณะเฉพาะอันเป็นลักษณะเด่นของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ต่อไป



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๓

ลักษณะเด่นของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เมื่อเปรียบเทียบกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก

ในบทนี้ผู้วิจัยจะศึกษาเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกซึ่งเป็นที่มาดั้งเดิม โดยมุ่งเน้นวิเคราะห์ไปที่ประเด็นหลัก ๒ ประเด็น คือ ประเด็นด้านขนบกับประเด็นด้านการสร้างสรรค์ การวิเคราะห์ประเด็นทั้ง ๒ ด้านนี้ จะทำให้เห็นลักษณะเด่นของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้เป็นอย่างดี

๓.๑ การใช้ขนบเดิม

๓.๑.๑ ขนบด้านเนื้อหา

แม้ว่ามหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะมีเนื้อหาไม่ครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ตามเนื้อเรื่องเดิมในอรรถกถาเวสสันดรชาดก หลักฐานเท่าที่พบในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๒) พบเพียง ๓ กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์ กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาจากลักษณะเนื้อหาของกัณฑ์ที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกลมาแปลแต่ง ผู้วิจัยพบว่า มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์สามารถถ่ายทอดพระจริยวัตรของพระโพธิสัตว์ตามเนื้อเรื่องเดิมในอรรถกถาของมหาเวสสันดรชาดกไว้ได้อย่างงดงาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนำเสนอความเสียสละอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรโพธิสัตว์เพื่อยังประโยชน์แก่มวลมนุษยผ่านการบำเพ็ญทานบารมีที่สำคัญ ได้แก่ การบำเพ็ญทานบารมีโดยเฉพาะอย่างยิ่งปิยนุตรทานบารมี

การดำเนินเรื่องของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ตามเนื้อเรื่องเดิมในอรรถกถานับเป็น “ขนบ” ด้านเนื้อหาที่สำคัญที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้สืบมาแต่อรรถกถาชาดก ทั้งนี้เพื่อถ่ายทอดแนวความคิดการบำเพ็ญทานบารมีให้เห็นอย่างเด่นชัด กล่าวคือ ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ มีเนื้อเรื่องโดยรวมตรงตามความเดิมในอรรถกถาเวสสันดรชาดก ดังมีรายละเอียดในแต่ละกัณฑ์ ดังต่อไปนี้

ก. ทานกัณฑ์

พระเจ้าสุทนต์นเรศพระเวสสันดรออกจากเมือง พระนางมุลลชอโทษพระเวสสันดร แต่พระเจ้ากรุงสุทนต์ไม่โปรดยกโทษให้ ก่อนเสด็จไปหาวงกตพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญสัตตกมหาทาน จากนั้นทรงพาพระนางมัทรีและสองกุมารไปเฝ้าทูลลาพระเจ้ากรุงสุทนต์ พระเจ้ากรุงสุทนต์

ตรัสห้ามพระนางมัทรีไม่ให้ตามเสด็จ แต่พระนางมัทรีไม่ยอมโดยทูลพรรณนาโทษของหญิงหม้าย พลงงตัดพ้อพระเจ้ากรุงสุโขทัย พระเวสสันดรทูลลาพระมารดาและตรัสถวายพระพรให้ปราศจากโรคภัย

ข. กัณฑ์กุมาร

ชูชกเดินทางมาถึงสระโบกขรณีตอนพลบค่ำใกล้เวลาที่พระนางมัทรีกลับจากป่า แต่ยังไม่เข้าไปขอสองกุมาร เพราะกลัวพระนางมัทรีจะขัดขวาง จึงหยุดพักที่บริเวณเนินผาใกล้พระอาศรมเพื่อรอเวลาให้พระนางมัทรีเข้าป่าไปหาผลไม้ในวันรุ่งขึ้นก่อน ครั้นเวลาใกล้รุ่งพระนางมัทรีฝันร้ายว่า ถูกชายผิวดำรูปร่างกำยำทำร้ายขณะกำลังบรรทมอยู่ พระนางมัทรีตกพระทัยตื่นจึงทูลขอให้พระเวสสันดรช่วยทำนายฝันให้ พระเวสสันดรทรงรู้ด้วยพระปัญญาว่าจะมีผู้เดินทางมาขอสองกุมาร แต่ทรงปลอบพระทัยพระนางมัทรีว่าไม่มีเหตุร้ายใดๆ หลังจากพระนางมัทรีเข้าป่า ชูชกจึงเข้ามาขอสองกุมารกับพระเวสสันดร สองกุมารตกใจกลัวและหนีไปซ่อนตัวในสระบัว พระเวสสันดรตรัสเรียกสองกุมารขึ้นจากสระบัว และพระราชทานสองกุมารแก่ชูชก พร้อมทั้งคาดค่าตัวสองกุมารไว้ ชูชกทุบตีและพาสองกุมารเดินทางออกจากป่า พระเวสสันดรทรงโคกเส้รำและดับช่องพระทัยอย่างยิ่งที่ชูชกทำร้ายสองกุมารต่อหน้าพระองค์ ภายหลังเมื่อทรงใช้พระปัญญาบารมีเข้าข่มจึงทรงตัดความอาลัยได้ในที่สุด

ค. กัณฑ์มัทรี

พระนางมัทรีกลับจากหาอาหารในป่า ระหว่างทางพบพญาสัตว์ทั้งสามซึ่งเทวดาแปลงกายมาขวางเส้นทางไว้ พระนางมัทรีทรงอ่อนนออนขอหนทาง เมื่อพระนางมัทรีกลับมาถึงพระอาศรมไม่พบสองกุมารจึงตรัสถามกับพระเวสสันดร พระเวสสันดรใช้อุบายตัดพ้อพระนางมัทรีเพื่อให้พระนางมัทรีคลายความเศร้าโศก พระนางมัทรีออกติดตามหาสองกุมารจนกระทั่งรุ่งเช้าและสลบไป พระเวสสันดรทรงแก้ไขพระนางมัทรีจนฟื้นและตรัสเล่าความจริงแก่พระนาง เมื่อพระนางมัทรีทรงทราบก็ทรงร่วมอนุโมทนาปิยบุตรทานบารมี

๓.๑.๒ ขนบด้านภาษา

นอกจากมหชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะดำเนินเรื่องตามความในอรรถกถาของมหาเวสสันดรชาดกอันเป็น “ขนบ” สำคัญทางด้านเนื้อหาแล้ว การใช้ความเปรียบโดยเฉพาอย่างยิ่งการใช้ภาพพจน์อุปมาตามความเดิมในอรรถกถายังจัดเป็น “ขนบ” ในด้านการใช้ภาษาที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยึดถือ

และใช้เพื่อสร้างความกระฉ่างชัดให้กับเนื้อเรื่องด้วย ดังที่สุภาพรรณ ณ บางช้าง (๒๕๒๖: ๑๖๗) กล่าวถึงวิธีอธิบายข้อธรรมด้วยอุปมาในคัมภีร์พุทธศาสนาไว้ว่า

วัตถุประสงค์สำคัญในการใช้อุปมา อุปไมย และอุทาหรณ์ ในพระไตรปิฎกคือ การพยายามอธิบายเรื่องที่เข้าใจยากให้ง่ายขึ้น ดังมักปรากฏข้อความในพระไตรปิฎกหลายแห่งว่า “อุปมา ไช มยายํ ภิกขเว กตอตุตถสฺส วิญญาปนาย” แปลว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้ออุปมานี้ เราสมมุติขึ้นเพื่อให้รู้เนื้อความโดยง่าย” ในวรรณคดีสันสกฤต มีการใช้อุปมาอุปไมยเพื่อช่วยให้เกิดความงดงามไพเราะเป็นที่ประทับใจในทางอลังการศาสตร์ ก่อให้เกิดความงามในการประพันธ์ แต่วัตถุประสงค์นี้มิใช่วัตถุประสงค์ของการใช้อุปมาและอุปไมยในสมัยพุทธกาล ถึงแม้ว่าจะมีผลทำให้เกิดความงดงามขึ้นในเนื้อความก็ตาม

ภาพพจน์อุปมาที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้ตามความเดิมในอรรถกถาจึงเป็นภาพพจน์สำคัญที่นอกจากจะสร้างความแจ่มชัดให้กับเนื้อเรื่องของมหาชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์แล้ว ภาพพจน์อุปมายังเป็นกลวิธีการใช้ภาษาสำคัญที่ช่วยสร้างความงดงามเชิงวรรณศิลป์ให้กับมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ได้อย่างยิ่งด้วย ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตารางที่ ๖: เปรียบเทียบภาพพจน์อุปมาที่กล่าวตรงกันในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดก

มหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>อด มหาสตฺโต ปางนั้นสมเด็จ พระมหาสัตว์เสด็จออกนั่งหน้าพระอาศรมบท งามปรากฏดุจรูปทองทั้งแท่ง อันบุคคลแก่ง หล่อแล้วมาตั้งไว้ จินตสิ มีน้ำพระทัยรำพึงหา ยากจะมารับพระราชทานสุรา ไสณฺโฑ ปีมปาน ประหนึ่งว่านักเลงสุรabanคอยหาเจ้าเหล่า (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๗)</p>	<p>ลำดับนั้นพระมหาสัตว์เสด็จออกหน้า พระบรรณศาลาประทับนั่ง <u>ดุจสุวรรณภูมิ</u> ตั้งอยู่ ณ แผ่นศิลา ทรงคิดว่า บัดนี้ยากจักมา ก็ประทับทอดพระเนตรทางมาแห่งยากนั้น<u>ดุจ</u> <u>นักเลงสุรอายากดื่มฉะนั้น</u> (อรรถกถาเวสสันดรชาดกแปล: ๗๑๑)</p>

จากตารางเปรียบเทียบในข้างต้นจะเห็นว่า อุปมาที่ปรากฏในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๒ อุปมา ล้วนเป็นความเปรียบเทียบที่มีกล่าวไว้แล้วตั้งแต่ในอรรถกถาเวสสันดรชาดกทั้งสิ้น แต่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลื่อนนำมาใช้เพื่อย้ำให้ผู้อ่านผู้ฟังเกิดจินตภาพ

มองเห็นภาพงดงามของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ที่บริบูรณ์พร้อมไปด้วยลักษณะของพระโพธิสัตว์ผู้ใฝ่ในพระโพธิญาณอย่างเด่นชัดยิ่งขึ้น

อุปมาแรกเป็นอุปมาที่ใช้กล่าวยกย่องความงดงามของพระเวสสันดรว่า เป็นผู้ที่มีรูปร่างเหมือนกับรูปทองที่หล่อแล้วนำมาตั้งไว้ ควรสังเกตรว่า การเลือกนำ “ทอง” ซึ่งเป็นธาตุโลหะอันบริสุทธิ์และมีค่ามาก มาใช้เปรียบกับความงดงามของพระเวสสันดรตามอรรถกถาในตอนนี้นอกจากจะสื่อให้เห็นถึงรูปสมบัติอันงดงามสูงส่งของพระเวสสันดรแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นความบริสุทธิ์ผ่องแผ้วในน้ำพระทัยของพระโพธิสัตว์ที่ตั้งความปรารถนาไว้อย่างแรงกล้าที่จะบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่เพื่อผลอันเลิศในการบรรลุพระสัมโพธิญาณ

อุปมาที่สองที่ยกมาจากความเดิมในอรรถกถายิ่งสะท้อนให้เห็นถึงน้ำพระทัยที่มุ่งมั่นและใฝ่ในทางทานอย่างยิ่งของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ให้กระจ่างชัดมากขึ้น เมื่อน้ำพระทัยของพระเวสสันดรที่ยินดีในการบำเพ็ญทานเปรียบได้กับนักเลงสุราที่เฝ้าคอยแต่จะมองหาเจ้าของเหล้า

จะเห็นได้ว่า ทั้งสองความเปรียบอุปมาที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกดำเนินตามความเดิมในอรรถกถานั้น นอกจากจะเป็นบทเปรียบเทียบที่ดีเด่นซึ่งพรรณนาลักษณะอันงดงามยิ่งใหญ่อของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ตามอย่างชนบเดิมในอรรถกถาแล้ว ผู้วิจัยสังเกตรว่า อุปมาที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยึดถือและนำมากล่าวอ้างตามในมหาชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์ยังเป็นบทเปรียบเทียบที่พบได้ทั่วไปในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ซึ่งมักกล่าวไว้ซ้ำๆ กันในพระไตรปิฎกและอรรถกถา เช่น เปรียบเทียบผู้ที่สิ้นสมประดุจว่าเหมือนพญาไม้รังต้องลมล้มลง ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทานกัณฑ์ เปรียบไว้เหมือนในอรรถกถาเวสสันดรชาดก นอกจากนี้ยังพบในภุริทัตชาดก และอรรถกถาวิฐุรบัณฑิตชาดกด้วย

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทานกัณฑ์

นางขัตติยราชกัยาหมิอาดที่จักลันโสกาได้ ก็ร้องเซงแซ่รอุกองก็กเสียงสอง
กรคอนทรวงทักๆ สท้านหวั่นไหวเนียรนาฎหมิอาดจทรงตนได้ ก็กลิงเหลือก
สบอญไปมา ดงงว่าปารังมรคชาติ ดั่งงลมยุคนธวาทรำกายพัตสลัดให้ล้มลง
ถึงนางหนึ่งหมิอาดที่จทรงสมประดี

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

อรรถกถาเวสสันดรชาดก ทานกัณฑ์

เหล่าสี่พี่กัญญาของพระเจ้ากรุงสยชัยทั้งปวงได้ยินเสียงคร่ำครวญของ พระนางผุสดีเทวี ก็ประชุมกันร้องไห้ ส่วนราชบริวาริกานารีทั้งหลายใน พระราชนิเวศน์ของพระเวสสันดร ได้ยินเสียงเหล่าราชบริวาริกาของพระเจ้า กรุงสยชัยร้องไห้ ต่างก็ร้องไห้ไปตามกัน คนหนึ่งในราชสกุลทั้งสองที่สามารถ ระทรงตนไว้ได้ไม่มีเลย ต่างทอดกายพิโรธำพัน ดูหมิ่นไม่รังต้องลมย่ำยี้ก็ล้ม ลงตามกัน ฉะนั้น

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๓๗-๖๓๘)

ภริยัตถชาดก

บุตรธิดาและชายาในนิเวศน์ของภริยัตถล้มนอนระเนระนาดตั้งตื่นรังอันลม ฟาดหักลง ฉะนั้น

(ภริยัตถชาดก: ๗๖)

อรรถกถาวิรุฬภณชิตชาดก

ก็พระมหาสัตว์นั้น มีบุตรพินหนึ่ง มีธิดาพินหนึ่ง ภริยาพินหนึ่ง นางวรรณทาสี เจ็ดร้อย และทั้งทาสกรรมกรญาติและมิตรที่เหลือ บรรดามีอยู่ในเรือนของท่าน ต่างก็พากันร้องไห้ ล้มฟูบลงทับกันไปประจวบป่าไม้รัง ถูกลมยุคนต์พัดให้หักทับ ล้มลงไปฉะนั้น

(อรรถกถาวิรุฬภณชิตชาดก แปล: ๔๓๓-๔๓๔)

การใช้อุปมาที่สืบเนื่องมาแต่ความเดิมในพระไตรปิฎกและอรรถกถานั้น ย่อมสร้าง ความเลื่อมใสศรัทธาให้แก่ดวงตบของมหาชาติสำนวนนี้ดูจะเนื้อความเดิมในอรรถกถาทางหนึ่งด้วย

บางครั้งแม้ว่าความเปรียบอุปมาที่ปรากฏในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะเป็นอุปมาที่กล่าวไว้แล้วตั้งแต่ความในอรรถกถาหรือในพระไตรปิฎก แต่ในมหาชาติ กลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ขยายอุปมาดังกล่าวออกไปอย่างชัดเจนและให้ รายละเอียดไว้มากกว่าความเปรียบเดิมในอรรถกถามาก เช่น อุปมาที่เปรียบเทียบทุกข์ทเวษของ พระเวสสันดรที่หวนไหวต่อกรำเพ็ญปิยบุตรทานบารมีจากความโกรธแค้นซุกซกที่ทำร้ายพระกุมาร ทั้ง ๒ พระองค์อย่างทารุณกับคนตีปลาที่ติดอยู่ในปากแห ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตารางที่ ๗: เปรียบเทียบความเปรียบอุปมาที่กล่าวตรงกันแต่ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวน
เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความไว้มากกว่าอรรถกาเวสสันดรชาดก

มหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกาเวสสันดรชาดก
<p>วาริขสุเสว เม สโต <u>เสมือนหนึ่งพราน</u> <u>เบ็ดมาตีปลาที่หน้าไซ บรรดาปลาจะเข้าไป</u> <u>ให้แตกฉาน</u> <u>ตัวเราผู้ทำงานเหมือนตัวปลา</u> <u>พระโพธิญาณในภายหน้านั้นคือไซ</u> <u>ปรารธนา</u> <u>จะเข้าไปจึงยกพระลูกให้เป็นทานบารมี</u> <u>พระลูก</u> <u>รักทั้งสองศรีดังกระแสนิน္ธุ</u> <u>พรหมณ์ประมาท</u> <u>หมิ่นมาดำตีเสมือนกระทุ่มวาริให้ปลาตื่น</u> <u>น้ำพระทัยท้าวเธอถอยคืนจากอุเบกขา</u> <u>บังเกิด</u> <u>อิริชชามาห่อหุ้ม</u> <u>พระปัญญาหนักลัดกลุ่มไป</u> <u>ด้วยโมโหให้ลุ่มหลง</u> <u>โทโสเข้าซ้ำส่งให้บังเกิด</u> <u>วิหิงสาขึ้นทันที</u> (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๒๒)</p>	<p>แกช่างไม่อดสูแก่ใจบ้างเลยหนอ แกเป็นอลัชชีแท้ ใครที่มีความอดสูแก่ใจ จักกล้า ตีทาสีทาสหรือคนใช้อื่นของเราที่สละให้แล้วได้ ซุกซกแกดำตีลูกๆ ที่รักของเราทั้งเห็นต่อตา <u>ดูจคนหาปลาตีปลาที่ติดอยู่ในปากแห</u> บทว่า วาริขสุเสว ความว่า ของเรา เหมือนตีปลาที่ติดอยู่ในปากแห อ อักษร ใน บทว่า อปสุสโต เป็นเพียงนิบาตซุกซกทั้งดำทั้งตี ลูกๆ ที่รักของเราทั้งเห็นต่อตาทีเดียว โอ ตานี้ ทารุณเหลือเกิน (อรรถกาเวสสันดรชาดกแปล: ๗๓๐)</p>

สังเกตว่า ในอรรถกาเวสสันดรชาดกกล่าวถึงความเปรียบที่แสดงความทุกข์ทเวษในพระทัยของพระเวสสันดร
ที่หวนไหวต่อการบำเพ็ญบุญตรทานบารมีในตอนนี้อย่างเดียวว่า “ดูจคนหาปลาตีปลาที่ติดอยู่ในปากแห”
แต่ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ขยายความและสร้างบทเปรียบเทียบ
ที่ชัดเจนและเข้าใจได้ง่ายกว่า คือ เปรียบเทียบพระเวสสันดรผู้บำเพ็ญบุญตรทานบารมีที่มุ่ง
แสวงหาพระโพธิญาณในภายหน้าว่าเหมือนกับปลาที่กำลังว่ายตรงเข้าไปสู่ไซ และเปรียบพรหมณ์
ซุกซกซึ่งตีดำสองกุมารต่อหน้าพระเวสสันดรว่า เปรียบเหมือนกับพรานเบ็ดที่ตีน้ำจุ่นและทำให้
ปลาแตกตื่น ความโหดร้ายของซุกซกที่เขี่ยนตีสองกุมาร ก่อให้เกิดความทุกข์ทเวษแสนสาหัสและสร้าง
ความหวนไหวในพระทัยอย่างที่สุดให้แก่พระเวสสันดร ความห่วงหาอาลัยและเวทนาต่อพระกุมาร
ทั้ง ๒ ผู้กำพร้าพระองค์อย่างที่สุด ทำให้น้ำพระทัยของพระเวสสันดรที่เคยตั้งความปรารถนาไว้จะ
บำเพ็ญบุญตรทานบารมีเพื่อพระสัพพัญญูญาณเกิดความหวนไหวและระทดท้อใจไปชั่วขณะ

ลักษณะของอุปมาที่ปรากฏดังกล่าว เห็นได้อย่างชัดเจนว่า การพรรณนาความด้วย
ภาพพจน์อุปมาของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่ใช้ในมหาชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์นี้
เป็นการพรรณนาความที่สร้างความแจ่มแจ้งให้แก่ผู้อ่านผู้ฟังเป็นอย่างดี กล่าวคือ แจ่มแจ้งทั้งใน

บทเปรียบเทียบที่ใช้แสดง และแจ่มแจ้งจากจินตภาพอันเด่นชัดที่ผู้อ่านผู้ฟังย่อมได้รับจากความเปรียบนั้นๆ เรื่องความเปรียบทั้งหมดในมหานิทชาติกถอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะได้วิเคราะห์โดยละเอียดในบทที่ ๕

๓.๒ การสร้างสรรค์

เมื่อเปรียบเทียบมหานิทชาติกถอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาชาดก ผู้วิจัยพบว่า แม้มหานิทชาติกถอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะรักษาเนื้อเรื่องและความเปรียบอุปมาส่วนใหญ่ตามขนบที่ปรากฏในอรรถกถา แต่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็ได้สร้างสรรค์มหานิทชาติกถอนเทศน์สำนวนของท่านให้แตกต่างกับอรรถกถาชาดกออกไป ลักษณะสร้างสรรค์ที่สำคัญ ได้แก่ การสร้างสรรค์ด้านเนื้อหาและด้านภาษาดังจะได้อธิบายเป็นลำดับไป

๓.๒.๑ การสร้างสรรค์ด้านเนื้อหา

เมื่อเปรียบเทียบเนื้อเรื่องระหว่างมหานิทชาติกถอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์กับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ผู้วิจัยพบว่า เนื้อเรื่องโดยรวมของมหานิทชาติกถอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สอดคล้องกับเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ในคัมภีร์อรรถกถาเวสสันดรชาดก แตกต่างกันแต่เพียงรายละเอียดของเนื้อเรื่อง เมื่อยึดเนื้อเรื่องของอรรถกถาชาดกเป็นหลัก พบว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ใช้กลวิธีปรับเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่องให้แตกต่างกับเนื้อเรื่องในอรรถกถาจำนวน ๗ วิธี ได้แก่ การเพิ่มเนื้อเรื่อง การตัดเนื้อเรื่อง การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่อง การตัดรายละเอียดของเนื้อเรื่อง การตัดรายละเอียดและรวบรวมความในเนื้อเรื่อง การเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่อง และการสลับลำดับของเหตุการณ์ในเนื้อเรื่อง ซึ่งมีรายละเอียดโดยลำดับดังนี้

๓.๒.๑.๑ การเพิ่มเนื้อเรื่อง

เนื้อเรื่องที่ปรากฏเพิ่มในมหานิทชาติกถอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ไม่ปรากฏในอรรถกถาเวสสันดรชาดก พบใน ๒ กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์และกัณฑ์กุมาร ส่วนกัณฑ์มัทรี ไม่พบการเพิ่มเนื้อเรื่องแต่อย่างใด

ก. กัณฑ์ทานกัณฑ์

มหานิทชาติกถอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทานกัณฑ์มีการเพิ่มเนื้อเรื่องทั้งหมด ๒ ตอน ได้แก่ ตอนพระนางมัทรีตัดพ้อพระเจ้าสุทนต์ และตอนพระเวสสันดรครวญถึง

พระมารดาขอให้พระมารดาทรงพระเกษมสุข เนื้อเรื่องทั้ง ๒ ตอนดำเนินเรื่องต่อกันตามลำดับ หลังจากทีพระเจ้าสญชัยขอพระมัทรีหรือย่าได้นำพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ โดยเสด็จพระเวศสันดรไปด้วย แต่พระมัทรีไม่ยินยอม สังเกตได้ว่า เนื้อเรื่องที่เพิ่มขึ้นในมหาชาติกลอนเทศน์ล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีลักษณะเน้นย้ำอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครแต่ละตัวได้เด่นชัดและสมจริงกว่าในอรรถกถาเวศสันดรชาดก ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาศิลปะการประพันธ์ในวรรณคดีร้อยกรองของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งวราเมษ วัฒนไชย (๒๕๔๘: ๑๗๔-๑๗๘) ชี้ให้เห็นว่า ศิลปะในการพรรณนาอารมณ์และความรู้สึกเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งที่แสดงถึงความสามารถในการพรรณนาความของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พิจารณาได้จากการพรรณนาในลีลาพิโรธวาที และสลลาบังคพิสัย เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้แสดงพัฒนาการของอารมณ์มนุษย์อย่างเป็นขั้นเป็นตอน ทำให้ผู้อ่านเห็นอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครอย่างแจ่มชัดจนเกิดอารมณ์สะท้อนใจร่วมไปกับตัวละครในเรื่อง จุดมุ่งหมายสำคัญในการพรรณนาความในแต่ละตอนก็เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อหา เข้าใจอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครอันมีผลและสัมพันธ์ต่อความเข้าใจแนวคิด หรือความหมายลึกซึ้งที่กวีต้องการเสนอแก่ผู้อ่านด้วย

ตอนพระนางมัทรีตัดพ้อพระเจ้าสญชัยที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพิ่มเข้ามานั้น จะเห็นนิสัยของพระนางมัทรีชัดเจนขึ้นกว่าอรรถกถา พระนางมัทรีเป็นนางกษัตริย์ที่มีความกล้าหาญที่ปฏิเสธคำวิงวอนของพระเจ้าสญชัยให้ละสองกุมารไว้ในนครพิชัยเซตุดรโดยไม่เกรงกลัวพระราชอาชญา ทำให้บทบาทของพระนางมัทรีในมหาชาติกลอนเทศน์ล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เค้นขึ้นตัวละครแสดงอารมณ์ความรู้สึกที่ชัดเจน และมีชีวิตชีวามากกว่าในอรรถกถา ดังความว่า

พระคุณเอ๋ยอันใจให้พระลูกไว้สิ้นสุดแล้ว ถ้าทูลกระหม่อมรักหลานแก้วก็
ไถ่เกลี้ย ส่วนพอสัจยอกโทษโกรธจดับเสีย จเอาแต่ลูกกับเมียไว้หนีหนี
พระลูกเกิดไฉยทรวงดวงชีวิตยังไม่ไปฎปราราญ นับประสาอะไรกับเหลวหลาน
เกิดนอกใช้ ตัวเกล้ากระหม่อมก็เปนแต่ลูกสไภอันดาองค์ อันพระเวศสันดร
เธอเปนบุตรอุทรซ้องพระองค์ยังไม่คิด เปนหลานหยาดสนิษกับลูกเล่า
พระพุทธิเจาษากระหม่อมฉันขอทุเลา พระเจ้าลูกไปจได้เก็บผลไม้พิถุน
รำดวงดง จะได้ร้อยกรองเปนเครื่องประดับองค์ของจอมขวัน เจ้าจะทรง
บุษบาบันจงกลนี้เกล้ากระหม่อมฉันจกราบลาฝ่าทุลี พระไอยกากับทรง
พระราชณัดานั้นแล้วแล ๐ ๗๕

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

ส่วนตอนพระเวสสันดรครวญถึงพระมารดาซึ่งเป็นอีกตอนหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพิ่มเข้ามาในทานกัณฑ์นั้น ทำให้พระเวสสันดรในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนนี้มีลักษณะสมจริงมากขึ้นเช่นกัน ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้ความสำคัญกับการแสดงอารมณ์และความรู้สึกของพระเวสสันดรที่ผูกพันกับพระนางมยุสดีมากกว่าในอรรถกถามาก ดังนี้

พระคุณเออยมีกรรมแล้วก็จำทาง นิราษวางพระดูรักษกระหม่อมฉัน
มาตรอมหนักกว่าทุกอัน พระคุณจงอยู่เป็นศุกเกษมสรรเจริญศรี กระหม่อม
ฉันจกราบลาฝ่าธุลีพระคุณนี้แล้วจเห็นทูลกระแก้วก็แต่วันเดียว พรงนี้ก็จ
เปล่าเปลี่ยววังเวงวิเวกใจหมี่ไปก็จำไป เพราะกลัวไภยก็จำเปน จได้ความแค้น
เคื่องรวงเขญก็เพราะกำ จทริตเทรเรร่ำไปตามจน จเข้าในพนัษไพรสทน
ทุกขยาก วิบากแล้วก็จำไป ใ้อไอนับวันแต่ว่าจไกลพระคุณแล้ว พระทูลกระหม่อม
แก้วจงอยู่เปนศุกข์เกษมसारอย่ามีไภย อย่าทวงพระประชนวนใช้ไภยอย่ามีมา
ให้พระชันษาจจริง พระคุณเอ้ย จงเสวยบรมศุกขัง อยู่ในประเทษเวียงวง
พระองค์เจ้านั้น แล ๑ ๗๖ ๐๖

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

การเพิ่มเนื้อเรื่องการคร่ำครวญถึงพระมารดาของพระเวสสันดรเมื่อต้องทูลลาสู่เขา
วงกต ทำให้พระเวสสันดรในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นตัวละครที่มี
ชีวิตจิตใจ มีอารมณ์ความรู้สึกดังเช่นปุถุชนมากขึ้น มิใช่เป็นเพียงตัวละครอุดมคติในนิทานหรือ
ตำนานทางศาสนาที่เชยเป็นอุทาหรณ์เท่านั้น

ข. กัณฑ์กุมาร

ในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์กุมาร เพิ่มเนื้อเรื่องเข้ามาหลายตอน เนื้อเรื่อง
ที่เพิ่มส่วนใหญ่ช่วยเสริมบทบาทและอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครให้สมจริงยิ่งขึ้น ทำให้
เกิดความสะเทือนอารมณ์แก่ผู้อ่านหรือผู้ฟัง และผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดจินตภาพที่แจ่มชัด เช่น
ตอนพระกัณหาจำพันด้วยความน้อยพระทัยพระเวสสันดร ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวน
เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาไว้ดังนี้

พระพุทธเจ้าข้าไม่โปรดแล้วลูกแก้วจะขอลา พระบิดาอย่าได้น้อยพระทัย
เลยพระคุณเอ้ย พระคุณเจ้าเอ้ยเจ้าประคุณของลูกเอ๋ยอย่าว่าลูกนี้ลวงมาดูถูก
ที่จะได้กลับมาเป็นพ่อลูกกันสืบไปนั้นอย่าสงสัย ด้วยว่ากระดุกและเลือดเนื้อ

จะเป็นเหยื่อของดาพราหมณ์ ลูกนี้กราบทูลความสัปดาห์เท่าใดเท่าใดไม่เชื่อเลย
กรรมเอ๋ยกรรม ชะรอยว่ากรรมกำหนดน้อยนี้ได้กระทำไว้แต่ชาติหลัง จึงให้
เผชิญพระพ่อเจ้าซึ่งยังไม่ดูหน้ามาเมินเฉย ไอ้กรรมเอ๋ยเห็นจะสิ้นวาสนาของ
แก้วกัณฑ์นี้เสียจริงๆ พระลูกหญิงขอถวายบังคมลา เป็นไปตามเวลานั้นแล้วแล
(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

บทรำพันด้วยความน้อยพระทัยพระเวสสันดรของพระกัณฑ์ในมหาชาติกลอนเทศน์
สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นอกจากจะสร้างความสะเทือนใจแก่ผู้ฟังแล้ว ยังทำให้บทบาท
ของพระกัณฑ์เด่นและมีชีวิตชีวาว่าในอรรถกถาเวสสันดรชาดก

เนื้อเรื่องที่น่าสนใจอีกตอนหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพิ่มเข้ามา ได้แก่ ตอนพระชาติ
ปลอบพระกัณฑ์ พระชาติพยายามปลอบโยนพระกัณฑ์ที่ท้อแท้สิ้นหวังให้อุดทนและเกิดกำลังใจ
เดินทางไกลแม้เป็นหนทางที่ยากลำบากต่อไป ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
พระชาติปลอบโยนพระกัณฑ์ดังนี้

พระชาติจึงปลอบแก้วกัณฑ์ ว่ากัณฑ์เอ๋ยอุตส่าห์เดินเถิดนะแม่
อย่าระย่อท้อแท้ทางนี้ก็ยังไกล ใครจะช่วยเราได้ไม่มีเลย เจ้าเพื่อนยากของพี่
เอ๋ยมาตราว่าพระน้องเจ้าจะรอดวายตัวพี่นี้ก็จะขอตายไปตามเจ้า จะอยู่ไปไย
เล่าให้ทนทุกข์ทรมาณ

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๒๗)

คำรำพันน้อยพระทัยพระบิดาของพระกัณฑ์ที่คิดว่าพระบิดาสิ้นเอ็นดูแล้ว จึงปล่อยให้
ให้เฒ่าชูชกมาตีตาดูดคร่ำไปโดยไม่ห้ามปราม และการปลุกปลอบให้กำลังใจพระชนิษฐาของพระชาติ
นอกจากจะทำให้ผู้ฟังรับรู้ความทุกข์โศกของสองกุมารได้ชัดเจนขึ้นแล้ว ขณะเดียวกันก็เน้นให้เห็น
ถึงความมุ่งมั่นและความเสียสละของพระเวสสันดรที่จะบำเพ็ญทานเพื่อพระสัพพัญญุตญาณอัน
เป็นที่รักยิ่งของพระองค์ด้วย เนื่องจากพระเวสสันดรจะต้องทรงข่มพระทัยมิให้เกิดความเสนาหาใน
สองกุมาร สอดคล้องกับความซึ่งเป็นคำกล่าวของพระเวสสันดรที่มีกับชูชกในตอนก่อนหน้านี้นี้ คือ
ตอนพระเวสสันดรขออานิสงส์ในการบำเพ็ญบุตรทานบารมีว่าให้เป็นปัจจัยแก่พระนิพพาน
ข้อความตอนนี้เป็นอีกตอนหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพิ่มเข้ามา ข้อความว่าดังนี้

พราหมณ์เอ๋ยลูกทั้งสองของเรานี้เรารักตั้งดวงใจนัยน์เนตร เหตุว่าเรา
รักพระโพธิญาณยิ่งกว่าสองกุมารได้ร้อยเท่าพันทวี อิทุทาน์ เดชผลทานใน

ครั้งนี้จึงสำเร็จ แต่พระสร้อยสรพรเพชญ์พุทธจักรอนาวรรณญาณ ในอนาคตกาล
โน้นเกิด

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๑๕)

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเพิ่มเนื้อเรื่องในตอนทเวดา
ร่วมอนุโมทนาผลบุญบุตรทานบารมีหลังจากเกิดอัศจรรย์แผ่นดินไหว ซึ่งไม่มีกล่าวไว้ในอรรถกถา
เวสสันดรชาดก มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาไว้ ดังนี้

เทพดานิกรนับโกฏน้อมเศียรศิริโรตม์อยู่ไสว ยกพระกรไหว้อยู่จึงมีว่าเจ้า
ประคุณของสัตว์ผู้ยากเอ๋ย ยากที่บุคคลผู้ใดเลยจะทำได้ เว้นไว้แต่หน่อพระชินศรี
อันทรงสร้างพระบารมีมามากแล้ว ขอให้ทูลกระหม่อมแก้วจงสำเร็จ แก่พระวิสุทธิ
สร้อยสรพรเพชญ์พุทธจักรอนาวรรณญาณในอนาคตกาลโน้นเกิด

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๑๖)

เมื่อการสละบุตรที่รักยิ่งตั้งชีวิตเพื่อพระโพธิญาณเป็นสิ่งที่ทำได้ยาก ครั้งแรก
พระเวสสันดรโพธิสัตว์เองก็ทรงเป็นทุกข์และเจ็บปวดพระทัยที่ทอดพระเนตรเห็นพระกุมารทั้ง ๒
พระองค์ถูกชุกกตี แต่สุดท้ายก็ทรงขจัดความทุกข์โศกในพระทัยได้ การกำหนดให้เหล่าเทพดา
ร่วมอนุโมทนาผลบุญบุตรทานบารมีในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
จึงทำให้พระเวสสันดรโพธิสัตว์เป็นอัจฉริยบุคคลเพิ่มขึ้น

นอกจากนี้มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังปรากฏเนื้อเรื่อง
เพิ่มขึ้นในอีกหลายตอน ได้แก่

ตอนเกิดอาเพศร้ายแก่พระนางมัทรี

ตอนเทพเจ้ารับรู้ถึงความทุกข์ของพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์

ตอนชุกกพาพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์เดินทางพ้นประตูป่า

๓.๒.๑.๒ การตัดเนื้อเรื่อง

เนื้อเรื่องบางตอนปรากฏในอรรถกถาชาดก แต่ไม่ปรากฏในมหาชาติกลอนเทศน์
สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จากจำนวนมหาชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์ พบว่า มีการตัดเนื้อ
เรื่องใน ๒ กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์และกัณฑ์กุมาร ส่วนในกัณฑ์มัทรีไม่พบการตัดเนื้อเรื่อง สังเกตว่า
มหาชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๒ กัณฑ์ที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตัดเนื้อเรื่องบางตอนออก เป็นกัณฑ์ที่มี
เนื้อเรื่องค่อนข้างยาว มีคาถาประกอบอยู่จำนวนมาก เมื่อเทียบกับกัณฑ์อื่นๆ โดยเฉพาะทานกัณฑ์มี
คาถามากถึง ๒๐๙ คาถา รายละเอียดต่างๆ จึงมีจำนวนมาก

ก. กัณฑ์ทานกัณฑ์

เนื้อเรื่องในทานกัณฑ์ถือเป็นเนื้อหาสำคัญตอนหนึ่งของเรื่องพระเวสสันดร มุ่งแสดงทานบารมีของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ก่อนเสด็จสู่เขาวงกต แต่เนื่องจากทานกัณฑ์เป็นกัณฑ์ใหญ่ประกอบด้วยคาถาจำนวนมากถึง ๒๐๙ คาถา ในอรรถกถาจึงมีรายละเอียดมากตามไปด้วย โดยเฉพาะรายละเอียดเรื่องการบริจาคทานของพระเวสสันดรที่ปรากฏตลอดทั้งกัณฑ์ นอกจากนี้บรรยายว่าพระเวสสันดรกระทำสัตตสดกมหาทานแล้ว พระเวสสันดรยังได้ทำทานอัญมณีและอาภรณ์ที่พระนางมยุสดีส่งมาให้ พร้อมกับเปลื้องเครื่องประดับที่มีในกายให้แก่ยาก ดังนี้

เมื่อพระมหาสัตว์ตรัสเรียกมหาชนมาประทานโอวาทแก่เขาเหล่านั้นว่า ทานทั้งหลายจึงเป็นผู้ไม่ประมาทจงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น ดังนี้แบบนี้แล้วเสด็จไป พระนางมยุสดีราชมารดาแห่งพระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า ลูกของเรา มีจิตน้อมไปในทาน จงบำเพ็ญทาน จึงให้ส่งเกวียนทั้งหลายเต็มด้วยรัตนะ ๗ ประการ พร้อมด้วยอาภรณ์ทั้งหลายไปสองข้างทางเสด็จ ฝ่ายพระเวสสันดรก็ทรงเปลื้องเครื่องประดับที่มีอยู่ในพระวรกาย พระราชทานแก่เหล่ายากผู้มาถึงแล้ว ๑๘ ครั้ง ได้พระราชทานสิ่งที่เหลืออยู่ทั้งหมด

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๕๕-๖๕๖)

ข้อความข้างต้นปรากฏในอรรถกถา แต่ไม่ปรากฏในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นอกจากนี้รายละเอียดตอนพระเวสสันดรเสด็จออกเมืองไปแล้ว และระหว่างทางมีพราหมณ์ ๕ คนซึ่งไปไม่ทันรับสัตตสดกมหาทานได้ติดตามมาขอรับทานอีก โดยทูลขอม้าเทียมรถทั้ง ๔ และรถทรงพระที่นั่งจากพระเวสสันดร ทำให้กษัตริย์ทั้ง ๔ พระองค์ต้องดำเนินด้วยพระบาทสู่เขาวงกต แต่พระเวสสันดรก็ทรงมอบม้าเทียมรถทั้ง ๔ และรถพระที่นั่งให้แก่พราหมณ์ทั้ง ๕ ด้วยความยินดี เนื้อเรื่องตอนนี้ยังปรากฏเฉพาะในอรรถกถาเวสสันดรชาดก แต่ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไม่กล่าวถึง เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาแต่การทำสัตตสดก มหาทานเพียงประการเดียวและจบเรื่องไว้เท่านั้น รายละเอียดการบริจาคทานของพระเวสสันดรระหว่างการเดินทางสู่เขาวงกต ในอรรถกถาเวสสันดรชาดกบรรยายไว้ดังนี้

ครั้งนั้นมีพราหมณ์ ๔ คนมาไม่ทันรับสัตตสดกมหาทานของพระเวสสันดร จึงไปสู่พระนคร ถามว่า พระเวสสันดรราชเสด็จไปไหน ครั้นได้ทราบว่าย่างบริจาคทานเสด็จไปแล้ว จึงถามว่า พระองค์เสด็จไปเอาอะไรไปบ้าง ได้ทราบว่าย่าง

เสด็จทรงรถไป จึงติดตามไปด้วยคิดว่า พวกเราจักทูลขอม้า ๔ ตัวกะพระองค์ ครั้นนั้น พระนางมัทรีทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์ทั้ง ๔ ตามมา จึงกราบทูล พระภัสดรว่า ข้าแต่สมมติเทพ ยากทั้งหลายกำลังมา พระมหาสัตว์ก็ทรง หยุดรถพระที่นั่ง พราหมณ์ทั้ง ๔ คนเหล่านั้นมาทูลขอม้าทั้งหลายที่เทียมรถ พระมหาสัตว์ได้พระราชทานม้าทั้ง ๔ ตัวแก่พราหมณ์ ๔ คนเหล่านั้น... พอพวกพราหมณ์ไปแล้วเท่านั้น เทวบุตร ๔ องค์ จำแลงกายเป็นละมั่งทอง มารองรับงอนรถที่นั่งลากไป พระมหาสัตว์ทรงทราบว่าละมั่งทั้ง ๔ นั้น เป็นเทวบุตร จึงตรัสถามว่า แน่ะพระน้องมัทรี เชิญเธอทอดพระเนตรมฤคทั้ง ๔ มีเพศเป็นละมั่ง เป็นเหมือนม้าที่ฝึกมาดีแล้วนำเราไป ย่อมปรากฏเป็นภาพที่ งดงามทีเดียว...ยังมีพราหมณ์อีกคนหนึ่งมาทูลขอรถที่นั่งต่อพระเวสสันดร ผู้กำลังเสด็จไปอยู่อย่างนี้ พระมหาสัตว์จึงยังพระโอรสพระธิดาและพระราชเทวี ให้เสด็จลงแล้ว พระราชทานรถแก่พราหมณ์ ก็ครั้นเมื่อพระมหาสัตว์ พระราชทานรถที่นั่งแล้ว เทวบุตรทั้งหลายได้อันตรธานหายไป

พระศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความที่พระโฬิสต์ทรงบริจาคไปแล้ว จึงตรัสว่า ครั้นนั้น พราหมณ์นั้นนับเป็นที่ ๕ ที่มาทูลขอรถที่นั่งต่อพระโฬิสต์ ในป่านี้ พระองค์ก็ประทานมอรถนั้นแก่พราหมณ์นั้น และพระหทัยของ พระองค์มิได้ย่อหย่อนเลย ต่อนั้น พระราชาเวสสันดรก็ยังคนของพระองค์ให้ เสด็จลงจากรถ ทรงยินดีมอบรถม้าให้แก่พราหมณ์ผู้แสวงหาทรัพย์...ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ได้มีพระดำรัสแก่พระนางมัทรีว่า แน่ะแม่มัทรี แม่จงอุ้มกัณหาชينا เพราะเธอเป็นน้องเบา พี่จักอุ้มพ่อชาลี เพราะเธอเป็นพี่หนัก ก็แลครั้นตรัส ฉะนี้แล้ว กษัตริย์ทั้งสองก็อุ้มพระโอรสพระธิดาเสด็จไป

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๕๗-๖๕๘)

ในอรรถกถาเวสสันดรชาดกให้รายละเอียดการบริจาคตานต่างๆ ของพระเวสสันดร ไว้มาก เน้นย้ำให้เห็นว่า พระเวสสันดรทรงยินดีในการบำเพ็ญทาน พระหทัยของพระองค์มิได้ทรง หวั่นไหว หรือย่อท้อในการบริจาคตาน การพรรณนารายละเอียดการบริจาคตานต่างๆ ของพระเวสสันดร ทำให้การทำสัตตตสคกมหาทานในทานกัณฑ์ไม่เด่นนัก ทั้งๆ ที่การทำสัตตตสคกมหาทานถือเป็นการบำเพ็ญทานครั้งสำคัญที่พระเวสสันดรทรงตั้งความปรารถนาไว้ตั้งแต่ก่อนจะเสด็จออกจาก เมืองซึ่งกล่าวไว้ตั้งแต่กัณฑ์หิมพานต์

การทำสัตตสดกมหาทานถือเป็นทานที่ยิ่งใหญ่ ประกอบด้วยช้าง ม้า รถ สตรี โคนม ทาส และทาสีอย่างละ ๗๐๐ ผู้ที่จะบริจาคได้ต้องมีความพร้อมและแน่วแน่ที่จะทำทาน จึงจะ ประสพผลสำเร็จ ดังนั้นเมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตัดรายละเอียดการบริจาคทานอื่นๆ ใน มหาชาติกลอนเทศน์ ในทานกัณฑ์ออก ได้ทำให้เนื้อเรื่องกระชับและเป็นเอกภาพมากขึ้น ชูความสำคัญของสัตตสดกมหาทานเพียงทานเดียว แม้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตัดการบำเพ็ญ ทานอื่นๆ ออก ก็ไม่ได้ทำให้ภาพลักษณ์ “ผู้ใฝ่ในการบำเพ็ญทาน” ของพระเวสสันดรลดลงแต่อย่างใด

บางครั้งพบว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) อาจตัดการทำทานบางประการของพระเวสสันดร ออก เพื่อขจัดข้อสงสัยบางประการที่ปรากฏในอรรถกถา เช่น ตัวอย่างประเด็นเรื่องความเหมาะสม ในพระจริยวัตรการบำเพ็ญทานของพระเวสสันดร เช่น การบริจาคสุราเป็นทาน^๑ ในอรรถกถากล่าวไว้ ดังนี้

แต่นั้นเมื่อราตรีสว่าง ดวงอาทิตย์ขึ้นแล้ว พระเวสสันดรก็เสด็จมาสู่ โรงทาน ทรงบำเพ็ญทาน โดยพระโองการว่า เจ้าทั้งหลายจงให้ผ้าห่มแก่ เหล่าผู้ต้องการผ้าห่ม น้ำเมาแก่พวกนักเลงสุรา โภชนาหารแก่เหล่าผู้ ต้องการโภชนาหารโดยชอบทีเดียว อย่าเบียดเบียนเหล่าวนิพก ผู้มาในที่นี้ แม้แต่คนหนึ่ง จงให้อิมหน้าด้วยข้าวและน้ำ พวกนี้เรานูชาแล้ว จงให้ยินดี กลับไป ในเมื่อพระเวสสันดรมหาราชาผู้ยังแคว้นแห่งชาวสี่พีให้เจริญเสด็จออก แล้ว ดูจคนเมาสุราหรือคนเหน็ดเหนื่อย

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๓๘)

แม้ว่าพระอรรถกถาจารย์จะให้คำอธิบายเพิ่มเติมเพื่อแก้ข้อตำหนิดังกล่าวไว้แล้ว ก็ตาม ดังเนื้อความในอรรถกถาเวสสันดรชาดกว่า

บทว่า วารุณี พระเวสสันดรทรงทราบว่าการให้น้ำเมาเป็นทานที่ได้รับผล แต่ก็ทรงดำริว่า พวกนักเลงสุรามาถึงโรงทานแล้ว อย่าได้กล่าวว่าไม่ได้ดื่ม สุราในโรงทานของพระเวสสันดรด้วยเหตุนี้จึงให้พระราชทาน”

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๔๐-๖๔๑)

โดยทั่วไปการให้น้ำเมาถือเป็นสิ่งที่ไม่เกิดประโยชน์ เป็นทานที่ไม่ควรให้ ในมิลินทปัญหา (อ้างถึงใน เวสสันดรทีปนี, ๒๕๔๐: ๑๕๖) ได้กล่าวถึงการให้น้ำเมาว่า “ถือเป็นทาน ๑ ใน ๑๐ อย่างที่

^๑ รายละเอียดการบริจาคสุราเป็นทานข้างต้นปรากฏตั้งแต่ในเวสสันดรชาดกในพระไตรปิฎก

จัดเป็นทานไม่ได้ ใครให้ต้องตอกบาย” เมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ตัดเนื้อความตอนนี้ออก ทำให้ข้อสงสัยและข้อโต้แย้งเกี่ยวกับประเด็นการให้นำมาเป็นทานหมดไป

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังตัดเนื้อเรื่องที่น่าสนใจในกัณฑ์ทานกัณฑ์อีกตอนหนึ่งออก คือ ตอนพระเวสสันดรตัดพ้อพระเจ้าสญชัยก่อนเสด็จออกนอกเมือง ในอรรถกถาเวสสันดรชาดกเมื่อพระเวสสันดรทูลลาไปหาเวทได้กล่าวคำตัดพ้อพระเจ้าสญชัยว่า พระองค์บริจาทานในวังตนเองยังชื่อว่า เบียดเบียนตนเองและคนอื่น ถูกพระเจ้าสญชัยขับออกจากเมืองเชตุตฺรพระเจ้าสญชัยและชนทั้งหลายเป็นผู้ไม่อโงมในกาม ต่างจากพระองค์ที่บำเพ็ญบุญ อรรถกถาเวสสันดรชาดกว่าดังนี้

พระเวสสันดรกราบทูลพระเจ้าสญชัย ผู้วรรรรมิกราชาว่า พระองค์โปรดให้หม่อมฉันออกจากเชตุตฺรราชธานี หม่อมฉันขอทูลลาไปหาเวท ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งมีแล้วในอดีต หรือจักมีในอนาคตและเกิดในปัจจุบัน เป็นผู้ไม่อโงมด้วยกามทั้งหลาย ย่อมไปสู่ยมโลก หม่อมฉันได้บริจาทานในวังของตนยังชื่อว่าเบียดเบียนตนและคนอื่น จึงนิราศจากแคว้นของตนโดยความประสงค์ตามคำของชาวสีพี หม่อมฉันจักเสวยความทุกข์นั้นในป่าที่เกลื่อนด้วยพาลมฤค และเสือเหลืองอยู่อาศัยแล้ว หม่อมฉันบำเพ็ญบุญทั้งหลาย เชิญพระองค์จุมอยู่ในเปือกตม คือกามเถิดพระเจ้าข้า

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๔๔)

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตัดเนื้อเรื่องดังกล่าวออก ทำให้ข้อตำหนิพระเจ้าสญชัยตามคำตัดพ้อของพระเวสสันดรหมดไป ทำให้ภาพของพระเจ้าสญชัยเป็นภาพของกษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม มีหน้าที่เกื้อกูลมหาชนในรัฐ และรับฟังเสียงส่วนใหญ่ พระเจ้าสญชัยจึงจำเป็นต้องขับพระเวสสันดรผู้เป็นลูกออกจากเมืองตามคำของชาวสีพี

นอกจากนี้ มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในกัณฑ์ทานกัณฑ์ยังตัดเนื้อเรื่องอื่นๆ ออก ได้แก่

ตอนพระเวสสันดรบำเพ็ญทานแก่ผู้ต้องการ และมหาชนร่ำไห้ว่าพระราชาเป็นอธรรมขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่ผิด

ตอนมหาชนผู้รับบริจาทานคร่ำครวญร่ำพันหมดที่ฝั่ง

ตอนพระราชาในชมพูทวีปเสด็จมารับนางกษัตริย์ด้วยเทวานุกภาพ พระเจ้าสญชัยกล่าวถึงความสะดวกสบายที่ส่งกุมารเคยได้รับเรื่อยไปจนจบกัณฑ์ตอนสักกษัตริย์เสด็จสู่เขาเวท

ตอนแผ่นดินแยกและหมนเป็นจักรให้พระเวสสันดรทอดพระเนตรพระนครพิชัยเขตดุตร
ซึ่งเป็นที่ประทับของพระราชบิดาพระราชมารดา

ข. กัณฑ์กุมาร

กัณฑ์กุมารเป็นอีกกัณฑ์หนึ่งที่มีจำนวนคาถามากถึง ๑๐๑ คาถารองจากกัณฑ์ทานกัณฑ์
รายละเอียดของเรื่องจึงมีมากเช่นกัน การตัดเนื้อเรื่องในมหาชาติกลอนเทศน์กัณฑ์กุมารที่พบ
ส่วนใหญ่เป็นเหตุการณ์ที่ไม่สำคัญกับเนื้อเรื่องเท่าใดนัก เมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตัดเนื้อเรื่อง
ตอนนั้นออกทำให้เรื่องไม่เย็นเยื่อหรือมีรายละเอียดมากเกินไป เช่น ตอนพระเวสสันดรตรัสถาม
ชูชกถึงเหตุที่มาหา เนื้อเรื่องตอนนี้ปรากฏรายละเอียดในอรรถกถาเวสสันดรชาดก ดังนี้

ก็และครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า พราหมณ์นี้จักไม่
มาสู่ป่าใหญ่นี้โดยไม่มีเหตุการณ์ เราจักถามแกถึงเหตุที่มาไม่ให้เน้นช้า
จึงตรัสถามว่า ก็ท่านมาถึงป่าใหญ่ ด้วยเหตุการณ์เป็นไฉน เราถามท่าน
แล้ว ขอท่านจงบอกความนั้นแก่เราเถิด

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๔)

แม้ว่ามหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในกัณฑ์กุมารจะไม่
ปรากฏเนื้อเรื่องตอนพระเวสสันดรตรัสถามชูชกถึงเหตุที่มาหา แต่เนื้อเรื่องและรายละเอียดอื่นๆ ที่
มีอยู่ก็ทำให้เข้าใจได้ชัดเจนว่า ชูชกเข้าป่ามาหาพระเวสสันดรเพราะวัตถุประสงค์ใด พระเวสสันดร
ทรงทราบจากพระปัญญาบารมีตั้งแต่ครั้งท่านย่นให้พระนางมัทรีว่า จะมีพราหมณ์มาขอพระกุมาร
ทั้ง ๒ จากพระองค์ มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในกัณฑ์กุมาร พรรณนา
ไว้ดังนี้

โส โภธิสตฺโต ปางนั้นสมเด็จพระหน่อชินวงศ์องค์โพธิสัตว์ เจียพระโส
สตัดบอรรถตั้งแต่ต้นจนอวสาน ก็ทรงทราบด้วยพระอนุमानปัญญาบารเมศว่า
เสว วันรุ่งพ่ຸงนี้จะมีเหตุด้วยปฏิคาหก ยาจกจะมารับพระราชทาน
(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๔-๑๙๕)

ตัวอย่างการตัดเนื้อเรื่องที่สำคัญอีกตอนหนึ่ง ได้แก่ ตอนพระชาติบรรยายลักษณะ
บุรุษโทษ ๑๘ ประการของชูชก ขณะกำลังอ่อนวอนพระเวสสันดร เพื่อขออยู่รอปพระนางมัทรี

ก่อน ในอรรถกถาเวสสันดรชาดกพระชาติได้บรรยายถึงลักษณะความอัปลักษณ์ และความพิกลพิการของชูชกอย่างละเอียดทั้ง ๑๘ ประการ^๑ ไว้ดังนี้

ข้าแต่พระบิดา พระมารดาเสด็จออกไปป่าแล้ว พระบิดาประทานหม่อมฉันทั้งสอง ขอพระบิดาย่าเฟิงประทานหม่อมฉันทั้งสอง จนกว่าพระมารดาของหม่อมฉันทั้งสองจะเสด็จกลับมา พราหมณ์ชูชกนี้จึงขายหรือจงฆ่าในกาลนั้นแน่แท้ ชูชกนี้ประกอบด้วยบุรุษโทษ ๑๘ ประการ คือ ตีนแบ ๑ เล็บเนา ๑ มีปลีนองย้อยยาน ๑ มีริมฝีปากบนยาว ๑ น้ำลายไหล ๑ มีเขี้ยวยาวออกจากริมฝีปากดั่งเขี้ยวหมู ๑ จมูกหัก ๑ ท้องโตดั่งหม้อ ๑ หลังค่อม ๑ ตาเหล่ ๑ หนวดสีเหมือนทองแดง ๑ ผมหงอก ๑ เส้นเอ็นขึ้นสะพรั่ง เกล็ดออกไปด้วยกระดูก ๑ ตาเหลือกเหลือง ๑ เอวคด หลังโก่ง คอเอียง ๑ ขากาง ๑ เดินตีนลั่นดั่งเผาะๆ ๑ ขนตามตัวดกและหยาบ ๑ นุ่งห่มหนังเสือเหลือง เป็นดั่งอมนุษย์น่ากลัว แก่เป็นอมนุษย์หรือยักษ์กินเนื้อและเลือด มาแต่บ้านสุป่าทูลขอทรัพย์พระบิดา ข้าแต่พระบิดาพระองค์ทอดพระเนตรเห็นหม่อมฉันทั้งสอง อันผู้แก่ผู้ดูจปีศาจนำไปหรือหนอพระหฤทัยของพระองค์ราวกะผู้มันด้วยเหล็กแฉ่ที่เดียว พราหมณ์ชูชกผู้แสวงหาทรัพย์ ผู้ร้ายกาจเกินเปรียบ ผูกหม่อมฉันทั้งสอง และตีหม่อมฉันทั้งสองเหมือนตีฝูงโค

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๒๔-๗๒๕)

เมื่อตัดบทบรรยายบุรุษโทษ ๑๘ ประการออก ทำให้บทบาทความโหดร้ายทารุณของชูชกที่มีต่อพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ในมหาชาติกลอนเทศน์ล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เด่นขึ้น การเลือกเน้นย้ำให้ผู้อ่านผู้ฟังรับรู้ถึงความบกพร่องของชูชกที่ขาดแคลนอย่างยิ่งทั้งในด้านทุนทรัพย์และความเมตตาปรานีต่อผู้อื่น ไม่เว้นแม้กระทั่งสองกุมารซึ่งเป็นเด็กน้อย จึงสร้างความสะเทือนใจแก่ผู้ฟังให้เกิดแก่พระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ได้มาก (ดู ๓.๒.๑.๓ และ ๓.๒.๑.๕) นอกจากนี้การหลีกเลี่ยงไม่กล่าวถึงลักษณะความบกพร่องทางร่างกายของชูชกในมหาชาติล้านวนนี้ยังทำให้เรื่องดูสมเหตุสมผลมากกว่าบรรยายว่า ชูชกซึ่งมีสภาพพิกลพิการอย่างมาก แต่สามารถเข้าป่าฝ่าอันตรายและความลำบากไปขอสองกุมารจนถึงเขาวงกตได้

นอกจากนี้ มหาชาติกลอนเทศน์ล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในกัณฑ์กุมาร ยังได้ตัดตอนอื่นๆ อีก ได้แก่

ตอนสองกุมารฝากตุ๊กตาให้พระนางมัทรี

^๑ รายละเอียดลักษณะบุรุษโทษ ๑๘ ประการของชูชกมีตั้งแต่ในเวสสันดรชาดกในพระไตรปิฎก

ตอนชาลีขอพรเทวดาให้พรรณานานทางที่ชุกพวาพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์เดินทางแก่พระนางมัทรี

๓.๒.๑.๓ การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่อง

เมื่อพิจารณารายละเอียดของเนื้อเรื่องที่เพิ่มขึ้นในมหาชาติกตอนเทศน์ฉบับเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จากความในอรรถกถา พบว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้กลวิธีเพิ่มรายละเอียดให้เนื้อเรื่องเดิมในอรรถกถามากที่สุด พบทั้ง ๓ กัณฑ์ที่เป็นผลงานของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) (ดู ตารางที่ ๔๐) รายละเอียดที่เพิ่มเข้ามาทำให้มหาชาติทั้ง ๓ กัณฑ์ สร้างภาพและอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้มากที่สุด ทำให้น่าสนใจ น่าติดตาม และมีเนื้อหาที่น่าสนใจผู้ฟัง โดยเฉพาะในกัณฑ์กุมาร พบว่า มีการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่องเข้ามามากกว่าอีก ๒ กัณฑ์ ดังจะได้แสดงให้เห็นรายละเอียดต่อไป

ก. ทานกัณฑ์

ผู้วิจัยสังเกตว่า รายละเอียดของเนื้อเรื่องที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพิ่มเข้ามาในมหาชาติกตอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทานกัณฑ์ มีลักษณะเน้นย้ำบทบาทของตัวละครเพื่อสื่ออารมณ์และและเน้นความคิดเรื่องทานบารมีของพระโพธิสัตว์ เช่น ตอนพระเจ้าสญชัยไม่โปรดยกโทษให้ เมื่อพระนางมุสดีเสด็จไปเฝ้าพระเจ้าสญชัยเพื่อทูลขอภัยโทษให้แก่พระเวสสันดร เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ขยายความเพิ่มขึ้นเพื่อพรรณานาความรู้สึกลำบากพระทัยของพระเจ้าสญชัยที่ต้องตัดสินโทษให้ขับพระราชโอรสที่ทรงรักยิ่งกว่าชีวิตออกเสียจากเมืองพิชัยเซตุดร เพื่อจะดำรงรักษาไว้ซึ่งทศพิธราชธรรม อันเป็นราชธรรมสำคัญที่พระมหากษัตริย์ผู้ปกครองประเทศพึงประพฤติปฏิบัติเป็นราชจริยาวัตร ในมหาชาติกตอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนารายละเอียดเพิ่มเติมจากความเดิมในอรรถกถาไว้ ดังตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้

ตารางที่ ๘: เปรียบเทียบมหาชาติกตอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนพระเจ้าสญชัยไม่โปรดยกโทษให้

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
๐ ราชาสนไชโย สมเด็จพระกรุงสนไชศรีบอดินป็นประชา เมื่อได้ทรงพงงสมเดฐพระพษดีศรีสุนทรเทพกัลยา ทูลขอโทษพระเวดสรวรร	พระเจ้าสญชัยได้ทรงสดับดังนั้นจึงตรัสว่า

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>วันนั้น เขาก็มีพระองค์การ ตรัดวาดูกรเจ้าพศดี เจ้ามาว่าทงนี้พี่ก็คิดเหน แต่ทว่าเป็นธรรมดา ทำวพญาแต่ปางก่อน อันตัวเสม็ดหนึ่งทงไซ ทำวพิไชยอุดรเปนที่สังสอนไพโรฟ้าประชาราช หมี่ไคประมาษมันคงทงทศมิษ ๑๐ ประการ ถ้าผู้ใดกระทำชอบตามรอบอบ บูราญก็ควนจ พระราชทารให้ถึงขนาฏโดยราชกิจ ถ้าผู้ใด กระทำผิดเขาเอาเนื้อความเข้ามา ก็จำจง พระราชอาญาตามกระทรวงท่งที่ เอบัดนี้ ไพโรฟ้าค่าแผ่นดินเขาเหนพร้อมกันสิ้น ว่าเจ้า เวศสรดรนี้ผิดหนัก รู้แล้วว่าพระลูกนี่ยอดรัก เสม็ดหนึ่งดวงชีวิต เอกก็เมื่อคนทงปวงเขา เหนวาคิดแต่พี่ผู้นี้ทงจขึ้นเข้ากระไร นานไปเขา จลวงเข้ามาในทวาเปนท้าวพระยาไม้มันคงทง ทศมิษ ครันลูกตัวผิดยงว่านึ่งเสียได้ เอกนการ อโรนะเจ้าพศดีที่จให้เขาดูถูกเพราะรำรัก ลูกถึงเพียงนี้ เมื่อวิบากมีแล้วก็จำเปนจำไกล อาไสเพราะรักษาธรรมราโชวาทราชบันยัด สำรับพระนครอันมีมาแต่ก่อนนั้น แล ๑๗๕ ๐๗ (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)</p>	<p>เมื่อเราขับไล่ลูกที่รักผู้เป็นดุจธงชัยของชาวสี่พี ก็ทำโดยเคารพต่อชัตติยราชประเพณีธรรม ของโบราณ เพราะฉะนั้น ถึงลูกจะเป็นที่รักกว่า ชีวิตของเรา เราก็ต้องขับไล่ เนื้อความของ คานานันว่า แน่พระน้องผู้สติผู้เจริญ เมื่อขับ ขับไล่คือเนรเทศลูกเวสสันดร ซึ่งเป็นธงชัยของ ชาวสี่พีก็ทำโดยเคารพยำเกรงต่อชัตติยราช ประเพณีธรรมของโบราณในสี่พีรัฐ เพราะเหตุนี้ ถึงแม้ลูกเวสสันดรนั้นเป็นที่รักกว่าชีวิตของฉัน ถึงอย่างนั้นฉันก็ต้องขับไล่</p> <p>(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๓๔)</p>

การเพิ่มรายละเอียดในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่กล่าวถึง
 เรื่องพระเจ้า สญชัยพิจารณาความชอบและความผิดของผู้ได้ปกครองอย่างตรงไปตรงมา และทรง
 ขจัดอคติออกจากพระทัย แม้ว่าพระเวสสันดรจะเป็นพระราชโอรสที่พระองค์ทรงรักยิ่งพระชนม์ชีพ
 แต่เพื่อรักษาหลักนิติธรรมในการปกครองบ้านเมืองอันเป็นราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์ประพฤติ
 ปฏิบัติสืบต่อกันมา ก็ทรงวินิจฉัยคดีโดยธรรมโดยคำนึงถึงประโยชน์และสุขของประชาราษฎร์เป็น
 ที่ตั้ง ทำให้ภาพกษัตริย์ผู้ทรงไว้ซึ่งทศพิธราชธรรมของพระเจ้าสญชัยในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวน
 เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เด่นชัดขึ้นกว่าในอรรถกถามาก

ตัวอย่างการเพิ่มรายละเอียดเพื่อพรรณนาอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครให้แจ่มชัด ในทศกัณฐ์ยังปรากฏในตอนพระนางมุสตีขอให้พระมัทรีอยู่ในเมือง ส่วนพระเวสสันดรทรงตาม พระทัยพระนางมัทรีหากปรารถนาจะติดตามไป ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนนี้มีกรรให้รายละเอียดการแสดงอารมณ์เศร้าโศกอาลัยอาวรณ์พระราชโอรสของพระนาง มุสตีเข้าไปจำนวนมากเมื่อเทียบเนื้อเรื่องกับในอรรถกถาเวสสันดรชาดก ดังปรากฏในตาราง เปรียบเทียบเนื้อเรื่องต่อไปนี้

ตารางที่ ๙: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา เวสสันดรชาดก ตอนพระนางมุสตีขอให้พระมัทรีอยู่ในเมือง ส่วนพระเวสสันดรตาม พระทัยพระนางมัทรี

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ฝ่ายสมเด็จพระชนนี กลั้นพระโศกหมีได้ ดงหนึ่งว่าพระไทยจขาด จึงมีพระเสวียนีอนุยาด วาสุนทรโร พ่อเอยเจ้าเวษสรวรรเจ้าเป็นบุตรอุทร ค้างไฉนยทรวง ตัวเจ้าเสมือนดวงพระไทย หมีไซ้ ว่าพระมารดาจไม่รักใคร่จซึ่งซึ่งหาหมีได้ พระแม่ นี้ก็ขึ้นไปกราบทูลพิโรยเกลียดกล่อม ท้าวเธอก็ ไม่โปรดปรานยอมลงเลย พระลูกเอยจรอย กรรมเวรของเจ้ามาตามลางสุตปัญญาที่แม่จ กั้นทางขัดขวางไว้พระลูกเอย มีกำแล้วก็จำไป เจ้าจรงวังไว่กันจดี อันหนึ่งเล่าเจ้ามทรีศรี สุภากัทร์นางเปนมิ่งเมียรักชรวมเกล้า พ่อจภา ไปเียเล่าไม่ต้องการ แม่คิดเหนก็เปหน้ารำคาน ด้วยแม่แกนี้หนัก ทงจลูกเต่าก็พุ่มพืดเปน ฟันเฟือ ถึงติดตามไปเล่าเจ้าก็เปือลำบากตา จเปนกัวงเวทนาด้วยลูกหนักเรงรำพึงเทิดให้แน้ แม่ไม่หารหักห้ามปราม ถ้าให้อยู่เลี้ยงพระภา พงานี้จงามงานสตรี ต้องการอไรกับแม่มทรีใน กลางป่า จแปกปนเปนมลามนทินโทษ พระลูกเอย กริวโกรธว่าแม่นี้เกียดกัน เออไม่เปนจนั้นนถพ่อ</p>	<p>พระนางมุสตีได้ทรงสดับดังนั้น จึงตรัสว่า ลูกรัก แม่อนุญาตลูก บรรพชาจสำเร็จแก่ลูก ก็แต่แม่มัทรีก็ลยาณิผู้มีตะโพกงามเอวบาง จงอยู่กับบุตรธิดา แม่จะทำอะไรในป่าได้ บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สมิชฺฌตฺ ความว่า จงมีความสำเร็จด้วยฉาน บทว่า จจฺจตฺ ความว่า พระนางมุสตีตรัสว่า จงอยู่ คือ จงมีในที่นี้แหละ</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ไกรกระสัตร สุดแต่พ่อจัตตตามประสง ถ้าเหนดีแล้ว จึงเลี้ยวลงด้วยมารดา จงพระโอรสชาสนไชยราช จึงกราบทูลพระมิ่งมาตุโมลี ว่าข้าแต่พระพันปี ปิ่นปกเกษ แม่เจ้าประคุณข้องเออย ลูกจจาก นิเวศกรุงศรี พระคุณทูลเลลามทริไว้ขอนี้ก็ตามแต่ น้ำพระไทยของทำวนอง ลูกจได้คัดคั่นขุนหมอง นั้นหามิได้ นางจอยูกก็ตามใจเหตุว่าจไปก็ตามที่ พระคุณเออยมีกรรมแล้วก็จำหาง นิราษรางพระลูก รักษะระหม่อมฉันมาตรอมนหนักกว่าทุกอัน (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)</p>	<p>พระเวสสันดรตรัสว่า หม่อมฉันไม่ อาจจะพาแม่ทาสีไปสู่น้ำโดยที่เขาไม่ ปรารถนา ถ้าเขาปรารถนาจะตามหม่อมฉันไป ก็จงไป ถ้าไม่ปรารถนาก็จงอยู่ บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อากามา ความว่า ข้าแต่เสด็จแม่เสด็จแม่ตรัสอะไร อย่างนั้น แม้ทาสีหม่อมฉันก็ไม่อาจจะพาไป โดยที่เขาไม่ปรารถนา (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๔๕)</p>

จากลักษณะการเพิ่มรายละเอียดที่พบในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์ทานกัณฑ์ สังเกตได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้ความสำคัญกับการสร้างตัวละครที่สมจริงและมีบุคลิกลักษณะนิสัยที่ชัดเจนเหมาะสมกับเนื้อเรื่องมากกว่าในอรรถกถารายละเอียดที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพิ่มเข้ามาในมหาชาติกลอนเทศน์จึงมักจะเน้นพรรณนาเสริมให้เห็นอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครให้เด่นชัด โดยเฉพาะอารมณ์โศกเศร้าที่เกิดจากการพลัดพรากจากสิ่งที่รัก ดังเช่นที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาให้เห็นภาพความทุกข์โศกของพระนางผุสดีเมื่อจะต้องพลัดพรากจากพระโอรส

ตอนเกิดเหตุอัศจรรย์ในคราวทำสัตตสดกมหาทานในทานกัณฑ์ เป็นตอนที่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีรายละเอียดเพิ่มเติมที่เด่นมากอีกตอนหนึ่ง ซึ่งแสดงถึงความสามารถเชิงกวีของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่บรรจงแสดงมหัศจรรย์แผ่นดินไหวจากการทำสัตตสดกมหาทานให้มีลักษณะเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนโดยใช้กลวิธีสร้างภาพพจน์แบบบุคคลิษฐานและอุปมา เช่น พรรณนาความปั่นป่วนของลมและเมฆหมอกโดยสร้างบุคคลิษฐานว่า พญาครุฑกระพือปีก พระพายบันดาลให้เกิดลม พระพิรุณบันดาลฝน ในขณะที่เดียวกันพระสุริยาทิตย์ก็เคลื่อนคล้อยไป เป็นต้น ทำให้ได้ภาพที่ประณีตและน่าสนใจแปลกไปจากเนื้อเรื่องเดิมในอรรถกถามากดังจะเปรียบเทียบเนื้อเรื่องให้เห็นในตารางเปรียบเทียบที่ ๑๐ ดังนี้

ตารางที่ ๑๐: เปรียบเทียบมหานิทิตกอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา
เวสสันดรชาดก ตอนเกิดอัศจรรย์ในคราวทำสัตตสตกมหาทาน

มหานิทิตเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>๐ ภิกเว ดูกรสงฆ์ผู้ทรงศีลสังวร ปางเมื่อพระเวศสรบรรพเพณีสัตตกมหาทานกาลครั้งนั้นถึงสนกั ก็มาบังเกิดมหัศจรรย์ขจรระลบลประหนึ่งว่าจพล้มทลาย ออกนางพระรณีนีมีประหนึ่งว่าจทำลายแยกแตกลงรอนๆ สทอนสเทือนอยู่ครันครัน ดังบุคคเอนำมาอิงกระนำร่าอยู่ผึ่งๆ ตั้งตริยเสียงสนั่นลั่นลือนอยู่ไปมา ทงพระยาครุฑราชปักษานี้ก็มาผกไผผินบินขึ้นเวหนเล่นลุ่มบินอยู่ลอยลิว เมฆมอกปลิวเกลื่อนกล่นอยู่กลัดกลมคลุมพยับยับแสงบด สุริยทงราชรณีนีก็ไม้คลอยคลาด วลาหกเทวนบุตรก็มาพุดพาดรำพายพัดพระพิรุณก็มายคยัดน้ำฟ้าเปนฟองฝอย เมฆหลาหะลวยฟ้อแกวอยู่แหววามวาบแปลบปลาบ พระเวหาเปนแฉ่งจ้ำอยู่ไซดซวง รามสูญไฉงด่วงเดือดทยานไม้ทันนางก็ควางขว่านอยู่เปริยๆ เปลืองเนืองลั่นสนั่นเนือง ดังฟ้านี้จแยกแตกเปริองกระจายทำลายลงทับโลกย ษาคโร ทั้งโสมพระมหาสมุทอันทุกล้าเหลือที่จประมาณ ก็มาบันดานเดือคอยู่พลานๆ พลุขื้นผืนไฟตึงอยู่พุงพอง มังกรลอยล้องเลนรลอกอยู่เปนเหล่าๆ วายลเวก แถกถามีคละมทามฉากก็ผุดพ่นนำเปนฟองฝอยเฟน นาคราชฤทธิรณก็ไมทหนาน เด็กพังพานลวยเลือยเลียวไถกันไถไปมา สิ้นเนรุปีพตราชาทั้งพญาเขาพระสุเมรก็มาเอนนอมคอมยอดทอดสังอวันทณประสง ทางเทพยเจ้าก็ชวนกันจำนั่งชมบรมมิ่งโมลีธาร แห่งพระพงษพีชิตมารนั้น</p> <p>แล C๓</p> <p>(มหานิทิตเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณท์)</p>	<p>ในเมื่อมหาทาน อันพระเวสสันดรพระราชทานแล้ว พสุธาตลก็กัมปนาทหวาดหัวันไหว และพระราชาเวสสันดรทรงกระทำอัญชลี นิราศจากแคว้นของพระองค์ นั้นเป็นมหัศจรรย์อันน่าสยดสยอง ให้ชนพองสยองเกล้าได้เกิดมีแล้วในกาลนั้น</p> <p>(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๔๐)</p>

จากตารางข้างต้น เห็นได้ว่าเนื้อเรื่องในอรรถกถาเวสสันดรชาดกบรรยายการเกิด
อัศจรรย์ในคราวทำสัตตสคกมหาทานไว้เพียง “พสุธาตลก็กัมปนาทหวาดหวั่นไหว” เท่านั้น
แต่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ใส่รายละเอียดลักษณะอัศจรรย์จากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเข้าไป
จำนวนมาก และถ่ายทอดออกมาในรูปของบุคลาธิษฐาน เพื่อแสดงว่าแผ่นดิน โลก และธรรมชาติ
ทั้งปวงร่วมรับรู้ต่อการกระทำสัตตสคกมหาทานของพระเวสสันดร ทำให้มหาชาติกลอนเทศน์สำนวน
เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาภาพการบำเพ็ญสัตตสคกมหาทานของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ได้
ยิ่งใหญ่และประณีตบรรจงเป็นอย่างยิ่ง

การเกิดอัศจรรย์จากการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ไม่ได้ปรากฏใน
มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์ทานกัณฑ์เท่านั้น แต่ยังปรากฏอยู่ใน
มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์กุมาร ตอนเกิดเหตุอัศจรรย์ครั้งที่ ๔ ซึ่ง
จัดเป็นอัศจรรย์ในครั้งพระเวสสันดรกระทำปิยบุตรทานบารมีด้วย ดังปรากฏรายละเอียดของเนื้อ
เรื่องในตารางเปรียบเทียบที่ ๑๑ ต่อไปนี้

ตารางที่ ๑๑: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา
เวสสันดรชาดกตอนเกิดเหตุอัศจรรย์ครั้งที่ ๔

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ภิกษเว ดูกรสงฆ์ผู้ทรงศีลสมาธิ ปัญญา เวสฺสนฺดร ราชชา อันว่าพระมหา เวสสันดรอดุลดวงดิลก เมื่อพระองค์ทรงยกยอ ปิยบุตรทานมิทันช้า จึงหลอหลั่งอุทกธาราให้ ตกลงเหนือมือธชัฎฐการยก็บันดาลบังเกิดมี อภัย มหาปฐวี อันว่าภาคพื้นพระธรณีอัน หนาแน่นได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ เสี่ยงอุโฆษ ครึ้นครึ้นไปบรรลัยกัลป์จะผลาญโลกให้ ทำลายวายวินาศ ผุ่สัตว์จัตุบาททวิบาทก็ตั้ง แต่นแผ่นดินเอนเอนดิน ปรหนึ่งว่าปถวิจะพลิก คว่ำพลา้แปลงให้พลิกหงาย นางพระธรณีจะ แยกแยะแตกกระจายอยู่รอบๆ สะเทือนสะท้าน เลื่อนลั่นอยู่ครึ้นๆ ดูหนึ่งว่าปถวิแสนนัตมา</p>	<p>แต่นั้น พระเวสสันดรราชฤๅษีทรงพา พระราชสีราชโอรสและพระกัญหาชินาราชธิดา ทั้งสององค์มา ทรงปลื้มพระมนัสพระราชทาน พระราชโอรสและพระราชธิดาให้เป็นทานอัน อุดมแก่พราหมณ์ชูชก อัศจรรย์อันให้ สยดสยของและยังโลมชาติให้ชูชก ในเมื่อ พระกุมารกุมารีทั้งสอง อันพระเวสสันดร พระราชทานแก่พราหมณ์ชูชก เมทนีดลก็ กัมปนาทหวาดหวั่นไหว ได้เกิดมีแล้วในกาลนั้น อัศจรรย์อันให้สยดสยของ และยังโลมชาติให้ชูชก พระเวสสันดรราชฤๅษีผู้ยังแคว้นแห่งชาวสี่พี ให้เจริญ อันผู้ประชุมชนกระทำอัญชลีได้ พระราชทานพระราชกุมารกุมารีผู้กำลังเจริญใน</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>กระหน่ำซ้ำ ยิงอยู่เปรี๊ยะๆ เสียงจะฉาดฉาน ทั้งพญาชชะราชาดิษฐ์ทนต์ ทะลิ่งถลันร้องวง แหวๆ ประเปร้แปร้นแล่นทะลวงวงคว่าง หงายเงย ประหนึ่งว่าจะสอยเสยเอาดวงดาว เข้มหัวกระหิมตกมันอยู่ฮัดๆ ดังว่าใครมา แยกแกล้งผัดพานเดียดทะยานอยู่ฮักฮัก สะอึกเข้าไล่แทงเงาอยู่ผลุงผลัง ไม่ไล่พังผะ ผางโผงลัมพินาศ ทั้งพญาพาพมฤคราชเสื่อ โคร่งคระครางครุ่ม กระหิมเสียงสำเนียงก้อง ร้องปะเปื้อปื้อปื้อถยานย่องแยกเขี้ยวเคี้ยวพัน ตัวสั้นอยู่ริกรๆ ประหนึ่งว่าจะถาโถมโจมตีจับ เอาสัตว์ในไพรวัน มาคาบคั่นกินเสียคำเดียว เป็นภักษา ทั้งพญาภาสรวักล้าก็กลับเขาไชยด โลดดลองเชิง เริงฤทธิไกรไล่ชวิดควิวอยู่ฉานๆ ประหนึ่งจะคว้านควักให้ตักดิน สีนรูปพุดตรา ทั้งพญาเขาพระสุเมรุก็เอนอ่อนอยู่ทบเทา แก้วแก้วเนาวรัตน์แสนสัตรีรัตน์เรื่องรองซ้อง สาธุการอยู่อึ้งมี สาคโร ทั้งพระสมุทรวังวง บันดาลน้ำฟุ้งเป็นฝอยฝน พญานาคฤทธิรณ เลิกพังพานสลอนลอยอยู่ไปมา ทั้งพญาครุ ราชปักชาก็ไผผินบินขึ้นเวหนเล่นลมบนอยู่ลิบลิ่ว เมฆหมอกปลิวอยู่เกลื่อนกลาด บนอากาศก็ วิกลเป็นหมอกกลุ่มอัมพรชรอุมอับอลวน อลเวง เสียงคระโครมเครงครื้นครื้น ฟ้าฝน สวรรค์ก็เฟื่องฟุ้งเป็นฟองฝอย เมฆลาหะ ลอยล่อแก้วอยู่แวววิบ รามสูรชยับขยิกขยี้ แสงสายมณีแวววาบวาวสว่าง อสุรก็ขว้าง ขวานประหารอยู่เปรี๊ยะๆ เสียงสนั่นลั่นโลก วิจลจลจล เทพเจ้าในเมืองบนก็เปื้อนบิด</p>	<p>ความสุข ให้เป็นทานแก่พราหมณ์ชุก บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า จิตฺโต ได้แก่ ทรงเกิดพระปิติโสมนัส บทว่า ตทาสี ยํ ภิสนํ หมายความว่า ในกาลนั้น แผ่นดินใหญ่ หนาแน่น สองแสนสี่หมื่นโยชน์ อีกทั้งก็ก้อง คำรามลั่นสนั่นสะเทือนเสมือนช้างพลายตกมัน ด้วยเดชแห่งทานบารมี ในกาลนั้นสาครก็ กระเพื่อม สีนรุราชบรรพตก็โน้มยอดลงไป ทางเขาวงกตตั้งอยู่ คล้ายหน่อหวายที่ต้มให้ สุกดีแล้ว ทำวสัฏกเทวราชทรงปรบพระหัตถ์ มหาพรหมได้ประทานสาธุการ เทวดาทั้งหมด ก็ได้ให้สาธุการ ได้เกิดโกลาหลเป็นอันเดียวกัน จนถึงพรหมโลก ฟ้าคำรามพร้อมกับเสียงปฐพี ให้ฝนตกลงชั่วขณะ สายฟ้าแลบในสมัยมิใช่ กาล สัตว์จตุบาทมีราชสีห์ เป็นต้น ที่อยู่ในหิม วันตประเทศ ได้บันลือเสียงเป็นอันเดียวกัน ทิวหิมวันต์อัศจรรย์อันน่าสยดสยองได้มีเห็น ปานฉะนี้ (อรรถกถาเวสสันดรชาดก: ๗๒๑-๗๒๒)</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>นิรมิตกาย ชูเศียรถวายเป็นสักการบูชา เทพदानิกร นับโกฏน้อมเศียรศิโรตม์อยู่ไสว ยกพระกรไหว อยู่อ้อมมี ว่าเจ้าประคุณของสัตว์ผู้ยากเอย ยากที่ บุคคลผู้ใดเลยจะทำได้ เว้นไว้แต่หนอพระชินศรี อันทรงสร้างพระบารมีมามากแล้ว ขอให้ ทูลกระหม่อมแก้วจงสำเร็จ แก่พระวิสุทธีสร้อย สรรเพชญพุทธอัศวรอนาวรรณญาณ ในอนาคต กาลโน้นเถิด</p> <p>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)</p>	

จากตารางเปรียบเทียบการเกิดเหตุอัศจรรย์จากการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร ที่ยกมาแสดงข้างต้น สังเกตได้ว่า แม้กระทั่งในคัมภีร์อรรถกถาเวสสันดรชาดกเอง พระอรรถกถาจารย์ ยังให้รายละเอียดการเกิดเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหวทั้ง ๒ ครั้งไว้ไม่เท่ากัน ในกัณฑ์กุมารมีการบรรยาย รายละเอียดการเกิดเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหวเมื่อครั้งพระเวสสันดรกระทำปิยบุตรทานบารมีชัดเจน กว่า การเกิดเหตุอัศจรรย์ในคราวทำสัตตสดกมหาทานในทานกัณฑ์ แต่เมื่อเปรียบเทียบกับ มหาชาติกถอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แล้วก็พบว่า มหาชาติกถอนเทศน์สำนวน เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังพรรณนาการเกิดเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหวทั้ง ๒ ครั้ง ได้ชัดเจนและ น่าสนใจยิ่งกว่าในอรรถกถามาก ผู้วิจัยพบอีกว่า บทพรรณนาการเกิดเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหวทั้ง ๒ ครั้ง ในมหาชาติกถอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แม้จะต่างกัณฑ์กันแต่ลักษณะ ความเปรียบเทียบที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้เพื่อเพิ่มรายละเอียดในเรื่องของการเกิดเหตุ อัศจรรย์แผ่นดินไหวทั้ง ๒ ครั้งกลับคล้ายคลึงกันมาก (ดู รายละเอียดในบทที่ ๕) ความพิถีพิถัน ในการพรรณนาเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหวอย่างประณีตพิสดารของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทำให้มหาชาติกถอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก่อปรด้วยคุณค่าทางวรรณศิลป์อย่างสูง

นอกจากตัวอย่างที่ยกมาแสดงให้เห็นข้างต้นแล้ว การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่องใน ทานกัณฑ์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังปรากฏในอีกหลายตอน ได้แก่

ตอนพระนางมยุรีทราบข่าวเนรเทศพระเวสสันดรจึงเสด็จไปเยี่ยมพระเวสสันดร และพระนางมัทรี

ตอนพระมยุรีเสด็จไปเฝ้าพระเจ้าสญชัยเพื่อทูลขอโทษ

ตอนพระเวสสันดรและพระนางมัทรีทูลลาพระเจ้าสญชัย

ตอนพระเจ้าสุทนต์ขอสองกุมารไว้ในเมือง แต่พระนางมัทรีไม่ยินยอม

ข. กัณฑ์กุมาร

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์กุมารมีการเพิ่มเติมรายละเอียดจากความเดิมในอรรถกถาเข้าไปเป็นจำนวนมาก ความใส่ใจในรายละเอียดต่างๆ ในการผูกเรื่องราวของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้งในด้านการสร้างฉากและตัวละครที่สมจริง เน้นการพรรณนาให้เกิดภาพและอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านหรือผู้ฟัง ทำให้มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้รับการยกย่องว่าเป็นสำนวนที่ดีเด่นสำนวนหนึ่งของไทย

ตัวอย่างการใส่รายละเอียดเพื่อสร้างภาพที่กระจ่างชัดและเพิ่มความเข้มข้นทางอารมณ์ให้กับเนื้อเรื่องในกัณฑ์กุมาร ได้แก่ ตอนพระนางมัทรีฝันร้าย ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ขยายความจากในอรรถกถาและพรรณนาภาพเหตุการณ์ฝันร้ายของพระนางมัทรีไว้อย่างละเอียดจนเกิดจินตภาพที่ชัดเจนแก่ผู้อ่านหรือผู้ฟัง ดังเปรียบเทียบให้เห็นในตารางที่ ๑๒ ต่อไปนี้

ตารางที่ ๑๒: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา
เวสสันดรชาดกตอนพระนางมัทรีฝันร้าย

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
จนเพล่าปัจจุสมย์จึงม่อยผอยหลับ สนิท เสวยพระสุบินนิมิต ผิดประหลาดลามก ว่า เอโก บุรีโส ยังมีบุรุษผู้หนึ่งนั้นเดิบโตด่าล่า สันเห็นพิลึก <u>ผิวกายดำเป็นมันหมึกมีดตั้ง</u> <u>มหาเมฆ ดูนีโกกเกกแก่งฉาก ปรีทิตวา นุ่ง</u> <u>ผ้าย้อมฝาดคาคกาสาว สักกะสันพันเป็น</u> <u>เกลียวเหนียวเหน็บรัง ผืนหนึ่งคาคพุงนุ่งจั่ง</u> <u>มั่งทะมัดทะแมง ปิลนุติวา ทัดดอกไม้แดงทั้ง</u> สองหูคุดง่า อวรุทเหตุโ มีหัตถ์เบื่องขวานั้นถือ ดาบ <u>คมเขี้ยวเป็นมันปลาบละเล็อม แกว่งกวัด</u> <u>ฉวัดเฉวียนวิ่งวู่วู๋เข้ามาถึงถีบทวารตั้งทลายลง</u> <u>ตชฺเชนโต กระทีบเท้าตะคอกขู่คำรามสำราจ</u> <u>ฉวยชฎานางกระซางจูดให้หลุดพลัด รวบพระกร</u>	ก็ราตรีนั้นเวลาใกล้รุ่ง พระนางมัทรีได้ทรงพระ สุบิน ความในพระสุบินนั้นว่า มีชายคนหนึ่งผิว ดำนุ่งหม้อผ้ากาสาเยสองผืน ทัดดอกไม้สีแดงทั้ง สอง หู ถือ อ ว รุ ท ตะ ค อ ก ขู มา เข้า สู บรรณศาลาจับพระชฎาของพระนางคร่ำมาให้ พระนางล้มหงาย ณ ผืน ค วัก ดวงพระเนตรทั้ง สองและตัดพระพาหาทั้งสองของพระนางผู้ ร้องไห้อยู่ ทำลายพระอุระถือเอาเนื้อพระหทัย ซึ่งมีหยาดพระโลหิตไหลอยู่แล้วหลีกไป (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๐)

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>กระหัดทั้งซ้ายขวาให้พระนางอุตตนาภาพ พาดด้วยดาบแล้วก็เหวี่ยงลงตรงพระสองซ้าย ขวาขาดเป็นสิน พระกรกระเด็นดินอยู่แต่ดาด แล้วมิหน้าซ้ำแหวะคว้านควักพระนัยนเนตร ทั้งสองปลิ้นให้วันหะ อูร์ ภิณฑิตวา เอาดาบจะ เชือดพระทรวงล้วงซ้ำแหวะหาพระหุทัย พระนางนั้น ตสุสา วิรวนติยา ในลักษณะฝันว่า พระนางเธอมิได้ต่อเถียง แต่ร้องๆ จนสุดสิ้น พระสุรเสียงสำเนียงกระกรัดกรัดหรือวิงวอน ขออิกรณโทษ ชายนั่นกริ้วโกรธเค็ดได้ดวงหทัย พระโลหิตไหลละลายลุ่มลง นางก็สะดุ้งพระองค์ ออกพระโอษฐ์ไหลดลวยพลอยผวาตื่นขึ้นทันที ในปัจจุบันราตรีนั้นแล</p> <p>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ภัณฑิฎุมาร: ๑๙๓-๑๙๓)</p>	

สังเกตได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาภาพเหตุการณ์ฝันร้ายของพระนางมัทรี ได้สมจริงกว่าในอรรถกถา รายละเอียดที่เพิ่มเติมในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้ภาพการแสดงนาฏการความโหดร้ายของชายร่างกำยำได้อย่างน่าสะพรึงกลัว กิริยาอาการของพระนางมัทรีที่ถูกชายร่างกำยำตรงเข้าทำร้ายจึงกระทบจิตใจผู้อ่านหรือผู้ฟัง อย่างรุนแรง การสร้างภาพเหตุการณ์ที่มองเห็นความเคลื่อนไหวอย่างกระจ่างชัดในใจแก่ผู้อ่านหรือผู้ฟัง แม้จะเป็นเพียงเหตุการณ์ความฝันที่เกิดขึ้นขณะนอนหลับ ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังรับรู้ถึงความหวุ่นวิตก และความทุกข์ทรมานใจของพระนางมัทรีต่อนิมิตร้ายที่เกิดขึ้นนี้ได้อย่างเศร้าสลดใจ แม้พระเวสสันดรจะทำนายฝันและตรัสปลอบพระนางมัทรีให้คลายกังวลใจ แต่ด้วยนิมิตร้ายที่ประสบอย่างแจ่มชัดในความรู้สึก ทำให้พระนางมัทรีมั่นใจว่าจะต้องเกิดเหตุร้ายขึ้นกับพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์เป็นแน่ สร้างความหวาดระแวงและเพิ่มพูนความวิตกกังวลในสองกุมารแก่พระนางมัทรีอย่างทบทวี จนไม่อยากจะละสองกุมารเข้าไป แต่ด้วยภาระหน้าที่ที่พึงปฏิบัติต่อสองกุมารและพระเวสสันดรในฐานะภรรยาและแม่ที่ดี ทำให้พระนางมัทรีจำต้องจากสองกุมารเข้าไป ตอนนี้ก็เช่นกัน มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนา

รายละเอียดของเนื้อเรื่องไว้ละเอียดลออดีเด่นกว่าอรรถกถาชาดกมาก ดังที่ผู้ทำวิทยานิพนธ์เปรียบเทียบไว้ในตารางที่ ๑๓ ดังนี้

ตารางที่ ๑๓: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีทูลฝากสองกุมารแก่พระเวสสันดรก่อนเสด็จเข้าป่า

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>มาพ่อมาแม่มา มาแม่จะพาเจ้าไป ฝ่าฝักเสี้ยยังแล้ว ตรัสพลางอุ้มทางอุ้ม แก้วกัณหา พระกรเบี่ยงขวาจูงพ่อชาลี มาสู่ สำนักพระราชสามีแล้วก็ทูลฝาก พระเจ้าลูกผู้ เพื่อนยากทั้งสองว่า พระพุทธเจ้าชา ได้โปรด เกล้ากระหม่อมฉันด้วยช่วยเผื่อแม่พระบารมี ปกเขตลูก เอาพระทัยผูกตรัสประภาษาเรียกหา ให้เล่นแต่ใกล้พระบาทาทังพี่น้อง เจ้าสิทธิราม คะนองปองแต่ที่จะเล่นเล่นลีลาศ เหมือนไปดก มฤคธาชอันอ่อนแอครั้นพลัดแม่อยู่แต่ลำพังแล้ว ก็จักพากันผาดโผนโจนเล่นตามประสาสัตว์ ไม่รู้ว่าภัยพาลพิบัติจะมาเบียดเบียนเมื่อปางใด กระหม่อมฉันมิไว้ใจเหมือนทุกคราวครั้ง พระคุณเอ๋ยได้โปรดด้วยช่วยระวังในครั้งนี้ เหมือนหนึ่งเห็นแก่ข้าพระบาท มัทรีเถิดนะว่า เป็นเพื่อนยาก พระนางเธอทูลฝากพระลูกแก้ว แล้วถวายบังคมลามาจัดหาขอเสียมกระเช้าสาน แสรลกานขึ้นใส่พระอังสาเสด็จจร น้ำพระทัยเธอ ขอนๆ คิดไม่ขาด เสรีจันวัตลีลาศคืนหลังกลับมทวง พระกันแสงสั่งสอนบังอรอีกเล่า ว่าทูลเกล้าของ แม่เอ๋ย พ่อก็จงอยู่จงดีเถิดนะแม่นี้จะขอลา นางก็ ยাত্রาเข้าสู่ป่าระหัง เพื่อจะแสวงหาผลไม้มันที่ ในดง มาปฏิบัติกษัตริย์ทั้งสามพระองค์นั้นแล (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณท์กุมาร: ๑๙๖)</p>	<p>เสด็จไปเฝ้าพระมหาสัตว์ ทูลขอให้ พระมหาสัตว์ทรงรับพระโอรสและพระธิดาด้วย คำว่า ขอพระองค์อย่าทรงประมาทในทารก ทั้งสอง แล้วทรงถือกระเช้าและเสียมเป็นต้น เช็ดน้ำพระเนตรเข้าสู่ป่าเพื่อต้องการมูล ผลาผล (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๑)</p>

เนื้อเรื่องในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนนี้มีรายละเอียดเพิ่มเติมจากความเดิมในอรรถกถามาก จะเห็นได้ว่า ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พระนางมัทรียังไม่คลายความกังวลต่อสองกุมาร ก่อนจะจากไปยังjungสองกุมารพาไปทูลฝากแก่พระเวสสันดร ความห่วงอาวรณ์และหวั่นวิตกในความปลอดภัยของสองกุมารทุกขณะจิตของพระนางมัทรี ทำให้พระนางมัทรีต้องกล่าวทูลย้ำพระเวสสันดรให้เอาพระทัยใส่คอยเรียกลูกสองกุมารไม่ให้เล่นหายลับตาไป ครั้นถวายบังคมลาพระเวสสันดรเข้าป่าแล้วพระนางมัทรียังเหลียววกเสด็จกลับมาทันแสงสี่สองกุมารให้อยู่คงดีอีก จะเห็นได้ว่า ในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีการพรรณนาราย้าอารมณ์ความรู้สึกของพระนางมัทรีที่แสดงความทุกข์กังวลในนิมิตร้ายที่แจ้งประจักษ์ในใจ และห่วงอาวรณ์ในความปลอดภัยของพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ได้ชัดเจนและลึกซึ้งกว่าในอรรถกถาเวสสันดรชาดกมาก ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังรู้สึกสะเทือนอารมณ์และทุกข์โศกร่วมไปกับตัวละครด้วย

ตอนพระชาติอุณวอนพระเวสสันดรขอยุโรปพบพระนางมัทรีเป็นตัวอย่างที่ดีอีกตอนที่ย้ำให้เห็นว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้ความสำคัญกับการพรรณนาเนื้อเรื่องเพื่อให้เกิดจินตภาพและความสะเทือนอารมณ์มากเป็นพิเศษ โดยเฉพาะอารมณ์สะเทือนใจจากความโหดร้ายทารุณของชุกข์ที่มีต่อสองกุมารในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาภาพสองกุมารถูกชุกข์เขี่ยนตีทารุณไว้อย่างน่าสะเทือนใจ ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางที่ ๑๔ ดังนี้

ตารางที่ ๑๔: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนพระชาติอุณวอนพระเวสสันดรขอยุโรปพบพระนางมัทรี

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
ฝ่ายพระชาติจึงกราบทูลบังคมทูล ว่าข้าแต่เนเรศุสมเด็จพระบิดาเจ้าข้าเอ๋ย กระจะไรเลยไม่ปรานี ว่าพระแม่มัทรีเป็นเพื่อนยาก <u>เมื่อเข้าพระแม่เจ้าจะจากไปสุป่า ก็พาลูกทั้งสองรามาฝากฝัง ทรงพระกันแสงสี่แสนเทวษ ควรและหรือพระบิดุเรศมานิ่งได้ ให้เฒ่าจัญไรตะแกมาตี</u> <u>ดาไปต่อหน้าพระที่นั่ง ฝีมักระไรตั้งอยู่ควับเคี้ยวเสียวสับแทบจะบรรลัย เจ้าพระคุณ</u>	พระชาติชะเง้อดูพระบิดา องค์สิ้นดูจไปอัสน์ตฤพฤกษ์ อภิวัตพระบาทพระบิดา ครั้นถวายบังคมพระบาทพระบิดาแล้วได้กราบทูลคำนี้ว่า ข้าแต่พระบิดา พระมารดาเสด็จออกไปป่าแล้ว พระบิดาประทานหม่อมฉันทั้งสองขอพระบิดาจงประทานหม่อมฉันทั้งสอง ต่อเมื่อหม่อมฉันทั้งสองได้พบพระมารดา ก่อนเกิด ข้าแต่พระบิดา พระมารดาเสด็จออกไปป่าแล้ว

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ของลูกเอ๋ย ลูกนี้ยกมือขึ้นไหว้ตะแกยั้งโกรธ ลูกร้องๆ ขอโทษตะแกยั้งดี แดกทุกทีทุกที่ ทุกผีไม่เลื้อยนี้ไหลลงหยดย้อย พระบิดาเจ้า เอ๋ยโปรดทอดพระเนตรหลังลูกน้อยๆ นี้บ้าง ถูกที่ขดที่ขวางตะแกช่างไม่คิดเลยเจ้าประคุณ ของลูกเอ๋ย สุดท้ายนี้จะกลับจะทนพันกำลังแล้ว แต่ค่อยๆ พระชนนีจะวิเวงมากก็หาไม่ได้ พระบิดา เจ้าเอ๋ย ช่วยโปรดห้ามพราหมณ์ไว้ให้สงบอยู่ท่า พระมารดา ทั้งเวลานี้เล่าก็บายดีร้ายพระแม่เจ้า จะมาทัน เอนี่สียังวันอยู่อีกไซ</p> <p>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๑๗)</p>	<p>พระบิดาประทานหม่อมฉันทั้งสอง ขอพระบิดา อย่าเพิ่งประทานหม่อมฉันทั้งสอง จนกว่า พระมารดาของหม่อมฉันทั้งสองจะเสด็จกลับมา</p> <p>(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๒๔)</p>

การพรรณาน่าสนใจภาพความเจ็บปวดและอารมณ์หวาดกลัวของสองกุมารที่ถูกชุกทำร้ายในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นอกจากจะช่วยให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดอารมณ์สะเทือนใจและหดหู่ใจในทุกๆ เวทีที่สองกุมารได้รับแล้ว ยังแสดงให้เห็นบทบาทตัวร้ายและบุคลิกลักษณะของชุกได้ชัดเจนขึ้นกว่าในอรรถกถาเวสสันดรชาดก

การเพิ่มรายละเอียดในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์กุมาร นอกจากจะเน้นความสมจริงในด้านบทบาทและอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังให้ความสำคัญกับการสร้างฉากในเรื่องด้วย เช่น ตอนชุกชุกพักค้างคืนที่เนินเขา ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้รายละเอียดสภาพเนินเขาสมจริงและเห็นภาพชัดเจนกว่าในอรรถกถาชาดก ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางที่ ๑๕ ดังนี้

ตารางที่ ๑๕: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนชุกชุกพักค้างคืนที่เนินเขา

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>แล้วเมื่อกี้หันหน้าหาที่นอน พอจะชอก ชอนให้ฟันสัตว์จับดูบาท เฒ่าก็ป็นทะเลดทะเลด ขึ้นสู่ช่งอนเขา พราหมณ์ก็นั่งชบเขาคำหนึ่งนี้</p>	<p>เราจึงไปสู่อาศรมบทเฝ้าพระเวสสันดร ราชฤๅษี ทูลขอกุมารกุมารีทั้งสอง เมื่อพระนาง ยังไม่เสด็จกลับ ก็จักพาสองกุมารกุมารีนั้นหนีไป</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>เสียงสกุณร้องก้องกึกให้วันหวาด พระพาย ชายพัดบุปผชาติหอมระรวยมาเผ่าก็เหวี่ยง ย่ามละว้าวางลงต่างหมอน นอนไขว่ห้างทาง สธายายมนต์ ตะแกก็กรนอยู่ครืนครอกบนชอกเขา พระพายชายพัดมาฉิวเฉื่อย พร่าหมณก็นอน หลับเรื่อยสำราญใจเหนือสิงขรเนินไศล นั้นแล (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๒)</p>	<p>จึงขึ้นสู่เนินภูผาแห่งหนึ่งในที่ที่ไม่ไกลสระนั้น นอน ณ ที่มีความสำราญ (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๐)</p>

สังเกตได้ว่า รายละเอียดสภาพธรรมชาติรอบตัวซุก ขณะหยุดพักผ่อนค้างคืนบนเนินเขา เพื่อรอจังหวะขอสองกุมารจากพระเวสสันดรในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นั้นมิใช่แค่การบรรยายสภาพเนินเขาให้ชัดเจนขึ้นกว่าในอรรถกถาเท่านั้น แต่ผู้อ่านหรือผู้ฟังยังสัมผัสกับบรรยากาศยามพลบค่ำในป่าบนเนินเขาที่ชวนวังเวงใจ มีสายลมพัดผ่านมาเอื่อยๆ ได้กลิ่นหอมของดอกไม้ยามค่ำ และยังได้ยินเสียงนกกลางคืนที่ร้องสลับกับเสียงซุกกรนดังครืนครอกด้วย

นอกจากนี้ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเด่นมากในด้าน การให้คำอธิบายและสร้างความเปรียบเทียบ และอธิบายไว้ชัดเจนกว่าในอรรถกถา ผู้วิจัยพบว่า เมื่อเปรียบเทียบกับอรรถกถาเวสสันดรชาดก เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้เพิ่มเติมรายละเอียดเข้าไปในเรื่องหลายตอนในกัณฑ์กุมาร และมีอยู่หลายตอนอรรถกถาเวสสันดรชาดกกล่าวไว้ไม่ชัดเจน หรือมีประเด็นให้ชวนสงสัย เมื่อเปรียบเทียบกับมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะพบว่า ตอนนั้นเข้าใจได้ง่ายกว่า เช่น ตอนซุกกรนปรารภว่าสตรีเป็นอันตรายแก่ทาน ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีการพรรณนาและอธิบายลักษณะของ สตรีที่เป็นอันตรายแก่ทานไว้ชัดเจนและมีรายละเอียดมากกว่าในอรรถกถาชาดกมาก ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางที่ ๑๖ ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๑๖: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา
เวสสันดรชาดกตอนชูชกปรารภว่าสตรีเป็นอันตรายแก่ท่าน

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>อชูชาติ สายณฺเห เวลาปานฉะนี้หน้าที่ จะมีลูตั้งประจําใจที่ตุนี่เเจตน์จง ด้วยสมเด็จ พระอนงค์นางนาฏมัทรี พระนางจรลีกลับจากที่ แสวงหาผลาผล เสด็จจรวันเข้ามายังพระอาศรม สถาน หนึ่งก็เป็นคำโบราณท่านยอมว่า ว่าข้าฯ จะได้พริ้วสองเล่มงาม ด่วนได้ด้วยสามผลามัก พลิกเพลง มาตุคาโม ธรรมดาว่าสตรีนี้เป็นเกาะ แก่งก็ดกกระแสดกศุล มีมัจฉริยะมีดมนคือตัวมาร ยามเมื่อสามีจะทำทานมักทำลาย ด้วยแยบคาย คอยคั่นตึงเข้าทักท้วงให้ทอดทิ้งเสียศรัทธาผล มาตรแมนและว่าอาตมาจะรุกวันโลกเข้าไปขอ ซึ่งพระปิยบุตรน้อยหน่อผู้แนบออก ที่ไหนพระนาง เธอจะยอมยกซึ่งพระปิยบุตรทานบารมี นำที่จะ เสียที่ทั้งสองทาง ฝ่ายพระองค์ผู้ทรงสร้างก็จะ เสียศรัทธาผล ฝ่ายเราผู้แสนจนก็จะปราศจาก ลาภคว้าน้ำเหลวอยู่ดั่งเเล</p> <p>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๑)</p>	<p>บัดนี้พระนางมัทรีจักเสด็จกลับจากไป ขึ้นชื่อว่าผู้หญิงย่อมกระทำอันตรายแก่ท่าน (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๐)</p>

จากตารางเปรียบเทียบข้างต้น จะเห็นได้ว่า รายละเอียดที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใส่เพิ่มเติมเข้ามาในตอนนี้ออกจากจะช่วยให้อ่านหรือผู้ฟังเข้าใจลักษณะของสตรีที่เป็นอันตรายต่อท่าน โดยเฉพาะปิยบุตรทานบารมีตามที่ชูชกปรารภได้ง่ายและชัดเจนกว่าในอรรถกถาแล้ว ผู้อ่านหรือผู้ฟังยังได้เห็นบุคลิกลักษณะของชูชกที่ยังรู้และเข้าใจในอุปนิสัยของบุคคลที่ตนเดินทางมาขอรับบริจาคปิยบุตรทานได้เป็นอย่างดีด้วย ชูชกรู้ดีว่าแม้พระเวสสันดรจะยินดียกพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ให้เป็นทานแก่ชูชก แต่ธรรมดาวิสัยของสตรีย่อมรักลูก พระนางมัทรีต้องไม่ยินยอมยกทั้งสองกุมารให้เป็นทานแก่ชูชกอย่างแน่นอน ดังนั้นจึงคิดที่จะเข้าไปขอสองกุมารจากพระเวสสันดรในขณะที่พระนางมัทรีไม่อยู่

เนื้อเรื่องตอนชูชกยกโหวารทูลขอสองกุมารเป็นอีกตอนที่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีการเพิ่มรายละเอียดเข้าไปมาก โดยเฉพาะตอนชูชกชักแม่น้ำทั้ง ๕ แม่น้ำทั้ง ๕ ได้แก่ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู และมเหสี จะเห็นได้ว่า ชื่อแม่น้ำเหล่านี้เป็นชื่อของแม่น้ำสายสำคัญๆ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำคงคาของอินเดียรวม ๕ สาย^๑ แม่น้ำอรรถกถาเวสสันดรชาดกจะไม่ได้ระบุชื่อแม่น้ำทั้ง ๕ ไว้ แต่แม่น้ำทั้ง ๕ สายนี้ก็เป็นที่รู้จักกันมากในสังคมชาวพุทธเถรวาทรวมทั้งสังคมไทย มีปรากฏรายชื่อแม่น้ำทั้ง ๕ นี้ตั้งแต่ในพระไตรปิฎก พบในพระสูตรหลายพระสูตร เช่น สัมภชาอุทกสูตร (ส. นิ. แปล ๑๖/๗๖-๗๗/๑๔๙-๑๕๐)^๒ หรืออภิสันทสูตร (ส. ม. แปล ๑๙/๑๐๓๘/๕๗๐-๕๗๒)^๓ เป็นต้น ในไตรภูมิพระร่วงก็ปรากฏชื่อของแม่น้ำทั้ง ๕ นี้ในพุทธนิพนธ์ไตรจกานภูมิ (๒๕๔๕: ๕๒) ส่วนในวรรณกรรมมหาชาติของไทยนั้นชื่อแม่น้ำทั้ง ๕ ก็มีกล่าวถึงไว้ตั้งแต่ในมหาชาติคำหลวงแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง (หน) อาจได้ความรู้เรื่องชื่อแม่น้ำ ทั้ง ๕ นี้มาจากพระไตรปิฎก ไตรภูมิ หรือมหาชาติคำหลวง แหล่งใดแหล่งหนึ่งหรือมากกว่า แต่ไม่ได้นำมาจากเวสสันดรชาดกและอรรถกถาของเวสสันดรชาดก เพราะชื่อแม่น้ำทั้ง ๕ ไม่ปรากฏในคัมภีร์สองเล่มหลัง

ความในอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนนี้เปรียบกับมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ปรากฏในตารางที่ ๑๗ ต่อไปนี้

ตารางที่ ๑๗: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนชูชกยกโหวารทูลขอพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์

มหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
เมื่อจะทูลขอสองดรุณราชกุมาร เฒ่าก็พูดหว่านล้อมด้วยคำยอ ชักเอาแม่น้ำทั้งห้าเข้ามาล่ออุ้มมากวายนเสียก่อน แล้วจึงหวนย้อนขอต่อเมื่อภายหลังว่าพระพุทเจ้าข้า วาริวโห เมาะ	ชูชกทูลตอบว่า หวังน้ำซึ่งเต็มเปี่ยมตลอดเวลาย่อมไม่เหือดแห้งฉันใด พระองค์มีพระหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธาฉันนั้น ข้าพระองค์มาเพื่อทูลขอพระโอรสพระธิดา

^๑ ตามธรรมเนียมดั้งเดิมของอินเดียโบราณ แม่น้ำทั้ง ๕ ไม่ใช่แม่น้ำในบริเวณลุ่มแม่น้ำคงคา แต่เป็นสาขาทั้ง ๕ ที่ไหลมารวมกันเป็นแม่น้ำสินธุ เรียกกันว่า **ปัญจาบ** มาจาก pañca (ห้า) + ap (น้ำ) รายชื่อแม่น้ำทั้ง ๕ คู่นี้ pañcanada (Monier-Williams, 2003: 576)

^๒ ในสังยุตตนิกาย นิทานวรรคพบพระสูตรชื่อ สังฆอุทกสูตรจำนวน ๒ พระสูตร มีเนื้อความแตกต่างกันเล็กน้อย ชื่อแม่น้ำทั้ง ๕ สายปรากฏในพระสูตรทั้ง ๒ และพระสูตรทั้ง ๒ พระสูตรนี้ยังปรากฏในสังยุตตนิกายมหาวรรคด้วย แต่ใช้ชื่อว่า สังฆอุทกสูตร

^๓ อภิสันทสูตรในสังยุตตนิกาย มหาวรรคมีกล่าวไว้ ๒ สูตร แต่ชื่อแม่น้ำทั้ง ๕ ปรากฏเฉพาะในพระสูตรที่ ๒

มหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ปณฺจ มหานทีโย พระคุณเจ้าเอ๋ย อันว่าแม่น้ำทั้งห้าห้าวง กระแสสายชลชลไหลมาจากห้วงคงคาเป็นห้าแถว นองไปด้วยน้ำแฉวมเต็มติริรานามชื่อว่า คงคา ยมุนา อจิรวดี สรภูณที มหิมหาสาครเวศ จึงแตกเป็นนิเทศกุนทีน้อยๆ ประมาณห้าร้อยโดยสังขยา ปุโร ไหลหลังถั่งมาล้นลบกะทบกระทั่งฟากฝั่งฟุ้งเป็นฝอยฝ่น บ้างก็เป็นวังวนวุ้งชะวากเว็จ บ้างก็เป็นกระพิกกระเพิงกระพังฟู บ้างก็เป็นตะดุดะตันกระเด็นดาบตั้งดวงแก้ว ตามทางแถวแนวท้อธาร ไหลสะๆ ซ่านสะเซาะไซม เสียงระๆ ระโรมโครมครื้นครื้นพิลึกล้นบันลือหืออุหรรรษ์ บ้างก็เสียวลัดดัดต้นชลไหล บ่าไปสู่อบึงบางน้อยใหญ่บ่อเนกอนันต์ เป็นคลื่นหมื่นหมื่นตมไหไหลฟุ้งซ่านสุดที่จะพรรณนา ย่อมเป็นที่อาศัยทั่วไปแก่ฝูงปลา นานาสรรพสัตว์ในภูมิพื้นจังหวัดมณฑลทวิป ผูงชนได้เลี้ยงชีพก็ชุ่มชื้น ถึงจะวิตถกตวงทุกคำคั้นทิวาวัน ถึงจะทอดท้อระหัดหันเข้าทุ่งนาป่าและดงน้ำในสาครจะน้อยลงก็หามิได้เสมือนหนึ่งน้ำพระทัยทูลกระหม่อมแก้ว อันยากมาถึงแล้วไม่เลือกหน้า ตามแต่จะปรารถนาทุกขวยทยานกาญจนอลงกตรถรัตนอัศวสรรพสารพัดพิพิธโภโดย จนกระทั่งถึงภายในปัญจมหาบริจาคนั้นเป็นยอดยากยิ่งทานไม่ทอดถอย ด้วยพระองค์หมายมั่นพระสร้อยสรพชฌญญาณ พระคุณเจ้าเอ๋ย ข้าพระสมภารนี้เป็นคนจนทุพพลภาพสุดเข็ญจะหาเข้าได้กินเย็นก็ทั้งยาก ครั้งนี้อุตสาห์บายบากบุกป่าฝ่าพงพนัสแสนกันดาร หวังจะรับพระราชทานพระชาติกัณหาไปเป็นทาสาทาสทาสี</p>	<p>กะพระองค์ ขอพระองค์โปรดพระราชทานพระโอรสพระธิดาแก่ข้าพระองค์ผู้ทูลขอเถิด บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า วาวิโว ได้แก่ ห่องน้ำในปัญจมหานที บทว่า น ชียติ ความว่า คนผู้กระหายมาสู่แม่น้ำ ใช้มือทั้งสองบ้าง ภาชนะทั้งหลายบ้างตักขึ้นดื่ม ก็ไม่หมดสิ้นไป บทว่า เหวนุตฺ ยาจิตาคณฺฐิ ความว่า ข้าพระองค์เข้าใจว่า พระองค์เป็นผู้มีอย่างนี้เป็นรูปที่เดียว เพราะเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธา จึงได้มาทูลขอของพระองค์ บทว่า ปุตฺเต เม เทหิ ยาจิต ความว่า พระองค์อันข้าพระองค์ทูลขอแล้ว โปรดพระราชทานพระโอรสพระธิดาทั้งสองของพระองค์ เพื่อประโยชน์เป็นทาสของข้าพระองค์ (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๔)</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
ขอพระองค์จงทรงยกยอดปิยนุตรทานบารมี ให้แก่ข้าราชนี้เถิด (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลังกัณฑ์กุมาร: ๒๐๒-๒๐๓)	

การให้ชื่อแม่น้ำทั้ง ๕ และการพรรณนาสภาพแม่น้ำที่สมจริงจนผู้อ่านหรือผู้ฟังสามารถเห็นภาพและได้ยินเสียงกระแสน้ำที่ไหลบ่าอย่างรวดเร็วและรุนแรงในมหาชาติล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นอกจากจะเพิ่มความชัดเจนให้กับโวหารชักแม่น้ำทั้ง ๕ ของชูชกที่ยกขึ้นมากล่าวอ้างแล้ว ยังแสดงให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมว่า น้ำพระทัยอันงดงามของพระเวสสันดรเปรียบได้กับกระแสแห่งมหานทีทั้ง ๕ ที่เปี่ยมฝั่งและไหลไปหล่อเลี้ยงบ่อบึงหรือแหล่งน้ำต่างๆ ให้มนุษย์และสัตว์ต่างๆ อาศัยเป็นที่ดำรงชีวิตตลอดเวลา และไม่เคยมืดแห้ง จะเห็นได้ว่า ความเปรียบตอนนี้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาไว้ได้ลึกซึ้งและชัดเจนกว่าในอรรถกถามาก นอกจากนี้เมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบบทบาทของชูชกในมหาชาติกลอนเทศน์ล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับในอรรถกถาจะพบว่า ชูชกในมหาชาติกลอนเทศน์ล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีลักษณะเป็นผู้มีไหวพริบและมีศิลปะในการพูดโน้มน้าวใจคนสูงกว่าในอรรถกถาเวสสันดรชาดก ดังจะเห็นได้จากคำทูลขอพระกุมารของชูชกที่อ้างถึงปัญจมหาบริจาค^๑ เพื่อยกยอดและเรียกพระราชศรัทธาอันยอดยิ่งของพระเวสสันดรในการบำเพ็ญปิยนุตรทานบารมี และยกพระกุมารให้แก่ชูชก สังเกตว่าข้อความดังกล่าวปรากฏเฉพาะในมหาชาติกลอนเทศน์ล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เท่านั้น

เนื้อเรื่องในมหาชาติกลอนเทศน์ล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนพระเวสสันดรตรัสเรียกพระกุมารขึ้นจากสระบัว เพื่อเป็นเรือสำเภาให้พระเวสสันดรทรงนำสัตว์ข้ามพ้นโสมงสารเป็นตัวอย่างการเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่องเพื่อสร้างความเปรียบเทียบที่ชัดเจนได้ดีอีกตอนหนึ่งเช่นกัน จะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำลักษณะเรือสำเภาเงินในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมาใช้บรรยาย “ยานนาวา” ในอรรถกถาเวสสันดรชาดกได้อย่างน่าสนใจ ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางที่ ๑๘ ต่อไปนี้

^๑ ในสารานุกรมมหาเวสสันดรชาดก (เฉลิม สุขเกษม, ๒๕๐๙: ๑๓๑) อธิบายปัญจมหาบริจาคไว้ว่า หมายถึงการบริจาคมหามานทีทั้ง ๕ ประกอบด้วย ธนบริจาด (การบริจาดทรัพย์สมบัติเป็นทาน) อังคบริจาด (การสละอวัยวะเป็นทาน) ชีวิตบริจาด (การสละชีวิตเป็นทาน) บุตรบริจาด (การสละลูกเป็นทาน) และภริยาบริจาด (การสละภรรยาเป็นทาน)

ตารางที่ ๑๘: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา
เวสสันดรชาดกตอนพระเวสสันดรตรัสเรียกพระกุมารขึ้นจากสระบัว

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ตาด พ่อเอ๋ย เจ้าชาติศรีสุริยวงศ์เยาวเรศ ปิยบุตร เจ้าก็เกิดในมกุฏเกศกรุงศรีวิราชบุรี ไยพ่อไม่มองอาจยอมย่อท้อทิ้งพระบิดาให้ พรหมณ์มันจ้วงจาบหยาบซ้ำ เจ้าเห็นชอบอยู่ แล้วหรือหนาพ่อสายใจ เราก็เป็นขัตติย มโหม หาสมมุติวงศ์วิเศษสุทธิกษัตริย์ ไม่มีใครที่จะ มาพ่อตัดดีเตียนเลย พระลูกเอ๋ยเจ้าไม่รู้ หรือพระบิดุรงค์บรรจงรักพระโพธิญาณหวังจะ ยิงสัตว์ให้ข้ามห้วงมหรณพภพสงสารให้ถึง พาก เป็นเยี่ยงอย่างยอดยากที่จะข้ามได้ ส่าภา ล้าโตของพาดินช ซึ่งจะตกแต่งต่อติดเป็นกงวาน ประกอบประกบกระดานดอกตริงตะปูตะปลิง ยิงตริงกระชับชิต พืดเหล็กก็ตีติดดอกหมันไซม น้ำมันชันเคียวแล้วเยียวยา กระดานดาดเป็น ดาดฟ้าจังกอบกว้านสมอขัน เสากระโดงยั่นยั่น ยึดด้วยพืดพวนผูกซึ่งรัดตึงตายติดกับเสารอกดู นี้เร็วแรง เสากระโดงสายระโยงรยางค์แย่ง มั่นคง ปักทวนธงอยู่วิ้วๆ ธงตะขาบปลิวสะบัด ปลาย นายช่างจำลองจำหลักลายรายด้วยรูป สัตว์ ราชสีห์สิงห์อัดแอนออกกอดกระหนก กระหนาบคานแก้วกุม ครั้นได้ฤดูแลื่อนมรสุม แล้วก็แซ่ซ้อง บรรทุกสิ่งของลงต่างๆ ไว้ระวางทาง วิตน้ำทำเป็นโขงโงอับเจกกันโคลงประจุเรียบ ส่าภานี้ก็พานเพียงเพียงราโท ครั้นได้ฤกษ์แล้ว ให้เลิกโหขึ้นสามลา ยิงปืนบนนาวาเสียงผะผาง ผิงตึงตึง คนการยีนสะพรั่งอยู่พร้อมเพรียง ศัพท์สำเนียงเสียงเฮโลเฮล่า เข้าจุดคร่าสายสมอ</p>	<p>ดูก่อนพ่อชาติพระลูกรัก พ่อจงมา จงเพิ่มพูนบารมีของพ่อให้เต็ม จงช่วยโสรจ สรงหทัยของพ่อให้เย็นฉ่ำ จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นดั่งยานนาวาของพ่อ ไม่ หวั่นไหวต่อสาครคือภพ พ่อจักข้ามฝั่งคือชาติ จักยังมนุษย์ทั้งเทวดาให้ข้ามด้วย (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๙-๗๒๐)</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ตีมัลลอลันอยู่ขวางๆ โบกธงอยู่กว้างๆ แล้วแกว่ง กวัดพระพายชายพัดติดใบบน ลำดำต้นหนก็มุง มองตั้งเข็มส่องกล้องสลัด โดยกำหนดชนิด คะเนหมาย นายท้ายก็ยกย้ายบายเบี่ยงเฉลี่ยง แล่นออกทะเลเล็กแลไม่เห็นฝั่ง บังเกิดลมสลาตัน ตั้งตีเป็นลูกคลื่นอยู่ครั้นแครง สำเภาก็โคลงเคลง ไปตามคลื่นตื่นตื่น เสากระโดงหักกระเด็น กระดานแตก คลื่นใหญ่โยนกระแทกกระแทก กระทั่งผะผังผาง สำเภาก็อัปปางลงในท่ามกลาง ทะเลหลวง ผุงมนุษย์ทั้งปวงไม่เหลือเหลือล้วน เป็นเหยื่อแก่เตาปลา ด้วยเป็นโลกิยนาวาไม่จริงเลย พระลูกเอ๋ย พ่อเห็นแต่หน้าเจ้าพระพี่น้องทั้งสองวา เจ้าจงมาเป็นมหาสำเภาของธรรมชาติ อันนาย ช่างชาญฉลาดจำลองทำด้วยกงแก้วประก่า ตรึงด้วยเพชรเนนหนา แก้วประพาฬแผ่เป็น ดาตฟ้าผ่าระเบิดเปิดช่องน้ำ แก้วไพฑูรย์ กระทำเป็นราโทโมราประทับสลักกรอบลาย รายดอกกรักเนาวรัตน์ ฉลุฉลักเป็นรูปสัตว์ภาพ เพชรนิลเนม แกมหงส์วิหคระหนกคาบลดารัด มังกกรัดกอดแก้วแก้วเป็นก้านขดดูสุดใส ครั้นสำเร็จลำสำเภาแล้วเมื่อใดได้พระพิชัยมงคล พระบิดาจะทรงเครื่องต้นมงคพิชัยสำหรับกษัตริย์ ตั้งจะเอาพระขันตีต่างพระขรรค์เพชรอันคมกล้า สุนทรจะย่างเยื้องลงสู่ที่นั่งท้ายเกตราสูงระหง แล้วไปด้วยทวนธงเศวตฉัตร วายุวิเวกพัดอยู่ เฉื่อยฉิว สำเภาของกล้องลิวไปตามลม สรรพสัตว์ ก็จะขึ้นชมโสมนัส ถึงจะเกิดลมกาฬพานกระพือ พัดคือโลโภ ถึงจะโตสีกแสนโตตั้งตีเป็นลูกคลื่น อยู่ครั้นโครมโถมกระแทก สำเภานี้ก็มิได้วอกเวก</p>	

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>วาทวันไหว ก็แฉ่นระรี่เรื่อยเรื่อยไปจนถึง เมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระอมตมหานครนฤพาน พระลูกเอ๋ยเจ้าจะนั่งนานอยู่โยในสระศรีขึ้นมา สินะพ่อมาแม่มาช่วยพระบิดายกอดปิยนุตรทาน บารมีแต่ในครั้งนี้เกิด (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๙-๑๙๙)</p>	

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่า นอกจากมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะนำรายละเอียดเกี่ยวกับส่วนประกอบต่างๆ ของสำภาจิ้นรวมถึงพิธีกรรมต่างๆ ในการออกสำภา เช่น การจุดประทัดหรือการโบกธงที่มีล่อมาใช้พรรณนาสภาพของโลกียนาถา เพื่อสร้างความเปรียบให้สมจริงมากกว่าในอรรถกถาแล้ว ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเพิ่มความคิดเรื่องชัตติยมานะของกษัตริย์ผู้สืบเชื้อสายมาจากท้าวมหาสมมติราชด้วย ซึ่งความคิดดังกล่าวไม่ปรากฏในอรรถกถาเวสสันดรชาดก

นอกจากนี้ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเพิ่มรายละเอียดอื่นๆ เข้าไปในตอนอื่นๆ อีกมาก ได้แก่

ตอนชูชกเดินทางถึงเขาวงกตในตอนเย็น

ตอนพระนางมัทรีขอให้พระเวสสันดรทำนายฝัน

ตอนพระเวสสันดรทราบความในนิมิตฝันตรัสปลอบพระนางมัทรีด้วยโวหาร

ตอนพระนางมัทรีทำกิจวัตรทั้งปวงและประทานโอวาทแก่สองกุมาร

ตอนชูชกเข้ามาถึงอาศรม

ตอนพระเวสสันดรแนะนำให้ชูชกพาสองกุมารไปหาพระเจ้าสญชัย

ตอนสองกุมารตกใจหนีไปซ่อนในสระบัว

ตอนชูชกต่อว่าพระเวสสันดร ตอนพระเวสสันดรตรัสเรียกพระชาติขึ้นจากสระบัว

ตอนเกิดอัศจรรย์ครั้งที่ ๔

ตอนพระชาติอ่อนวอนพระเวสสันดรขอยู่รอบพระนางมัทรี

ตอนชูชกสะดุดทางลุ่มครั้งที่ ๒

ตอนชูชกตามมาตีและมัดพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์กลับไปอีก

ตอนพระกัณหาครวญถึงความลำบากในการเดินทาง

ค. กัณฑ์มัทรี

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์มัทรี เป็นอีกกัณฑ์หนึ่งที่เพิ่มรายละเอียดเข้าไปในเรื่องมากเพื่อสื่อภาพและย้าให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดอารมณ์ความรู้สึกทุกซอกไปกับอารมณ์ของพระนางมัทรีเมื่อต้องพลัดพรากจากสองกุมาร มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์มัทรีมีการเพิ่มรายละเอียดจำนวน ๒ ตอน ได้แก่ ตอนพระมัทรีกลับยังอาศรมไม่พบสองกุมาร และตอนพระมัทรีตัดพ้อพระเวสสันดร ดังจะแสดงรายละเอียดให้เห็นตามลำดับ ดังนี้

เนื้อเรื่องตอนพระมัทรีกลับยังอาศรมไม่พบสองกุมารสังเกตได้ว่า เนื้อความเดิมในอรรถกถาเวสสันดรชาดกบรรยายไว้เพียงว่า เมื่อพระนางมัทรีเสด็จไปถึงพระอาศรมกลับไม่พบพระกุมารทั้ง ๒ เช่นปกติ แต่ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีการพรรณนาและเน้นย้าให้เห็นอารมณ์ความรู้สึกของพระนางมัทรีที่ห่วงกังวลถึงสองกุมารได้อย่างชัดเจน จะเห็นได้ว่า รายละเอียดที่เพิ่มขึ้นในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นอกจากจะแสดงภาพการรีบเสด็จกลับยังพระอาศรมของพระนางมัทรีที่กระจ่างขัดกว่าในอรรถกถาเวสสันดรชาดกแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกร้อนรนและว่าวุ่นใจของพระนางมัทรีที่มีต่อพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ได้อย่างดี ดังในตารางเปรียบเทียบที่ ๑๙ ดังนี้

ตารางที่ ๑๙: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) อรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนพระมัทรีกลับยังอาศรมไม่พบสองกุมาร

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>พอแจ่มแจ้งแสงสีศศิธร นางกียกหาบ <u>คอนขึ้นใส่ป่า เปลื้องเอาพระภูษามาคาดพระถัน</u> <u>ให้มันคงวิ่งพลางนางทรงกันแสงพลาง ยะเหยา</u> <u>เหยาทุกฝีย่างไม่หยาอนหยุด พักหนึ่งก็ถึงที่สุด</u> <u>บริเวณพระอาวาสที่พระลูกเจ้าเคยประพาสเล่น</u> <u>เล่น ประหลาดแล้วแลไม่เห็นก็ใจหาย ดังว่าชีวิต</u> <u>นางจะวางวายลงทันที</u></p> <p>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๓๗๗)</p>	<p>เมื่อพาลมฤคทั้งสามหายไปแล้ว พระนางเจ้ามัทรีก็เสด็จไปถึงอาศรม ก็ในกาล นั้นเป็นวันบูรณมีอุโบสถ พระนางเจ้าเสด็จถึง ท้ายที่จงกรม ไม่เห็นพระลูกทั้งสองซึ่งเคย เห็นในที่นั้นๆ</p> <p>(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๔๓)</p>

สังเกตว่า ความเปรียบในช่วงท้ายที่ปรากฏเฉพาะในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้เน้นย้ำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดอารมณ์ร่วมในความเศร้าโศกที่สุดของพระนางมัทรี เมื่อต้องสูญเสียพระกุมารคู่หทัยไปอย่างกะทันหันได้ชัดเจนมาก จะเห็นได้ว่าความรู้สึกวิตกกังวลและความหวาดหวั่นพระทัยที่พระนางมัทรีได้ประสบก่อนหน้าจะเสด็จเข้าป่านั้นเทียบไม่ได้เลยกับความทุกข์โศกที่สุดของพระนางมัทรีเมื่อเสด็จกลับจากป่าอย่างรีบเร่งแล้วไม่พบสองกุมาร แม้พระนางมัทรีจะประสบกับกลางร้ายแจ้งเหตุล่วงหน้ามาก่อนแล้วก็ตาม แต่ความรู้สึกสูญเสียลูกโดยไม่รู้สาเหตุแน่ชัดและเกิดขึ้นอย่างกะทันหันเช่นนี้ ย่อมทำให้พระนางมัทรีรู้สึกสะเทือนใจและโศกสลดอย่างมากจนพระชนม์แทบจะวางวาย

ส่วนตอนพระมัทรีตัดพ้อพระเวสสันดรเป็นอีกตอนหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพิ่มรายละเอียดเข้ามามาก จะเห็นได้ว่า รายละเอียดที่เพิ่มขึ้นมีส่วนสำคัญทำให้อ่านหรือผู้ฟังมองเห็นลักษณะนิสัยและอารมณ์ความรู้สึกของพระนางมัทรีได้ชัดเจน และมีชีวิตชีวาว่าในอรรถกถามาก คำรำพันตัดพ้อพระเวสสันดรของพระนางมัทรีในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถพรรณนาความทุกข์โศกในใจพระนางมัทรีที่ถาโถมเข้าใส่อย่างต่อเนื่องได้ดี ตั้งแต่ความทุกข์ยากทางกายที่เฝ้าติดตามพระเวสสันดรมาเขาวงกตด้วยความภักดี ตอกย้ำด้วยความทุกข์ทเวศในใจเมื่อสองกุมารหายตัวไปอย่างไม่ทราบสาเหตุ และทุกข์ที่เจ็บสาหัสที่สุดก็คือความคับแค้นใจเมื่อพระเวสสันดรแสดงความเฉยเมยไม่ใส่ใจต่อพระนาง การเน้นย้ำความทุกข์โศกที่ซ้ำซ้อนเช่นนี้ในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ย่อมสร้างความสะดวกอารมณ์ที่รุนแรงให้เกิดแก่ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้มาก ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางที่ ๒๐ ต่อไปนี้

ตารางที่ ๒๐: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนพระมัทรีตัดพ้อพระเวสสันดร

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
นาง <u>ยี่งก</u> ลุ่มกัลลชิตอุราผะผ่าวร้อน ซ้อนพระทรวงทรงพระกันแสง ว่าเจ้าแม่เอ๋ย แม่มีเคยได้เคืองแค้นเหมือนหนึ่งครั้งนี่ เมื่อจาก บุรีทุเรศมา ก็พร้อมหน้าทั้งลูกผัวเป็นเพื่อนทุกข์ สำคัญว่าจะเป็นสุขประสายากเมื่อยากจน ครันลูกหายทั้งสองคนก็สิ้นคิด บังคมทูลพระสามี ก็มีได้ตรัสปรานีแต่สัณนิตสักหน้อยหนึ่ง ท้าวเธอ ก็ซ้งซิ่งตั้งทั้งพระองค์ ดูเหมือนทรวงพระซัดเคือง	ลำดับนั้น พระนางจึงกราบทูลว่า ข้าแต่ สมมติเทพ เหตุไรพระองค์จึงไม่ตรัสกะหม่อมฉัน หม่อมฉันมีความคิดอย่างไร ทูลฉะนี้แล้วตรัสว่า การที่พระองค์ไม่ตรัสกะหม่อมฉันนี้เป็นทุกข์ยิ่ง ว่าการที่วันนี้หม่อมฉันไม่เห็นซาลีและกัณหา ชินาลูกรักทั้งสองนั้น เหมือนแผลที่ถูกแทงด้วย ลูกศร การไม่เห็นลูกทั้งสองและพระองค์ไม่ ตรัสกะหม่อมฉัน แม่นี้เป็นทุกข์ซ้ำสอง เหมือน

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>เต็มเดือดด้วยอันใด นางก็เศร้าสร้อยสลด <u>พระทัย</u> <u>ตั้งเอาเหล็กแดงมาแทงใจให้เจ็บจิตนี้</u> <u>เหลือทน</u> <u>อุปมาเหมือนคนใช้หนักแล้วมิหนำ</u> <u>ยังแพทย์เอายาพิษมาวางซ้ำให้เวทนาเห็นชีวิตนี้</u> <u>คงจะไม่รอดไปสักก็วัน</u></p> <p>พระคุณเอ๋ยเมื่อแรกจากไอศวรรย์อยู่ดงก็ปลง <u>จิตมิได้คิดเป็นจิตสอง</u> <u>หวังว่าจะเป็นเกือกทอง</u> <u>ฉลองบาทบุคคลทั้งคู่แห่งพระคุณผัว</u> <u>กว่าจะ</u> <u>สิ้นบุญตัวตายไปเมืองผี</u> <u>อนิจจาเอ๋ยวาทนามัทรี</u> <u>ไม่สมคะเนแล้ว</u> <u>พระทูลกระหม่อมแก้วจึงชิงซัง</u> <u>ไม่พุดจา</u> <u>ทั้งลูกรักดั่งแก้วตาก็หายไป</u> <u>อกเอ๋ย</u> <u>จะอยู่ไปไยให้ทนเวทนาอุปมาเสมือนหนึ่ง</u> <u>พฤษชาติดาวัลย์ย่อมจะอาสัญลงเพราะลูก</u> <u>เป็นแท้เที่ยง</u> <u>ถ้าแม้พระองค์ไม่ทรงเลี้ยงมัทรีไว้</u> <u>จะนิ่งมัจฉยัสถ์ติดเอื้อไยไม่โปรดบ้าง</u> <u>ก็จะเห็น</u> <u>แต่กเลวระว่างซากศพของมัทรีอันโทรมตาย</u> <u>กายกลิ้งอยู่กลางดง</u> <u>เสียเป็นมันคงนี้แล้วแล</u></p> <p>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๔๑-๒๔๒)</p>	<p>ลูกศรแห่งหทัยของหม่อมฉัน ข้าแต่พระราชบุตร วันนี้ถ้าพระองค์ไม่ตรัสกะหม่อมฉันตลอดตราตรีนี้ พຽงนี้เข้าชะรอยพระองค์จะได้ทอดพระเนตร เห็นหม่อมฉันปราศจากชีวิตตายเสียแล้ว^๑</p> <p>บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า อิทิ ตโต ทุกขตรี ความว่า ข้าแต่พระสวามีเวสสันดร การที่พระองค์ไม่ตรัสกับหม่อมฉัน เป็นทุกขแก่ หม่อมฉันยิ่งกว่าทุกขที่หม่อมฉันถูกเนรเทศจาก แคว้นแคว้นมาอยู่ป่า และทุกขที่หม่อมฉันไม่เห็น ลูกทั้งสอง เพราะพระองค์ทำให้หม่อมฉันลำบาก ด้วยความนิ่ง เหมือนเรือเรือไฟไหม้ เหมือนเอาไม้ตี คนตกต้นตาล เหมือนเอาลูกศรแทงที่แผลด้วย ว่าหทัยของหม่อมฉันนี้ยอมหวนไหวและเจ็บปวด เหมือนแผลที่ถูกแทงด้วยลูกศร</p> <p>(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๔๗-๗๔๘)</p>

^๑ ข้อความข้างต้นในย่อหน้านี้เป็นเนื้อความที่มีปรากฏมาตั้งแต่ในเวสสันดรชาดกในพระไตรปิฎก

จากตารางเปรียบเทียบข้างต้น จะเห็นได้ว่า เนื้อความตอนนี้อยู่ในอรรถกถาเองก็มีการยกความเปรียบเพื่อใช้พรรณนาความทุกข์โศกของพระนางมัทรีเมื่อพบว่าสองกุมารหายตัวไปและพระเวสสันดรแสดงอาการเฉยเมยต่อพระนางมาเรียงต่อกันไว้ถึง ๓ อุปมา กล่าวคือ เปรียบความทุกข์ที่เกิดขึ้นในพระหทัยของพระนางมัทรีซึ่งเป็นทุกข์เพราะพระกุมารทั้ง ๒ หายไปแล้ว ยังมาเกิดทุกข์ซ้ำด้วยพระเวสสันดรไม่ตรัสคำใดๆ กับพระนางว่า “เหมือนหรือร้อนไฟไหม้” “เหมือนเอาไม้มาตีคนตกต้นไม้” และ “เหมือนเอาลูกศรมาแทงเข้าที่แผล”

“เหมือนหรือร้อนไฟไหม้” คือ เหมือนทุกข์เพราะไฟไหม้ร้อนแล้ว ยังทุกข์ซ้ำเพราะมีผู้มารื้อเรือนนั้นออก “เหมือนเอาไม้มาตีคนตกต้นไม้” คือ เหมือนทุกข์เพราะตกต้นไม้แล้ว ยังต้องทุกข์เพิ่มเพราะถูกคนตีซ้ำ “เหมือนเอาลูกศรมาแทงเข้าที่แผล” คือ เหมือนทุกข์เพราะเป็นแผลแล้วยังซ้ำเป็นทุกข์เพิ่มเพราะถูกศรแทงซ้ำเข้าที่แผลนั้น

แม้ว่าความเปรียบทั้ง ๓ ความเปรียบในอรรถกถาข้างต้นนี้ จะสามารถสะท้อนเห็นความทุกข์ที่ซ้ำซ้อนในพระหทัยของพระมัทรีได้อย่างกระจ่างชัด แต่ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กลับไม่ใช้ความเปรียบตามอรรถกถาแต่อย่างใด กล่าวคือ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้สร้างความเปรียบขึ้นมาใหม่ว่า “อุปมาเหมือนคนไข้หนักแล้วมิหนำ ยังแพทย์เอายาพิษมาวางซ้ำให้เวทนา” (ดู ๓.๒.๒)

ควรสังเกตว่าแม้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะให้ความเปรียบเพียงความเปรียบเดียวพรรณนาความทุกข์ที่เกิดขึ้นแก่พระนาง เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็สามารถจะสะท้อนความทุกข์โศกที่ซ้ำซ้อนแสนสาหัสของพระนางมัทรีได้เป็นอย่างดี ไม่ว่าจะเป็นความทุกข์ทเวษที่รุมเร้าและกาโถมใส่พระนางมัทรีทั้งทางร่างกายและทางจิตใจ ยิ่งเมื่อมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาคำรำพันความทุกข์ครั้งนี้ของพระนางมัทรีว่า พระนางจะต้องกลายเป็นซากศพด้วยตรอมใจจนสิ้นพระชนม์อยู่กลางป่า ยิ่งสร้างความสะเทือนใจต่อความทุกข์โศกที่ซ้ำซ้อนและสาหัสของพระนางมัทรีให้เกิดแก่ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้มากทวิคูณ อาการเฉยเมยสิ้นเยื่อใยของพระเวสสันดร ทำให้พระนางมัทรีหมดสิ้นเรี่ยวแรงและขาดกำลังใจที่จะดำรงพระชนม์ชีพอยู่ต่อไป สะท้อนให้เห็นความทุกข์ทเวษที่ทับถมในพระหทัยที่เปี่ยมล้น และสุดกำลังความสามารถของพระนางมัทรีที่จะรับรู้ความทุกข์โศกใดๆ เพิ่มได้อีก

การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่องในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์มัทรีนอกจากจะปรากฏใน ๒ ตอนตามที่ผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นในข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยยังสังเกตเห็นว่า ในจตุตถียบทช่วงต้นของกัณฑ์มัทรี แม้จะเป็นการกล่าวย้อนเนื้อความเดิมในกัณฑ์กุมารก็ตาม แต่ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็ยังให้ความสำคัญไม่น้อย

ไปกว่าเนื้อเรื่องในกัณฑ์มัทรี สังเกตว่า ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีการพรรณนาเพื่อเน้นย้ำให้เห็นอารมณ์ความเจ็บปวดและความทุกข์โศกของสองกุมารที่ต้องพลัดพรากจากพระมารดาและถูกเฒ่าชุกเขี่ยย่นตีอย่างทารุณ ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางที่ ๒๑ ต่อไปนี้

ตารางที่ ๒๑: เปรียบเทียบรายละเอียดของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกในจุดเทียบท่วงต้นของกัณฑ์มัทรี

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ย โกลาหล อันว่าโกลาหลอันใดเป็น <u>วิสัยแสนกัมปนาท รณญา เมาะ เวสสันดร</u> <u>อันพระมหาบุรุษราชาชาติอาชาไนยเชื้อชินวงศ์</u> <u>ทรงบำเพ็ญเพิ่มโพธิสมภารด้วยเดชอำนาจทาน</u> <u>โพธิสัตว์เป็นปัจฉิมปรมัตถบารมีอันหมายมั่น</u> <u>ดี โกลาหล ก็บังเกิดมหัศจรรย์ในไตรภพจนจบ</u> <u>พรหมเมศ ทินเนสฺ ปางเมื่อทำวเธอยกสองดรณ</u> <u>เยาวเรศผู้ยอดรัก รวากะว่าจะแขวะควักซึ่งดวง</u> <u>เนตรทั้งสองข้างวางไว้ในมือพราหมณ์ เฒ่าก็พา</u> <u>สองกุมารพะงางามไปในทางกันดาร ควรจะ</u> <u>สงสารแสนอนาถอนาถา ด้วยพระลูกเจ้าเป็น</u> <u>กำพร้าพรากพระชนนีแต่น้อยๆ ยังไม่วายนม</u> <u>พราหมณ์ยิ่งขู่เข็ญชวนเขี้ยวคำรามตีต้อนให้ด้วนเดิน</u> <u>ตามป่ารกระหกระเหินหอบหิวแล้วให้โหยมีแต่</u> <u>เสียงเหอโอดโอยสะอื้นร้องรำพันสังทุกเส้นหญ้า</u> <u>ก็หวั่นๆ วังเวงวิเวกป่าพระหิมพานต์</u> (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๒๙)</p>	<p>ก็ในเมื่อพระเวสสันดรราชาฤๅษี ทรง บริจาคปิยบุตรมหาทาน เกิดมหัศจรรย์มหาปฏิ บันลือลั่นโกลาหลเป็นอันเดียวกันตลอดถึงพรหม โลก (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๓๗)</p>

จากตารางเปรียบเทียบในข้างต้น แม้แต่จุดเทียบท่วงต้นที่ใช้ขึ้นต้นกัณฑ์ มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็มีการพรรณนาเพิ่มรายละเอียดเข้าไปมากกว่าในอรรถกถา เพื่อเน้นย้ำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังร่วมรับรู้ในความทุกข์ระทมของสองกุมารที่ถูกเฒ่าชุก “ขู่เข็ญชวนเขี้ยวคำรามตีต้อนให้ด้วนเดิน” ขณะที่สองกุมารเดินทางอยู่ในป่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้พรรณนาให้ธรรมชาติรอบข้าง บังเกิดอารมณ์โศกเศร้าร่วมไปกับอารมณ์ของตัวละครคือสองกุมาร คือ พรรณนาให้ต้นหญ้าที่

พบอย่างดาษดื่นได้ในป่าร่วมรับรู้ต่อเสียงร้องไห้คร่ำครวญของสองกุมารที่ร่ำรำพันแต่พระมารดา ซึ่งดังก้องไปทั่วป่าหิมพานต์ในยามเย็น ย่อมทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเกิดอารมณ์สะเทือนใจต่อสองกุมารอย่างมาก ความพิถีพิถันในการเน้นย้ำอารมณ์ความรู้สึกที่ชัดเจนของตัวละครในเรื่องแม้จะเป็นเพียงเนื้อความในจุดนี้ยบทุกก็ตาม ทำให้มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในกัณฑ์มัทรีเป็นอีกสำนวนหนึ่งที่ตรึงใจผู้อ่านและผู้ฟังได้มาก

๓.๒.๑.๔ การตัดรายละเอียดของเนื้อเรื่อง

ผู้วิจัยพบการตัดรายละเอียดของเนื้อเรื่องในกัณฑ์ทานกัณฑ์และกัณฑ์กุมาร เพื่อลดรายละเอียดที่ซ้ำซ้อนหรือไม่จำเป็นในอรรถกถาเวสสันดรชาดกออก ทำให้เนื้อเรื่องในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กระชับชัดเจน และมีเอกภาพมากขึ้น ดังจะอธิบายให้เห็นตามลำดับ ดังนี้

ก. กัณฑ์ทานกัณฑ์

การตัดรายละเอียดของเนื้อเรื่องที่พบอย่างชัดเจนในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์ทานกัณฑ์ ได้แก่ ตอนพระเวสสันดรทำสัตตสคกมหาทาน^๑ นอกจากเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะตัดเนื้อเรื่องการบริจาคทานอื่นๆของพระเวสสันดรที่ปรากฏในอรรถกถาเวสสันดรชาดกออกหมดแล้ว (ดู ข้อ ๓.๒.๑.๒) เนื้อเรื่องในตอนพระเวสสันดรกระทำสัตตสคกมหาทานก็มีการตัดรายละเอียดออกเช่นกัน มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) บรรยายแต่เพียงว่า พระเวสสันดรได้กระทำสัตตสคกมหาทาน และมีการยกตัวอย่างให้ทราบอย่างย่อว่า ประกอบด้วย ม้า ช้าง ราชรถ และทาสชายหญิงเป็นต้น จำนวนอย่างละ ๗๐๐ ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางที่ ๒๒ ต่อไปนี้

ตารางที่ ๒๒: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนพระเวสสันดรทำสัตตสคกมหาทาน

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
ครั้นเสด็จเสวยโรงมหาธารแล้วพระผู้มีบาลทรงบริจาคสัตตคกมหาธารกาลครั้งนั้น เป็นต้นว่าช้างม้าราชรถคชม้ามิง ทาษกรรมกรชายหญิงสิ่งเจดร์้อยๆ พระราชาฯ ให้แก่	พระเวสสันดรเป็นผู้อันมหาชนในเมืองของตนบูชาแล้ว ต้องเสด็จออกจากเมืองของพระองค์ โดยต้องการตามคำของชาวสีวี พระเวสสันดรมหาสัตว์นั้น

^๑ รายละเอียดการทำสัตตสคกมหาทานมีปรากฏตั้งแต่ในคัมภีร์ชาดกในพระไตรปิฎกแล้ว

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>กระยาจกทั้งหลายแล้ว (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)</p>	<p>พระราชทานช้าง ๗๐๐ เชือก ล้วนประดับด้วยคชาลังการ มีเครื่องรัดกลางตัวแล้วไปด้วยทอง คลุมด้วยเครื่องประดับทอง มีนายหัตถาจารย์ที่ประจำ ถือโตมรและขอม้า ๗๐๐ ตัว สรรพไปด้วยอัศวาภรณ์เป็นชาติม้าอาชาไนยสินธพ เป็นพาหนะว่องไว มีนายอัศวาจารย์ที่ประจำ ห่มเกราะถือนุรุธ ๗๐๐ คัน อันมั่นคงมีธงปักแล้ว หุ้มหนังเสือเหลืองเสือโคร่งประดับสรรพาลังการ มีคนขับประจำถือนุรุธห่มเกราะ สตรี ๗๐๐ คน คนหนึ่งๆ อยู่ในรถ สวมสร้อยทองคำประดับกายแล้วไปด้วยทองคำ มีอลังการสีเหลืองนุ่งห่มผ้าสีเหลืองประดับอาภรณ์สีเหลือง มีดวงตาใหญ่ ยิ้มแย้มก่อนจึงพูด มีตะโพกงามบันเอบาง โคนม ๗๐๐ ตัว ล้วนแต่งเครื่องเงิน ทาสี ๗๐๐ คน ทาส ๗๐๐ คน (พระองค์ทรงบำเพ็ญทานเห็นปานนี้) ต้องเสด็จออกจากแคว้นของพระองค์ (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๓๙-๖๔๐)</p>

สังเกตได้ว่า มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นกลอนเทศน์เพียงสำนวนเดียวที่มีการตัดรายละเอียดตอนพระเวสสันดรกระทำสัตตสดกมหาทานออก ส่วนกลอนเทศน์สำนวนอื่นๆที่แต่งในชั้นหลังทั้งสำนวนของสำนักวัดถนน และสำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรสต่างดำเนินเรื่องและให้รายละเอียดการทำสัตตสดกมหาทานจำนวนมากตามเนื้อความในอรรถกถาเวสสันดรชาดก โดยเฉพาะองค์ประกอบของการทำสัตตสดกมหาทานทั้ง ๗ สิ่ง สิ่งละ ๗๐๐ ในอรรถกถาเวสสันดรชาดกพรรณนารายละเอียดของการทำสัตตสดกมหาทานไว้ละเอียดลออมาก ได้แก่ ช้าง ๗๐๐ ม้า ๗๐๐ ราชรถ ๗๐๐ โคนม ๗๐๐ สตรี ๗๐๐ ทาส ๗๐๐ และทาสี ๗๐๐ พร้อมเครื่องประดับตกแต่งอีกมากมาย

ข. กัณฑ์กุมาร

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีการตัดรายละเอียดของเนื้อเรื่องออกหลายตอน เพื่อรวบรัดเหตุการณ์ ทำให้เนื้อเรื่องกระชับขึ้น เช่น ตอนพระเวสสันดรขอให้ชูชกรอพระมัทรีก่อน ในอรรถกถาเวสสันดรชาดกพระเวสสันดรตรัสกับชูชกให้อยู่ค้างก่อน ๑ คืน เพื่อรอพระนางมัทรีกลับมาสรรเสริญพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ให้เรียบร้อยก่อนแล้วจึงจะพาพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์เดินทางไป แต่รายละเอียดดังกล่าวไม่ปรากฏในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ดังปรากฏในตารางเปรียบเทียบเนื้อเรื่องทั้ง ๒ สำนวนให้เห็นต่อไปนี้

ตารางที่ ๒๓: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนพระเวสสันดรขอให้ชูชกรอพระมัทรีก่อน

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ทำวเธอจึงตรัสประภาษว่า พราหมณ์เอ๋ย ท่านมาออกปากขอสองกุมารพระลูกรักเราตั้ง ดวงตา เราก็จะตัดห้วงเสนหาให้แก่พราหมณ์เฒ่า แต่ทว่าเราขอทุเลาเลื่อนสักราตรี พอให้ทัน พระมัทรีเธอกลับมาต่อพຼ່ງนี้จึงไปเกิดหรือโร นะพฤตมาจารย์ (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๐๓)</p>	<p>ดูก่อนพราหมณ์ เรายกให้ ไม่หวั่นไหว ท่านจงเป็นใหญ่นำไปเกิด พระนางมัทรีราช บุตรีเสด็จไปป่า เพื่อแสวงหาผลาผลแต่เข้า จักกลับมาเวลาเย็น ดูก่อนพราหมณ์ ท่านจงอยู่ ค้างเสียคืนหนึ่งก่อน รุ่งขึ้นเช้าจึงไป พากุมาร กุมารซึ่งพระมารดาของเธอให้เสร็จแล้วสุดคมที่ เคียวแล้วประดับระเบียบดอกไม้ ไปในมรรคา ที่ปกคลุมด้วยน่านานูปุพชาติประดับด้วย นานาคันธชาติ เกลือ่นไปด้วยมูลผลาหาร (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๕)</p>

จะเห็นได้ว่า แม้มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะตัดเหตุผลที่พระเวสสันดรขอให้ชูชกรอพระมัทรีกลับมาก่อนออก ก็ไม่ได้ทำให้เนื้อเรื่องเสียไป

นอกจากนี้มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังตัดรายละเอียดตอนอื่นๆ ออกด้วย ได้แก่

ตอนพระเวสสันดรตรัสเรียกพระกัณหาขึ้นจากสระบัว

ตอนสองกุมารฝากพระเวสสันดรทูลลาพระมารดา

ตอนสองกุมารหนีกลับไปหาพระเวสสันดรครั้งที่ ๒

๓.๒.๑.๕ การตัดรายละเอียดและรวบรวมความในเนื้อเรื่อง

การตัดรายละเอียดและรวบรวมความในเนื้อเรื่องปรากฏเฉพาะมหชาติกลอนเทศน์ ทานกัณฑ์และกัณฑ์กุมาร เนื่องจากเนื้อเรื่องในอรรถกถาเวสสันดรชาดกมีรายละเอียดที่คล้ายคลึง และซ้ำซ้อนกัน เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงตัดรายละเอียดของเนื้อเรื่องในอรรถกถาเวสสันดรชาดกที่ซ้ำซ้อนกันออก แล้วรวบรวมมาให้ย่อลงเพื่อให้เนื้อเรื่องกระชับขึ้น การตัดรายละเอียดและรวบรวม ได้แก่ ตอนนางสนมทั้ง ๒ ราชสกุลไว้ในทานกัณฑ์ และตอนชุกกับพระเวสสันดรกระทำปฏิสันถารแก่กัน ในกัณฑ์กุมาร

ก. ทานกัณฑ์

เนื้อเรื่องแต่เดิมในอรรถกถาเวสสันดรชาดกบรรยายถึงนางสนมทั้งปวงในวังพระเจ้าสุทนต์และผู้คนในวังพระเวสสันดรต่างรำไห้รำพันดูหมิ่นรังลุ่มเพราะต้องลม เมื่อทราบความว่าพระเวสสันดรถูกขับออกจากเมือง เมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่งจึงตัดรายละเอียดผู้คนที่ทั้ง ๒ ราชสกุลออกและรวบรวมความในเนื้อเรื่องกล่าวโดยรวมว่า นางสนมทั้ง ๒ ราชสกุลรำไห้แทน ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๒๔: เปรียบเทียบมหชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนนางสนมทั้ง ๒ ราชสกุลรำไห้

มหชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>สับเพกัณยาโย ส่วนอันนางชิตยกันยา น้อยใหญ่ทงสองสกุลราชวงษา สุตวา เมื่อได้ฟัง เสาวนินางพญาทรงพระโสกาพิไรรำพารำ พรธน พระสุรเสียงนั้นเสียงแสดยงเย็น สทานทั่วทุกตัวต่าเน่งต่านัก นางชิตยราชกัยา หมืออาจที่จกลันโสกาได้ ก็ร้องเซรงแซรอกยกองกีก เสียงสองกรคอนทรวงทีกๆ สทำนหวันไหว เนียรนาฎหมืออาจทงตนได้ ก็กลิงเกลือกสบ อญไปมา ดงว่าปารังรมรชชาติ ดงลมยุดันธวาท รำกายพัตสลัดไห้ลุ่มลง ถึงนางหนึ่งหมืออาจที่</p>	<p>เหล่าสี่พีก็ภูญาของพระเจ้ากรุงสุทนต์ ทั้งปวงได้ยินเสียงคว่ำครวญของพระนางมุสดี เทวี ก็ประชุมกันร้องไห้ ส่วนราชบริจาริกานารี ทั้งหลายในพระราชนิเวศน์ของพระเวสสันดร ได้ยินเสียงเหล่าราชบริจาริกาของพระเจ้า กรุงสุทนต์ร้องไห้ ต่างก็ร้องไห้ไปตามกัน คนหนึ่งในราชสกุลทั้งสองที่สามารถจะทงตน ไว้ได้ไม่มีเลย ต่างทอดกายาพิไรรำพัน ดูหมิ่น ไม่รังต้องลมย่ำยีก็ลุ่มลงตามกัน ฉะนั้น พระศาสดาเมื่อจะทงประกาศ</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
จะทรงสมประดี (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)	ข้อความนั้น จึงตรัสว่า เหล่าสี่พีก็ัญญาทั้งปวง ในพระราชวัง ได้ฟังสุรเสียงของพระนางผู้สติ ทรงกันแสง ก็ประชุมกันประคองแขนทั้งสอง ร้องให้ เหล่าราชบุตรราชบุตรี ชายา พระสนม พระกุมาร พ่อค้า พราหมณ์ กองช่าง กองม้า กองรถ กองราบ ฝ่ายข้างวังพระเวสสันดร ก็พา กันลงนอนยกแขนทั้งสองร้องให้ ประหนึ่งหมู่ไม้ ร่วงต้องลมประหารย่ำยีก็ล้มลงตามกันฉะนั้น (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๓๗-๖๓๘)

ข. กัณฑ์กุมาร

เนื้อเรื่องในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนชูชกกับพระเวสสันดรกระทำปฏิสันถารแก่กันเป็นเนื้อเรื่องตอนที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถดำเนินเรื่องได้กระชับและรวดเร็วกว่าในอรรถกถาเวสสันดรชาดก โดยการตัดรายละเอียดการกล่าวปฏิสันถารโต้ตอบกันของชูชกและพระเวสสันดรออก และรวบเรื่องเข้าด้วยกัน ดังเปรียบเทียบให้เห็นในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๒๕: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนชูชกกับพระเวสสันดรกระทำปฏิสันถารแก่กัน

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
เมื่อชูชกเข้าไปถึงแล้ว เฒ่าใจแก้ว กระทำประพุดิปราศรัย เป็นสัมโมทนียนัยกถา ธรรมสวัสดี พระบรมโพธิสัตว์ก็เปรมปรีดี ปราศรัยตอบ โดยระบอบประเพณีเชษฐชน ผลไม้อันโอชา (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๐๒)	ฝ่ายพราหมณ์ชูชกเข้าไปเฝ้า พระโพธิสัตว์ เมื่อจะทำปฏิสันถารจึงกล่าวว่า พระองค์ไม่มีพระโรคาพาธกรรมัง พระองค์มี ความผาสุกสำราญกรรมัง พระองค์ทรงยัง อติภาพให้เป็นไปด้วยเสาะแสวงหาผลาหาร สะตวกกรรมัง มูลผลาหารมีมากกรรมัง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานที่จะมีน้อย

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
	<p>กระมัง ความเบียดเบียนให้ลำบากในวงประเทศที่เคลื่อนไปด้วยเนื้อร้ายไม่ค่อยมีกระมัง</p> <p>ฝ่ายพระโพธิสัตว์เมื่อจะทรงทำปฏิสันถารกับชูชกนั้น จึงตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ เราทั้งหลายไม่ค่อยมีอาพาธ สุขสำราญดี ยังอัธภาพให้เป็นไปด้วยเสาะแสวงหาผลไม้ สะดวกดี และมูลผลอาหารก็มีมาก อนึ่งเหลือบยุง และสัตว์เลื้อยคลานมีบ้างก็เล็กน้อย ความเบียดเบียนให้ลำบากในวงประเทศที่เคลื่อนไปด้วยเนื้อร้ายก็ไม่ค่อยมีแก่เรา</p> <p>เมื่อพวกเรามาอยู่ในป่า มีชีวิตเตรียมตรมตลอด ๗ เดือน เราเพิ่งเห็นพราหมณ์ผู้มีเพศอันประเสริฐ ถือไม้เท้ามีสีดง ผลมะตูม ภาชนะสำหรับบูชาเพลิงและหม้อน้ำ แม้นี้เป็นครั้งแรก ดูก่อนพราหมณ์ ท่านมาดีแล้วและมาไกลก็เหมือนใกล้ เชิญเข้าข้างใน ขอให้ท่านเจริญเถิด ชำระล้างเท้าของท่านเสีย ดูก่อนพราหมณ์ ผลมะพลับ ผลมะหวด ผลมะขาง และผลหมากเฒ่า เป็นผลไม้รสหวาน เล็กๆ น้อยๆ เชิญท่านเลือกบริโภคแต่ที่ดีๆ เกิด ดูก่อนพราหมณ์ น้ำดื่มนี้เย็น นำมาแต่ชอกเขา ขอเชิญดื่มเถิด ถ้าปรารถนาจะดื่ม</p> <p>(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๒-๗๑๓)</p>

๓.๒.๑.๖ การเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่อง

กลวิธีสำคัญประการหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้สร้างความน่าสนใจและความกลมกลืนให้กับเนื้อเรื่อง คือการเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่อง สังเกตว่า ลักษณะการเปลี่ยนรายละเอียดที่พบในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีอยู่หลายประการ เช่น การให้ความเปรียบที่

แตกต่างกัน หรือการเพิ่ม ลด ตัด หรือสลักรายละเอียดปลีกย่อยบางประการในเหตุการณ์เดียวกันแล้ว มีผลทำให้รายละเอียดของเรื่องเปลี่ยนไปจากเดิม ดังจะแสดงตัวอย่างให้เห็นดังนี้

ก. กัณฑ์ทานกัณฑ์

กัณฑ์ทานกัณฑ์มีการเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่องที่นำเสนออยู่หลายตอน เช่น ตอนพระนางมุสดีคร่ำครวญรำไห้ สังเกตว่า นอกจากมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะพรรณนาอารมณ์ความโศกเศร้าคับข้องใจของพระนางมุสดี เมื่อต้องรับรู้โทษร้ายในกุศลกรรมของพระโอรสผู้ไร้ความผิดได้ต่อเนื่องและแจ่มชัดกว่าความเดิมในอรรถกถาแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเปลี่ยนรายละเอียดโดยตัดข้อความที่บรรยายคุณสมบัติของพระเวสสันดรว่าเป็นผู้ที่ปราศจากโทษออก เหลือไว้แต่ความบรรยายว่า พระเวสสันดรถูกขับออกจากเมืองเพราะเหตุที่ทรงบริจาคช้างปัจจัยนาคนั้น ดังตัวอย่างที่ยกมาแสดงในตารางที่ ๒๖ ดังนี้

ตารางที่ ๒๖: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนพระนางมุสดีคร่ำครวญรำไห้

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>๑ ภิกขเวดูกรสงฆ ผู้ทรงศีลศิกขาคร จสงสารด้วยสมเด็จพระพุศดีศรีสุนทรเทพ กัลยา เมื่อสเดจมาถึงแห่งห้องพระเจ้าลูกท้าว เธอวันนั้น ทรงพระกรรแสงสันเข้าตำหนักใน นิเวศกอดพระเยาวเรศเข้าแล้วก็โสกา ว่าไอ้อโอนิจจาพระลูกเอยแม่ไม่เหนเลยว่าเป็นถึงเพียงนี้หน้าน้อยใจย เอกก็โทษทันอันใดที่เจ้ากระทำธรรกาลกุศลคุณที่ อนุาประชาชณจขึ้น ชมช่วยอนุโมทนา อันนสิกลับกล่าวรายริชยา พระลูกเกล้า ยิ่งคิดยิงเศร้าสุดอยู่แล้วพระลูกแก้วจ พึงใครในครั้งนี่ไม่มีเนตร ทงสมเด็จพระบิดูเรศ ก็พลอยโกรธโหดราย เอกก็ไจนจึงมาเปนฉนี้หมิ ควนที่เจเปนเลย โอิหัวอกพุศดีเอยมาบังเกิด ความแค้นเข็ญ เปนอุบัตวิประริตจมีชีวิตไป ทำไมให้ยาวญีจนเอายาพิษมา กล้ากลืนกินให้</p>	<p>พระมุสดีราชบุตรพระเจ้ามัททราช ผู้ทรงยศได้ ทรงสดับพระราชโอรสและพระสุณิสสา ทั้งสองปริเทวนาการ ก็ทรงพลอยคร่ำครวญ ละห้อยไห้ว่า เรากินยาพิษเสียดีกว่า เราโดด เหวเสียดีกว่า เอาเชือกผูกคอตายเสียดีกว่า เหตุไฉนชาวสีพีจึงให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มี ความผิด เหตุไฉนชาวนครสีพีจึงจะให้ขับไล่ เจ้าเวสสันดรลูกรักผู้ไม่มีโทษไม่ผิด ผู้รู้ไตรเพท เป็นทานบดี ควรแก่การขอไม่ตระหนี่ เหตุไฉน ชาวนครสีพีจึงจะให้ขับไล่เจ้าเวสสันดรลูกรักผู้ ไม่มีโทษผิด อันพระราชาต่างด้าวทั้งหลายบุชชา มีเกียรติยศ เหตุไฉนชาวสีพีจึงให้ขับไล่ลูก เวสสันดรผู้ไม่มี ความผิด ผู้เลี้ยงดูบิดามารดา ประพฤติถ่อมตนต่อผู้ใหญ่ในราชสกุล เหตุไฉน ชาวสีพีจึงให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มี ความผิด</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>บันลัย หมิฉนั้นจเอาได้แลใหม่มาโคลคถึงพระสอ ผูกคอเข้าให้มัน ปลายเชือกหนึ่งนั้นจกระวัดรัด เข้ากับคอประสานให้มันคง แล้วจพาดโผน โจนลงให้จ่าตายวายชีพมรณา ก็จประเสริฐกับ อยู่เป็นคนทนทุกข์ลำบาก เจ้าแม่มั่นว่าเจ้าจาก ออกแม่ แลเมื่อใดชีวิตแม่นี้หากจมีไป เป็นว่า หาบ่อ หมิได้นี้แล้ว แล</p> <p>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)</p>	<p>ผู้ถือกุฎแก่พระเจ้าแผ่นดิน แก่เทพเจ้า แก่พระประยูร ญาติ แก่พระสหาย ถือกุฎทั่วแวงแคว้น เหตุไฉน จึงให้ขับไล่ลูกเวสสันดรผู้ไม่มีความผิดเสีย</p> <p>(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๓๒-๖๓๓)</p>

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนพระนางมุสดีรำพันถึงความทุกข์ลำบากในป่าเปรียบกับความสุขสำราญในวัง เป็นอีกตอนหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้ความละเอียดได้แตกต่างจากความเดิมในอรรถกถา เนื้อเรื่องเดิมในอรรถกถาเป็นบทคร่ำครวญรำพันของพระนางมุสดีที่กราบทูลต่อพระเจ้าสุทนต์ถึงความทุกข์ยากของพระเวสสันดรและพระนางมัทรียามเมื่อต้องเสด็จดำเนินไปในป่าเปรียบกับความสุขสำราญในวัง แต่ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) บทโคกเศรำรำพันของพระนางมุสดีในตอนนี้นักกลับเป็นถ้อยคำที่พระนางมุสดีตรัสแก่พระเวสสันดรและพระนางมัทรีด้วยความวิตกกังวลและห่วงหาอาลัยในภักษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์แทน ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางที่ ๒๗ ต่อไปนี้

ตารางที่ ๒๗: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนพระนางมุสดีรำพันถึงความทุกข์ลำบากในป่าเปรียบกับความสุขสำราญในวัง

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>สุดที่แม่จแค้นให้คืนคำจรววยกรรม ของเจ้าพระลูกแก้ว จจากไกล้สารพัดที่พอจ ร้ายเรือนรม ทงที่ประทมก็ผิดเคืองเครื่องป่า ผลหารก็หายาก พระลูกข้าจลำบากในกลาง ดงแต่พระผู้ษาจทงก็สมเพทเวทนา เจ้าจเอา แต่เปลือกไม้ใบคามารองทรงเจ้าจชุกรมาร</p>	<p>พระนางมุสดีราชเทวีได้ทรงสดับ ดั่งนั้นก็ทรงครวญคร่ำรำพันว่า แต่กาลก่อนๆ เหล่าทหารถือธง และเหล่าทหารม้าเป็นอาทิ รววงะดอกรรณิการัอันบานแล้ว และรววงะ รวป่าดอกรรณิการั ไปตามเสด็จพ่อ เวสสันดร ผู้เสด็จไปไหนๆ วันนี้พ่อจะเสด็จไป</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>พระองค์ไปใครได้ในยไพรสาร เจ้าจอดอาหารอันโอชา จเสวยแต่มูลผลอันเฝื่อนผาดปราด เบี้ยว ถึงปริงปรางอันจางจิตก็จำเคี้ยวขื่นขมก็แค้นเสวย โอดนิจจๆ พระลูกเอยไม่เคยเลยที่จเสวยพระทุกข์เท่าถึงเพียงนี้ เอออันหนึ่งเล่า เจ้ามัทรีศรีสุนิสา มารดาได้ยินว่าจไปด้วยผิวพระลูกเอยแม่นี้คิดกลัวไปทุกสิ่ง ด้วยว่าเปนหญิงชาติกระษัตริย์สุขุมมาลี อนุจันดี มีพระองค์อ่อนอ่อนแอ้นไม่แน่นอน พระบาทาก็น้อยนุ่มด้วยเปนนางขัตติย์สุขุมหิเคี้ยยาก จทนทุกข์ลำบากในแดนดง จเห็นก็แต่องค์พระพี่ดาผู้เดียวดูหมีได้ จยุดอยู่หมีไปกลัวไภยในกลางทาง ยาสาสีวายสุตวา ยามเมื่อแม่มัทรีเสด็จอยู่ในยบุรียนี้เวษเรือนจันพระขวันแม่แก่นั่นอ่อน ไดยินแต่สุนัขเห่าหอนก็วิตวาด วันนังคชตีพิรุกา เออก็เมื่อแม่แสนคลาดทีเดียวฉนี้หฤจไปใครได้ในยกลางดง เจ้าจทรงฟังแต่เสียงสกุณปีกษาแซกเขาเฝ้าร้องประกาศป่า เจ้าจะตกประมาไม่ มีขวัน พระวรกายก็จสิ้นเสียวรันทดสลดลง อุประมาเสมือนหนึ่งทรงอันผีสิง ด้วยตัวเจ้าเปนหญิงก็ยิ่งกลัว จร้องให้รักตัวอยู่ทุกเวลา กาสียานิปทาเรตวา พระลูกเอยโดยตำแต่ว่าจนุ่งห่มนี้ก็จรุงรังนำรำคานตา พระลูกเอยเจ้าไม่พลัดพระมารดา จไปอนานาในยดงครเมื่อเวลาร้อนตวันบ่าย เจ้าจเยียบกรวดทรายดิรแห่งที่แห่งคร พระบาททาเจ้าสิบบางอ่อนก็จร้อนรุ่มกรมกรียมชอกช้า พระภักตรเจ้าจกล้าดำด้วยแดดลม เจ้าจเหหันเข้าหาร่มที่กรเร็ววก็เกิดเกี่ยวพระวรกาย แม่คิดไปก็ไม่</p>	<p>แต่องค์เดียว เหล่าราชบุรุษผู้ห่มผ้ากัมพลเหลืองมาแต่คันทารัฐ มีแสงสีดุจแมลงค่อมทองตามเสด็จไปไหนๆ วันนี้พ่อจะเสด็จไปแต่องค์เดียว แต่ก่อนพ่อเคยเสด็จด้วยช้างที่นั่งพระวอหรือรถที่นั่ง วันนี้พ่อจะต้องเสด็จไปด้วยพระบาทอย่างไรได้. พ่อมีพระกายลูบไล้ด้วยแก่นจันทร์ อันเจ้าพนักงานปลุกให้ตื่นบรรทมด้วยพ่อนำขบร็อง จะต้องทรงหนังสืออันหยาบขุรชระ และถือเสียมหาคานอันคอนเครื่องบริขารแห่งดาบสทุกอย่างไปเองอย่างไรได้ ไม่มีใครนำผ้ากาสาและหนังสือไป เมื่อพ่อเสด็จเข้าสู่ป่าใหญ่ ใครจะช่วยแต่งองค์ด้วยผ้าเปลือกไม้ก็ไม่มี เพราะเหตุไร ขัตติยบรรพชิตทั้งหลาย จะทรงผ้าเปลือกไม้ได้อย่างไรหนอ แม่มัทรีจักนุ่งห่มผ้าคากรองกะไรได้ แม่มัทรีเคยทรงภูษามาแต่แคว้นกาสี และโขมพิสตร์และโกทุมพรพิสตร์ บัดนี้จะทรงผ้าคากรองจักทำอย่างไร แม่มัทรีเคยเสด็จไปไหนๆ ด้วยสิวิกากาญจน คานหามและรถที่นั่ง วันนี้แม่ผู้มีวรกายหาที่ติมิได้ จะต้องดำเนินไปตามวิถีด้วยพระบาท แม่มัทรีผู้มีฝ่าพระหัตถ์และฝ่าพระบาทอ่อน มักมีพระหัตถ์ยวันขวิญอ่อนสถิตอยู่ในความสุข เสด็จไปข้างไหนก็ต้องสวมฉลองพระบาททอง วันนี้แม่ผู้มีมือวัยจะงามจะต้องดำเนินสู่วิถีด้วยพระบาทเปล่า แม่จะเสด็จไปไหนเคยมีสตรีนับด้วยพันนางนำเป็นแถวไปข้างหน้า วันนี้แม่ผู้มีโงมงามจะต้องเสด็จไปสู่ราวไพรแต่องค์เดียว แม่มัทรีได้ยินเสียงสุนัขป่าก็จะสะดุ้งตกพระหัตถ์ยก่อนทันทีหรือ</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>สบายเลย ด้วยเจ้าเคยเสวยสำราญแต่ก่อนมา มีแต่ว่าจทรงผุสาโกไสศรีสุโขมพัต โอทีนี้ลูกเจ้า จะพลัดลงก้องไว้ เจ้าจทรงแต่แฝกคยาไปไม้ พระวรกายเจ้าก็จคาดเปนนี้อรรยรอบพระองค์ อันหนึ่งเล่าเจ้าเคยทรงศุนทรกระแจะจัน สารพรรณเครื่องสำอางค์อันวไลย ทีนี้และแม่จทรงแต่เหือไซลละคลำพระกายหมี วายเลย พระลูกเอยเจจจากแมทงคู้ไปอยู่ไพร จเกิดทุกซุกไซแม่ก็หมีได้เหน เจจล่ำบากยาก เอยีนแม่ก็หมีได้รู้ ถึงตัวแม่อยู่เล่าก็จันวันตั้ง แต่ว่าจวิโยคโคกสัจญเสวยอสุชลทนทเวษจ กอบกนแต่น้ำเนตร อยู่ต่างน้ารกำใจโยยให้ วิเวกอยู่วังๆ สุนยังอาคมิมังบุรัง พระลูกเอยเออ ก็เมื่อแม่มาจเหนแต่นีเวษวังเปล่า เสร้าสุญสงัด แม่มาร้อนรุม กลุมกถัดสลักนัคนั่นในอังก สกฤณีรวีวหัตตชาปา เสมือนหนึ่งนางนัคนี่ลูก อ่อนแอบออกกกันเ็นรวงรง ถึงตัวแม่ไปน้ำใจ แม่ยังจวังลูกผูกพันแสนเส่นหา เปนกรรม วิบัติพรัดพรายฆ่าลูกไหตายสุญสินไม้เหลือนาง นัคนี่ได้เือแล้วก็กลับมา สุนยังทึษหว่า เหนแต่ รังเปล่าก็เศร้าใจ ตถา มิอุประไมเสมือนหนึ่ง ตัวแม่ตงแต่นีแลจลับแล้วแลไม้เห็นรวงงก็จ เยือกเยญอยู่เป็นน้ำ โอกำเอยกำได้กระทำไว้จอยู่ ไปไยให้เปนคน จเสวยพระอสุชลอสุชลอยู่สักก็วัน นับก็แต่ว่าจอาสัจญสุญสินพระชณมานอยู่ใน พระราชทานนี้แล้ว แล ๐ ๗๕</p> <p>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฐ์)</p>	<p>ได้ยินเสียงนกเค้าอินทโคตรผู้ร้องอยู่ก็จะ สะดุ้งกลัวองค์สิ้น ดุจแม่มดสิ้นอยู่ฉะนั้น วันนี้ แม่ผู้มีรูปงามเป็นผู้ฉลาดไปสู่แนวป่า ตัวแม่เอง จักหมกไหม้ด้วยความทุกข์นาน เพราะอาศัยวัง นี้เปล่าจากลูกรัก ตัวแม่แลไม่เห็นลูกรัก จักผอม ผิวเหลือง จักแล่นไปในที่นั้นๆ เหมือนนางนกมี ลูกถูกเบียดเบียนเห็นแต่รังเปล่าฉะนั้น ตัวแม่ จักหมกไหม้ด้วยความทุกข์นาน เพราะอาศัยวัง นี้ว่างจากพระลูกรัก ตัวแม่แลไม่เห็นลูกรัก ก็จัก ผอมผิวเหลือง จักแล่นไปในที่นั้นๆ เปรียบดัง นางนกเขามีลูกถูกเบียดเบียนแล้ว เห็นแต่รัง เปล่า หรือเปรียบเหมือนนางนกจากพวาก ตกใน เปือกตมไม่มีน้ำฉะนั้น เมื่อหม่อมฉันพิลาปอยู่ อย่างนี้ ถ้าพระองค์ยังจะขับไล่พระราชโอรสผู้ ไม่มีความผิดนั้นเสียจากแว่นแคว้น หม่อมฉัน เห็นจะต้องสละชีวิตเสียเป็นแน่</p> <p>(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๓๔-๖๓๕)</p>

จากตัวอย่างตอนเดียวกันนี้ดังที่แสดงมาในตารางข้างต้น สังเกตว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังได้ตัดลักษณะการใช้ความเปรียบออกจากคำรำพันของพระนางมุสดี ไม่กล่าวถึงความสุขสำราญในวังที่บริบูรณ์ด้วยศักดิ์สมกษัตริย์เพื่อเปรียบเทียบกับความทุกข์ยากในป่าตามความเดิมในอรรถกถา แต่เลือกพรรณนาเฉพาะภาพแสดงความทุกข์ยากเมื่อต้องดำรงชีวิตในป่าของทั้งสองกษัตริย์เพียงประการเดียว สะท้อนให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้รับรู้และเข้าใจสภาพจิตใจพระนางมุสดีที่วิตกกังวลและห่วงใยต่อความทุกข์ลำเค็ญที่พระเวสสันดรและพระนางมัทรีจะต้องประสบได้ชัดเจนและลึกซึ้งกว่าในอรรถกถา

ตอนพระเวสสันดรทูลพระนางมุสดีขอลาผนวชเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่มีการเปลี่ยนรายละเอียดเพื่อสร้างความกลมกลืนและความสมเหตุสมผลของเรื่อง ในอรรถกถากล่าวว่า พระเวสสันดรเสด็จพร้อมด้วยพระนางมัทรีกล่าวทูลลาผนวชแก่พระนางมุสดี แต่ในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้รายละเอียดไว้ต่างกัน เปลี่ยนจากพระเวสสันดร “ลามนวล” เป็น “ลาเพื่อเสด็จยังเขาวงกต” เท่านั้น ดังจะแสดงให้เห็นต่อไปนี้

ตารางที่ ๒๘: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนพระเวสสันดรทูลพระนางมุสดีขอลาผนวช

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>เวชสรรพโรจราชา ครั้นนั้นพระเวชสรรพรบอวรกระสัตร เมื่อพระองค์อำลาสมเด็จพระบิดาแล้วเสด็จมาสู่สำนักพระมารดา จึงถวายบังคมลาสมเด็จพระมารดา ว่าข้าแต่สมเด็จพันปีปัมปักเกษแม่เจ้าประคุณของลูกเอ๋ย ลูกจจากนิเวศกรุงศรีจขอคุณพระชนนีมาปกเกษเปนเขตคั้นชวยคุมครื่องพยันตรายอย่าพึงมี คิดถึงคุณพระชนนีทีเดี๋ยงลูกมาก็เหลือล้นพันทีจะประมาญเหตุเพราะมารดาอุ้ข้าคุ้มท้องประคองเลี้ยงรักษาอุ้ข้าไกวกล่อม ทงมตหมีได้ไต่ไรก็หมีให้ตอมจอุ้มก็ค้อยถนอม จกล่อมก็แต่เรื่อย ๆ ข้าๆ น้อยไปหาพระมารดาอุ้ข้าเลี้ยงลูกมาแต่เยาว์น้อยจนค้อมใหญ่ ลูกก็ตั้งใจว่าจลองพระคุณเพนจสินสุตบุญแล้ว ลูกแก้วจขอกราบลาไปครั้งนี้</p> <p>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)</p>	<p>พระมหาสัตว์ทูลกับพระชนกด้วย ๔ คาถา นี้ อย่างนี้แล้ว เสด็จไปเฝ้าพระชนนี ถวายบังคมแล้ว เมื่อจะทรงขออนุญาตบรรพชา จึงตรัสว่า ข้าแต่เสด็จแม่ ขอพระองค์ทรงอนุญาตแก่หม่อมฉัน หม่อมฉันขอบวช หม่อมฉันบริจาคทานในวังของตนยังชื่อว่าเบียดเบียนตนและคนอื่น หม่อมฉันจะออกไปจากแคว้นของตนโดยประสงค์ตามคำของชาวสี่พี หม่อมฉันจะเสวยทุกข์นั้นในป่าที่เกลื่อนด้วยพาลมฤค มีแรดและเสือเหลืองอยู่อาศัยแล้ว หม่อมฉันบำเพ็ญบุญทั้งหลาย จะไปเขาวงกต</p> <p>(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๔๕)</p>

สังเกตว่า การเปลี่ยนแปลงรายละเอียดจาก “การลาผนวช” มาเป็น “การลาเพื่อออกเดินทางสู่เขาวงกต” ของพระเวสสันดรในมหาชาติกลอนเทศน์ล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นั้น น่าจะตรงตามเนื้อเรื่องและตรงตามเหตุผลที่มีมาแต่เดิมว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้พระเวสสันดรต้องเสด็จเดินทางสู่เขาวงกตในครั้งนี้ เป็นเพราะพระองค์ถูกพระเจ้าสญชัยขับออกจากเมืองพิชัยเซตุดรตามคำกล่าวโทษของชาวสีพี และพระเวสสันดรเองก็ได้ทรงตั้งความปรารถนาที่จะลาผนวชไว้แต่อย่างใด ดังนั้นการเปลี่ยนรายละเอียดของเรื่องของมหาชาติกลอนเทศน์ล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในตอนนี้ จึงทำให้เนื้อเรื่องเกิดเอกภาพและมีความต่อเนื่องกลมกลืนกันมากกว่าในอรรถกถาชาดก แม้ในภายหลังจะพบว่า พระเวสสันดรและพระนางมัทรีได้ออกผนวชจริง แต่การออกผนวชของกษัตริย์ทั้ง ๒ พระองค์ครั้งนี้ก็เป็นไปตามหลักอาศรม ๔ ของฮินดูเท่านั้น

นอกจากนี้มหาชาติกลอนเทศน์ล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเปลี่ยนรายละเอียดตอนอื่นๆ ในทานกัณฑ์อีก ได้แก่

ตอนพระนางผุสดีอนุญาตให้พระเวสสันดรออกผนวช

ตอนพระเจ้าสญชัยห้ามพระนางมัทรีตามเสด็จ

ตอนพระนางมัทรียื่นยันขอตามเสด็จพระเวสสันดร

ข. กัณฑ์กุมาร

ในกัณฑ์กุมารมีการเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่องที่สำคัญอยู่หลายตอน เช่น ตอนพระชาลีออกไปรับชูชก ในอรรถกถาให้รายละเอียดว่า พระชาลีลุกออกไปต้อนรับพราหมณ์ชูชกตามคำตรัสใช้ของพระเวสสันดรแต่เพียงลำพัง แต่ในมหาชาติกลอนเทศน์ล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เปลี่ยนรายละเอียดตอนนี้เสียใหม่ และให้ความสำคัญแก่พระกัณฑ์ให้มีส่วนร่วมกับเหตุการณ์มากขึ้น ดังจะแสดงในตัวต่อไปนี้

^๑ การสละจากบ้านเรือนออกไปสู่ป่าและบวชเป็นดาบส เป็นไปตามหลักการเปลี่ยนอาศรมจากคฤหัสถ์เป็นวานปรัสถ์ตามหลักอาศรม ๔ ของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ประกอบด้วย พรหมจาริน คฤหัสถ์ วานปรัสถ์ และสันนยาสิน (Basham, 1967: 158-159)

ตารางที่ ๒๙: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา
เวสสันดรชาดก ตอนพระชาติออกมารับชูชก

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ฝ่ายพระชาติแม่กัณหา ปจฺจุคนุตฺวา ถวายบังคมลาออกไปก่อนต้อนรับพรหมณ์ ครั้นถึงจึงไต่ถามตามประสาเด็กแต่โดยดีว่าลุง ซึ่งเจ้าขาคณตาเจ้ามาแต่ทางไกล ถูงไถ่ไม้เท้า สิ่งใดหนัก ส่งมาเถิดหลานรักจะช่วยรับไป (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณท์กุมาร: ๑๙๘)</p>	<p>พระชาติราชากุมารได้ทรงฟังพระราช บิดาตรัสดังนั้น จึงกราบทูลว่า ข้าแต่เสด็จพ่อ แม่เกล้ากระหม่อมก็เห็น ผู้นั้นปรากฏเหมือน พรหมณ์ที่เราจะต้องการอะไรมาอยู่เขาเป็น แขกของเราทั้งหลาย (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๒)</p>

ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเปลี่ยนรายละเอียดใน
ตอนชูชกดำเนินนิสัยสตรีอีกตอนหนึ่ง ทำให้เนื้อเรื่องชัดเจนขึ้น โดยตัดเนื้อความเดิมของชูชกที่
ดำเนินนิสัยสตรีในอรรถกถาออก และบรรยายใหม่ให้เข้าใจง่ายขึ้น ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นใน
ตัวอย่างต่อไปนี้

ตารางที่ ๓๐: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา
เวสสันดรชาดกตอนชูชกดำเนินนิสัยสตรี

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>พรหมณ์จึงทูลตอบสารคดี ว่า พระพุทเจ้าข้า พระองค์จะให้อยู่ท่าพระมัทรี ข้อนี้จวนจะกราบลา อิตฺถิโย มนฺตํ <u>ขึ้นชื่อว่า</u> <u>มารยาหญิงนี้แสนแยบ</u> ดีแต่ว่าจะคิดแคบ <u>เสียดายของ เคยครอบครองภริมายี่สิบ</u> คอยแต่ <u>ว่าจะรวมริบยากที่จะหยิบยกเอาออกยื่นเป็น</u> <u>ยอดทาน</u> <u>ชื่อว่าสามานย์มีจริยะเกิดกันกันกุศล</u> <u>หมื่นแสนจะได้ดีแต่ละคนนี้ทั้งยาก</u> สทฺถุยา ทาน ททโต พระองค์จงตรัสเรียกพระลูกแก้วมา พระราชทาน กระหม่อมฉันจะพาไปในวันนี้</p>	<p>ข้าแต่พระองค์ผู้จอมทัพ ข้าพระองค์ ไม่ชอบใจอยู่แรม ข้าพระองค์ชอบใจกลับไป แม่ฉันตรายจะพึงมีแก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็ ต้องไปทีเดียว เพราะวาสตรีทั้งหลายเหล่านี้เป็น ผู้ไม่สมควรแก่การขอ เป็นผู้ทำอันตราย รั้มนต์ ถือเอาสิ่งทั้งปวงโดยเบื้องซ้าย เมื่อพระองค์ทรง บำเพ็ญทานด้วยพระศรัทธา พระองค์อย่าได้ ทรงเห็นพระมารดาของพระปิโยรสทั้งสองเลย พระมารดาจะทำอันตราย ข้าพระองค์จะต้อง ไปทีเดียว ขอพระองค์ตรัสเรียกพระโอรส</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
อย่าให้ทันพระมัทรีเธอกลับมา (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ภัณฑุ์กุมาร: ๒๐๓-๒๐๔)	พระธิดาทั้งสองมา พระโอรสพระธิดาทั้งสอง อย่าต้องพบพระมารดาเลย ^๑ (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๕-๗๑๖)

จากตารางเปรียบเทียบข้างต้น จะเห็นได้ว่า มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตัดข้อความในอรรถกถาที่กล่าวว่า “สตรีไม่เป็นผู้สมควรแก่การขอ เป็นผู้ทำอันตราย รั้งมนต์ ถือเอาสิ่งทั้งปวงโดยเบื่องช้า” ออก สันนิษฐานว่า เพราะเป็นข้อความที่คนทั่วไปเข้าใจได้ยาก

การถือเอาโดยเบื่องช้า น่าจะหมายถึง ‘การถือเอาโดยไม่เหมาะสม’ เนื่องจากสังคมอารยัน คำที่มีความหมายว่า “ขวา” (right) ยังมีนัยแฝงว่า ‘เหมาะสม’ (righteous) หรือ ‘เป็นมงคล’ ด้วย ดังปรากฏความหมายในคำว่า ทักษิณาวรรต คือ ‘การเวียนขวาซึ่งเป็นมงคล’ ตรงข้ามกับ อุตตราวรรต ‘การเวียนซ้ายซึ่งไม่เป็นมงคล’ การถือเอาสิ่งทั้งปวงโดยเบื่องช้า จึงหมายถึง ‘การถือเอาโดยเหมาะสม’ เช่น ครูถือเอาค่า ทักษิณ หรือ ทักษิณา จากศิษย์ หรือ พรหมณ์ผู้ประกอบพิธีพิธีถือเอาจากผู้ประสงค์ทำพิธี^๒ เมื่อคำว่า “ขวา” มีนัยว่า ‘เหมาะสม’ “ช้า” จึงมีนัยตรงกันข้าม คือ ‘ไม่เหมาะสม, ไม่สมควร’ การถือเอาโดยเบื่องช้า หรือ ‘การถือเอาโดยไม่เหมาะสม’ ได้แก่ การถือเอาด้วยความโลภ เป็นต้น สำนวนภาษาบาลี “สพฺพํ คนฺหฺนฺติ วามโต”^๓ (ชฺ.ชา. ๒๔/๑๑๖๔/๔๑๕) หรือ “การถือเอาสิ่งทั้งปวงโดยเบื่องช้า” เป็นสำนวนที่เข้าใจยาก ผู้ที่ไม่อยู่ในวัฒนธรรมของชาวอารยันไม่อาจเข้าใจได้ง่าย

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้พิจารณาตัดข้อความ “สตรีไม่เป็นผู้สมควรแก่การขอ เป็นผู้ทำอันตราย รั้งมนต์ ถือเอาสิ่งทั้งปวงโดยเบื่องช้า” ออก และเลือกบรรยายให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเข้าใจและเห็นถึงลักษณะนิสัยสตรีโดยเฉพาะสตรีผ่านโลกทรรศน์ของชุกกว่า มักมีความตระหนี่ในการทำงานแทน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ ข้อความที่ชุกดำหนินิสัยสตรีในตอนนี้มีปรากฏตั้งแต่ในเวสสันดรชาดกในพระไตรปิฎก

^๒ ความหมายของคำว่า ทักษิณ ในภาษาสันสกฤต ใน Monier-Williams (2003: 456) และความหมายของ right ใน (Merriam-Webster, 1991: 396-397)

^๓ คำนี้ปรากฏในคัมภีร์ชาดก ในอรรถกถาอธิบายว่า วามโตติ สพฺพํ วามโต คนฺหฺนฺติ ทักษิณโต (อรรถกถาเวสสันดรชาดก: ๕๑๑) แปลว่า “ถือเอาสิ่งทั้งปวงโดยเบื่องช้า ไม่ถือเอาโดยเบื่องช้า” (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๖)

ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนพระเวสสันดรกำหนดค่าตัวของสองกุมารเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการเปลี่ยนรายละเอียดเพื่อสร้างความคุ้นเคยและสอดคล้องกับระบบคิดหรือสภาพสังคมของไทย จะเห็นได้ว่า ในอรรถกถาและมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้รายละเอียดค่าตัวของพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ไว้ต่างกัน ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางที่ ๓๑ ต่อไปนี้

ตารางที่ ๓๑: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรกำหนดค่าตัวของสองกุมาร

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>พระบรมราชาฤ็ษีเธอจึงคาค่าสองกุมารเหมือนนายโคบาลอันสันทัดคาค่าโคโส กิร ปุตฺโต จึงตรัสว่าพระลูกเอ๋ยเจ้าจงจำคำของบิดาไว้ สเจ ภูชฺชิสฺโส มาตราว่าเจ้าอยู่มิได้จะใคร่พันทาสวิสัยของธิดี พ่อชาลีจงเพียรพยายามหาทองทุนทรัพย์ตามให้ถ้วนถึงนับตำลึงได้พันเท่า อันนี้เป็นพิภคแห่งตัวเจ้า ยังกัณหหาพระน้องเกล้าเจ้าอย่าลืมหณา หตุลินาทิสเตนวา จำบิดาคาค่าแก้วกัณหหาไว้มิได้น้อย สิ่งละร้อยละร้อยทั้งโคคาวิ อุสุภราชทาสทาสาทาสีรัตนพานหาลงกตคชสารม้ามิ่งครบทุกสิ่งสินสุวรรณทองพันตำลึง ยืนให้ถึงมือธิดีแล้วเมื่อใด กัณหหาพระน้องเจ้าจึงจะได้เป็นไทขึ้นเมื่อนั้น อย่าไศกศัลย์ไศร่าสร้อยน้อยพระทัยเลยนะพระลูกเอ๋ยอย่าว่าบิดานี้ล้าเอียงรักลูกเกล้าก็ไม่เที่ยงสมอกัน ไช้กระนั้นดอกหนาพ่อชาลี</p> <p>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๑๔)</p>	<p>ตรัสฉะนี้แล้วประทับยืนกำหนดราคาราชบุตรราชบุตรในที่นั้นดูจนนายโคบาลตีราคาโคฉะนั้น ได้ยินว่า พระมหาสัตว์ตรัสเรียกพระโอรสมาตรัสว่า แนะพ่อชาลี ถ้าพ่อใคร่เพื่อจะเป็นไท พ่อควรให้ทองคำพันลึงแก่พราหมณ์ชุก จึงควรเป็นไท กัณนิษฐมคินีของพ่อเป็นผู้ทรงอุดมรูป ใครๆ ชาติต่ำพึงให้ ทรัพย์เล็กน้อยแก่พราหมณ์ ทำกัณนิษฐมคินีของพ่อให้เป็นไท ทำให้แตกชาติ ยกเสียแต่พระราชาใครจะให้สิ่งทั้งปวงอย่างละ ๑๐๐ ย่อมไม่มี เพราะเหตุนั้น กัณนิษฐมคินีของพ่ออยากจะเป็นไท พึงให้สิ่งทั้งปวงอย่างละ ๑๐๐ อย่างนี้ คือ ทาสีทาส ช้าง ม้า โค อย่างละ ๑๐๐ และทองคำ ๑๐๐ ลึง แก่ชุก แล้วจึงเป็นไทเกิด</p> <p>(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๒๑)</p>

ในอรรถกถาของเวสสันดรชาดกให้รายละเอียดค่าตัวของพระชาลีไว้เป็นทองพันลึง ส่วนค่าตัวของพระกัณหานอกจากจะเป็นทาสชาย ทาสหญิง ช้าง ม้า โคอุสุภจำนวนอย่างละร้อยแล้ว ยังต้องเพิ่มจำนวนทองอีกร้อยลึงด้วย ส่วนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้เปลี่ยนรายละเอียดจำนวน

ทองคำของพระชาติและพระกัณหาต่างไปจากในอรรถกถา กล่าวคือ เปลี่ยนจากทองคำร้อยลึง เป็นทองคำพันตำลึง นอกจากนี้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเปลี่ยนมาตราวัดน้ำหนักทองคำใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพสังคมของไทย โดยเปลี่ยนจาก “ลึง” หรือ “นิกุช”^๑ ซึ่งเป็นมาตราวัดน้ำหนักทองคำที่ใช้กันในอินเดียให้เป็น “ตำลึง” ซึ่งเป็นมาตราวัดน้ำหนักทองคำของไทย^๒

ตอนชูชกตีสองกุมารต่อหน้าพระเวสสันดรเป็นการเปลี่ยนรายละเอียดที่สำคัญตอนหนึ่งในอรรถกถาให้รายละเอียดว่า ชูชกมัดสองกุมารด้วยเถาวัลย์และโบยตีสองกุมารพาเข้าไปต่อหน้าพระเวสสันดร พระกุมารทั้ง ๒ ถูกตีจนผิวแตกและเลือดไหลแต่ก็ยังเอาหลังของตนเข้ากันและรับผิดไม่แทนกันและกัน แต่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เปลี่ยนรายละเอียดในตอนนี้นำสนใจและสะท้อนอารมณ์ผู้อ่านหรือผู้ฟังมากขึ้น มีการเพิ่มรายละเอียดที่ให้ภาพการถูกชูชกโบยตีอย่างทารุณชัดเจนกว่าในอรรถกถา เช่น เสียงฝีไม้ที่กระทบหลังของพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ “ฝีไม้กระไรดังอยู่ควับเคียวเสียวแสบแทบจะบรรลัย” หรืออาการเจ็บปวดดิ้นรนหลบหนีต่อฝีไม้ที่ชูชกตามไล่ตีเพื่อขออยู่รอดพบพระมารดา “โปรดทอดพระเนตรหลังลูกน้อยๆ นี้บ้าง ถูกที่ขดที่ขวางตะเภ่างไม่คิดเลยเจ้าประคุณของลูกเอ๋ย สุดที่ลูกนี้จะกลั้นจะทนพันกำลังแล้ว แต่ค่อยๆ พระชนนีจะวิเวงมากก็หามิได้” ดังจะแสดงให้เห็นในตัวอย่างในตารางที่ ๓๒ ดังนี้

ตารางที่ ๓๒: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนชูชกตีสองกุมารต่อหน้าพระเวสสันดร

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
ภิกขเว ดูกรสงฆ์ผู้ทรงศีลสมาธิปัญญาไส พุราหมโณ อันว่าเฒ่าชราทมิขชาติ เมื่อได้รับพระราชทานสองกุมารได้แล้ว เฒ่าใจแก่ล้าก็หลุดลากกระชากสองกุมารมา เอกโต พนฺธิตุวา	ฝ่ายชูชกเข้าไปสู่ชฎีป่า เอาพินักัดเถาวัลย์ถ้อมมา ผูกพระหัตถ์เบื้องขวาแห่งพระชาติกุมารรวมกันกับพระหัตถ์เบื้องซ้ายแห่งพระกัณหาชินากุมารี ถือปลายเถาวัลย์นั้นไว้

^๑ ในภาษาบาลี นิกุช หมายถึง เครื่องประดับทองคำที่ใช้ประดับคอ ทรวงอก และแหวน และเป็นมาตราวัดน้ำหนักทองคำด้วย ๑ นิกุช เทียบได้กับ ๑๕ สุวณฺณ (Davids and Stede, 1972: 352) ทำยมเล่มมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ (๒๕๓๑: ๓๖๒-๓๖๓) ได้ให้คำอธิบาย นิกุช ไว้ว่าในปาฐุ (อาจหมายถึงคัมภีร์ขุททกปาฐุ ซึ่งเป็นคัมภีร์เล่มแรกในคัมภีร์พระไตรปิฎก ขุททกนิกาย—ผู้วิจัย) กล่าวว่า ๑ นิกุช เท่ากับ ๑๕ กหาปณะ และกล่าวว่า กหาปณะ มีค่าเท่ากับ “ตำลึง” ของไทย ถ้าถือตามนี้ ๑๐๐ นิกุช จึงน่าจะมีค่าเท่ากับ ๑,๕๐๐ ตำลึง ไม่ใช่ ๑,๐๐๐ ตำลึง

^๒ มาตราวัดน้ำหนักทองคำของไทยโบราณ เริ่มจากน้อยไปมาก คือ เมล็ดพันธุ์ฝักกาด เมล็ดงา เมล็ดข้าว เมล็ดมะเกลือ ไข เพ็ชร์ สลึง บาท ตำลึง ชั่ง ดุล ภาวรา ดูรายละเอียดใน ขุนอินทรปราชสาท (อุณ) (๒๕๕๑: ๑๙๗)

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ผูกพันพระพี่น้องสองกระแสนเข้าให้มันกับมือ ปลายเชือกข้างหนึ่งนั้นถือตามตีต้อนสองบังอร มาต่อหน้าสมเด็จพระบิดาไม่ปราณี ฝ่ายพระชาติ จึงกราบบังคมทูล ว่าข้าแต่เรศสุรมเด็จพระบิดา เจ้าข้าเอ๋ย กระไรเลยไม่ปราณี ว่าพระแม่มีทรีเป็น เพื่อนยาก เมื่อเข้าพระแม่เจ้าจะจากไปสู่ป่า ก็พาลูก ทั้งสองรามามาฝากฝัง ทรงพระกันแสงสังแสงเทวษ ครอบและหรือพระบิดุเรศมานิ่งได้ ให้เฒ่าจัญไร ตะแกมาตีดำไปต่อหน้าพระที่นั่ง ฝีมือกระไร ดังอยู่ควับควิวเสียวเสียวแทบแทบจะบรรลัย เจ้าพระคุณของลูกเอ๋ย ลูกนี่ยกมือขึ้นไหว้ตะแก ยิ่งโกรธ ลูกร้องๆ ขอโทษตะแกยิ่งตี แดกทุกที ทุกทีทุกฝีมือเลือนนี้ไหลลงหยดย้อย พระบิดา เจ้าเอ๋ยโปรดทอดพระเนตรหลังลูกน้อยๆ นี้บ้าง ลูกที่ซดที่ขวางตะแกช่างไม่คิดเลยเจ้าประคุณ ของลูกเอ๋ย สุดที่ลูกนี้จะกลั้นจะทนพันกำลังแล้ว แต่คอยๆ พระชนนีจะวิแววมาก็หาไม่ได้ (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๑๗)</p>	<p>โบายตีพาไป พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศข้อความนั้น จึงตรัสว่า แต่นั้น พราหมณ์ผู้ร้ายกาจนั้น ก็เอา ฟันกัดเถาว์วัลย์ ผูกพระกรแห่งพระกุมารกุมารี ด้วยเถาว์วัลย์อีกข้างหนึ่งไว้ แต่นั้น พราหมณ์ ถือเถาว์วัลย์ถือไม้เสียนตี นำพระกุมารกุมารีไป ต่อหน้าที่นั่งแห่งพระเวสสันดรสีวีราช พระฉวีของพระชาติพระกัณหาชีนา แดกตรงที่ที่ถูกตีแล้วๆ นั้นๆ พระโลหิตไหล พระชาติ และพระกัณหาชีนาต่างเอาพระปฤษฎางค์เข้ารับ ไม่แทนกันและกันในเมื่อถูกตี (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๒๓)</p>

จะเห็นได้ว่า ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้ภาพที่ชัดเจน และสมจริงกว่าในอรรถกถามากทั้งอากัปกริยาดีนรณของทั้งสองกุมารที่ถูกโบายตี และภาพการรูกไล่โบายตีโดยไม่คำนึงว่าฝีมือจะฟาดไปถูกส่วนใดบ้าง ต่างจากภาพในอรรถกถาที่บรรยายว่า พระกุมารทั้ง ๒ ต่างเอาหลังเข้ารับฝีมือแทนกัน นอกจากนี้ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเพิ่มคำเจรจาอ่อนวอนของพระชาติต่อพระเวสสันดรที่อ้างคำฝากฝังของพระมารดาให้พระบิดาช่วยดูแลกุมารน้อยทั้งสองแทน

นอกจากนี้มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเปลี่ยนรายละเอียดในตอนอื่นๆ อีก ได้แก่

ตอนพระเวสสันดรตรัสเรียกพระชาติให้ลูกไปต้อนรับพราหมณ์

ตอนชูชกขู่พระชาติให้กลัว

ตอนพระชาติเห็นลักษณะบุรุษโทษ ๑๘ ประการของชูชก

ตอนพระชาติจำให้กับพระกัณหา

ตอนพระเวสสันดรอธิษฐานศีลสมาทานมั่น

ตอนพระชาติและพระกัณหาหมดอ้ายแก่ชีวิต

ตอนพระเวสสันดรข่มความโศกด้วยกำลังพระญาณ

ตอนสองกุมารพระองค์อ่อนอ่อนเทพยดาช่วยทูลพระนางมัทรีให้รีบตามไปก่อนที่ชูชกจะพาฟันประตูป่า

ตอนสองกุมารพระองค์ครวญแต่จะพบพระมารดา

ค . กัณฑ์มัทรี

ผู้วิจัยสังเกตว่า ในกัณฑ์มัทรีพบการเปลี่ยนรายละเอียดปริมาณถึงกว่าวิธีการอื่นๆ ทำให้รายละเอียดของเนื้อเรื่องในกัณฑ์มัทรีนี้ซับซ้อนและน่าติดตามมากกว่าอรรถกถาเวสสันดรชาดก เช่น ตอนพระมัทรีรำพันถึงพระเวสสันดรและสองกุมาร ในอรรถกถาให้รายละเอียดแสดงคำรำพันของพระนางมัทรีที่ถูกสัตว์ร้ายทั้ง ๓ ขวางทางจนเลยเวลาอาหารเย็นว่า พระเวสสันดรคงกำลังปลอบสองกุมารที่เฝ้าคอยพระนางด้วยความหิว แต่ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไม่ให้ความสำคัญกับรายละเอียดคำรำพันของพระนางมัทรีดังเช่นในอรรถกถา เนื้อเรื่องที่ปรากฏในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กลับเน้นที่ลักษณะอาการปฏิกิริยาการคร่ำครวญรำพันของพระนางมัทรีที่ชัดเจนมากกว่า ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางที่ ๓๓ ดังนี้

ตารางที่ ๓๓: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระมัทรีรำพันถึงพระเวสสันดรและสองกุมาร

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
พอพระจวบจนพญาพามิฤคธาฯ สะดุ้งพระทัยไหวหวาดระหิวดิ่วฉวนแฉะเข้าข้าง ทาง พระทรงนางก็สิ้นระริ่วริกเต็มดังตีปลา ทองพระกันแสงโศกาให้พิไรว่า ว่ากรรมเอ๋ยกรรม กรรมของมัทรี โอเวลาปานฉะนี้ พระลูกน้อยจะ คอยหา อนึ่งมรคาก็ช่องแคบระหว่างคีรี เป็นตรอก น้อยรอยวิถีที่เฉพาะจร ทั้งสามสัตว์ก็มาเนื่อง	อาศรมก็ยังอยู่ไกล เราจักนำมูล ผลาผลไต่ไปแต่ที่นี่ เพื่อพระราชสวามีและลูก ทั้งสอง พระราชสวามีและลูกทั้งสองพึงเสวย มูลผลาผลอันเป็นของเสวยนั้น พระบรม กษัตริย์ผู้ภัสดาเสด็จอยู่ที่บรรณศาลาแต่ พระองค์เดียวแท้ๆ ทรงเห็นว่าเรายังไม่กลับ ก็จะทรงปลอบโยนพระโอรสพระธิดาผู้หิว

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>นอนสกดหน้า ครั้นจะลี้ลาหลีกถัดเตไปทาง <u>ใดก็เหลือเดิน ทั้งสองข้างเป็นโขดหินขอบคัน</u> <u>ขึ้นกันไว้ นี่เจ โฉมพเก สุริเย ทั้งเวลาก็เย็นลงไรๆ</u> <u>จะค่ำแล้วยังไม่เห็นหน้าพระลูกแก้วของแม่เลย</u> <u>อกเอ๋ยจะทำไฉนดี จึงจะได้วิถีทางที่จะครได</u> (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๓๔)</p>	<p>ลูกทั้งสองของเราเป็นกำพร้าด้วยความเสียใจ เคยเสวยนมเคยเสวยน้ำในเวลาที่คนสามัญ เรียกให้อาหารเวลาเย็น ลูกทั้งสองของเราเป็น กำพร้าด้วยความเสียใจ เคยถูกยื่นรับเรา (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๔๑)</p>

แม้เนื้อเรื่องตอนนี้ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะไม่ปรากฏรายละเอียดคำรำพันของพระนางมัทรีที่ตรัสห่วงใยถึงสองกุมารที่เฝ้าคอยพระนางอยู่ด้วยความหิวอย่างในอรรถกถา แต่จากการพรรณนาออกไปก็มีการคร่ำครวญรำไห้อย่างน่าเวทนาของพระนางมัทรีที่แสดงให้เห็นอย่างเด่นชัด ก็แสดงให้เห็นถึงความทุกข์โศกในพระหทัยของพระนางมัทรีที่พระวงและห่วงกังวลถึงแต่สองกุมารได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้พระนางมัทรีในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ยกเรื่องกรรมเข้ามาอธิบายเหตุผลที่พระนางมัทรีต้องประสบกับความทุกข์ ยังแสดงให้เห็นถึงความอ่อนไหวท้อแท้ในพระหทัย และความรู้สึกอับจนหนทางที่จะขจัดทุกข์ด้วยลำพังพระนางเอง จึงรีบหาทางกลับไปหาสองกุมารซึ่งเป็นต้นเหตุของทุกข์ซึ่งพระนางติดอยู่ในบ่วงแห่งความรักความผูกพัน และกลับไปหาพระเวสสันดรซึ่งเป็นพระสวามีที่พึ่งพายามทุกข์ยาก

ตัวอย่างการเปลี่ยนรายละเอียดที่สำคัญอีกตอนหนึ่งในกัณฑ์มัทรี ได้แก่ ตอนพระนางมัทรีพรรณานาหนทางกลับพระอาศรม ผู้ทำวิทยานิพนธ์สังเกตุว่า หนทางตรงไปสู่พระอาศรมที่พระนางมัทรีพรรณานาในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นั้นมีรายละเอียดแตกต่างกับที่พระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในอรรถกถาเวสสันดรชาดก กล่าวคือ ในอรรถกถาบรรยายลักษณะทางกายภาพของหนทางที่มุ่งสู่พระอาศรมไว้ว่า เส้นทางนี้สามารถเดินได้คนเดียว เนื่องจากสองข้างทางเป็นสระและบึง แต่ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เปลี่ยนลักษณะทางกายภาพของเส้นทางที่เป็นช่องแคบระหว่างเขา ทำให้เดินได้เพียงคนเดียว ดังจะแสดงให้เห็นในตารางเปรียบเทียบดังนี้

ตารางที่ ๓๔: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา
เวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีพรรณนาหนทางกลับพระอาศรม

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
อนึ่งมรรคาที่ช่องแคบระหว่างคีรี เป็น ตรอกน้อยรอยวิถีที่เฉพาะจร (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๓๔)	ทางเดินไปมีเฉพาะทางเดียว เป็นทาง เดินได้คนเดียว เพราะมีสระและที่ลุ่มลึกอยู่ข้างๆ (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๔๐)

การเปลี่ยนลักษณะหนทางที่จะเสด็จสู่อาศรมของพระนางมัทรีให้เป็นช่องแคบ
ระหว่างเขาในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นั้นมิได้มีกล่าวไว้เพียงครั้งเดียว
แต่มีการอ้างไว้แล้วตั้งแต่ครั้งที่เทพเจ้าทั้ง ๓ แปลงพระองค์เป็นสัตว์ร้ายไปนอนขวางทางพระนางมัทรี
ดังปรากฏในข้อความต่อไปนี้

ตโย เทวปุตตา ส่วนเทพยเจ้าทั้งสามก็อำลาสลาสผาดแผลง จำแลง
เป็นพญาไกรสรราชผาดแผดเสียงสนั่น ดังสายอสนีลั่นตลอดป่า องค์หนึ่งเป็น
พยัคฆพญาเสือโคร่งคำรนร้อง องค์หนึ่งเป็นเสือเหลืองเนื่องคระนองย่องหยัด
สะบัดบาท ต่างองค์ก็กระทำสีหนาทหน้าพิลึกแฉงขน ก็พากันจรดลไปนอน
คอยที่ช่องแคบขวางมรรคา ที่พระนางเธอเสด็จมา สูพระบรรณศาลา นั้นแล
(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๓๒-๒๓๓)

จากตัวอย่างข้างต้น แสดงให้เห็นว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จงใจพรรณนาเปลี่ยน
ลักษณะหนทางที่พระนางมัทรีจะเสด็จผ่าน จาก “สระและบึงสองข้างทาง” ให้เป็น “ช่องแคบ
ระหว่างเขา” การเปลี่ยนแปลงรายละเอียดปลีกย่อยนี้มีผลต่อมหาชาติกลอนเทศน์สำนวน
เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ๒ ประการ

ประการแรก ฉากของเรื่องเปลี่ยนไป

ฉากในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นป่าลึกและหุบเขา ไม่มี
บึงน้ำมากมายอย่างในอรรถกถา เว้นแต่สระโบกขรณีข้างพระอาศรมของพระเวสสันดร

ประการที่สอง ฉากที่เปลี่ยนไปมีผลต่ออารมณ์ของตัวละครมากกว่า

โดยธรรมชาติ สัตว์เล็กสัตว์ใหญ่ในป่ามักชุมนุมกันบริเวณแหล่งน้ำ หากพระนางมัทรี
จะพบสัตว์ร้ายทั้งสามตามทางใกล้แหล่งน้ำตามฉากในอรรถกถา ย่อมไม่เป็นเรื่องอัศจรรย์นัก

แต่ฉากที่เปลี่ยนไปในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) คือ หนทางกลับจากป่าสู่อาศรมเป็นทางแคบระหว่างหุบเขา ซึ่งพระนางมัทรีอาศัยสัญจรเป็นประจำโดยไม่เคยพบกับสัตว์ร้าย กลับเกิดอาเพศมีพญาสัตว์ทั้ง ๓ คือ สิงห์ เสือโคร่ง และเสือเหลือง ในบริเวณที่ไม่ใช่ที่ชุมนุมของสัตว์ได้สร้างความอัศจรรย์ใจอย่างที่สุดแก่พระนางมัทรี ประกอบอารมณ์ของพระนางที่หวั่นไหวทั้งกับฝันร้ายในคืนที่ล่วงมา และอาเพศมากมายที่ประสบในป่า ย่อมทำให้พระนางหวาดหวั่นพระทัยเป็นอย่างมากว่าจะเกิดเหตุร้ายแรงขึ้น ซึ่งไม่ใช่เหตุร้ายที่พระนางหวั่นว่าจะเกิดกับตน แต่เป็นเหตุร้ายที่พระนางกังวลเป็นอย่างที่สุดว่าจะเกิดกับกุมารทั้ง ๒ พระองค์ที่พระนางผูกจิตเสนาหาอย่างที่สุด จึงเกิดเป็นอารมณ์ความทุกข์ ความวิตก ความประหวั่นพรั่นใจจนวายอยู่ในพระทัยของพระนาง ความพิถีพิถันในการเปลี่ยนแปลงฉากที่สมจริงเช่นนี้ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีส่วนสำคัญที่ช่วยสะท้อนและเผยให้เห็นความทุกข์โศกของพระนางมัทรีที่เฝ้าผูกพันเสนาหาในพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ทุกขณะจิตได้อย่างชัดเจนและสะท้อนอารมณ์ผู้อ่านหรือผู้ฟังอย่างที่สุด

เนื้อเรื่องตอนพระนางมัทรีอ่อนนวลขอทางกับพญาสัตว์ทั้ง ๓ เป็นตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงรายละเอียดของเรื่องที่น่าสนใจอีกตอนหนึ่งในกัณฑ์มัทรี เนื่องจากในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนนี้มีกรปรับเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่องให้ต่างไปจากในอรรถกถาหลายประการ กล่าวคือ นอกจากจะเน้นย้ำรายละเอียดที่แตกต่างกันโดยการตัดหรือเพิ่มรายละเอียดบางประการในเนื้อเรื่องแล้ว มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังปรากฏการสลับลำดับรายละเอียดของเรื่องที่ต่างไปจากความเดิมในอรรถกถาด้วย ตามเนื้อเรื่องในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก่อนที่พระนางมัทรีจะกล่าวอ่อนนวลขอหนทางต่อพญาสัตว์ทั้ง ๓ พระนางมัทรีได้น้อมไหวพญาสัตว์ทั้ง ๓ ด้วยความเคารพ และกล่าวแนะนำตนเองต่อพญาสัตว์ทั้ง ๓ อย่างนอบน้อมว่า พระนางคือราชธิดาแห่งมัทราชและเป็นผู้เดียวที่เฝ้าติดตามพระเวสสันดรพระสวามีมาด้วยความกตเวทียเมื่อเปรียบเทียบเนื้อเรื่องตอนนี้กับในอรรถกถาแล้ว จะพบว่า การแนะนำตัวของพระนางมัทรีต่อพญาสัตว์ทั้ง ๓ ในอรรถกถาแม้ว่า พระนางมัทรีจะกล่าวอ้างความเป็นพี่น้องโดยธรรมกับพญาสัตว์ทั้ง ๓ อันสืบเนื่องมาจากความเป็นราชบุตรของพระนางเหมือนกัน แต่ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็สามารถสะท้อนให้เห็นความอ่อนน้อมในพระจริยวัตรของพระนางมัทรีที่กระทำต่อพญาสัตว์ทั้ง ๓ ได้ชัดเจนและสะท้อนอารมณ์ผู้อ่านหรือผู้ฟังได้มากกว่าในอรรถกถา ดังจะแสดงให้เห็นในตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้

ตารางที่ ๓๕: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถา
เวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีอ่อนวอนขอทางกับพญาสัตว์ทั้ง ๓

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>ข้าแต่พญาพาฬมฤคธาอันเรื่องเดช ท่านก็เป็นพญาสัตว์ในหิมเวศนาสนธ์ จงผิน พัศตร์ปริมนทลทั้งสามรา มารับวันทนนาน้อมไป ด้วยทศนัชเบญจางค์ เม เมาะ มยา แห่งน้อง นางนามชื่อว่ามัทรีราชบุตตี น้องก็เป็นกัลยาณี หน่อกษัตริย์มัทรีราชสุริยวงศ์ อนึ่งน้องเป็นเอก องค์อัคคปริจาริกากร แห่งพระเวสสันดรราชฤาษี อันจำจากพระบุรีมาอยู่ไพร่ น้องนี้ก็ตั้งใจสุจริต ติดตามมาด้วยกตเวที อนึ่งพระสุริยศรีก็ยก สนธยาสายัณห์แล้ว เป็นเวลาพระลูกแก้วจะ อยากนมกำหนดเสวย พระพี่เจ้าของน้องเอ๋ย ทั้งสามรา ขอเชิญกลับไปยังรัตนคูหาห้องแก้ว แล้วจะได้เซยชมซึ่งลูกรักและเมียขวัญ อนึ่งน้องนี้ จะแบ่งปันผลไม้ให้สักกิ่ง ครึ่งหนึ่งนั้นน้องจะขอ ไปฝากพระหลานน้อยๆ ทั้งสองรา มคค์ เม เทถยา จิตา พระพี่เจ้าทั้งสามของน้องเอ๋ย จงมีจิตคิด กรุณาสังเวชบ้าง ขอเชิญลวงครรโลให้หนทาง พนาวันอันสัตถุจร แก่น้องที่วังวอนอยู่นี้เถิด (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๓๔-๒๓๕)</p>	<p>ข้าขอนอบน้อมพระยาพาลมฤคผู้มี กำลังมากในป่า ท่านทั้งหลายจงเป็นพี่ของ ข้าโดยธรรม จงให้มรรคาแก่ข้าผู้ขอเถิด ข้าเป็น มเหสีของพระเวสสันดรราชบุตรผู้มีสิริ ผู้ถูก เนรเทศจากแคว้น ข้าผู้นอว้ตรไม่ล่วงเกิน พระราชสวามี คุณนางสีดาผู้นอว้ตรไม่ล่วงเกิน พระรามราชสวามี ฉะนั้น ขอท่านทั้งหลายจงให้ ทางแก่ข้า แล้วไปพบลูกทั้งสอง เพราะถึงเวลา เรียกกินอาหารเย็นแล้ว ส่วนข้าก็ได้ไปพบ ชาติและกัณหาชินาบุตรบุตรทั้งสองของข้า รากไม้ผลไม้มีมากและภักษานี้ก็มีไม่น้อย ข้าให้กิ่งหนึ่งแต่มูลผลเหล่านั้น แก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงให้บรรดาแก่ข้าผู้ขอเถิด พระมารดา ของพวกข้าเป็นพระราชบุตร และพระบิดาของ พวกข้าก็เป็นพระราชบุตรท่านทั้งหลายจงเป็น ภาดาของข้าโดยธรรม จงให้มรรคาแก่ข้าผู้ ขอเถิด^๑ (อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๔๐-๗๔๒)</p>

ความมุงดงามและความนอบน้อมในพระจริยวัตรของพระนางมัทรีในมหาชาติกลอนเทศน์
สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มิได้เพียงแสดงออกให้เห็นอย่างป็นรูปธรรมโดยการน้อมไหว้
ต่อพญาสัตว์ทั้ง ๓ แต่ยั้งรวมถึงถ้อยคำอันไพเราะอ่อนหวานของพระนางมัทรีที่กล่าวอ่อนวอนขอ
หนทางต่อพญาสัตว์ทั้ง ๓ อย่างน่าสงสาร สังเกตว่าพระนางมัทรีในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวน
เจ้าพระยาพระคลัง (หน) มิได้ตรัสอ้างพระองค์เป็นพี่น้องกับพญาสัตว์ทั้ง ๓ ตามที่ปรากฏใน

^๑ ข้อความในย่อหน้านี้มีปรากฏตั้งแต่ในเวสสันดรชาดกในพระไตรปิฎก

อรรถกถาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ชั้นพี่น้องดังกล่าวนี้ยังถูกอ้างและถ่ายทอดต่อไปยังพระกุมารทั้งสองด้วย จะเห็นได้จากคำกล่าวอ้างสองกุมารว่าเป็น “พระหลานน้อยๆ” ของพญาสัตว์ทั้ง ๓ นอกจากนี้เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบถ้อยคำอ้อนวอนขอหนทางของพระนางมัทรีต่อพญาสัตว์ทั้ง ๓ แล้ว ผู้วิจัยพบว่า แม้เนื้อความโดยรวมของมหานิทชาตกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พระนางมัทรีจะอ้างความเป็นพี่น้องกับพญาสัตว์ทั้ง ๓ เพื่อขอหนทางกลับไปหาสองกุมารไว้เช่นเดียวกับในอรรถกถา แต่การสลบลำดับรายละเอียดของเหตุการณ์ที่ต่างกันออกไปในมหานิทชาตกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็ทำให้เนื้อเรื่องต่อนี้ น่าสนใจและสร้างความซับซ้อนให้กับเนื้อเรื่องในกัณฑ์มัทรีมากขึ้น ดังจะแสดงลำดับของรายละเอียดที่เปลี่ยนแปลงไปในมหานิทชาตกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้เห็นต่อไปนี้

ตารางที่ ๓๖: เปรียบเทียบการเรียงลำดับของรายละเอียดในมหานิทชาตกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีอ้อนวอนขอหนทางกับพญาสัตว์ทั้ง ๓

มหานิทชาตเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
๑. ขอนอบน้อมต่อพญาสัตว์ทั้ง ๓	๑. ขอให้พญาสัตว์ทั้ง ๓ หันหน้ามารับไหว้ของพระนางมัทรีผู้เป็นน้อง
๒. พญาสัตว์ทั้ง ๓ จึงเป็นพี่โดยธรรมของพระนางมัทรี เนื่องจากพระนางเป็นนมเหสีของพระเวสสันดร ผู้ถูกเนรเทศออกจากแคว้น	๒. พระนางเป็นผู้เดียวในบรรดานางสนมที่เฝ้าติดตามพระเวสสันดรจากบุรีมาสู่ป่าด้วยความกตเวทิต
๓. พระนางมัทรีเป็นผู้ไม่ล่วงเกินพระราชสวามี ดุจนางสีดาไม่ล่วงเกินพระราม	(๓. ไม่มี)
๔. พระนางมัทรีขอหนทางแก่พญาสัตว์ทั้ง ๓ เพื่อรีบไปพบสองกุมาร	๔. พระอาทิตย์พลบค่ำเป็นเวลาที่สองกุมารเสวยนม พระนางมัทรีขอหนทางกลับไปหาสองกุมาร
๕. พระนางมัทรีติดสินบนพญาสัตว์ทั้ง ๓ ด้วยผลไม้กิ่งหนึ่งที่มี	๕. พระนางมัทรีติดสินบนพญาสัตว์ทั้ง ๓ ด้วยผลไม้กิ่งหนึ่งที่มี
๖. <u>พระนางมัทรีอ้างย่ำว่าพระราชบิดาและพระราชมารดาแห่งพระนางเป็นพระราชบุตร</u>	

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
และพระราชบุตรี ญาณัสต์ว์ทั้ง ๓ จึงเป็นที่ โดยธรรมของพระนาง (๗. ไม่มี)	๗. ขอให้ญาณัสต์ว์ทั้ง ๓ โปรดสงสารให้ หนทางแก่พระนาง

เนื้อเรื่องตอนพระเวสสันดรตรัสต่อว่าพระนางมัทรีเพื่อให้ละความโศกเศร้าเป็นการเปลี่ยนรายละเอียดที่เด่นมากอีกตอนหนึ่ง มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถพรรณนาแสดงความโกรธของพระเวสสันดรเพื่อยุให้พระนางมัทรีโกรธจนลืมความกังวลในพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์แทนได้ดีและชัดเจนกว่าในอรรถกถาชาดก ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นในตารางที่ ๓๗ ดังนี้

ตารางที่ ๓๗: เปรียบเทียบมหาชาติกถอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดก ตอนพระเวสสันดรตรัสต่อว่าพระนางมัทรีเพื่อให้ละความโศกเศร้า

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>อด มหาสตุโต สมเด็จพระราชสมภาร เมื่อได้สดับสารพระมัทรีเธอแสนวิโยคโศกศัลย์ สุดกำลัง ถึงมั่นจะมีตรัสแก่นางมิ่งจะมีเป็นการ จำจะเอาโหวการกรหึ่งเข้ามาหักโศกให้เสื่อมลง จึงเอื้อนโองการตรัสประภาษว่า นนุ มหุทิ ดูกร นางนาฏพระน้องรัก ภาทุเท เจ้าผู้มีพิภตรอันผุด ผ่องเสมือนหนึ่งเอาน้ำทองทับประเทืองผิว รวากะ ว่าจะลอยลิวเลื่อนลงจากฟ้า ใครได้เห็นเป็นขวัญ ตาเต็ม หลงละลายทุกข์ปลุกเปลื้องอารมณ์ชาย ให้เขยขึ้น จะนั่งนอนเดินยืนก็ต้องอย่าง วราโรหา พร้อมด้วยเบญจางคจิริรูปจำเริญโฉมประโลม โลกล่อแหลมวิไลลักษณ ราชนุตติ ประกอบไป ด้วยเชื้อศักดิ์สมมุติวงศ์พงศกษัตรา เอกก็เมื่อ เข้าเจ้าจะเข้าป่านาสงสารปานประหนึ่งว่าจะไป มิได้ ทำร้องให้ฝากลูกมีฐแล้ว ครั้นคลาดแคล้ว</p>	<p>ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ทรงดำริว่า เราจักให้พระนางมัทรีละความโศกเพราะบุตร เสียด้วยถ้อยคำหยาบ จึงตรัสคาถานี้ว่า แน่มัทรี เธอเป็นราชบุตร มีรูปร่าง มียศ ไป เสาะหาผลไม้แต่เช้า ไฉนหนอจึงกลับมาจากเย็น บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า กิมิทำ สายนา คตา ความว่า พระเวสสันดรบรมโพธิสัตว์ตรัส ดูความและลงว่า แน่มัทรี เธอมีรูปร่างน่า เลื่อมใสและในหิมวันตประเทศก็มีพรานป่า ดาบสและวิทายาธเป็นต้นท่องเที่ยวอยู่เป็นอัน มาก ใครจะรู้เรื่องอะไร ที่เธอทำแล้ว เธอไปป่า แต่เช้า กลับมาจากเย็น นี้อย่างไร ธรรมดาหญิงที่ ละเด็กเล็กๆ ไปป่า จะเป็นหญิงมีสามีหรือไม่ก็ ตามยอมไม่เป็นอย่างนี้ ความคิดแม้เพียงนี้ว่า ลูกน้อยของเราจะเป็นอย่างไร หรือสามีของเรา</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>เคลื่อนคล้อยเข้าสู่ดง ปานประหนึ่งว่าจะหลงลม ลูกสละผิว ต่อมีดมัวจึงกลับมา ทำเป็นบิบน้ำตาดี ออกว่าลูกหาย ใครจะไม่รู้แบายคายความคิดหญิง ถ้าแม่นเจ้าอาลัยอยู่ด้วยลูกจริงๆ เหมือนวาก็จะรีบกลับเข้ามาแต่วินไม่ทันรอน เอนี้เจ้าเที่ยวพนจรนอนตามสนุกใจ ชมนกชมไม้ในไพร วันสารพันที่จะมี ทั้งฤๅษีสิทธิวิทยากรคนธรรพ์ เทพารักษ์ผู้มีพัคตร์อันเจริญ เห็นแล้วก็น่า เพลิดเพลินไม่เมินได้ หรือเจ้าปะผลไม้ประหลาด รสสดสุกทราวมเสวยไม่เคยกิน เจ้าช่วยชิมชอบ ลิ่นก็หลงจนอยู่จึ่งช้า อุปมาเสมือนหนึ่งภุมริน บินระวอน เทียวชับซาบเอาเกสรสุคนธมาเลศ พบดอกไม้อันวิเศษต้องประสงค์หลงเคล้าคลึง รสจันลีมรั้ง เข้าเถื่อนเจ้าลีมพรำได้หน้าแล้วลีม หลังไม่แลเหลียวเที่ยวทอดประทับมากกลางทาง อันว่าพระยานางสีเป็นหน่อกษัตริย์จะไปไหนก็ เคยมีแต่กอดกัน พานจะเกรงแสงพระสุริยันไม่ คลาเคลื่อน เจ้ารักเดินด้วยแสงเดือนชมดาวพลาง ได้นำค้ำกลางคืนขึ้นอารมณ์สมคะเน พอมาถึง ก็ทำเสขึ้นเสียงเลียงเลี้ยวพาดลว่าลูกหาย เอนี้ เจ้ามิหมายว่าใครๆ ไม่รู้ทันกระนั้นกระมัง หรือ เจ้าเห็นว่านี่เป็นชื้ออดจิตคิดอนิจจัง ทั้งพยศอด อารมณ์เสีย เจ้าเป็นแต่เพียงเมียควรหรือมา หมิ่นได้ ถ้าแม่นพี่อยู่ในกรุงไกรเหมือนแต่เก่าก่อน หากว่าเจ้าทำเช่นนี้ กายของมัทรีก็จะขาดสะบั้น ลงทันตาด้วยพระกรเบื่องขวาของอาตมานี้แล้วแล (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี : ๒๔๒-๒๔๓)</p>	<p>จักคิดอย่างไร ดังนี้มิได้มีแก่เธอ เธอไปแต่เข้า กลับมาด้วยแสงจันทร์นี้เป็นโทษแห่งความยากเข็ญ ของฉัน</p> <p>(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๔๘-๗๔๙)</p>

จากตัวอย่างในตารางข้างต้นจะเห็นว่า รายละเอียดถ้อยคำในอรรถกถาที่พระเวสสันดรหยิบยกมาต่อว่าพระนางมัทรีให้ละความโศกนั้น แม้จะแสดงความดูหมิ่นในความซื่อสัตย์ภักดีของพระนางมัทรี แต่ก็แสดงออกได้ไม่ชัดเจนเท่ากับในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ถ้อยคำที่ต่อว่าในอรรถกถายังเป็นเพียงลักษณะการแสดงความคิดเห็นแบบเคลือบแคลงสงสัยในพฤติกรรมของพระนางมัทรีที่เสด็จเข้าไปนานเกินกว่าปกติ แต่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีการเปลี่ยนรายละเอียดและนำเสนอใหม่ได้ลึกซึ้งและกระทบใจผู้อ่านได้มากกว่าในอรรถกถา เห็นได้จากการให้รายละเอียดที่ละเอียดลออกว่า มีการแสดงความเปรียบเทียบที่ชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากกว่า ได้แก่ การพรรณนาคุณสมบัติที่ดั่งงามของพระนางมัทรีอย่างเด่นชัดก่อน แล้วจึงโยงให้เห็นพฤติกรรมที่ขัดแย้งกับคุณสมบัติที่ดีเพื่อเปรียบเทียบและลบล้างกัน คือกล่าวว่ พระนางมัทรีเป็นชาติตินารีที่เพียบพร้อมพร้อมด้วยรูปสมบัติทรัพย์สมบัติ “เจ้าผู้มีพักตร์อันผุดผ่องเสมือนหนึ่งเอน้ำทองทับประเทืองผิว ราวกะว่าจะลอยลิวเลื่อนลงจากฟ้า ใครได้เห็นเป็นขวัญตาเต็ม หลงละลายทุกข์ปลุกเปลื้องอารมณ์ชายให้เซยสิ้น จะนั่งนอนเดินยืนก็ ต้องอย่าง...” และ “ราชบุตุตีประกอบไปด้วยเชื้อศักดิ์สมมุติวงศ์พงศ์ษัตรา” แต่พฤติกรรมทำให้ขาดคุณสมบัติ “เออนี้เจ้าเที่ยวพเนจรนอนตามสนุกใจ ชมนกชมไม้ในไพรวันสารพันที่จะมี ทั้งฤๅษีสิทธิวิทย์ยารคนธรรพ์เทพารักษ์ผู้มีพักตร์อันเจริญ เห็นแล้วก็น่าเพลิดเพลินไม่เมินได้” ทำให้ข้อกล่าวหาของพระเวสสันดรต่อพระนางมัทรีเป็นข้อกล่าวหาที่ฉกาจฉกรรจ์ และได้ผลอย่างเต็มที่ตามเจตนาของพระเวสสันดร คือ พระนางคลายความทุกข์ความวิโยคที่พลัดพรากจากพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ บังเกิดอารมณ์ผิตหวังน้อยใจขึ้นมาแทน

เนื้อเรื่องที่นำเสนออีกตอนหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เปลี่ยนรายละเอียด ได้แก่ ตอนพระนางมัทรีกล่าวยืนยันความภักดีของตน สังเกตว่า เนื้อหาคำพรั่ำรำพันเชิงตัดพ้อของพระนางมัทรีในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนนี้ นอกจากจะพรรณนาให้เห็นถึงความรักความภักดีของพระนางมัทรีที่ลึกซึ้งและชัดเจนกว่าในอรรถกถาเวสสันดรชาดก เนื้อความที่ปรับเปลี่ยนใหม่ยังแสดงให้เห็นอารมณ์ความทุกข์โศกน้อยพระทัยอย่างที่สุดของพระมัทรีที่สูทนลำบากเอาความกตัญญูทเวที่เป็นที่ตั้ง ยอมละทิ้งความสุขสบาย ฝ่าฝืนติดตามร่วมทุกข์และสุขเคียงข้างพระเวสสันดรตลอดมา ดังตัวอย่างที่ยกมาเปรียบเทียบให้เห็นในตารางที่ ๓๔ ดังนี้

ตารางที่ ๓๘: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกา
เวสสันดรชาดก ตอนพระนางมัทรีกล่าวยืนยันความภักดีของตน

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกาเวสสันดรชาดก
<p>พระคุณเอยจะคิดдумังเป็นไรเล่า ว่ามัทรี นี้เป็นข้าเก่าแต่ก่อนมาตั้งเงาตามพระบาทก็ เหมือนกัน นอกหน้านั้นที่แน่นอนคือนางไฉนอัน สนิทชิดใช้แต่ก่อนกาล ยังจะติดตามพระราช สมภารมาบ้างละหรือ ได้แต่มัทรีที่แสนดีคือผู้ เดียวดอก ไม่รู้จักปลิ้นปลอกพลิกไพล่เอาตัวหนี มัทรีสัตยาสวามีภักดีรักผัวเพียงบิดาก็ว่าได้ ถึงจะยากเย็นเข็ญใจก็ตามกรรมวนมูลผลหารिया อุตสาหะตระตราภคระตราเตร็ดเตร่หาผลา ผลไม้ ถึงที่ไหนจะรักเรียวก็ชอกซอนอุตสาห์ เที่ยวไม่ถอยหลัง จนเนื้อหนังข่วนขาดเป็นริ้วรอย โลหิตไหลย้อยทุกหย่อมหนาม อารามจะใคร่ได้ ผลาผลไม้ม่าปฏิบัติลูกบำรุงผัว ถึงกระไรจะคุ้ม ตัวก็ทั้งยากน่าหลากใจ ออกของใครจะอาภัพยับ พิกลเหมือนอกของมัทรีไม่มีเนตร นำที่จะสงสาร สังเวชโปรดปรานี่ว่ามัทรีนี้เป็นเพื่อนยากอยู่ จริงๆ ช่างค้อนตึงปริภาษณาได้ลงคอไม่คิดเลย พระคุณเอยถึงพระองค์จะสงสัยก็น้ำใจของมัทรี นี้กดเวที เป็นไม้เท้าก้าวเข้าสู่ที่ทางทดแทน ราม สีดาวนุพพตา อุปมาเหมือนสีดาอันภักดีต่อสามี รามบัณฑิต ปานประหนึ่งว่าศิษย์กับอาจารย์ พระคุณเอยเกล้ากระหม่อมฉานทำผิดแต่เพียงนี้ เพราะว่าลวงราตรีจึงมีโทษ ขอพระองค์จงทรง พระกรุณาโปรด ซึ่งโทษานุโทษกระหม่อมฉันมัทรี แต่ครั้งเดียววันเกิด</p> <p>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ภัณฑมัทรี: ๒๔๔-๒๔๕)</p>	<p>หม่อมฉันผู้เป็นหญิงนี้พรหมจารีนี้ บำรุง พระสวามีและลูกทั้งสองตลอดวันคืนดูจมาณพ บำรุงอาจารย์ หม่อมฉันนุ่งห่มหนังเสือเหลือง นำมูลผลในป่ามาประพุดที่อยู่ตลอดวันคืน เพราะใคร่ต่อพระองค์และบุตรธิดา หม่อมฉัน ฝนขมิ้นสีเหมือนทองนี้เพื่อทาลูกทั้งสอง และนำ ผลมะตูมสุกเหลืองนี้เพื่อถวายให้ทรงเล่น และนำผลไม้ทั้งหลายมาด้วยหวังว่า ผลไม้เหล่านี้ จะเป็นเครื่องเล่นของพระโอรสธิดาแห่งพระองค์ ข้าแต่บรมกษัตริย์ขอพระองค์พร้อมด้วยพระโอรส และพระธิดา จงเสวยสายบัว เหง้าบัว กระจับ ประกอบด้วยรสหวานน้อยๆ นี้ พระองค์จง ประทานดอกกุณฑลแก่แม่กัณหา พระองค์จะได้ ทอดพระเนตรพระกุมาร ผู้ประดับระเบียบดอกไม้ พ็อนรำอยู่ โปรดตรัสเรียกสองพระราชบุตรมาเกิด แม่กัณหาชินาจะได้มานี้ ข้าแต่พระองค์ผู้จอมทัพ ขอพระองค์จงพิจารณาคุณแม่กัณหาชินาผู้มีเสียง ดังไพเราะขณะเข้าไปสู่อาศรม เราทั้งสองถูก เนรเทศจากแว่นแคว้น เป็นผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กัน ก็พระองค์ได้ทรงเห็นพระราชบุตรทั้งสอง คือพ่อ ชาติและแม่กัณหาชินาบ้างหรือไม่ ขอรอว่า หม่อมฉันได้บริภาษสมณพราหมณ์ผู้มีพรหมจรรย์ เป็นที่ไปเบื้องหน้าผู้มีศีล ผู้พหูสูตในโลกไว้ กระมัง วันนี้จึงไม่พบลูกทั้งสอง คือพ่อชาติและ แม่กัณหาชินา</p> <p>(อรรถกาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๕๐-๗๕๑)</p>

จากตารางเปรียบเทียบข้างต้น จะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ปรับเปลี่ยนรายละเอียดในเรื่องเรื่องนี้ให้ต่างไปจากในอรรถกถาหลายประการ ได้แก่ การตัดรายละเอียดกิจวัตรทั้งปวงของพระนางมัทรีและคำสงสัยในอกุศลกรรมที่พระนางอาจได้เคยกระทำไว้ต่อสมณพราหมณ์ออก และใช้การพรรณนาเพิ่มเติมรายละเอียดเน้นย้ำความทุกข์ยากที่พระนางมัทรีได้รับภายหลังจากที่ได้เฝ้าติดตามร่วมทุกข์ร่วมสุขเคียงข้างพระเวสสันดรให้เห็นอย่างเป็นรูปธรรมแทน

นอกจากนี้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังใช้การสลับลำดับรายละเอียดของเหตุการณ์ในเรื่องโดยยกความเปรียบ “ราม สีดาวนุพุตตา อุปมาเหมือนชื่อดาอันภักดีต่อสามีรามบัณฑิต”^๑ ซึ่งเคยกล่าวไว้ในอรรถกถาเวสสันดรชาดกตั้งแต่ตอนพระนางมัทรีอ่อนนวยขงทางกับพญาสัตว์ทั้ง ๓ มาวางเสริมเพื่อกล่าวยืนยันย้ำความซื่อสัตย์จงรักภักดีที่พระนางมัทรีมีต่อพระเวสสันดรพระสวามี ในตอนนี้ ส่วนเนื้อความเดิมในอรรถกถาชาดกตอนพระนางมัทรีอ่อนนวยขงทางกับพญาสัตว์ทั้ง ๓ ปรากฏรายละเอียดดังนี้

ข้าขอนอบน้อมพระยาพาลมฤคผู้มีกำลังมากในป่า ท่านทั้งหลายจงเป็นที่ของข้าโดยธรรม จงให้มรรคาแก่ข้าผู้ขอเถิด ข้าเป็นมเหสีของพระเวสสันดรราชบุตรผู้มีสิริ ผู้ถูกเนรเทศจากแคว้น ข้าผู้นุวัตรไม่ล่วงเกินพระราชาสวามี คุณางสิดาผู้นุวัตรไม่ล่วงเกินพระรามราชาสวามี ฉะนั้น ขอท่านทั้งหลายจงให้ทางแก่ข้า...

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๔๐-๗๔๑)

จากตัวอย่างที่ยกมาเปรียบเทียบให้เห็นข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่า แม้เนื้อเรื่องในอรรถกถาตอนพระนางมัทรีอ่อนนวยขงทางกับพญาสัตว์ทั้ง ๓ และเนื้อเรื่องในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนพระนางมัทรีกล่าวยืนยันความภักดีของตนทั้ง ๒ ตอนนี้จะเปรียบเทียบให้เห็นความซื่อสัตย์จงรักภักดีที่พระนางมัทรีมีต่อพระเวสสันดรพระสวามีไว้เช่นกัน แต่เมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกวางความเปรียบนี้ให้พระนางมัทรีเป็นผู้กล่าวต่อพระเวสสันดรพระสวามีเพื่อยืนยันความรักความภักดีของพระนางที่มีต่อพระเวสสันดร ย่อมให้ความรู้สึกที่ลึกซึ้งและกินใจผู้อ่านหรือผู้ฟังมากกว่าเนื้อความเดิมในอรรถกถาที่พระนางมัทรีเป็นผู้กล่าวความเปรียบนี้กับพญาสัตว์ทั้ง ๓ ซึ่งนอนขวางทางพระนางอยู่กลางป่า ตอนนี้นางมัทรีได้ยกทศรถชาดกขึ้นมาอ้างว่านางซื่อสัตย์ต่อพระเวสสันดรเฉกเช่นเดียวกับที่นางสิดาซื่อสัตย์และภักดีต่อพระรามบัณฑิต ความเปรียบนี้เป็นความเปรียบสำคัญที่พระนางมัทรีใช้ปล้ำล้างข้อกล่าวหาอันฉกาจฉกรรจ์ที่พระเวสสันดรกระทำไว้แก่พระนาง เป็นความเปรียบและวิธีโต้แย้งที่น่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง

^๑ ดูรายละเอียดใน ทศรถชาดก (ฐ. ขา. แปล ๒๗/๑๖๑๑-๑๖๒๓/๓๗๑-๓๗๓)

นอกจากนี้ในมหาชาติกถลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังพบการเปลี่ยนรายละเอียดตอนอื่นๆ ในกัณฑ์มัทรีอีกมาก ได้แก่

ตอนเทพเจ้าให้เทพบุตรทั้ง ๓ แปลงเป็นสัตว์ร้ายมาขวางทางพระนางมัทรี

ตอนพระนางมัทรีประสบกลางร้ายในป่า

ตอนพระนางมัทรีพบสัตว์ร้ายขวางทางกลับอาศรม

ตอนเทพบุตรทั้ง ๓ ยอมหลักทางแก่พระนางมัทรี

ตอนพระนางมัทรีครวญหาพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์

ตอนพระนางมัทรีทูลถามแต่พระเวสสันดรไม่ตรัสตอบ

ตอนพระนางมัทรีเที่ยวเสาะหาพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ไปที่ว่อบริเวณกระทิงเข้าแต่ไม่พบ

ตอนพระนางมัทรีถึงแก่วิสัญญาภาพ

ตอนพระเวสสันดรแก้ไขพระนางมัทรีจนฟื้นและตรัสเล่าความจริงให้ฟัง

ตอนเทพยดาทั้งหลายร่วมแซ่ซ้องสาธุการในทาน

๓.๒.๑.๗ การสลับลำดับของเหตุการณ์ในเนื้อเรื่อง

การสลับลำดับของเหตุการณ์ในเนื้อเรื่องเป็นอีกกลวิธีหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำมาใช้ปรับเปลี่ยนลำดับของเหตุการณ์ในผลงานของท่าน เพื่อสร้างความกลมกลืนและความต่อเนื่องของเหตุการณ์ในเนื้อเรื่อง ความพิถีพิถันและใส่ใจในลำดับของเหตุการณ์มากเป็นพิเศษของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทำให้เนื้อเรื่องในมหาชาติกถลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) น่าติดตามและสามารถตรึงอารมณ์ผู้อ่านหรือผู้ฟังให้จดจ่อกับเรื่องได้ดีกว่าในอรรถกถาเวสสันดรชาดกมาก การสลับลำดับของเหตุการณ์ที่พบในมหาชาติกถลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ปรากฏใน ๒ กัณฑ์ ได้แก่ ทานกัณฑ์และกัณฑ์กุมาร ส่วนกัณฑ์มัทรีไม่พบการปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องด้วยวิธีการสลับลำดับของเหตุการณ์ แต่ใช้วิธีเปลี่ยนแปลงลำดับรายละเอียดของเหตุการณ์หลักแทน ซึ่งได้กล่าวมาแล้วในข้อ ๓.๒.๑.๖

ก. ทานกัณฑ์

การสลับลำดับของเหตุการณ์ในเนื้อเรื่องที่พบในมหาชาติกถลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์ทานกัณฑ์นั้นปรากฏ ๑ แห่ง เจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำเนื้อเรื่อง ๔ ตอนตามการลำดับเรื่องในอรรถกถา ได้แก่ ตอนพระเจ้าสญชัยห้ามพระนางมัทรีตามเสด็จ ตอนพระนางมัทรียื่นขอร้องตามเสด็จพระเวสสันดร ตอนพระเจ้าสญชัยขอพระกุมารทั้ง ๒ ไว้ในเมืองแต่พระนางมัทรีไม่ยินยอม และตอนพระนางมัทรีตัดพ้อพระเจ้าสญชัยซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่ต่อเนื่องกันมาแทรกคั่นต่อจากตอนพระเวสสันดรตัดพ้อพระเจ้าสญชัยหลังจากที่พระเวสสันดร

พร้อมด้วยพระนางมัทรีเสด็จไปทูลลาพระเจ้าสุทนต์ก่อนออกจากเมือง (ดู ตารางที่ ๔๐ ก) ผลจากการสลับลำดับเหตุการณ์ดังกล่าว ทำให้บทบาทความเป็นพ่อของพระเจ้าสุทนต์ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เด่นชัดขึ้นกว่าในอรรถกถา การลำดับเรื่องใหม่ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่ให้พระเจ้าสุทนต์รั้งห้ามพระนางมัทรีตามเสด็จพระเวสสันดรออกจากเมืองก่อนที่พระนางผู้สืบจะขอให้พระนางมัทรีประทับอยู่ในเมืองนั้น แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าสุทนต์เอาพระทัยใส่พระสุณิสาและพระนัดดาทั้งสองไม่น้อยไปกว่าพระโอรสของพระองค์เอง แม้พระเวสสันดรจะต้องโทษถูกขับออกจากเมืองพิชัยเขตดุสิตตามพระราชวินิจฉัยของพระเจ้าสุทนต์ แต่ก็ไม่ได้ทำให้พระเจ้าสุทนต์ละความเมตตาแก่พระสุณิสาและพระนัดดาทั้งสองแต่อย่างใด ความเด็ดเดี่ยวของพระนางมัทรีที่ต่อสู้จะนำสองกุมารติดตามพระเวสสันดรไปสู่เขาวงกตกลับยิ่งทำให้พระเจ้าสุทนต์ทรงห่วงใยและวิตกกังวลต่อการดำเนินชีวิตในป่าลึกของสิษัตรีมากยิ่งขึ้น

ข. กัณฑ์กุมาร

ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์กุมาร ผู้วิจัยพบการสลับลำดับเหตุการณ์ในเนื้อเรื่องที่มีผิดไปจากในอรรถกถาเวสสันดรชาดกอยู่ ๓ แห่ง การสลับลำดับเหตุการณ์ที่พบทั้ง ๓ แห่งนี้เป็นการสลับลำดับชุดเหตุการณ์จากในอรรถกถาชาดก สังเกตว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำชุดเหตุการณ์ในอรรถกถา ๒ ช่วงมาแทรกคั่นเหตุการณ์หลักของเรื่อง เกิดเป็นชุดเหตุการณ์ในกัณฑ์กุมารที่ลำดับขึ้นใหม่และน่าสนใจ ดังจะเปรียบเทียบให้เห็นการเรียงลำดับเหตุการณ์ในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๓๔: เปรียบเทียบการสลับลำดับเหตุการณ์ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>เหตุการณ์ช่วงที่๑</p> <ul style="list-style-type: none"> - พระชาลีอ่อนวอนพระเวสสันดรขอยุ่รพบพระมัทรี - พระชาลีอ่อนวอนพระเวสสันดรไม่ให้พระกัณหาต้องตกเป็นทาสของชุก - พระเวสสันดรนิ่งเฉยไม่หวั่นไหว - พระชาลีรำไห้กับพระกัณหา 	<p>เหตุการณ์ช่วงที่๑</p> <ul style="list-style-type: none"> - ชุกสะดุดล้มลง - พระกุมารทั้ง ๒ หนีกลับมาหาพระเวสสันดร

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	อรรถกถาเวสสันดรชาดก
<p>เหตุการณ์ช่วงที่ ๒</p> <p>- พระเวสสันดรโคกเศร้อาลัยพระกุมารทั้ง ๒ และคิดจะสังหารชูชก</p> <p>- พระเวสสันดรอธิษฐานศีลสมาทานมั่น</p>	<p>เหตุการณ์ช่วงที่ ๒</p> <p>- พระชาลีอ่อนวอนพระเวสสันดรขอยู่รอปบพระมัทรี</p> <p>- พระชาลีอ่อนวอนพระเวสสันดรไม่ให้พระกัณหาต้องตกเป็นทาสของชูชก</p> <p>- พระเวสสันดรนิ่งเฉยไม่หวั่นไหว</p> <p>- พระชาลีรำให้กับพระกัณหา</p>
<p>เหตุการณ์ช่วงที่ ๓</p> <p>- ชูชกสะกดดลัมลง</p> <p>- พระกุมารทั้ง ๒ หนีกลับมาหาพระเวสสันดร</p>	<p>เหตุการณ์ช่วงที่ ๓</p> <p>- ชูชกตามมาเสียดีและจับพระกุมารทั้ง ๒ ไป</p> <p>- พระกุมารทั้ง ๒ ฝากพระเวสสันดรทูลลาพระมารดา</p>
<p>เหตุการณ์ช่วงที่ ๔</p> <p>- ชูชกตามมาเสียดีและจับพระกุมารทั้ง ๒ ไป</p> <p>- พระกุมารทั้ง ๒ ฝากพระเวสสันดรทูลลาพระมารดา</p>	<p>เหตุการณ์ช่วงที่ ๔</p> <p>- พระเวสสันดรโคกเศร้อาลัยพระกุมารทั้ง ๒ และคิดจะสังหารชูชก</p> <p>- พระเวสสันดรอธิษฐานศีลสมาทานมั่น</p>

จากตารางเปรียบเทียบข้างต้น การสลับลำดับเหตุการณ์ในกัณฑ์กุมารของมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ช่วงแรก ได้แก่ การนำชุดเหตุการณ์จากในอรรถกถารวม ๒ ตอน คือ ตอนพระเวสสันดรโคกเศร้อาลัยสองกุมารและคิดจะสังหารชูชก กับตอนพระเวสสันดรอธิษฐานศีลสมาทานมั่นมาวางแทรกคั่นเนื้อเรื่องต่อจากตอนพระชาลีรำให้กับพระกัณหา ผลจากการสลับลำดับเหตุการณ์ตอนนี้ นอกจากผู้อ่านหรือผู้ฟังจะรู้สึกโศกสลดกับภาพความเจ็บปวดของสองกุมารที่ถูกเฒ่าชูชกเข้าทำร้ายเสียดีอย่างทารุณแล้ว ยังมองเห็นความยิ่งใหญ่ในการบำเพ็ญบิณฑบาตบารมีของพระเวสสันดรได้ชัดเจนขึ้นกว่าในอรรถกถาชาดก การย้ายสภาวะความทุกข์โศกในโพษะทัยของพระเวสสันดรที่ต้องต่อสู้และขจัดความเสนาหาในกุมารทั้ง ๒ เพื่อบรรลุพระโพธิญาณ สะท้อนให้เห็นถึงความพิถีพิถันในการเรียงร้อยลำดับของเหตุการณ์เพื่อสร้างความเข้มข้นทางอารมณ์ที่ต่อเนื่องในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้อย่างดี

การสลับลำดับเหตุการณ์ช่วงที่สอง พบในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์กุมาร ได้แก่ การนำชุดเหตุการณ์จากอรรถกถาเวสสันดรชาดกที่ปรากฏ

เนื้อเรื่อง ๒ ตอนตามลำดับ คือ ตอนชุกชกสะดุดล้มลง และตอนพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์หนีกลับมาหาพระเวสสันดรมาวางคั่นแทรกต่อจากตอนพระเวสสันดรอธิษฐานศีลสมาทานนั้น

ข้อสังเกตที่พบจากการสลับลำดับเหตุการณ์ช่วงที่สองนี้ จะเห็นว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้ความสำคัญแก่การสร้างความขัดแย้งที่สะท้อนอารมณ์แก่ผู้อ่านหรือผู้ฟังมากเป็นพิเศษ แม้พระเวสสันดรจะสามารถใช้พระปัญญาเข้าพิจารณาละความเสนาหาในพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ได้แล้ว แต่การเปลี่ยนลำดับเหตุการณ์โดยนำตอนชุกชกหกล้มลง และพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ช่วยโอกาสหนีกลับมาหาพระเวสสันดรอีกครั้งมาวางคั่นต่อในมหานาคติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นี้ สามารถใช้พิสูจน์ให้เห็นความมุ่งมั่นของพระเวสสันดรที่จะบำเพ็ญบุตรทานบารมีได้ชัดเจนและกระแทบใจผู้อ่านหรือผู้ฟังได้มากกว่าอรรถกถา

การสลับลำดับเหตุการณ์ในกัณฑ์กุมารของมหานาคติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แห่งที่ ๓ เกิดจากการนำชุดเหตุการณ์จากอรรถกถาเวสสันดรชาดกตอนชุกชกตามมาเสียดสีและจับสองกุมารไป และตอนสองกุมารฝากพระเวสสันดรทูลลาพระมารดาตามวางคั่นต่อจากตอนสองกุมารหนีกลับมาหาพระเวสสันดร

ผลจากการเปลี่ยนลำดับเหตุการณ์ในมหานาคติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนนี้ ย้ำให้เห็นความทุกข์โศกและสิ้นหวังในชีวิตของสองกุมารเด่นชัดมาก คำฝากทูลลาพระมารดาของพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์แก่พระเวสสันดร เมื่อรู้แน่ว่าใจสองกุมารว่า พระบิดาไม่สามารถช่วยบิดเป่าและป้องกันที่โหดร้ายครั้งนี้ได้ สร้างความหวั่นไหวและสะท้อนใจผู้อ่านผู้ฟังได้มาก

โดยสรุป มหานาคติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกมีเนื้อเรื่องส่วนใหญ่สอดคล้องกัน ความแตกต่างหลายประการที่พบเกิดจากการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่องในอรรถกถาเวสสันดรชาดกรวม ๗ วิธี ได้แก่ การเพิ่มเนื้อเรื่อง การตัดเนื้อเรื่อง การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่อง การตัดรายละเอียดของเนื้อเรื่อง การตัดรายละเอียดและรวบความในเนื้อเรื่อง การเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่อง และการสลับลำดับของเหตุการณ์ในเนื้อเรื่อง

กลวิธีที่พบมากที่สุดที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้ในการปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องมหานาคติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์ ได้แก่ การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่อง รายละเอียดที่เพิ่มส่วนใหญ่มักเน้นการพรรณนาสร้างภาพและอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครที่ชัดเจนและสมจริงต่อผู้อ่านหรือผู้ฟัง การปรับเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่องเป็นอีกกลวิธีหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้มาก

เพื่อปรับเนื้อเรื่องในมหากาฬกลอนเทศน์ขึ้นใหม่ โดยเฉพาะในกัณฑ์ที่มีทรัพย์สินพบความถี่ในการเปลี่ยนรายละเอียดในเนื้อเรื่องสูง ทำให้เข้าใจง่าย มีความชัดเจนและสมเหตุสมผลมากขึ้น เนื้อเรื่องในกัณฑ์ที่มีทรัพย์สินจึงมีลักษณะที่ซับซ้อนและน่าติดตามกว่าในอรรถกถา กลวิธีที่พบน้อยที่สุด ได้แก่ การตัดรายละเอียดและการรวบรวมความในเนื้อเรื่อง กลวิธีนี้ช่วยลดรายละเอียดที่เยิ่นเย้อและไม่จำเป็นต่อเรื่องออก ทำให้เนื้อเรื่องกระชับและกลมกลืนขึ้นเช่นเดียวกับการตัดเนื้อเรื่องและการตัดรายละเอียดในเนื้อเรื่อง การเพิ่มเนื้อเรื่องเป็นอีกวิธีหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้และให้ผลเช่นเดียวกับการเพิ่มรายละเอียดในเนื้อเรื่อง กล่าวคือ เพื่อช่วยเพิ่มบทบาทและเน้นย้ำอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครให้สมจริงขึ้น ส่วนการสลบลำดับของเหตุการณ์ที่เปลี่ยนไปในเรื่องก็เป็นอีกวิธีหนึ่งที่สร้างความสนใจและสร้างลักษณะเฉพาะให้กับมหากาฬกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ดี ความหลากหลายที่พบในการปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่อง ทำให้มหากาฬกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำเสนอเรื่องพระเวสสันดรได้อย่างน่าสนใจ สามารถสื่อแนวคิดการบำเพ็ญทานบารมีผ่านบทบาทและอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครในเรื่องได้อย่างสมจริง และสร้างอารมณ์สะท้อนใจต่อผู้อ่านหรือผู้ฟังได้มากกว่าในอรรถกถาเวสสันดรชาดก ดังปรากฏรายละเอียดการปรับเปลี่ยนเนื้อเรื่องของมหากาฬเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในตารางที่ ๔๐ ต่อไปนี้

ตารางที่ ๔๐: แสดงเนื้อเรื่องที่ปรากฏในอรรถกถาเวสสันดรชาดกเปรียบเทียบกับมหากาฬกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

อรรถกถา	= อรรถกถาเวสสันดรชาดก
มช.พระคลัง	= มหากาฬกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
๐	= ไม่ปรากฏ
x	= ปรากฏ
x1	= ปรากฏแต่เพิ่มรายละเอียด
x2	= ปรากฏแต่ตัดรายละเอียด
x3	= ปรากฏแต่รายละเอียดต่างกัน
x4	= ปรากฏแต่ตัดรายละเอียดและรวบรวม
*	= ปรากฏแต่มีการสลบลำดับเหตุการณ์ในเนื้อเรื่อง

ก. ทานกัณฑ์

เนื้อเรื่อง	อรรถกถา	มช.พระคลัง
พระนางมุสดีทราบข่าวเนรเทศ จึงเสด็จไปเยี่ยมพระเวสสันดร	X	x1
พระนางมุสดีคร่ำครวญร่ำไห้	X	x3
พระนางมุสดีเสด็จไปเฝ้าพระเจ้าสุทนต์เพื่อทูลขอโทษ	X	x1
พระเจ้าสุทนต์ไม่โปรดยกโทษให้	X	x1
พระนางมุสดีรำพันถึงความทุกข์ลำบากในป่า	X	x3
นางสนมทั้ง ๒ ราชสกุลร่ำไห้	X	x4
พระเวสสันดรเสด็จลงตรง	X	X
พระเวสสันดรเสวยอาหารก่อนเสด็จสู่โรงงาน	X	X
พระเวสสันดรเสด็จสู่โรงงาน	X	X
พระเวสสันดรบำเพ็ญทานแก่ผู้ต้องการ	X	0
มหาชนร่ำไห้ว่าพระราชาเป็นอธรรม ขับไล่พระเวสสันดรผู้ไม่ผิด	X	0
พระเวสสันดรทำสัตตศกมหาทาน	X	x2
พระเวสสันดรขอผลบุญเป็นปัจจัยให้นิพพาน	X	X
เกิดเหตุอัศจรรย์ในคราวทำสัตตศกมหาทาน	X	x1
มหาชนผู้รับบริจาคทานคร่ำครวญร่ำพันหนตามที่ฟัง	X	0
พระราชาในชมพูทวีปเสด็จมารับนางกษัตริย์ด้วยเทวานุภาพ	X	0
พระเวสสันดรและพระมัทรีทูลลาพระเจ้าสุทนต์	X	x1
พระเวสสันดรตัดพ้อพระเจ้าสุทนต์	X	0
พระเวสสันดรทูลพระนางมุสดีขอลาผนวช	X	x3*
พระนางมุสดีอนุญาตให้พระเวสสันดรออกผนวช	X	x3*
พระนางมุสดีขอให้พระมัทรีอยู่ในเมือง พระเวสสันดรตามพระทัยพระมัทรี	X	x1*
พระเจ้าสุทนต์ห้ามพระมัทรีตามเสด็จ	X	x3
พระมัทรียืนยันขอตามเสด็จพระเวสสันดร	X	x3
พระเจ้าสุทนต์ขอสองกุมารไว้ในเมืองแต่พระมัทรีไม่ยินยอม	X	x1
พระมัทรีตัดพ้อพระเจ้าสุทนต์	0	X

เนื้อเรื่อง	อรรถกถา	มช.พระคัมภีร์
พระเวสสันดรครวญถึงพระมารดา ขอให้พระมารดาทรงพระเกษมสุข	○	×
พระเจ้าสุทนต์ยกกล่าวถึงความสะดวงสบายที่สงกุมารเคยได้รับ	×	○
พระมัทรีถวายบังคมลาพระเจ้าสุทนต์และอำลานางในทั้งหลาย	×	○
พระเวสสันดรถวายบังคมลาและทำประทักษิณ	×	○
พระเวสสันดร พระมัทรี และสงกุมารทรงรถเพื่อเสด็จไปเขาวงกต	×	○
พระเวสสันดรตรัสถามหาชน	×	○
พระเวสสันดรให้โอวาทแก่มหาชน	×	○
พระนางผู้สดดีส่งเกวียนที่บรรทุกแก้ว ๗ ประการและอาหารณ์ต่างๆ ร่วมอนุโมทนาทานสองข้างทางเสด็จ	×	○
พระเวสสันดรประทานสิ่งของแก่യാจกถึง ๑๘ ครั้ง	×	○
พระธรรณีหมุนเป็นจักรให้พระเวสสันดรทอดพระเนตรนครเขตุคร	×	○
เกิดเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหว	×	○
พระเวสสันดรตรัสให้ขอมาตย์ทั้ง ๖๐,๐๐๐ และมหาชนกลับไป	×	○
พราหมณ์ทั้ง ๔ มาขอม้าเทียมรถทั้ง ๔	×	○
เทพบุตรทั้ง ๔ แปลงเป็นละมั่งทองมาเทียมรถ	×	○
พระเวสสันดรประทานรถทรงให้พราหมณ์ที่มาขอ	×	○
พระเวสสันดรอุ้มพระชาติี พระมัทรีอุ้มพระกัณหาดำเนินด้วยพระบาทสู่เขาวงกต	×	○

ข. กัณฑ์กุมาร

เนื้อเรื่อง	อรรถกถา	มช.พระคัมภีร์
ชูชกเดินทางถึงเขาวงกตในตอนเย็น	×	×1
ชูชกปรารภว่าสตรีเป็นอันตรรายแก่ทาน	×	×1
ชูชกพักค้างคืนที่เนินเขา	×	×1
เกิดอาเพศร้ายแก่พระมัทรี	○	×
พระมัทรีฝันร้าย	×	×1
พระมัทรีขอให้พระเวสสันดรทำนายฝัน	×	×1

เนื้อเรื่อง	อรรถกถา	มข.พระคัมภีร์
พระเวสสันดรทราบความในนิมิตฝันตรัสปลอบพระมัทรีด้วย โองการ	x	x1
พระมัทรีทำกิจวัตรทั้งปวงและประทานโองการแก่สองกุมาร	x	x1
พระมัทรีทูลฝากสองกุมารแก่พระเวสสันดรก่อนเสด็จเข้าป่า	x	x1
ชูชกเข้ามาถึงอาศรม	x	x1
พระเวสสันดรตรัสเรียกพระชาลีให้ออกไปต้อนรับพราหมณ์	x	x3
พระชาลีออกไปรับชูชก	x	x3
ชูชกขู่พระชาลีให้กลัว	x	x3
พระชาลีเห็นลักษณะบุรุษโทษ ๑๘ ประการของชูชก	x	x3
ชูชกกับพระเวสสันดรกระทำปฏิสันถารแก่กัน	x	x4
พระเวสสันดรตรัสถามชูชกถึงเหตุที่มาหา	x	0
ชูชกยกโองการทูลขอสองกุมาร	x	x1
พระเวสสันดรขอให้ชูชกรอพระมัทรีก่อน	x	x2
ชูชกตำหนินิสัยสตรี	x	x3
พระเวสสันดรแนะนำให้ชูชกพาสองกุมารไปหาพระเจ้าสุทโธ	x	x1
สองกุมารตกใจหนีไปซ่อนในสระบัว	x	x1
ชูชกต่อว่าพระเวสสันดร	x	x1
พระเวสสันดรตามหาสองกุมาร	x	x
พระเวสสันดรตรัสเรียกพระชาลีขึ้นจากสระบัว	x	x1
พระเวสสันดรตรัสเรียกพระกัณหาขึ้นจากสระบัว	x	x2
พระเวสสันดรกำหนดค่าตัวสองกุมาร	x	x3
พระเวสสันดรหลังนำทักษิณทกยกสองกุมารให้ชูชก	x	x
พระเวสสันดรขอผลบุญให้เป็นปัจจัยแก่พระนิพพาน	0	x
เกิดเหตุอัศจรรย์ครั้งที่ ๔	x	x1
เทวดาร่วมอนุโมทนาผลบุญบุตรทานบารมี	0	x
ชูชกตีสองกุมารต่อหน้าพระเวสสันดร	x	x3
ชูชกสะกดดลัมลง	x	x*
สองกุมารหนีกลับมาหาพระเวสสันดร	x	x*

เนื้อเรื่อง	อรรถกถา	มข.พระคัมภีร์
พระชาติอื่นวอนพระเวสสันดรขอรู้อพบพระมัทรี	X	x1*
ลักษณะบุรุษโทษ ๑๘ ประการของชูชก	X	0
พระชาติอื่นวอนพระเวสสันดรไม่ให้พระกัณหาต้องตกเป็นทาสชูชก	X	x*
พระเวสสันดรนั่งเฉยไม่หวั่นไหว	X	x*
พระชาติรำให้กับพระกัณหา	X	x3*
ชูชกตามมาเยยนต์และจับสองกุมารไป	X	x*
สองกุมารฝากพระเวสสันดรทูลลาพระมารดา	X	x2*
สองกุมารฝากตุ๊กตาให้พระมัทรี	X	0
พระเวสสันดรโคกเศร้าน้ำอาลัยสองกุมารและคิดจะสังหารชูชก	X	x1*
พระเวสสันดรอธิษฐานศีลสมาทานมั่น	X	x3*
พระชาติและพระกัณหารำพันถึงคุณมารดา	X	x1
พระชาติและพระกัณหาหมดอาลัยแก่ชีวิต	X	x3
ชูชกสะดุดทางล้มครั้งที่ ๒	X	x1
สองกุมารหนีกลับไปหาพระเวสสันดรครั้งที่ ๒	X	x2
ชูชกตามมาตีและมัดสองกุมารกลับไปอีก	X	x1
พระกัณหารำให้รำพันต่อหน้าพระเวสสันดร	X	x1
พระกัณหารำพันน้อยใจพระเวสสันดร	0	x
พระเวสสันดรเศร้าโศกรำให้	X	x
พระเวสสันดรชมความโศกด้วยกำลังพระญาณ	X	x3
พระกัณหาครวญถึงความลำบากในการเดินทาง	X	x1
พระชาติปลอบพระกัณหา	0	x
สองกุมารอ้อนวอนเทพดาช่วยทูลพระมัทรีให้รับตามมาก่อนชูชก จะพาฟันประตูป่า	X	x3
พระชาติฝากเทพดาพรรณนาหนทางแก่พระมัทรี	X	0
สองกุมารครวญแต่จะพบพระมารดา	X	x3
เทพเจ้ารับรู้ถึงความทุกข์ของสองกุมาร	0	x
ชูชกพาสองกุมารเดินทางฟันประตูป่า	0	x

ค. กัณฑ์มัทรี

เนื้อเรื่อง	อรรถกถา	มช.พระคลัง
เทพเจ้าในป่าหิมวันต์ปรึกษากันถึงทุกข์ของพระมัทรีที่กำลังพำลุก	X	X1
เทพเจ้าให้เทพบุตรทั้ง ๓ แปลงเป็นสัตว์ร้ายมาขวางทางพระมัทรี	X	X3
พระมัทรีประสบกลางร้ายในป่า	X	X3
พระมัทรีพบสัตว์ร้ายขวางทางกลับอาศรม	X	X3
พระมัทรีรำพันถึงพระเวสสันดรและสองกุมาร	X	X3
พระมัทรีพรรณานาหนทางกลับพระอาศรม	X	X3
พระมัทรีอ่อนวอนขอทางกับพญาสัตว์ทั้ง ๓	X	X3
เทพบุตรทั้ง ๓ ยอมหลีกเลี่ยงแก่พระมัทรี	X	X3
พระมัทรีกลับยังอาศรมไม่พบสองกุมาร	X	X1
พระมัทรีครวญหาสองกุมาร	X	X3
พระมัทรีทูลถามแต่พระเวสสันดรไม่ตรัสตอบ	X	X3
พระมัทรีตัดพ้อพระเวสสันดร	X	X1
พระเวสสันดรตรัสต่อว่าพระมัทรีเพื่อให้ละความโศกเศร้า	X	X3
พระมัทรีทูลขอโทษและอธิบายสาเหตุที่กลับช้า	X	X
พระมัทรีกล่าวยืนยันความภักดีของตน	X	X3
พระมัทรีเที่ยวเสาะหาสองกุมารไปทั่วบริเวณกระทั่งเข้าแต่ไม่พบ	X	X3
พระมัทรีถึงแก่วิสัญญาภาพ	X	X3
พระเวสสันดรแก้ไขพระมัทรีจนฟื้นและตรัสเล่าความจริงให้ฟัง	X	X3
พระมัทรีถวายอนุโมทนาปิยนุตรทาน	X	X
พระเวสสันดรเล่าเหตุอัศจรรย์ปิยนุตรทานประทานแก่พระมัทรี	X	X
เทพยดาทั้งหลายร่วมแซ่ซ้องสาธุการในทาน	X	X3

๓.๒.๒ การสร้างสรรค์ด้านภาษา

นอกจากอุปมาส่วนใหญ่ที่ปรากฏในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีทั้งอุปมาที่ตรงกับอรรถกถา และอุปมาที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ขยายความเพิ่มเติมจากอรรถกถาจนได้ภาพที่แจ่มชัดแล้ว ผู้วิจัยยังสังเกตว่า มีอุปมาอีกจำนวนไม่น้อยที่เจ้าพระยา

พระคลัง (หน) สร้างสรรค์ขึ้นใหม่ เพื่อใช้พรรณนาขยายจินตภาพและสร้างความสะเทือนใจอย่างที่สุดให้บังเกิดแก่ผู้อ่านและผู้ฟังมากยิ่งขึ้น เช่น อุปมาที่เปรียบอาการสั่นไหวทางร่างกายจากอารมณ์หวาดกลัวภัยอย่างที่สุดของทั้งสองกุมารเหมือนกับอาการตื่นทรมนทรมายของตัวปลาที่ถูกทุบตี ดังเนื้อความต่อไปนี้

ปลายิตวา เจ้าก็พาพระน้องจรรลีลาตกลงจากอาสน์พระอาศรมเข้าไป
 ซ่อนอยู่ในสุ่มท่อมพุ่มพวมร่มอันรกชืด ยังกลัวว่าจะไม่มีมิดพราหมณ์จะเห็น
 ออกใจนี้หรือเต็นอยู่ทีกกัก พระพักตร์สองกุมารเผือดผ่น พระกายสิ้นระวีวิก
ดังตีปลา พระชาติจึงกระซิบบอกแก้วกัณหว่า กัณหหาเอ๋ยเจ้าค่อยย่อง ครั้น
 เหยียบต้องไบไม้ไหวกริบ เจ้าขยับตาให้แก้วกัณหามอบ ครั้นเหยียบต้อง
 ไบไม้ไหวกรอบ เจ้าก็พากันหมอบอยู่แนบนิ่ง

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๐๔-๒๐๕)

สังเกตว่า ภาพพจน์อุปมาที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สร้างขึ้นใหม่ว่า “สิ้นระวีวิกดังตีปลา” ไม่ได้เป็นบทอุปมาตามอย่างในอรรถกถาที่เปรียบอาการสั่นไหวทางร่างกายจากความหวาดกลัวภัยของสองกุมารเหมือนไก่ที่ถูกคนโบยตี^๑ แต่บทอุปมาที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกพรรณนาก็สามารถสื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังมองเห็นภาพอกาภิริยาของทั้งสองกุมารที่สั่นไหวจากความหวาดกลัวภัยได้กระจ่างชัดอย่างยิ่ง นอกจากนี้บทอุปมาดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความทุกข์ระทมใจอย่างที่สุดของทั้งสองกุมารในยามที่อ้างว้างขาดผู้คุ้มครองภัย ทำให้ต้องตกอยู่ในสภาพเดียวกับตัวปลาที่ตื่นทรมนทรมายเพราะถูกทุบตี

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังใช้ความเปรียบเดียวกันนี้ในกัณฑ์มัทรีด้วย เมื่อพระนางมัทรีถูกพญาสัตว์ทั้ง ๓ ปราบฎกายขึ้นขวางหนทางที่พระนางใช้เดินทางกลับสู่พระอาศรม เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาความรู้สึกของพระนางมัทรีออกมาดังนี้

ไอ้ออกเอี่ยมหัตศจรรยจริง ยิ่งคิดก็ยิ่งกริ่งๆ กรอมพระทัยเป็นทุกข์ถึง
 พระลูกรักทั้งสองคน เดินพลางนางก็รีบเก็บผลาผลแต่ตามได้ ใส่กระเช้าสาว

^๑ ความในอรรถกถาเวสสันดรชาดก กล่าวไว้ว่า

ชูชกพราหมณ์พลาดล้มในสถานที่ไม่เสมอแห่งหนึ่งอีก เถาวัลย์ที่ผูกก็เคลื่อนหลุดจากพระหัตถ์พระราชกุมารกุมารี ทั้งสององค์มีพระกายสิ้นดุจไก่ถูกตี หนีมาหาพระราชบิดาโดยเร็วพร้อมกัน

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗/๓๓)

พระบาททบจรดุมเดินมาโดยด่วน พอประจวบจวนพญาพาฬมฤคราช สะดุ้ง
พระทัยไหวหวาดหวะหวีดวิ่งวนแหวะเข้าข้างทาง พระทรงนางสิ้นระวีวิกต์ใน
ตั้งตีปลา ทรงพระกันแสงโคก่าให้ไฟโรรา ว่ากรรมเอ๋ยกรรม กรรมของมัทรี
ไฉ่เวลาปานฉะนี้ พระลูกน้อยจะคอยหา

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ภัณฑมัทรี: ๒๓๓-๒๓๔)

บทอุปมาดังกล่าวเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้พรรณนาความรู้สึกของพระนางมัทรี
เมื่อไม่สามารถรีบกลับไปหาสองกุมารที่พระนางผูกจิตเฝ้าห่วงกังวลอยู่ตลอดเวลา นั้น สะท้อนให้
เห็นอย่างชัดเจนถึงความทุกข์ทรมานร้อนรนพระทัยอย่างที่สุดของพระนางเมื่อต้องประสบกับอาเพศ
มากมายในป่าที่คอยขัดขวางจุดรั้งพระนางไว้ ยิ่งเมื่อได้พบกับพญาสัตว์ทั้ง ๓ ที่ปรากฏกายขึ้น
พร้อมกันในหนทางที่พระนางไม่เคยประสบพบกันมาก่อน ยิ่งทำให้พระนางมัทรีหวั่นไหวและ
ประหวั่นพรั่นใจถึงสองกุมารมากยิ่งขึ้น

ในภัณฑมัทรี มีบทอุปมาที่ใช้เปรียบเทียบเพื่อแสดงความทุกข์โศกที่เกิดซ้ำเกิดซ้อน
ในพระทัยของพระนางมัทรีในตอนพระนางมัทรีตัดพ้อพระเวสสันดร เป็นตัวอย่างการเลือกใช้
ภาพพจน์อุปมาที่ต่างออกไปจากความเดิมในอรรถกถาที่น่าสนใจอีกตัวอย่างหนึ่ง มหาชาติกลอนเทศน์
สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาไว้ดังนี้

นางยิ่งก่ลุ่มก่ลัดขัดอุราผะผ่าวร้อน ช้อนพระทรงทรงพระกันแสง
ว่าเจ้าแม่เอ๋ย แม่มีเคยได้เคืองแค้นเหมือนหนึ่งครั้งนี้ เมื่อจากบุรีเทศมา
ก็พร้อมหน้าทั้งลูกผัวเป็นเพื่อนทุกข์ สำคัญว่าจะสุขประสาชยากเมื่อยากจน
ครั้นลูกหายทั้งสองคนก็สิ้นคิด บังคมทูลพระสามีก็มีได้ตรัสปรานีแต่สักนิดสัก
หน่อยหนึ่ง ทำวเธอกี่ซังซังตั้งทั้งพระองค์ ดูเหมือนทรงพระขัดเคืองเต็มเคียดด้วย
อันใด นางก็เศร้าสร้อยสลดพระทัย ตั้งเอาเหล็กแดงมาแทงใจให้เจ็บจิตนี้
เหลือทน อุปมาเหมือนคนไข่นักแล้วมิหน้า ยังแพทย์เอายาพิษมาวาง
ซ้ำให้เวทนา เห็นชีวิตนี้คงจะไม่รอดไปสักก็วัน พระคุณเอ๋ยเมื่อแรกจาก
ไอศวรรย์อยู่ดงก็ปลงจิตมิได้คิดเป็นจิตสอง หวังว่าจะเป็นเกือกทองฉลอง
บาทบุคคลทั้งคู่แห่งพระคุณผัว กว่าจะสิ้นบุญตัวตายไปเมื่อฝั่ง อนิจจาเอ๋ย
วาสนามัทรีไม่สมคะเนแล้ว พระทูลกระหม่อมแก้วจึงซังซังไม่พุดจา ทั้งลูก
รักดังแก้วตาก็หายไป อกเอ๋ยจะอยู่ไปโยให้ทนเวทนาอุปมาเหมือนหนึ่ง
พฤษาลดาวลัยยอมจะอาศัยลงเพราะลูกเป็นแท้เที่ยง ถ้าแม่น
พระองค์ไม่ทรงเลี้ยงมัทรีไว้ จะนั่งมัทรีสถิตตเดียวไม่โปรดบ้าง ก็จะเห็นแต่

กเลวระว่างซากศพของมัทรีอันโถมตายกายกึ่งอยู่กลางดง เสียเป็นมันคงนี้
แล้วแล

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ภัณฑมัทรี: ๒๔๑-๒๔๒)

เปรียบเทียบกับความเปรียบในอรรถกถาเวสสันดรชาดกดังนี้

ข้าแต่พระสวามีเวสสันดร การที่พระองค์ไม่ตรัสกับหม่อมฉัน เป็นทุกข์แก่
หม่อมฉันยิ่งกว่าทุกข์ที่หม่อมฉันถูกเนรเทศจากแคว้นแคว้นมาอยู่ป่า และทุกข์
ที่หม่อมฉันไม่เห็นลูกทั้งสอง เพราะพระองค์ทำให้หม่อมฉันลำบากด้วยความนิ่ง
เหมือนรื้อเรือนไฟไหม้ เหมือนเอาไม้ตีคนตกต้นไม้ เหมือนเอาลูกศรแทง
ที่แผลด้วยว่าหทัยของหม่อมฉันนี้ยอมหวนไหวและเจ็บปวด เหมือนแผลที่
ถูกแทงด้วยลูกศร

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๔๗-๗๔๘)

แม้ความเปรียบทั้ง ๓ ความเปรียบในอรรถกถาที่พรรณนาความทุกข์โศกของ
พระนางมัทรี เมื่อพบว่าทั้งสองกุมารหายไปและพระเวสสันดรแสดงอาการเหม็นเฉยไม่ตรัสคำ
ใดๆ กับพระนางว่า “เหมือนรื้อเรือนไฟไหม้” “เหมือนเอาไม้ตีคนตกต้นไม้” และ “เหมือนเอา
ลูกศรมาแทงซ้ำที่แผล” จะเป็นบทอุปมาที่สะท้อนให้เห็นความทุกข์โศกที่เกิดขึ้นซ้ำซ้อนในพระหทัย
ของพระนางมัทรีได้อย่างกระจ่างชัด แต่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) กลับไม่เลือกใช้ความเปรียบ
ทั้ง ๓ ความเปรียบตามอย่างอรรถกถาแต่อย่างใด

สังเกตว่า มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกที่จะ
พรรณนาเปรียบเทียบความทุกข์ของพระนางมัทรีที่ละความทุกข์อย่างเป็นขั้นเป็นตอนไป
โดยพรรณนาจากความทุกข์แรกของพระนาง คือ ทุกข์เพราะต้องสูญเสียพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์
ไปนั้นว่า “อุปมาเสมือนหนึ่งพฤษชาติด้าวลัยยอมจะอาสัญลงเพราะลูก” ส่วนทุกข์ลำดับต่อมา
ได้แก่ ความทุกข์ที่พระเวสสันดรเหม็นเฉยไม่ตรัสกับพระนางนั้น “เหมือนเหล็กแดงมาแทงใจให้เจ็บจิต”
จากนั้นจึงค่อยพรรณนาถึงความทุกข์ทั้ง ๒ ประการที่เกิดขึ้นในเวลาไล่เลี่ยกันซึ่งก่อเป็นความทุกข์
ซ้ำซ้อนในพระหทัยของพระนางมัทรีไว้อย่างชัดเจนว่า “อุปมาเหมือนคนใช้หนักแล้วมีหน้า ยังแพทย์
เอายาพิษมาวางซ้ำให้เวทนา” บทอุปมาดังกล่าวจึงสะท้อนลักษณะสร้างสรรค์ของเจ้าพระยา
พระคลัง (หน) ในเชิงการประพันธ์ได้อย่างชัดเจน จะเห็นได้ว่า แม้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะ
เลือกใช้ความเปรียบเพียงความเปรียบเดียว แต่ก็สามารถพรรณนาให้ผู้อ่านและผู้ฟังร่วมรับรู้ถึง
อารมณ์ความทุกข์โศกแสนสาหัสที่เกิดขึ้นซ้ำซ้อนและซ้ำเติมความทุกข์ทเวษในพระหทัยของพระนาง
มัทรีให้ทบทวยยิ่งขึ้นได้อย่างน่าสะเทือนใจ

นอกจากบทอุปมาที่ยกมาแสดงอย่างสังเขปในข้างต้น ผู้วิจัยยังพบลักษณะ
สร้างสรรค์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในมหาชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์อยู่หลายประการ
โดยเฉพาะในด้านความงดงามเชิงวรรณศิลป์อันเป็นลักษณะเด่นประการสำคัญของมหาชาติกลอนเทศน์
สำนวนนี้ ซึ่งจะได้อภิปรายให้เห็นอย่างละเอียดต่อไปในบทที่ ๕



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๔

ลักษณะเด่นของมหานิติศาสตร์สำนักเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เมื่อเปรียบเทียบกับมหานิติศาสตร์ภาษาไทยสำนักที่แต่งก่อนหน้า

เนื้อเรื่องระหว่างมหานิติศาสตร์สำนักเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เมื่อเปรียบเทียบกับ อรรถกถาเวสสันดรชาดก ซึ่งเป็นที่มาสำคัญของเรื่องมหานิติศาสตร์ในประเทศไทยดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ ๓ ช่วยให้เห็นความแตกต่างด้านรายละเอียดของเนื้อเรื่องและลักษณะเฉพาะอันโดดเด่นหลายประการของ มหานิติศาสตร์สำนักเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในฐานะวรรณกรรมของไทยซึ่งมีที่มาจากวรรณคดี พุทธศาสนาภาษาบาลี ในบทนี้ผู้วิจัยจะได้ศึกษาลึกลงไปกว่า เมื่อเปรียบเทียบมหานิติศาสตร์ สำนักเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับวรรณกรรมมหานิติศาสตร์ภาษาไทยสำนักอื่นโดยเฉพาะมหานิติศาสตร์ คำหลวงและกาพย์มหาชาติซึ่งแต่งขึ้นก่อน ว่ามีลักษณะเด่นอย่างไร มหานิติศาสตร์สำนักเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สืบทอดขนบเดิมได้ไว้มาก มีลักษณะใดบ้างที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ สร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ และลักษณะเหล่านั้นมีผลที่ทำให้มหานิติศาสตร์สำนักนี้เป็นที่นิยมและจับใจผู้อ่าน ผู้ฟังตลอดมาหรือไม่

๔.๑. การใช้ขนบเดิม

๔.๑.๑ ขนบด้านเนื้อหา

แม้ว่ามหานิติศาสตร์คำหลวงและกาพย์มหาชาติจะเป็นวรรณกรรมแปลแต่งเช่นเดียวกับ มหานิติศาสตร์สำนักอื่น ๆ ที่มีอยู่มากมายในสังคมไทย แต่จากเนื้อหาซึ่งมีที่มาจากคัมภีร์ ทางพระพุทธศาสนา ทั้งในชั้นพระไตรปิฎกและชั้นอรรถกถาที่ว่าด้วยเรื่องของพระโพธิสัตว์ และการบำเพ็ญ บารมีอย่างยิ่งยวดในพระชาติสุดท้ายของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ก่อนจะสำเร็จพระสัมพันธัญญะเป็น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทำให้วรรณกรรมมหาชาติของไทยทั้ง ๓ สำนัก กล่าวคือ มหานิติศาสตร์คำหลวงและ กาพย์มหาชาติที่มีมาก่อนหน้า และมหานิติศาสตร์สำนักเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่แต่งขึ้นใน ภายหลัง ต่างดำเนินเรื่องตามความเดิมในอรรถกถาเวสสันดรชาดก ซึ่งถือเป็น “ขนบ” สำคัญด้าน เนื้อหาของวรรณกรรมมหานิติศาสตร์ภาษาไทยสำนักต่างๆ อย่างชัดเจน รายละเอียดที่เปลี่ยนแปลงไปจาก ความเดิมในอรรถกถาของมหานิติศาสตร์ภาษาไทยแต่ละสำนัก ถือเป็นลักษณะเฉพาะของกวีผู้แต่งมหาชาติ ภาษาไทยแต่ละสำนักที่ต่างกันไป

๔.๑.๒ ขนบด้านแนวความคิด

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ปรากฏการรักษาขนบด้านแนวความคิดที่สำคัญ คือ แนวความคิดเรื่องชัตติยมานะของกษัตริย์ ตามความเชื่อในพระพุทธานุภาพแต่เดิมดังที่ปรากฏในอัครคัมภีร์สูตร (ที.ปา.๑๑/๖๓/๗๑) เชื่อว่ากษัตริย์เป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากท้าวสมมุติราช กุสุมา รัชสมัย (๒๕๕๐: ๕๓-๕๖) กล่าวไว้ว่า แนวความคิดเรื่องศักดิ์และสถานะของผู้ที่มีกำเนิดเป็นกษัตริย์นี้มักแฝงอยู่ในวรรณกรรมไทยมาตั้งแต่อดีต แต่ที่ปรากฏในวรรณกรรมมหาชาตินั้นพบได้ในกาพย์มหาชาติกุมารบรรพ และมีการเน้นย้ำอย่างเด่นชัดมากขึ้นในวรรณกรรมสมัยต่อมา ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แนวคิดนี้ปรากฏในตอนพระเวสสันดรทรงขอร้องพระชาติให้ขึ้นจากสระบัว ความว่า

ตาต พ่อเอ๋ย เจ้าชาติศรีสุริยวงศ์เยาวเรศ ปิยบุตร เจ้าก็เกิดในมกุฏเกศกรุง
สิริราชบุรี ไยพ่อไม่องอาจยอมย่อท้อทั้งพระบิดา ให้พราหมณ์มันจ้วงจาบหยาบช้า
เจ้าเห็นชอบอยู่แล้วหรือหนาพ่อสายใจ เราก็คือชัตติยมโนมหาสมมุติวงศ์พิเศษสุทธิ
กษัตริย์ ไม่มีใครที่จะมาพ้อตัดตีเตียนเลย พระลูกเอ๋ยเจ้าไม่รู้หรือพระบิดุรงค์
บรรจงรักพระโพธิญาณหวังจะยังสัตวีให้ข้ามห้วงมหรรณพภพสงสารให้ถึงฟาก
เป็นเยี่ยมอย่างยอดยากที่จะข้ามได้...

เมื่อพระชาติทรงฟังคำของพระเวสสันดรก็บังเกิดชัตติยมานะได้คิดตามคำของพระเวสสันดรว่า มิบังควรนิ่งเฉยให้พระบิดาทรงตรัสเรียกถึง ๒ ครั้ง ดังความว่า

ชาติ กุมาโรปี แม้อันว่าพระชาติราชกุมาร เมื่อได้สดับโรงการพระปิตุราช
จึงคิดว่าอาตมานี้เป็นลูกกษัตริย์ชัตติยยอดยิ่งอะไร จะมานั่งนิ่งให้พระบิดาเรียก
ถึงสองคำมิบังควรนัก ถึงว่าเมฆาทรลक्षणจะตีดำฆ่าเสียก็ตามเถิด คิดแล้วเธอก็เปิด
ไบบัวจากเศียรเกล้าขึ้นมา...^๑

๔.๑.๓ ขนบด้านภาษา

ถ้อยคำภาษาเป็นสื่อสำคัญที่กวีใช้เพื่อถ่ายทอดเนื้อหาสำคัญของเรื่อง การเลือกใช้ถ้อยคำต่างๆ ให้เหมาะสมกับประเภทของวรรณคดีจึงเป็นข้อสำคัญที่กวีมักเอาใจใส่และพิถีพิถันเป็น

^๑ กุสุมา รัชสมัย (๒๕๕๐: ๕๖) ให้ข้อสังเกตเพิ่มเติมไว้ว่า ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แนวความคิดเรื่องชาติกำเนิดหรือสถานะของผู้ที่มีกำเนิดเป็นกษัตริย์ยังถูกนำมาใช้เป็นเหตุผลสำคัญให้พระเวสสันดรยกขึ้นเพื่อกล่าวชักจูงให้พระชาติออกจากที่ซ่อน นอกเหนือจากที่อ้างเรื่องการบำเพ็ญทานบารมีเพื่อบรรลुพระโพธิญาณ

พิเศษในการประพันธ์ เพื่อให้สามารถสื่อความหมายหรือ “สาร” สำคัญของเรื่องได้อย่างงดงามและมีประสิทธิภาพ การเลือกแปลแต่งวรรณกรรมมหาชาติแต่ละสำนวนก็เช่นกัน นอกจากนี้จะยึดข้ออุปมาอุปไมย ซึ่งเป็นความเปรียบสำคัญในคัมภีร์อรรถกถามาใช้เป็นขนบด้านภาษาที่ช่วยสร้างความกระจ่างแจ้งให้กับเนื้อเรื่องแล้ว การยกคาถาบาลีจากตัวบทในคัมภีร์อรรถกถามาขึ้นต้น ก่อนแปลขยายความต่อเป็นภาษาไทยเสริมเข้าไปนั้น ยังนับเป็นขนบสำคัญที่สามารถจูงใจผู้อ่านผู้ฟังให้เกิดศรัทธาต่อคำสอนหรือข้อธรรมต่างๆ ที่กวีแสดงไว้ในเรื่องได้เป็นอย่างดี ด้วยคติความเชื่อและยึดถือสืบกันมาอย่างจริงจังว่า คาถาภาษาบาลีเหล่านี้คือ พระพุทธวัจนะหรือถ้อยคำของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากความเชื่อในเรื่องอานิสงส์ของการฟังเทศน์มหาชาติ การแต่งวรรณกรรมมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในลักษณะเช่นนี้ น่าจะได้รับรูปแบบการแต่งสำคัญมาจากวรรณกรรมมหาชาติที่แต่งขึ้นก่อนหน้า ๒ สำนวน ทั้งจากมหาชาติคำหลวงและกาพย์มหาชาติ ดังจะเปรียบเทียบมหาชาติทั้ง ๓ สำนวนให้เห็นดังต่อไปนี้

มหาชาติคำหลวง

ชูชกโกปี อิทานี มหฺที อรณฺยคตา ภวิสฺสติ ส่วนชูชกพราหมณ์ก็จินดา ปานนี้เจ้าภควดีมีทริลีลาไปสู่ไพร่ไกลพระภูมินี้มียาเลอย **सानุปพฺพตา** **โอรุยฺห** มั่นก็คลาดลาน กุมหินดานเงื่องอน เถาก็ย่นอ่ยอนตนลง โสดแล **เอกปทิมคเคน** **อสฺสสมาภิมุโข** **ปายาสี** มนนกับบนหน้าช่อชอง โดยทางท่องตีนเดียวบเหลิยวหลัง ผงงสู่อศรมบพนั้นนฯ มหาสตุปี ปณฺณสาลโต นิภฺขมิตฺวา ส่วนพระมหาสัตว์ก็ เสด็จจออก อยู่นอกบรรณศาลาพระองค์ โสดแล **ปาสาณผลเก** **สุวณฺณปฏิมา** **วिय** **นิสีทิตฺวา** ทำวธเสด็จเห็นือศิลาบาตรบรยงก์ ก็มีพระองค์คือพระมาศ เนื้อนิภขชาติขามพูนุทศรีสุทฺธประไพ จึงจะคิดในพระราชหฤทัย ดั่งนี้ **อิทานี** **ยาจโก** **อาคมิสฺสติ** ในกาลบัดนี้อันว่ายาจก ก็จักตกตีนใต้เต้า เข้ามาสู่กบัดนี้แล **ปีปาสี** **โต** **วिय** **สุราโสณฺโท** **ตสฺสาคมนมคฺค** **โอลิเกนฺโต** **นิสีทิ** พระโพธิสัตว์เสด็จนั่งอยู่ท่า เลงแลหายาก อันจะมาสู่พระองค์นั้นนฤฯ คือชายผู้หนึ่งมักกินเหล้า แลเหล้ามีทันปาก อดอยากถ้าดูทลใช้เมียตนไปตรหลาด ไล่จะขาดรอนฯ อยู่เนิ่นนฯ **ปุตฺตาปี** **ตสฺส** **ปาทฺมุเล** **กีฬฺนติ** อันว่าสองกษัตริย์รักษราชก็เล่น ไกล่บาทพระฤๅษีสิตฺธิแลฯ **โส** **มคฺค** **โอลิเกนฺโต** อันว่าพระมหาสัตว์ก็ตั้งตาแลตรงอง ซึ่งชั้นนช่อมรรคาที่มีผู้จะมานั้นน โสดแล **พฺราหมณ** **อาคฺจฺจนฺต** **ทิสฺวา** **สตุตฺมาเส** **นิภฺขิตฺต** **ทานธฺร** **อุภฺชิปนฺโต** **วिय** ฤก็เห็น พราหมณบมิเยียบยง ผงงเข้ามาโดยศรัทธาจอมราช มโนนารธราฟังคำนี้ดังจดังพราหมณจะมีชรถอยยอตรทรวงทานบารมีอันปลงไว้ ได้เจ็ดเดือนเลื่อนวันคืนจรหล้า นั้นน **เอहि** **วต** **โก**

พราหมณาติ ธิก็มีพระสาสน์ ดูกรพราหมณ ออย่าขามแลเข้ามา ถึงอาศนาเราอยู่นี้
โสมนสฺสุตโต ทำวธก็มีพระหฤทัยปริดาภิรมย์ ชมชื่นเห็นนหรรษาศรัทธาภิการบาล
 กมลจิตร วิสิตโสมนัสภินนท อำพลด้วยเบญจพิธิปริดิโสแด

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์กุมาร: ๑๐๙-๑๑๐)

ภาพยมหาชาติ

ชูชโก อันว่าชีชูชกาจารย์ เมื่อตื่นจากชอกสิงขรธารข้างเขา เพลาเข้า
 ล้างหน้าตา ก็ไต่เต้าตามมรรคาเข้าไป ปางเมื่อปิ่นจอมไตรภพนารถ เสด็จ
 ดำเนินเหนือศิลาอาสน์หน้ามูข มีพระกายสุขสมาริมุ่งเมิลชม้อยคอยทางท่า
 ว่าวายจจะมามันคงพระทัยเธอปลดปลงเปลื้องราศี ดังรูปศรีสุวรรณ
 ปฏิมากร ทรงพระอนุสรณ์เกษมสานต์อยากที่จะทำทานนั่งท่า **วีย สุราโสณทา**
 ดังนักร้องเหล่าเพลาเข้าเหียนระหวยหิวหน้าคอยเจ้าสุราเมื่อไรจะถึง
 ทรงพระรำพึงจะบำเพ็ญพระทาน เมื่อตรัสเห็นพฤตมาจารย์เดินมา ทรงพระปริดา
 ดีพระทัย อย่างผู้ยากไร้ทูลพลหม่อมหม่อม มีผู้เอาจูงทองมาทิ้งให้ ความดีใจจะ
 จากจนพันไร่ มีอุปไมยเหมือนฉนั้น มีอาจอดกลั้นลักลั่นซึ่งความชื่นไว้ได้
 จนออกพระโอษฐ์โปรดปราศรัย เรียกทชี **เอหิ วุตตพโพ** พราหมณ์เอยจงมา
 นี้เร็วรา ช่วยยกธูระอันร้างมาเป็นช้านาน จะสำเร็จเพราะท่านในวันนี้ เมื่อจะตรัส
 ใช้พระชาติชี้ให้เชิญพราหมณ์ ความเคารพพนบในสัปฐะทาน ก็ตรัสด้วยสวาร
 พระคาถาฉนี้ ฯ

(ภาพยมหาชาติ กัณฑ์กุมาร: ๕๑๔-๕๑๕)

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

โส ปาโต ครั้นอรุณรุ่งจรัสพระเวหน พฤตมาแต่่าหลักภรณ์อยู่ในชอกผา
 ได้ยินเสียงสกุณโกกิลาประเพียรกร้องก้องพนาเวศ เฒ่าก็สังเกตว่าเอ๊ะเพลานี้
 รุ่งแล้วกระมังลุกขึ้นยืนหยัดดัดหลังอยู่ครีดยๆ บิดขี้เกียจอยู่อึดอึด คว้ายาม
 ละว่าสลัดขัดขึ้นใส่ไหล่ หมายถึงไปพระอาศรมบรมศิวาวาส บทจรมุ่งมาด
 โดยมรรคา **อถ มหาสตุโต** ปางนั้นสมเด็จพระมหาสัตว์เสด็จออกนั่งหน้า
 พระอาศรมบท งามปรากฏดุจรูปทองทั้งแท่ง อันบุคคลแก่ล้งหล่อแล้วมาตั้งไว้
จินเตสิ มีน้ำพระทัยรำพึงหายาจจะมารับพระราชทาน **สุราโสณโท** ปีม่าน
 ประหนึ่งว่านักร้องสุราบานคอยหาเจ้าเหล่า ปุตตยาปี แม้อันว่าพระโอรสเจ้าทั้ง
 คู่เล่นอยู่มิได้ห่างพระบิดุเรศ ส่วนพระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นชีกี่ชื่นชม

เชื้อเชิญภริมาเรียกวรพหณด้วยควมปรัดวว่า **เอหิตี วตตพโพ** พหณเอย
 เชิญทณผู้เป็นมทมคณมตร อั้นจะนำเรไปยงทศพระนพพณเชญเกด
 พฤตมจรย มาช่วยเรยกปญบุตรทณบารมี เมือท้วเธอจะตรัสเรียกวรชชลี
 ออกไปรับพหณพฤตมท กก็ลวเป็นบพทพระคณดงนี้

(มทชชลีสำนวนเจ้าพระยพระคลง กณทกุมาร: ๑๗๗-๑๗๘)

แม้วามทชชลีกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยพระคลง (หน) และกพยมทชชลีจะมี
 ลักษณการเปลด่งที่ด่งด่งไปจกมทชชลีค้หลวง กล่าวคือ ทั้งมทชชลีกลอนเทศน์สำนวน
 เจ้าพระยพระคลง (หน) และกพยมทชชลีไม่ได้ยคคณภษชบาลีมเปลด่งสลับควมกับ
 ค้เปลภษชไทยในทววรรคดงเช่นทกวีผู้ด่งมทชชลีค้หลวงท้ว เนื่องจกการเปลด่งในลักษณ
 ดงกลว ทำให้มทชชลีค้หลวงมีเนือควมยวออกไปมก และไม่สามารถจะเทศน์ทั้ง ๑๓ กณทให้จบ
 ภษชในวันเดียวได้ (ธนิต อยุโพธิ์, ๒๕๒๔: ๑๐-๑๑) กวีในสมัยหลัง เช่น เจ้าพระยพระคลง (หน)
 และผู้ด่งมทชชลีกลอนเทศน์สำนวนอื่น ๆ รวมทั้งกพยมทชชลี จึงยกแต่เพียงภษชบาลีมขึ้นต้น
 เป็นอนุบทสั้น ๆ ก่อนจะเปลชยควมเป็นภษชไทยด้วยร้ยยวเป็นระยระยๆ เท่นั้น อย่งไรก็ตาม
 ลักษณการเปลด่งวรรณกรรมมทชชลีโดยใช้ภษชบาลีมขึ้นต้นก่อนเปลชยควมเป็น
 ภษชไทยนี้ ได้สะทอนให้เห็นอย่งชัดเจนถึงควมเลื่อมใสศรัทธชของกวีที่มีต่อบทในพระคัมภีร์
 อย่งสูงสุดด้วยเช่นกัน

๔.๑.๔ ขนบด้านฉนลักษณ

มทชชลีกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยพระคลง (หน) เป็นมทชชลีสำนวนหนึ่งใน
 บรรดกลอนเทศน์หลาย ๆ สำนวนที่ด่งด้วยร้ยยวเช่นเดียวกับกพยมทชชลี ด้วยถือกันวว่า “ร้ย” เป็น
 ฉนลักษณสำคัญและค้ค้ลลทท^๑ ทั้งยังมีข้อบงค้บไม่มก เฝมแต่เพียงส้มผัสระหว่างวรรคเท่นั้น
 ไม่เคร้งครัดทั้งในเรื่องจ้นวนค้บในวรรค และตำแหน่งในการรับ-ส่งส้มผัส มีลักษณคล้ายกับร้ยยวแก้ว
 กวีไทยจึงมกใช้ร้ยยวเป็นสื่อในการถ่ยทอดเรื่องรวสำคัญทงพระพุทธศนชเรือยมา โดยเฉพาะเรื่องของ
 พระเวสสันดรโพธิ์สัตรี ซึ่งเชือกันวเป็นพระชชลีสุดท้ยก่อนจะตรัสรู้เป็นพระส้มมาส้มพุทธเจ้า
 การใช้ร้ยยวในการด่งวรรณกรรมมทชชลีปรกณหลกฐนให้เห็นอย่งชัดเจนด่งแต่ในเรื่องมทชชลีค้หลวง
 แม้วค้บประพันธ์ที่พบจะมีหลายชนิต แต่ส่วนใหญ่มกใช้ร้ยยวเป็นค้บประพันธ์หลกในการด้นเรื่อง (ชลดค
 เรืองรักษลลชิต, ๒๕๓๕: ๘๗) ดงตัวอย่างต่อไปนี้

^๑ ร้ยยวเป็นรูปแบบค้บประพันธ์ที่พบทั้งในวรรณกรรมของชวบ้านและของรชสำนัก มกใช้ในพิธีกรรมด่งๆ เช่น
 ในบทประณมพจนสรเรือทเวดช หรือบทส้ชชวญด่งๆ (นธิ เอือยศรีวงศ, ๒๕๓๕: ๓๗๑)

อิทธิ เนลล์ ปทกุกนุตต์ หนึ่งรอยบหวลัญชนี่ สองบังอรอันจรประพาศ
 แล่นลีลาศวิงวอนเล่น นาคานมิมิ ปพพเต พิศพั้งเห็นรอยเท้าข้าง แทบทาง
 ข้างสิงขรเชิงเขา จิตกา ปริกิณณาโย หนึ่งสองสวาดีเจ้าประพาศทราย กอบก่อ
 ปรายไปรยเล่น อสุสมสุสวาทูโรโต ปางก่อนเจ้าอยู่แค่พระอาศรม ตยชชช ปุตเต
 น ปสุสามิ บัดนี้มานิยมสุญหาย ชะรอยสองเจ้าตายท่งแท้ อิทธิเนลล์ ก็พิน
 หนึ่งแก้วแม่คอยประพาศ เครื่องเล่นอาทิจรูปข้างม้า ตักตาน้อยใหญ่ ปติดี
 ปณทุเวลู่วิ ผลตุมสุกสดีใส่สีงาม ทรามสวาดีเจ้าคอยอุ้มคอย ชมเล่นสำราญ
 ตยชชช ปุตเต น ปสุสามิ บเห็นสองกำพร้าว เจ้าแม่ปรากฏมา พร้าโสกา ธนา จ
 มยห เม ปุรา หนึ่งถันปิโยธรา เต็มเคร่งครัด เพราะเจ้าพลัดตนม อุโร จ
 สมุปทาลติ อูกรอยม กรมปี่มทำลาย ด้วยสองสายสุตสวาดีนั้นน

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์มัทรี: ๑๔๖)

๔.๒ การสร้างสรรค์

๔.๒.๑ การสร้างสรรค์ด้านเนื้อหา

๔.๒.๑.๑ เปรียบเทียบกับมหาชาติคำหลวง

เมื่อเปรียบเทียบมหาชาติคำหลวงกับมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยา
 พระคลัง (หน) ผู้วิจัยพบว่า มหาชาติคำหลวงดำเนินเรื่องตามอรรถกถาเป็นส่วนใหญ่ รายละเอียดที่
 เปลี่ยนแปลงไปจากความเดิมในอรรถกถาพบไม่มากนัก ความแตกต่างด้านรายละเอียดของเนื้อเรื่อง
 มีลักษณะเช่นเดียวกับความแตกต่างระหว่างมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
 กับอรรถกถา

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีการเปลี่ยนแปลง
 รายละเอียดที่แตกต่างจากอรรถกถาค่อนข้างหลากหลายถึง ๗ ลักษณะ ได้แก่ การเพิ่มเนื้อเรื่อง
 การตัดเนื้อเรื่อง การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่อง การตัดรายละเอียดของเนื้อเรื่อง การตัดรายละเอียด
 และรวบรวมความในเนื้อเรื่อง การเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่อง และการสลับลำดับของเหตุการณ์ใน
 เนื้อเรื่อง ในขณะที่มหาชาติคำหลวงดำเนินเรื่องตรงตามอรรถกถา ทำให้มหาชาติกลอนเทศน์สำนวน
 เจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีรายละเอียดแตกต่างจากมหาชาติคำหลวงมากไปด้วย

ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์มัทรี ตอนเกิด
 อาเพศร้ายแก่พระนางมัทรีเป็นตัวอย่างที่ดีตอนหนึ่งที่แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า มหาชาติกลอนเทศน์
 สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เปลี่ยนแปลงรายละเอียดของเนื้อเรื่องมากกว่ามหาชาติคำหลวง

เนื้อความที่เพิ่มปรากฏเฉพาะในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เท่านั้น ส่วนมหาชาติคำหลวงและอรรถกถาไม่ปรากฏ ดังนี้

ตํ ปน รตฺตี ในเมื่อราตรีขึ้นนอนเหนือสิงขรขอบเขตพระอาวาส ส่วนสมเด็จพระนางนาฏมัทรี เสด็จบรรทมที่ในพระอาศรมบรรณศาลา ยังมีทันที่จะนิทรา ระวังบพหับพระเนตรก็อาเพศเป็นกลางหลาก ยามเมื่อจะจำจากพระลูกรัก ทั้งสองศรีพระอินทรีย์เธอก็สิ้นระรัววิก สะดุ้งพระองค์พลิกตั้งใครผลักให้ พลัดแพลง เสียวๆ สยะแสยงยะเยือกเย็นว่าเอ๊ะจะเป็นพิกลฉันใดหรือว่าภัยจะ บังเกิดมี เธอก็แผ่พระไมตรีลงสู่ที่นทรารมณบรมมโเสยาสน์ พระนางให้หวาดๆ จนเพล่าปัจจุสมัยจึงม่อยผอยหลับสนิท

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๒)

ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้ความสำคัญแก่การพรรณนาความเพื่อสร้างอารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้อ่านและผู้ฟังมากยิ่งขึ้นกว่ามหาชาติคำหลวงซึ่งว่าตามอรรถกถาเวสสันดรชาดก มหาชาติคำหลวงจึงไม่ปรากฏความที่สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพิ่มเข้ามา ควรสังเกตว่าอาเพศร้ายมากมายที่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใส่เพิ่มเข้ามานั้น มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ช่วยเพิ่มความหวาดหวั่นพระทัย และความวิตกกังวลใจยิ่งขึ้นให้แก่พระนางมัทรีเมื่อต้องประสบกับนิมิตร้ายที่แจ่มชัดอย่างยิ่งในภาพความฝันของพระนาง

เมื่อพิจารณาด้านการตัดเนื้อเรื่องพบว่า มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตัดเนื้อเรื่องในอรรถกถาชาดกตอนพระเจ้าสญชัยกล่าวถึงความสะดวกสบายที่พระกุมารทั้ง ๒ เคยได้รับออก แต่มหาชาติคำหลวงคงเรื่องตามคาถาในชาดกซึ่งอรรถกถาคัดมาลงไว้ กวีผู้ประพันธ์มหาชาติคำหลวงได้พรรณนาความสะดวกสบายที่พระกุมารทั้ง ๒ เคยได้รับด้วยคำประพันธ์ประเภทกาพย์ ๑๑^๑ ไว้อย่างไพเราะงดงาม ดังจะยกตัวอย่างมาเปรียบเทียบให้เห็น ดังนี้

มหาชาติคำหลวงพรรณนาว่า

สาลินโมทนํ ภูตฺวา	อาสุรสองหลานเออย	ย่อมเสวยเคยเข้าสาลี
สุจิมฺสุปเสจฺนํ	เนื้ออ้วนคววแกงดี	มีรศยิ่งสิ่งกับบาย
รุกขผลานิ ภูณฺชนฺดา	ปางไปในครีมครุ	กินลูกซูลูเพรางาย

^๑ ดูรายละเอียดการจัดแบ่งรูปแบบชั้นลักษณะประเภทต่างๆ ที่ใช้แต่งมหาชาติคำหลวงในมณฑนา เกียรติพงษ์ (๒๕๒๕)

กถิ กานหฺนฺติ ทารกา	สองราทหารชาย	หญิงจะจำทำกลใด
ภฺตุวาท สฺตปฺเล กิเส	อาสูรสองเคยครอง	ภวชนพานรองทองร้อยบรรล
โสวณฺเณ สฺตราชิเก	ลวดหลายลายกณิกนันต์	ล้วนสุวรรณพรรณไพรุ
รุกฺขปฺตฺเตสุ ภฺนุชฺนฺตา	อาจินกินพลับพลอง	ใบไม้รองตองปะปุ
กถิ กานหฺนฺติ ทารกา	กำพร้าหน้าเณดู	สองจะจำทำกลใด
กาสิยานิ จ ธาเรตฺวา	อาสูรเคยภษา	พรรณพักตรากราสีกศรี
โฆมโกทุมฺพฺรานิ จ	โกษมไสลไม่มี	ศรีเกาทุมพราเรื่อง
กุสฺสีรานิ ธาเรนฺตา	ยะยุงนุ่งปอป่า	เปลือกไม้หญ้าคาเคือง
กถิ กานหฺนฺติ ทารกา	ลำบากจากบ้านเมือง	สองจะจำทำกลใด
วฺยฺหาหิ ปฺริยายิตฺวา	อาสูรเคยทงสอง	ทรงช้างวองทองเรืองราม
สิวิกาย ฆเณ จ	บางเทือเมื่อคานหาม	งามกวยนแก้วแพ้วพรายพรรณ
ปฺตฺติกา ปฺริธาเวนฺตา	ปบป่าฝ่าตีนอยู่	เยอนทงคู้ปุโศกศีลย์
กถิ กานหฺนฺติ ทารกา	ปี้ม้วยด้วยสองขวัญ	เนตรจะจำทำกลใด
ภฺภูคาเร สยิตฺวาน	อาสูรสองสายใจ	เคยนอนในภูภาคาร
นิวาเต ผุสฺสิตฺตฺคฺเพ	แดดล่องช่องลมผสาน	บานแก้วขีดมิดมณฑล
สยฺนฺตา รุกฺขมฺลฺสูมี	เดอรดอนนอนขวางเซอ	พุ่มทุมเทวต่างไทรญ
กถิ กานหฺนฺติ ทารกา	สงสารหลานสองคน	เจ้าจะจำทำกลใด
ปลฺงลฺงเกสุ สยิตฺวาน	อาสูรเคยไสยาศน์	ตยงมุกต์มาศอาศน์โอฬาร
โคณเก จิตฺรสนฺนฺเต	ไพจิตรนิทรกำราล	กาฟโกชวเอาใจอร
สยฺนฺตา ติณฺณสนฺนฺตาเร	อยู่ยงรงแรมป่า	ได้หญ้าฟางต่างเหมาะหมอน
กถิ กานหฺนฺติ ทารกา	สองราอาทรนอน	นั้นนจะจำทำกลใด
คณฺธเกณ วิลิมิปิตฺวา	อาสูรเคยทาดอม	สวคณธหอมขึ้นหรรษา
อคฺลฺจนฺทเนน จ	อรรคลูจันท์จรรณา	ยาดนตลบอบพิโดร
รชฺชิลฺลฺลานิ ธาเรนฺตา	เหงื่อไหลไคหมักมอม	ตางเครื่องดอมผอมอกอิน
กถิ กานหฺนฺติ ทารกา	ชู้ชองท่งอนนโกล	สองจะจำทำกลใด
วีชิตฺตฺงคา สุเช จิตฺตา	อาสูรเคยเปรมปรีดี	แหนผู้ที่ชื้อศูฏเอางาน
จามรีโมรหฺตฺเถหิ	แซ่ทรายกรายพยชนี่พาน	ใบตาลค้ำกำหางยุง
ผุฏฺจา ทํเสหิ มกฺเสหิ	ขมอยเมื่อเผื่อแผกหญ้า	ยุงชุมฉ่าฝ่าเหลือบ
กถิ กานหฺนฺติ ทารกา	ไร้พยชนี่อยดอำรุง	สองจะจำทำกลใด นั้นนโสดแล ฯ

(มหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทานกัณฑ์: ๕๐-๕๒)

เนื้อเรื่องในมหาชาติคำหลวงข้างต้นตรงตามคาถาในชาดกซึ่งอรรถกถาเวสสันดรชาดก
คัดมาลงไว้ดังนี้

เจ้าสมุชชัยมหาราชผู้ยังสี่พีริฐูให้เจริญได้ตรัสพระนางมัทรีนั้นว่า เด็กทั้งสอง
เคยเสวยข้าวสาลีที่ปรุงด้วยเนื้ออันสะอาด เมื่อต้องเสวยผลไม้ จักทำ
อย่างไร

เด็กทั้งสองเคยเสวยในถาดทองหนักร้อยปละซึ่งเป็นของประจำราชสกุล
เมื่อต้องเสวยในใบไม้ จักทำอย่างไร

เด็กทั้งสองเคยทรงภูษาจากสี่รัฐโฆมรัฐและโกทุมพรรัฐ เมื่อต้องทรงผ้า
คากรอง จักทำอย่างไร

เด็กทั้งสองเคยเสด็จไปด้วยคานหาม วอและรถเมื่อต้องเสด็จไปด้วย
พระบาทจักทำอย่างไร

เด็กทั้งสองเคยบรรทมในตำหนักยอดไม่มีลม ลงลิ้มชิตแล้ว เมื่อต้อง
บรรทมที่โคนไม้ จักทำอย่างไร

เด็กทั้งสองเคยบรรทมบนพรมทำด้วยขนแกะ ที่ลาดไว้อย่างวิจิตรบน
บัลลังก์ เมื่อต้องบรรทมบนเครื่องลาดหญ้า จักทำอย่างไร

เด็กทั้งสองเคยได้ทาด้วยของหอม ทั้งกฤษณาและแก่นจันทร์ เมื่อต้อง
ทรงตุลิละของและโสโครกจักทำอย่างไร

เด็กทั้งสองเคยมีผู้ชูกานพัดด้วยจามรีและแพนหางนกยูง ดำรงอยู่ใน
ความสุขต้องสัมผัสเหล็กอบและยุง จักทำอย่างไร

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๖๕๓-๖๕๔)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่ามหาชาติคำหลวงดำเนินเรื่องตรงตามอรรถกถาอย่างยิ่ง
ในขณะที่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กวีได้ตัดเนื้อเรื่องตอนนี้ออก และมุ่งเน้น
สร้างอารมณ์สะเทือนใจของตัวละคร โดยเฉพาะอารมณ์ทุกขโศกของพระนางผู้ต้องสูญเสีย
พระราชโอรสที่รักยิ่งจากการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรไปเป็นหลัก

ตอนชุกชุกยกโหวารพูลขอสองกุมาร ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง
(หน) กัณท์กุมาร เป็นตัวอย่างที่ดีอีกตอนหนึ่งที่แสดงความแตกต่างด้านเนื้อเรื่องระหว่างมหาชาติ
กลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับมหาชาติคำหลวงได้อย่างชัดเจน แม้ว่ามหาชาติคำหลวง
จะเป็นวรรณกรรมแปลแต่งที่กวีขยายความเพิ่มเติมจากความเดิมในอรรถกถาบ้าง แต่เมื่อเปรียบเทียบกับ
มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แล้ว มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยา

พระคลัง (หน) ได้แปลและแต่งเติมรายละเอียดเข้าไปมากกว่ามหาชาติคำหลวงมากนัก ดังปรากฏให้เห็นในตัวอย่างในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๔๑: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับมหาชาติคำหลวง ตอนชุกชุกยกโหวารทูลขอสองกุมาร

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	มหาชาติคำหลวง
<p>เมื่อจะทูลขอสองดรุณราชกุมาร เฒ่าก็พูด หว่านล้อมด้วยคำยอ ชักเอาแม่น้ำทั้งห้าเข้ามาล่อ อุปมาถวายเป็นเสียก่อน แล้วจึงหวนย้อนขอต่อเมื่อ ภายหลังว่าพระพุทธรเจ้าข้า วาริวโห เมาะ ปญจ มหานทีโย พระคุณเจ้าเอ๋ย <u>อันว่าแม่น้ำทั้งห้าห้วง</u> <u>กระแสนายชลชลาไหลมาจากห้วงคงคาเป็นห้า</u> <u>แถว</u> <u>ลงไปด้วยน้ำแนวเต็มติริตริรนามชื่อว่า คงคา</u> <u>ยมนา อจิริวดี สรภูณที มหิมहाสาครเศ</u> <u>จึงแตก</u> <u>เป็นนิเทศกุนทีน้อยๆ ประมาณห้าร้อยโดยสังขยา</u> <u>ปุโร ไหลหลังถึงมาลันลบกกระทบกระทั่งฟากฝั่งฟุ้ง</u> <u>เป็นฝอยฝ่น บ้างก็เป็นวังวนวุ้งชะวากเว้ง บ้างก็</u> <u>เป็นกระทักกระเพิงกระพังพู่ บ้างก็เป็นตะดุดะดัน</u> <u>กระเด็นดาซดั่งดวงแก้ว ตามทางแถวแนวที่อธาร</u> <u>ไหลสะๆ ซ่านสะเซาะโซม เสี่ยงระๆ ระโรมโครม</u> <u>ครื้นครื้น พิลิกลั่นบันลือหือหุหรรรษ์ บ้างก็เลี้ยว</u> <u>ลัดดัดดั้น ชลาไหล บ่าไปสู่อบึงบางน้อยใหญ่ยับ</u> <u>อเนกอนันต์ เป็นคลื่นหมื่นหมื่นตมไหไหลฟุ้งซ่าน</u> <u>สุดที่จะพรรณนา ย่อมเป็นที่อาศัยทั่วไปแก่ฝูงปลา</u> <u>นานาสรรพสัตว์ในภูมิพื้นจังหวัดมณฑลทวีป ฝูงชน</u> <u>ได้เลี้ยงชีพที่ชุ่มชื้น ถึงจะวิตักดวงทุกคำคืบทีวารวัน</u> <u>ถึงจะทอดที่ระหัดหันเข้าทุ่งนาป่าและดง น้ำในสาคร</u> <u>จะน้อยลงก็หามิได้เสมื่อนหนึ่งน้ำพระทัย</u> <u>ทูลกระหม่อมแก้ว อันยากมาถึงแล้วไม่เลือกหน้า</u> <u>ตามแต่จะปรารถนาทุกยวดยาน กาญจนอลงกต</u></p>	<p>ยถา วาริวโห ปุโร สพุพกาลัน น ชียติ เหวนุดิ ยาจิตาณฎฐี ปุตเต เม เทหิ ยาจิตโต ฯ โภ เวสุสนุต ข้าแต่พระแพศยันดรราชฤาษี ยถา วาริวโห เมาะ ยถา อุทกวาโห ดั่งฤๅ ดั่งงนที่แท้ท้าว คคล่าว คลายคคก อนนบมิรู้บรูปร่าง วิชชมาโน อนนมี รอดปางคคล่าน <u>ปญจสุ มหานทีสุ</u> <u>โนแม่น้ำนาน</u> <u>ห้าปรการ คงคา ยมนาจิรวดีสรภูณทีมหิมทานที สงฆา</u> <u>เศสุ อนนถกล่าวคือปรवाल คงคา ยมนา อจิริวดี</u> <u>สรภูณทีมหิมทานทีเที่ยงหมื่นแลแม่น้ำนั้นนโสด ปุโร</u> <u>เมาะ อุทเกน ปุโร อนนโจศจรรย ด้วยอุทกอนนอธิก</u> <u>สนุทมาโน อนนทุกไหลหลง แถมถ่งมาบมิขาด</u> <u>อนวตตตาทิโต อนนมีแต่อาที่อัทธวา สมญาคือ</u> <u>อนัตตัต ชเนหิ แลทวยสบสัตว์ ฝูงคน ปีปาลีเกหิ</u> <u>อนนครหนครหาย เครื่องจักตายลำบาก อดปาก</u> <u>แห้งนักหนา ต่ นที อาคนตุธา ก็มายังแม่น้ำ</u> <u>นั้นนบมีน้อย นับด้วยร้อยด้วยพัน อุทกั โอสัญ</u> <u>จิตวา โภยกนตักเต็มใจ นทีใสสุทชชาติ หตุเกหิ วา</u> <u>ด้วยมือสาดเสนงโบายก็ดี ภาชเนหิ วา ด้วยให้โยย</u> <u>กัลลอม บางแซ่ชอมไซรมอาบ ปิวิยมาโน กินหลาย</u> <u>คาบหลายครา น ชียติ ก็บมิรู้คคล่ารู้คคลาศ ก็บมิรู้ไร</u> <u>รู้ร้อย ก็บมิรู้ถ้อยรู้ถูด ทาเนน แลภพระยศด้วย</u> <u>พระทาน ให้ด้วยหาญใจเมจ่าย ให้ด้วยง่ายบมิคิด</u> <u>สพุพกาลัน เนานองนิตยทุกเมื่อ เพื่อฤๅแลว่า</u> <u>ดั่งงนนั้น ตยุหิ สพุธา ย ปุริตตตาย เหตุช</u></p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	มหาชาติคำหลวง
<p>รถรัตน์อัครสรรพสารพัดพิพิธโภโดย จนกระทั่งถึงภายในปัญจมหาปริจาค อันเป็นยอดยากยิ่ง ทานไม่ทอดอย ด้วยพระองค์หมายมั่นพระสว้อยสรรพเพชฌัญญาณ พระคุณเจ้าเอ๋ย ข้าพระสมภารนี้เป็นคนจนทุพพลภาพสุดเข็ญ จะหาเช่าได้กินเย็นก็ทั้งยาก ครั่งนี้อุตสาห์บ่ายบากบุงป้าฝ่าพงพนัสแสนกันดาร หวังจะรับพระราชทานพระชาติกัณฑ์ไปเป็นทาสาทาสทาสี ขอพระองค์จงทรงยกยออดปียบุตรทานบารมี ให้แก่ข้าราชนี้เถิด</p> <p>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๐๒-๒๐๓)</p>	<p>หม่นหม่นนกรูณา เอวัง ดูจันนแลมหาราช^๑</p> <p>(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์กุมาร: ๑๑๓-๑๑๔)</p>

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และมหาชาติคำหลวง จะขยายความและให้รายละเอียดมหานทีทั้ง ๕ ไว้มากกว่าในอรรถกถา โดยเฉพาะชื่อแม่น้ำทั้ง ๕ ซึ่งทั้งสองสำนวนต่างกล่าวไว้ตรงกัน ส่วนกาพย์มหาชาติไม่ได้กล่าวถึง ^๒ (ดู ๓.๒.๑.๓) เมื่อเปรียบเทียบรายละเอียดที่เพิ่มเติมจากอรรถกถาของมหาชาติทั้งสองสำนวน จะเห็นได้ชัดเจนว่า มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีรายละเอียดมากกว่ามหาชาติคำหลวงมาก สภาพแม่น้ำที่มหาชาติ

^๑ ความตอนนี้อยู่ตรงกับอรรถกถาเวสสันดรชาดกดังนี้

ชุกทูลตอบว่า หวังน้ำซึ่งเต็มเปี่ยมตลอดเวลาอย่าอมไม่เหือดแห้งฉันใด พระองค์มีพระหฤทัยเต็มเปี่ยมด้วยศรัทธาฉันนั้น ข้าพระองค์มาเพื่อทูลขอพระโอรสพระธิดาแก่พระองค์ ขอพระองค์โปรดพระราชทานพระโอรสพระธิดาแก่ข้าพระองค์ผู้ทูลขอเถิด

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๔)

^๒ ความในกาพย์มหาชาติ กล่าวไว้ว่า

มีอุปมาเหมือนแม่น้ำที่ อันมีรสวารีทั้งห้าแถว ถ่องใสดังแสงแก้วก็มีปูนปาน ชลาไหลเป็นทอธารรดถึงเต็มในตาฝั่งพุ่มพองฝู้งมัจฉาชาติชมชลาล่องโลดแล่น เกษมสุขอยู่เย็นยอมาคัย สรรพจัตุบาทคณาน้อยใหญ่เมื่อยามร้อน ย่อมมิชเชชอกซอนชานมา ได้ดูตติ่มรสธาราระงับหาย ที่หอบหิวก็เคลื่อนคลายสงบลง ฝ่ายมนุษย์คณานั้นมีประสงค์ก็เสือกสน บ้างกินอาบหาบชนบ่ขาดสายไม่สิ้นสุดสุขสบายก็เบิกบาน ด้วยรสวารีสำราญใจจะมีชีวิตเป็นไปทั้งนี้ เพราะพระคุณน้ำที่ทั้งห้า มีพระคุณแก่สัตว์คณาอนันตจะ นับมิได้ เหมือนพระทัยทำวเธอจะทำทาน

(กาพย์มหาชาติ กุมารบรรพ: ๕๑๗-๕๑๘)

กลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาที่ดูชัดเจน และสมจริงกว่ามหาชาติในทุกสำนวน ตั้งแต่อรรถถา มหาชาติคำหลวง รวมทั้งกาพย์มหาชาติด้วย

ด้านการตัดรายละเอียด ผู้วิจัยพบว่า มีเนื้อเรื่องของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) หลายตอนที่ตัดรายละเอียดออกไป ทั้งๆ ที่รายละเอียดนั้นปรากฏไว้ทั้งในอรรถถา และมหาชาติคำหลวง เช่น ตอนพระเวสสันดรตรัสเรียกพระกัณหาขึ้นจากสระบัว ดังตัวอย่างเปรียบเทียบในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๔๒: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับมหาชาติคำหลวง ตอนพระเวสสันดรตรัสเรียกพระกัณหาขึ้นจากสระบัว

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	มหาชาติคำหลวง
<p>พระปิตุรงค์ทรงพระกันแสงเศร้า ท้าวเธอ ตรัสถามว่าพระน้องอยู่ในไหนเล่าพ่อชาติ เธอก็กราบ ทูลคดีโดยคางกลาง ว่าพระพุทธรเจ้าข้า อิมะ สตุตา เยียงอย่างสัตว์ทั้งหลาย ภัยจะมาถึงกายย่อมเอา ตัวหนี ท้าวเธอก็ทราบดีด้วยปรีชา จึงตรัสเรียก แก้วกัณหาจุตรัสพระชาติ พระเจ้าน้องคิดแล้ว เหมือนพระพี่ไม่ผิดเพี้ยน ขึ้นมาชบพระเศียรกอด พระบาทเปื้อนซำยสมเด็จพระบิดา (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๑๒-๒๑๓)</p>	<p>ตาต ชาลิตี ปกุกุสิตวา คาถมาห ธกั รยกเจ้าชาติกุมาร ก็มีพระราชโองการล้อย กแล้วแก่ อ่อนน้อยด้วยคาถา ดงนี้ เอหิ ตาต ปิยบุตร บุเรถ มม ปารมีช ตาต ปิยบุตร ดูกรเจ้าชาติ ลูกรัก ตูโว อันว่าเจ้าผู้เสมอจักษุพ่อ ทั้งคู่ เอหิ อย่ายังงอยู่เร็วมา ตุมเห อันว่าสองพงาลูกแก้ว บุเรถ จงให้เต็มแล้วโพธิ สัการ ปารมี เมาะ ทาน ปารมีโย พระทานบารมีอันอุดม มม แห่งพ่อผู้ ศรัทธาซึ้นน้อย เจ้าอย่าให้พ่อค้อยรยกเป็นนาน ราลูกฮา ทหย์ เมภิสัญเจถ จงมาสรงมาไสรด ด้วยอำถดาโมทยหลังไหล ทหย์ เม ดับหฤทัยแห่งพ่อ พราหมณสุส วจเนน ทพฒม์ แลคำพราหมณ เสมอไฟจอกกล่าว ร้อนผ่าวผาก ตุมเห อันว่าสอง ดิลกลูกรักราช กโรถ เมาะ อนุกรโถถ จงเจ้าอาจ มาทำสนอง วจัน มม โดยสัพพองพ่อกล่าว จงเจ้า อย่าให้ทุกขทบท่าวทับแด พ่อรา ยานนาวาวว เม โหด อันว่าสองเจ้าหนอนงเยาว์ จงมาเป็นสัภา แก่พ่อเทอญ อจลา ภวสาครเร อนนบมิรู้โคลงรู้ คล่อง ซึ้นข้ามช่องสงสารเสมอสมุทรนันน ชาติ</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	มหาชาติคำหลวง
	<p> <u>ปารี ตรีสุสามิ อนนอาจเอาพ่อไปยงนฤพาน</u> <u>นครที่พันชาติชรามรณ นฤทุกขนั้นน สนุดาเรณส์</u> <u>สเทวกั พ่อก็จะชี้ข้ามโลกยประชา อีกเทพาภพ</u> <u>สวรรณค ไสดแล ฯ ... อถ นั มหาสตุโต อห</u> <u>เมื่อนั้นพระราชฤษีก็มีพระราชสาสน ถามพระราช</u> <u>กุมาร ดงนี้ ตาต ซาลี ภคินี เต กุหินติคูกรเจ้า</u> <u>ซาลีน้องเจ้ากัณหา เสด็จลีลาไปหนใด ไสดสิ้น ฯ ...</u> <u>เมื่อนั้นพระมหาสัตว์ก็รำพึง ดงจึงรอยข้าพี่น้อง</u> <u>พร้อมปรีดิญาด้วยกนน ว่าแม้มีผู้ตามทนนกัตี</u> <u>อย่าพนน บอกที่อยู่ มีย่าเลอย เอหิ อมม กณหา</u> <u>ชินาติ ปกุโกสาเปตวา คาถมาห พระมหาบุรุษก็จะ</u> <u>รยกเจ้ากณหา ก็สวดคาถาโลมลาเพพระราช</u> <u>ธิดา ดงนี้ เอหิ อมม ปิยา ธิดา ปิยา เม ทาน</u> <u>ปารมี ฯ อมม กณเห คูกรเจ้าแก้วแก่นกัณหา</u> <u>ลลาใจจอมสวาติ ปิยา ธิดา อันเปนลูกรักราช</u> <u>ท้าวทรงผจง ตูว์ อันว่าเจ้าผู้เกิดกลางองค์อกพ่อ</u> <u>อย่าให้ก่อเปนนาน เอหิ จงลูกสงสารเสด็จมา</u> <u>เร็วหนา ปิยา เม ทานปารมี อันว่าเกล้าพระทานปารมี</u> <u>เปนต์ัน ปิยา เม พ่อรักพันแห่งสรรพทรัพย์ ไหติ</u> <u>ก็มีอัประมาณในโลกย จงเจ้ามาอุทโยคทำพ่อเทอญ</u> <u>หทัย เมภิสัญเจต จงเจ้ามาดับเหตุยที่ใหม่ อนน</u> <u>พราหมณร้ายไว้ กล่าวเสมอไฟพอกนี้ กโรถ วจัน</u> <u>มม จงเจ้าเร่งมาทำ โดยดงคำพอกล่าวนี้ ยาน</u> <u>นาวาว เม ไท สองเจ้าแพงภตรา แก่พ่อผู้</u> <u>ปรารถนาเปนพระพุทธรันน อจลา ภวสาครเว พยง</u> <u>แผ่นดินบตรวาล ข้ามสงสารเสมอรรณพนั้นน</u> <u>ชาติปารี ตรีสุสามิ พ่อจะชี้ข้ามจากชรามรณ</u> <u>ชาติ ด้วยอำนาจทานสองกระษัตริ์ อุทริสุสส์</u> <u>เทวกั พ่อก็จะยอสุวรรณค มนุษยโลกย สู่บทโมกษ</u> </p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	มหาชาติคำหลวง
	นฤพานแลนาเจ้า ^๑ (มหาชาติคำหลวง กัณฑ์กุมาร: ๑๑๘-๑๒๐)

ความตอนนีในอรรถกถาและมหาชาติคำหลวง พระเวสสันดรได้กล่าวคาถาที่ใช้เรียกพระชาติและพระกัณหาให้ขึ้นจากสระบัว ซ้ำกันถึง ๒ ครั้ง แต่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตัดรายละเอียดความในคาถาที่พระเวสสันดรตรัสเรียกพระกัณหาในครั้งที่ ๒ ออก และเลือกกล่าวย่อเพียงว่า “จึงตรัสเรียกแก้วกัณหาคุจตรัสพระชาติ” แทน เนื้อความในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงไม่ซ้ำซ้อนกันเหมือนอรรถกถาและมหาชาติคำหลวง และเมื่อเปรียบเทียบกับกาพย์มหาชาติ^๒ ผู้วิจัยพบว่า มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับกาพย์มหาชาติตัดรายละเอียดความตอนที่ซ้ำนี้ออกเหมือนกัน

^๑ ความในอรรถกถาเวสสันดรชาดกว่าดังนี้

ตรัสขณะนั้นแล้วเสด็จลุกขึ้นไปหลังบรรณศาลา ก็ทรงทราบที่พระโอรสพระธิดาเข้าไปสู่ป่าชฎู จึงเสด็จไปสู่ฝั่งสระโบกขรณี... จึงตรัสเรียกว่า พ่อชาติ แล้วตรัสคาถาว่า

ดูก่อนพ่อชาติพระลูกรัก พ่อจงมา จงเพิ่มพูนบารมีของพ่อให้เต็ม จงช่วยไสรจสงหนภัยของพ่อให้เย็นจำ
จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นดั่งยานนาวาของพ่อ ไม่หวั่นไหวต่อสาครคือภพ พ่อจักข้ามฝั่งคือชาติ จักยัง
มนุษย์ทั้งเทวดาให้ข้ามด้วย

...ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงตรัสถามพระชาติว่า แน่พ่อ น้องหญิงของพ่อไปไหน... ลำดับนั้น พระมหา
สัตว์ก็ทรงทราบว่า ลูกทั้งสองของเราจักนัดหมายกัน จึงตรัสเรียกว่า แม่กัณหา แม่จงมา แล้วตรัสคาถาว่า

ดูก่อนแม่กัณหาริธาธิรัก แม่จงมา จงเพิ่มพูนทานบารมีที่รักของพ่อ จงช่วยไสรจสงหนภัยของพ่อให้เย็นจำ
จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจงเป็นดั่งยานนาวาของพ่อ ไม่หวั่นไหวต่อสาครคือภพ พ่อจักข้ามฝั่งคือชาติ
จักยกขึ้นซึ่งมนุษย์ทั้งเทวดาด้วย

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๙-๗๒๐)

^๒ ความในกาพย์มหาชาติตอนนี้ กล่าวไว้ว่า

ท้าวเธอทอดพระเนตรมิได้เห็นพระกัณหา จึงตรัสถามว่าพระน้องยาเจ้าอยู่ไหนพระชาติเธอกลัวภัยมุสา
เปเลญวาท ก็รับพระศรีสุนทรวาทใส่เกล้า กราบทูลเป็นข้อเค่าในค้ำกลาง พระเจ้าข้า เป็นท่าทางธรรมดาสัตว์
เมื่อโพงภัยสัมผัสมาพะพาน ต่างคนต่างก็ภบาลบำรุงตัว เป็นล้นเกล้าด้วยกล้วซึ่งโพงภัยเป็นพันคิดที่จะทูลให้ทราบ
พระบาท ท้าวเธอก็แจ้งว่านางกัณหาอยู่ในสระน้ำ จึงมีพระสาสน์ซ้ำสองเรียก ราชกุมารีเหมือนเรียกเรื่องพระชาติไม่
หลีกกัน พระน้องนางก็มีขม้นหมอบมอเข้ามา ก็กอดข้อพระบาทเบื้องซ้ายสะอื้นให้ น้ำพระเนตรไหลลงหลังพระบาท
เหมือนบัวบานประทุมมาศมารับรอง น้ำพระนัยเนตรพระหน่อสองกษัตรา ส่วนสมเด็จพะมหาราชก็กลั้นน้ำพระเนตรมิได้

(กาพย์มหาชาติ กัณฑ์กุมาร: ๕๒๓-๕๒๔)

มีหลายตอนที่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ลดรายละเอียด และรวบความในเนื้อเรื่องเดิมจากอรรถกถา แต่มหาชาติคำหลวงดำเนินเรื่องตามอรรถกถา ทำให้มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แตกต่างกับมหาชาติคำหลวง เช่น ตอนชูชกกับพระเวสสันดรกระทำปฏิสันถารแก่กัน ในมหาชาติคำหลวงและกาพย์มหาชาติกล่าวไว้ตรงกับอรรถกถาคือ ให้รายละเอียดไว้ แต่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตัดรายละเอียดและรวบความไว้แต่เพียงสังเขปว่าทั้งสองได้ทำปฏิสันถารแก่กัน ดังตัวอย่างเปรียบเทียบในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๔๓: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับมหาชาติคำหลวง ตอนชูชกกับพระเวสสันดรกระทำปฏิสันถารแก่กัน

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	มหาชาติคำหลวง
<p>เมื่อชูชกชี่เข้าไปถึงแล้ว เฉมาใจแก่แล้ว กระทำประพตติปราศรัย เป็นสัมไมทเนีนัยกถา ธรรมสวัสดี พระบรมโพธิสัตว์ก็เปรมปรีดี ปราศรัยตอบ โดยระบอบประเพณีเชิญชี่ฉันผลไม้ อันโอชา (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๐๒)</p>	<p>กจฺจึ นฺุ โภโต กุสลํ บพิตร อันว่าบมิวัณบมิโศ ยงนญฺโศกนญฺศัลย ฤๅณท้าว กจฺจึโภโต อนามย อนึ่งความนฤทุกษฺนฤโทษ แห่งท้าวผู้สร้างสัมโพธิ สมภารยังมีโสดฤ กจฺจึ อุญฺเฌน ยาเปถ ท้าวรยง เกื้อยงงก่อองค์ด้วยเดอรตรง เดอรท้วนฤ กจฺจึ มูลผลา พหู อันว่ารากไม้แลโรมนผลทุกพรรณ ทุกภาคฤ กจฺจึ ทิสฺสา มกฺสา จ หนุม่เหลือบยงมา หลาย ยงยงรายยงงร้านฤ อุปฺเปเมว สิริสฺปา ทงงงงิ้วยว ชี้ยวงอดยงงโดยตอดโดยตามต่านฤ วเน วาพมิคาภิณฺเณ ในป่าในปวงดง สัตว์ตัวยงตัว ยั้งฤ กจฺจึ หีสฺสา น วิชฺชติ ยงงบยดยงงบยนดยร ท้าวทำนยรจรพรตในป่านี้ ๗ โภติสฺตุโตปี เตน ปฏิสนฺธารํ กโรนฺโต อาห ส่วนพระโพธิสัตว์ก็จะทำ ปราศรัยด้วยพราหมณไปมา ก็สวดคาถาดังนี้ กุสลญ เจว โน พุรฺหเม ดูกรพราหมณ อันว่าความบใช้ชวเนน อ่อน ยงงค้อยนอนค้อยนงงงไล่ อโถ พุรฺหเม อนามย บแดบเดื่อเดื่อ เนื้อ ความบเอื้อบอาดูรสักสิ่งโสด อโถ อุญฺเฌน ยาเปม ลูกไม้ลูกม่วงมีในกวีดูดาษแลอโถ มูลผลา พหู ทงงมูลทงงมนนมาก แต่ภอปาก</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	มหาชาติคำหลวง
	<p>ภอเปนภักษไ้ อโถ ท้ำสา มกสา จ ทง รีนทงร่าน กับขบ เหลือบเหลือตบกับตอม โสดเลอย อปปเมว สิริสปา อนึ่งพศอนึ่งพิศ บำคานจิตรรำคาญใจ ลักสิ่งโสด วเน วาพมิคาภิณฺเณ ในดงในดำนข้าง สัตว์ตัวว่างยื่นขวาง มากแล หีสา มยุห์ น วิชฺชติ จเห็นจหิงษา ท่วมฤคามาฤคษ ในหิมเวศหิมวันต์ กับมีโสดเลอย สตุต โน มาเส วสตี อรญฺ เถ ชิว โสกินิ พุราหมณฺ คุกรภารทวาช พุราหมฺเณ นาม ชื่อว่าเชื้อชาติชีพรหมณฺ ตาทีโส อนนเห็นบง ควรดูงามด่งท่านนี้ โน เมาะ อมฺหากั แลดูผู้มา ลับลิ้ซซอน จรในป่าเปนชี ชิวโสกินิ เมาะ อปคต โสگانิ อนนมีโคกอนนปราศ วสตี เมาะ วสนฺตานิ อนนสิ่งส่วาศแสงผล อิมสมฺมี อรญฺเถ ในไพรสณฺทนี เปนเรื่อน สตุตมาเส ลีนเจ็ดเดือนจรหล้า ภิฏฺจบุพโพ แลจะพรำเห็น พราหมณด่งนี้ แต่ก่อนท่อนหลง นโหติ กับมีทงสัตตมาศ ที่ดูสร้างศีลสมำธินาน นีนาศี อิทปี ปจมฺ ปสุสามิ เราเมอลชีมีชาติ ยลเปน อาที อาคันตุกะแล พุราหมณฺ เทววณฺฺณินิ เราเหน พราหมณงามเงื่อนพรหม มาเปนครมณเปนสาธุ โสด อาทาย เวฬุวิ ทณฺฑทำ ทำไม้ผากไม้ไผ่ ทยมตุม ไซ้ตุมขวิด แจ่มแล อคฺคิหุตตี กมณฺฑลฺ ทรจอัคนี โหมอัศนีหุตฺร ธรรมกรกฐตรกรองสายใส่โสด สุวาคตฺนฺเต มหาพุรฺหเม ธลีลาศลีลา ดำเนอรมาดู มลากแล อโถ เต อทุราคตี ธมาพบมาพ่าง ไกลน้ำ อ่างน้ำอบหอม อยู่นี้ ปาเท ปกฺขาลยสุสุ เต เชอญฺชรัรบ ด้วยน้ำอบน้ำอบ องคฺนี ดินทุทานิ ปี ยาลานิ ทงงหมากหวดหมากหาด ลูกพลับดาษ พลอดดงมากแล มธุเก กาศมาริโย ลูกชางลูก ชของแมว ม่วงขอแวนม่วงไซ้ แดงกว่าไร่แดงแก้ว</p>

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	มหาชาติคำหลวง
	<p>มากโสด ผลานิ ชุทุทกปฺปานิ ลูกไม้เอมไม้้อย เงื่อนผึ่งน้อยผึ่งนึ่งนึ่งน ภูณชพฺรหฺเม วรฺ วรฺ ลูกไม้ จ้วนไม้้งอม เซอญชื้อยถนอมกินถนดจงอิมเทอญ อิทฺปิ ปานียฺ สีดํ น้ำเย็นเฉื่อยเย็นจ๋า ตักแต่ค้ำไว้แรม มากแล อากตฺ คิริคพฺรภา นางตักตรองตั้งแต่ง ที่ทุกแห่งเหวเขาใหญ่เน้นน ตโต ปิว มหาพฺรหฺเม ลูกไม้ลูกมนนมาก แต่พอกปากพอเปน ภาษนเน้น สเจ ตูวฺ อภิกงขลิ เซอญชกสิณธกค้ำ รศแห่งน้ำแห่ง ในจงโดยใจท่าน เทอญ ฯ^๑</p> <p>(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์กุมาร: ๑๑๒-๑๑๓)</p>

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไม่เน้นรายละเอียดทั่วไปในเรื่องตามที่อรรถกถาและมหาชาติคำหลวงบรรยายหรือขยายความไว้มากนัก แต่จะให้ความสำคัญเป็นพิเศษต่อการพรรณนาภาพเหตุการณ์ที่ชัดเจน และเน้นอารมณ์สะท้อนใจของตัวละครเป็นหลัก รายละเอียดที่เปลี่ยนแปลงไปของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ส่วนใหญ่จึงมุ่งขยายให้เห็นอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดร

^๑ อรรถกถาเวสสันดรชาดกว่าไว้ดังนี้

ฝ่ายพราหมณ์ชุกเข้าไปเฝ้าพระโพธิสัตว์ เมื่อจะทำปฏิสันถารจึงกล่าวว่ พระองค์ไม่มีพระโรคาพาธ กระมัง พระองค์มีความผาสุกสำราญกระมัง พระองค์ทรงยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเสาะแสวงหาผลาหารสะดวง กระมัง มูลผลาหารมีมากกระมัง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานที่จะมีน้อยกระมัง ความเบียดเบียนให้ลำบากในวณประเทศที่เคลื่อนไปด้วยเนื้อร้ายไม่ค่อยมีกระมัง

ฝ่ายพระโพธิสัตว์เมื่อจะทรงทำปฏิสันถารกับชุกนั้น จึงตรัสว่า ดูก่อนพราหมณ์ เราทั้งหลายไม่ค่อยมีอาพาธ สุขสำราญดี ยังอัตภาพให้เป็นไปด้วยเสาะแสวงหาผลไม่สะดวงดี และมูลผลาหารก็มีมาก อนึ่ง เหลือบ ยุง และสัตว์เลื้อยคลานมีบ้างก็เล็กน้อย ความเบียดเบียนให้ลำบากในวณประเทศที่เคลื่อนไปด้วยเนื้อร้ายก็ไม่มีแก่เรา

เมื่อพวกเรามาอยู่ในป่า มีชีวิตเตรียมตรมตลอด ๗ เดือน เราเพิ่งเห็นพราหมณ์ผู้มีเพศอันประเสริฐ ถือไม้เท้ามีศีลดังผลมะตูม ภาชนะสำหรับบูชาเพลิงและหม้อน้ำ แม้นี่เป็นครั้งแรก ดูก่อนพราหมณ์ ท่านมาดีแล้วและมาไกลก็เหมือนใกล้ เชิญเข้าข้างใน ขอให้ท่านเจริญเถิด ชำระล้างเท้าของท่านเสีย ดูก่อนพราหมณ์ ผลมะพลับ ผลมะหวด ผลมะขาง และผลหมากเฒ่า เป็นผลไม่มีรสหวาน เล็กๆ น้อยๆ เชิญท่านเลือกบริโภคแต่ที่ดีๆ เถิด ดูก่อนพราหมณ์ น้ำดื่มนี้เย็น นำมาแต่ชอกเขา ขอเชิญดื่มเถิด ถ้าปรารถนาจะดื่ม

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๒-๗๑๓)

ทั้งสิ้น เช่น ตอนพระนางมัทรีถึงแก่วิสัญญาภาพ มหาชาติคำหลวงพรรณนาความไว้แตกต่างจาก มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แต่ตรงกับอรรถกถาดังตารางเปรียบเทียบ ต่อไปนี้

ตารางที่ ๔๔: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับมหาชาติคำหลวง ตอนพระนางมัทรีถึงแก่วิสัญญาภาพ

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	มหาชาติคำหลวง
<p>ควรจะสงสารเอ๋ยด้วยนางแก้วกัลยาณี น้อมพระเกศีลงทูลถามหวังจะติดตามพระลูกรัก ทั้งสองรา กราบถวายบังคมลาลุกเลื่อนเขยื้อนยก พระบาทเยื้องย่าง พระกายนางให้เสียวสัน หวันไหวไปทั้งองค์ ดูชายธงอันต้องกำลังลมอยู่ ลืมๆ สิ้นพระแรงโรยเรอหิวโหยระหวยทรวงพระศอ เธอหุบง่วงดวงพระพักตร์เธอผิดเผือดให้แปรผัน จะทูลสั่งก็ยังมีทันที่จะว่าทูลเลย แต่พอตรัสว่าเจ้า พระคุณเจ้าเอ๋ย คำเดียวเท่านั้นก็หายเสียงเอียง พระกายบ่ายศิโรเพฐน์ พระเนตรหลับหับพระโอษฐ์ ลงทันที วิสัญญา หุตวา นางก็ถึงวิสัญญีสลบลง</p>	<p>มทุที อันว่าพระมัทรีศรีสุนทรที่แล้วเลิศนาง วราโรหา เห็นอุดมรูปสรรพวงค์พิมลภักตร์ ยสสุลีนี มีอุกกฤษฐ์เกียรติยศศักดิ์สูงคาร ราชปุตตี เบนริตุ ทำวทานมทราชา พาหา ปคฺคยฺห ยกกรค่อนอก อาตมโธ้อาไลย กนฺทิตฺวา กรรแสงโคก สุตเหตุยช ดำรง ปริตตา สิ้นกำลังล้มลงแลอนาถ <u>สุวรรณกมล</u> <u>ขณฺฑิ วิย</u> <u>ดุจต้นกทลีมาศ</u> <u>อันดล ฉมา</u> <u>เมาะ</u> <u>ปรจิวิย</u> <u>เหนือแผ่นพสุธา</u> <u>ดลดาญสลับ</u> <u>ตตฺเถว</u> <u>ปาทมูล</u> <u>แทบบาทมูลเมินสยบแสงเนตร</u> <u>เวสุสนฺตรสุส</u> <u>แห่งสมเด็จพระเพชยันดรภัสดา</u> <u>ด้วยประการดง</u> <u>นี้</u> <u>แล</u> ๑°</p>

° อรรถกถาเวสสันดรชาดก

เมื่อพระนางมัทรีผู้ทรงโฉม ผู้เป็นพระราชบุตร พระเจ้ามัทธาผู้มียศเสด็จเที่ยวไป ณ ภูเขาและถ้ำทั้งหลาย ทรงประคองพระพาหูกันแสงว่า ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันไม่เห็นคนที่นำลูกทั้งสองของเราไปลูกทั้งสองคงสิ้นชนมชีพแล้ว ด้วยประการฉะนี้แล้วก็ล้มลง ณ ภูมิภาคแทบพระยุคลบาทแห่งพระเวสสันดรนั้นนั่นเอง

บรรดาบทเหล่านั้น บทว่า สามิกสุสนฺติ โรทติ ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระนางมัทรีนั้นเสด็จเที่ยว คร่ำครวญไปตามเนินผาและป่าไม้ในเวียง เขาวงกตนั้น แล้วเสด็จมาอาศัยพระภัสดาอีก ประทับยืน ณ ที่ใกล้ พระภัสดา ทรงกันแสง คือทรงครวญคร่ำรำพันว่า น โห โน เป็นต้น เพื่อต้องการ พระโอรสและพระธิดา บทว่า อิติ มทุที วราโรหาร ความว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย พระนางมัทรีผู้ทรงพระรูปอันอุดม ชื่อว่าผู้ทรงโฉมนั้นเสด็จเที่ยวไป ณ โคนไม้ เป็นต้น ไม่เห็นพระโอรสพระธิดา ประคองพระพาหุคร่ำครวญว่า ลูกทั้งสองจักตายเสียแน่แล้ว ดังนี้ แล้วล้มลง ณ ภูมิภาคแทบพระยุคลบาทแห่งพระเวสสันดรนั้นเอง เสมือนต้นกล้วยสีทองถูกตัดฉะนั้น

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๕๖-๗๕๗)

มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	มหาชาติคำหลวง
<p>ตรงหน้าฉานปานประหนึ่งว่าพุ่มฉัตรทองอันต้อง สายอัสนีฟ้าด ฆาตระเนนเอนแล้วก็ล้มลง ตรงหน้า พระที่นั่งเจ้า นั้นแล</p> <p>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๕๑)</p>	<p>(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์มัทรี: ๒๔๐-๒๔๑)</p>

จะเห็นได้ว่า มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้รายละเอียดที่ชัดเจนและละเอียดอ่อนอารมณ์ผู้อ่านผู้ฟังได้มากกว่าในมหาชาติคำหลวงและอรรถกถา คำที่เลือกมาพรรณนาล้วนสื่อให้เห็นความทุกข์โศกที่สุดของพระนางมัทรีได้กระจ่างชัดอย่างยิ่ง ผู้อ่านและผู้ฟังมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงเข้าใจอารมณ์ทุกข์ทเวษของพระนางมัทรีและมองเห็นอาการสิ้นไหวทางร่างกายจากความอ่อนล้าอย่างที่สุดทั้งทางร่างกายและจิตใจของพระนางมัทรีที่ค่อยๆทรุดและสิ้นความรู้สึกจนล้มสลบลงแทบพระบาทพระเวสสันดรได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ความเปรียบที่มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้พรรณนาอาการวิบัติของพระนางมัทรี คือ “ปานประหนึ่งว่าพุ่มฉัตรทองอันต้องสายอัสนีฟ้าด” ยังเป็นความเปรียบที่แตกต่างจากมหาชาติคำหลวงและอรรถกถาซึ่งกล่าวไว้ตรงกันว่า “เสมือนต้นกล้วยสีทองถูกตัดฉนั้น”

ด้านการสลับลำดับเหตุการณ์ของเนื้อเรื่อง ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แม้จะพบไม่มากนัก แต่ก็เห็นเป็นเหตุผลสำคัญอีกประการหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นว่า มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แตกต่างจากมหาชาติคำหลวงอย่างเห็นได้ชัด เพราะมหาชาติคำหลวงดำเนินเรื่องตรงตามอรรถกถา ไม่มีการสลับลำดับเหตุการณ์ของเนื้อเรื่องเลย แต่มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกสลับลำดับเหตุการณ์บางเหตุการณ์ของเรื่องทั้งในทวนกัณฑ์ และกัณฑ์กุมารใหม่ ซึ่งให้ผลสำคัญต่อการเน้นย้ำอารมณ์และบทบาทสำคัญของตัวละครในเรื่อง ดังที่ได้อภิปรายไว้แล้วในบทที่ ๓ ข้อ ๓.๒.๑.๗

๔.๒.๑.๒ เปรียบเทียบกับกาพย์มหาชาติ

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีความตรงกับกาพย์มหาชาติเพียงกัณฑ์เดียว คือ กัณฑ์กุมาร เมื่อเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับกาพย์มหาชาติพบว่า เมื่อใช้เนื้อความในอรรถกถาเป็นหลัก ในภาพรวมมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เปลี่ยนแปลงรายละเอียดมากกว่ากาพย์มหาชาติและมหาชาติคำหลวง กล่าวคือ มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) อธิบายขยายความในอรรถกถาที่เข้าใจ

ได้ยากไ้มากกว่า และการพรรณนาเน้นย้ำบทบาทที่ชัดเจนและสมจริงของตัวละครในเรื่องมากกว่า เพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ทางด้านอารมณ์และความสะเทือนใจอย่างยิ่งแก่ผู้อ่านหรือผู้ฟังมหาชาติ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยเห็นว่า มีเนื้อเรื่องหลายตอนที่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สอดคล้องกับกาพย์มหาชาติ ทั้งๆ ที่เนื้อเรื่องดังกล่าวไม่ปรากฏในพระไตรปิฎกหรืออรรถกถา และมหาชาติคำหลวงก็เดินเรื่องตามอรรถกถาเป็นสำคัญ จึงไม่ได้กล่าวถึงเนื้อเรื่องดังที่ปรากฏเพิ่มเข้ามาในกาพย์มหาชาติและมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงสันนิษฐานได้ว่า มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) อาจจะได้รับอิทธิพลบางประการมาจากกาพย์มหาชาติด้วย ดังจะอภิปรายและยกตัวอย่างให้เห็นต่อไป

ในด้านการอธิบายขยายความอรรถกถาให้กระจ่างชัดและเข้าใจง่าย จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า กวีผู้ประพันธ์กาพย์มหาชาติมีความพยายามอย่างยิ่งที่จะตีความและอธิบายเนื้อความเดิมในอรรถกถา ซึ่งมหาชาติคำหลวงได้แปลหรือขยายความไว้แล้ว แต่ยังเข้าใจยากให้เข้าใจง่ายขึ้นอีก เช่น ในตอนชุกปรารภว่าสตรีเป็นอันตรายแก่ท่าน ดังจะเปรียบเทียบให้เห็น ดังนี้

อรรถกถาเวสสันดรชาดก

บัดนี้พระนางมัทรีจักเสด็จกลับจากไป ขึ้นชื่อว่าผู้หญิงย่อมกระทำอันตรายแก่ท่าน

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๐)

มหาชาติคำหลวง

อิทานิ มหฺที อรญฺญโต อาคมิสฺสตี ในกาลบัดนี้อันว่าเจ้ามัทรี ก็จะมีลีลามาดแต่ป่าแล มาตุคาโมหิ นาม ทานสฺส อนุตรายกโร โหติ ดงจริงชื่ออันว่าหญิงทั้งหลาย ย่อมกระทำเป็นอันตราย แก่ท่านทายกได้

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์กุมาร: ๑๐๗)

กาพย์มหาชาติ

หนึ่งพระยุพยอดเยวามาลย์มาศมัทรี จะเสด็จจากพนัสพนาลีสู่พระอาศรม สักขัตริย์จะชื่นชมชวนกันฉันผลไม้เมื่อสมัยยามนี้ สตรีย่อมครองตริกนี้ก็ไม่เห็นเหนื่อยในเส่นหา ไหนนางพญาจะยินยอมพร้อมด้วยพระราชศรัทธา ทางจะทักท้วงหน่วงให้ช้าเชื่อนแซ จะให้ท้าวเธอผิดผวนปรวนแปรประวัติ เวียนเขี้ยวมือมาร มัจฉริยศโมหา มาตุคาโม หนึ่งทางก็เป็นธรรมดาชั่วอุคน

บรรดาหญิงนี้ย่อมแยบยลยอดมารยา ยามจะยกยอมีงมงามภูพาน
มักกระทำสรวนไว้ไว้ ให้ทำวเธอหวนเหเหือดยาย เป็นทางทานอันตราย
เรีสร้าง จะขัดเคืองระคายข้างปฏิกาคหก เห็นดังอกอาตมา

(กาพย์มหาชาติ กัณฑ์กุมาร: ๕๑๒)

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

พรหมณีนั่งทูลตอบสารคดี ว่าพระพุทเจ้าข้า พระองค์จะให้ยู่ท่า
พระมัทรีชื่อนี้จวนจรราบลา อิตถิโย มนต์ ขึ้นชื่อว่ามารยาหญิงนี้แสนแยบ
ดีแต่จะคิดแคบเสียดายของ เคยครอบครองภิรมย์รื่น คอยแต่ว่าจะรวมริบ
ยากที่จะหยิบยกเอาออกขึ้นเป็นยอดทาน ชื่อว่าสามานย์ มัจริยะเกิดกันกัน
กุศล หมิ่นแสนจะได้ดีแต่ละคนนี้ทั้งยาก สทุถยา ทาน ททโต พระองค์จึงตรัส
เรียพระลูกแก้วมาพระราชนาน กระหม่อมฉันจะพาไปในวันนี้ อย่าให้ทัน
พระมัทรี เธอกลับมา

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๐๔)

แม้ว่ามหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะอธิบายและตีความ
สตรีที่เป็นอันตรายแก่ทานในอรรถกถาไว้ไม่ตรงกับความเป็นกาพย์มหาชาติ แต่ลักษณะการอธิบาย
ขยายความของมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็สอดคล้องกับกาพย์มหาชาติ
คือ กวีพยายามจะอธิบายความเดิมในอรรถกถาให้ชัดเจน ทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังสามารถเข้าใจเรื่องได้ง่าย
กว่าในมหาชาติคำหลวง จึงเป็นไปได้มากกว่า มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) คง
จะได้แนวทางการพรรณนาเนื้อความให้เข้าใจแจ่มแจ้งนี้จากกาพย์มหาชาติ

การพรรณนาและอธิบายถึงลักษณะของสตรีที่เป็นอันตรายแก่ทานนี้ยังปรากฏอีกครั้ง
ในตอนชูชกดำเนินนิสสัยสตรี ซึ่งมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และกาพย์
มหาชาติได้อธิบายข้อความในอรรถกถาตอนนี้อย่างเช่นกัน ในขณะที่ทั้งอรรถกถาและมหาชาติคำหลวงไม่ได้
อธิบายข้อความตอนนี้อย่าง ดังตารางเปรียบเทียบเนื้อความระหว่างมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยา
พระคลัง (หน) ต่อไปนี้

ตารางที่ ๔๕: เปรียบเทียบมหานิติศาสตร์กอลอนเทคนีสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับภาพยมมหาชาติ ตอนชูชกตำหนินิสัยสตรี

มหานิติศาสตร์กอลอนเทคนีสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	ภาพยมมหาชาติ
<p>พราหมณ์จึงทูลตอบสารคดี ว่าพระพุทธรูปเจ้าข้า พระองค์จะให้อยู่ที่ท่าพระมัทรีข้อนี้จนจรจบเวลา อิตถิโย มนต์ ขึ้นชื่อว่ามารยาหญิงนี้แสนแยบ ดีแต่ว่าจะคิดแคบเสียตายของ เคยครอบครอง ภริมายี่น คอยแต่ว่าจะรวมริบยากที่จะหยิบยกเอา ออกยื่นเป็นยอดทาน ชื่อว่าสามานย์มีจริยะเกิดขึ้น ก้นกุศล หมิ่นแสนจะได้ดีแต่ละคนนี้ทั้งยาก สทุรยา ทานี ททโต พระองค์จงตรัสเรียกพระลูกแก้วมา พระราชทาน กระหม่อมฉันจะพาไปในวันนี้ อย่าให้ ทนพระมัทรี เธอกลับมา</p> <p>(มหานิติศาสตร์กอลอนเทคนีสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๐๓-๒๐๔)</p>	<p>พระพุทธรูปเจ้าข้าประการนี้ข้าทมิไม่ชอบใจ อันจะตามพระทัยทำวเธอให้อยู่ที่นางพญาดาบสินี เป็นสตรีนี้ใจอ่อน จะอ้อยอิ่งวิงวอนให้วนเวียน นางจะชบเคี้ยวกันแสงโศกาก็จะเกิดความ เสน่หาหวนหัน เป็นอันตรายในทางธรรมเพียงแท้ เป็นธรรมดาหญิงยอมมีผู้แนในทางทานการกุศล มักเศร้าหมองมัวมนไม่เหมือนชาย ดังถือของด้วย มือซ้ายมีผู้สนัด มีแต่สกัดกั้นการกุศลให้ เสียศูนย์ สตรีมีมัจฉริยะเป็นมูลกระแสนได้โปรดอย่า <u>ปรวนแปรปรีดา</u> จงเรียกพระตรุณโอรสทั้งสองศรี อย่าให้ทนพระมัทรีเธอเสด็จมาจะเป็นทานมหา มกุฎทาน เมื่อทำวเธอทำลายขันธมารม้วยมิด ก็เสด็จขึ้นสู่ดุสิตเสวยสวรรค์ สมบัติอนันจะนับ มิได้ ด้วยอำนาจเธอให้พระปิบุตรทานแก่ข้าท อาจารย์นี้แล °</p> <p>(ภาพยมมหาชาติ กัณฑ์กุมาร: ๕๑๙)</p>

° ตรงกับความในอรรถกถาเวสสันดรชาดกดังนี้

ข้าแต่พระองค์ผู้จอมทัฬห ข้าพระองค์ไม่ชอบใจอยู่แรม ข้าพระองค์ชอบใจกลับไป แม้อันตรายจะพึงมีแก่ ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ก็ต้องไปทีเดียว เพราะวาสตรีทั้งหลายเหล่านี้เป็นผู้ไม่สมควรแก่การขอ เป็นผู้ทำอันตราย รู้มนต์ ถือเอาสิ่งทั้งปวงโดยเบื่อง่าย เมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญทานด้วยพระศรัทธา พระองค์อย่าได้ทรงเห็นพระมารดาของ พระปิโยรสทั้งสองเลย พระมารดาจะทำอันตราย ข้าพระองค์จะต้องไปทีเดียว ขอพระองค์ตรัสเรียกพระโอรสพระธิดาทั้งสองมา พระโอรสพระธิดาทั้งสองอย่าต้องพบพระมารดาเลย เมื่อพระองค์ทรงบริจาคทานด้วยพระศรัทธา บุญก็ย่อมเจริญ ทั่ว ด้วยประการฉะนี้

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๕-๗๑๖)

ควรสังเกตว่า กาพย์มหาชาติพยายามอธิบายข้อความเดิมในอรรถกถาที่กล่าวว่า “สตรีไม่เป็นผู้สมควรแก่การขอ เป็นผู้ทำอันตราย ฐัมมัตถ์ ถือเอาสิ่งทั้งปวงโดยเบื่อง่าย” ซึ่งเป็นข้อความที่คนทั่วไปเข้าใจได้ยาก โดยบรรยายและขยายความถึงลักษณะนิสัยของสตรีที่มองผ่านโลกทรรศน์ของชุกนี้ว่า สตรีเป็นผู้ใจอ่อน ไม่มั่นคงในการทำทานเหมือนอย่างบุรุษเพศ เปรียบได้กับการถือของด้วยมือซ้ายซึ่งไม่ถนัด จึงมักจะเป็นผู้ขัดขวางการทำกุศล แต่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตัดข้อความเดิมที่เข้าใจยากออก และเลือกอธิบายใหม่ให้ผู้่านหรือผู้ฟังเข้าใจง่ายและมองเห็นลักษณะนิสัยของสตรีในโลกทรรศน์ของชุกที่กระจ่างชัดยิ่งขึ้นว่า สตรีมักเป็นผู้มีความตระหนี่ในการทำทาน แทน (ดู ๓.๒.๑.๖)

การพรรณนาขยายความโดยมุ่งแสดงบทบาทที่ชัดเจนและสมจริงของตัวละครในเรื่อง เพื่อให้เกิดอารมณ์คล้อยตามและเกิดความสะเทือนใจอย่างยิ่งแก่ผู้อ่านหรือผู้ฟังเป็นลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่งที่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) อาจเห็นแบบอย่างความคิดอันริเริ่มไว้ในกาพย์มหาชาติ ซึ่งนับเป็นต้นแบบหรือ “ขนบ” สำคัญที่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ยึดถือและสืบทอดต่อมา แต่ขณะเดียวกันก็ผู้ประพันธ์ก็ได้ปรับปรุงแก้ไขและผสมผสานลักษณะที่สร้างสรรค์ขึ้นใหม่รวมเข้าไว้ได้อย่างกลมกลืน และทำให้มหาชาติสำนวนนี้มีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างจากอรรถกถาและมหาชาติสำนวนอื่นอย่างเห็นได้ชัด เช่น ในตอนพระกุมารทั้ง ๒ ตกใจกลัวชุกจึงพากันวิ่งหนีไปซ่อนในสระบัว ดังปรากฏให้เห็นในตัวอย่างเปรียบเทียบในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๔๖: เปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับกาพย์มหาชาติ ตอนพระกุมารทั้ง ๒ ตกใจกลัวชุกจึงพากันวิ่งหนีไปซ่อนในสระบัว

มหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	กาพย์มหาชาติ
เต กุมารา ควรจะสงสารเอ่ยตัวพระชาติแม่กัณหา สุตวา เมื่อได้ฟัง ณฺรฺสวณฺ์น ซึ่งถ้อยคำอันหยาบเข้า ภิตา เจ้าก็สะดุ้งตระหนกตกพระทัยไหว หวั่นขวัญไม่มี ดั่งไปตกมฤคิอันอ่อนแอได้ยินเสียงพยัคฆ์คำรามแสร้งตระหนกหนี ปลายิตฺวา เจ้าก็พาพระน้องจรรลีลาตกลงจากอาสน์พระอาศรมเข้าไปซ่อนอยู่ในสุ่มทุมพุ่มพวนมรมอันรกชืด ยังกลัวว่า	ตมตฺถํ ๕ ภิกฺขเว ดูกรภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลสิขากุมารา ฝ่ายพระพี่น้องหน่ออกษัตริย์ทั้งสองศรีได้ทรงฟังคดีดังต้น ของพราหมณ์เฒ่าอาธรรมีผู้เงี่ยงทางณฺรฺสวาท เป็นใจจากจกรรจ์ ภยจิตาพระองค์สิ้นขวัญหาย พระชาติผู้พี่ชายชวนชินานาฏน้องกัณหาละล้างละล้าง ออกจากหลังพระบรรณศาลา แล่นหลบเข้าสู่สุ่มทุมป่าละเมาะไม้ หมอบพระองค์

มหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)	ภาพยัมมหาชาติ
<p>จะไม่มีมิดพราหมณ์จะเห็น ออกใจนี้หรือเดินอยู่ที่กัทัก พระพักตร์สองกุมารเมื่อดฝน พระกายสิ้นระวีวิก ดั่งตีปลา พระชาลีจึงกระซิบบอกแก้วกัณหว่า กัณหหาเอ่ยเจ้าค้อย่อง ครั้นเหยียบต้องใบไม้ไหวกริบ เจ้าขยิบตาให้แก้วกัณหหมอบ ครั้นเหยียบต้อง ใบไม้ไหวกรอบ เจ้าก็พากันหมอบอยู่แน่นิ่ง <u>เตน เตน</u> <u>ปธาวีสู สองเจ้าก็วิ่งวนจนถึงมงคลสระศรี สองกุมาร</u> <u>กุมารีทรงผ้าคากรองเข้าให้มั่นคง แล้วเสียรอยถอย</u> <u>หลังลงสู่สระศรี เอวารีมาบังองค์ เอาใบบุษบงมา</u> <u>บังพระเศศ หวังจะซ่อนพระบิตุเรศกับพราหมณ์</u> <u>ด้วยความกลัวอยู่ในสระบัว นั้นแล</u> (มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๐๔-๒๐๕)</p>	<p>ลงมิให้เห็นตัว พระพี่น้องเธอกลัวพราหมณ์เหมือน มาติดตามต้อนเอาตัวไป สะดุ้งตกพระทัยทั้งคู่ จะยับยั้งอยู่ที่นั่นมิได้ ก็ชวนกันแล่นหลบไปจาก ที่นั่น ถึงเขตคันสระศรี พระชาลีแลนางกัณห นินาเสตุวา เออแงผ้าคากรองสักกระสันให้มั่นคง เธอไซรย ถอยหลังลงในสระศรี เอวารีบังพระองค์ เอาใบ บัวบุษบงเออบังเกล้า เจ้าก็เร้นซ่อนพระบิดา ในฐานที่นั่นแล ๙^๐ (ภาพยัมมหาชาติ กัณฑ์กุมาร: ๕๒๐-๕๒๑)</p>

ควรสังเกตว่า มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกรพรรณนาให้พระกุมารทั้ง ๒ ถอยหลังลงสระบัวเพื่อหลบซ่อนตัวเหมือนกับความเป็นภาพยัมมหาชาติ แต่ขณะเดียวกัน มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็เพิ่มรายละเอียดเข้าไปมากยิ่งขึ้น เพื่อพรรณนาและขยายให้เห็นความทุกข์กังวลใจ อารมณ์หวาดระแวงภัย และอาการเสียขวัญอย่างที่สุดของทั้งสองกุมารที่พยายามดิ้นรนหลบซ่อนตัวให้พ้นจากเงาชูชกผู้ร้ายกาจได้กระจ่างชัดยิ่งขึ้น ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังมหาชาติสำนวนนี้รู้สึกโศกสลดใจและสะเทือนอารมณ์อย่างที่สุดกับทุกขโศกใหญ่หลวงที่ทั้งสองกุมารต้องประสบในครั้งนี้ได้เป็นอย่างดี

ผู้วิจัยพบว่า ในบางครั้งมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังตัดรายละเอียดบางประการของเนื้อเรื่องตรงกับภาพยัมมหาชาติอีกด้วย เช่น ตอนพระชาลีบรรยายลักษณะ

^๐ อรรถกถาเวสสันดรชาดก

พระชาลีราชกุมารและพระกัณหาชินาราชกุมารีได้สดับผลสุวาจาอันของชูชกก็เกรงกลัว พากันเสด็จไปหลังบรรณศาลา แล้วหนีไปจากที่แม่นั้น ซ่อนองค์ที่ซุกพุ่มไม้ องค์สิ้นทอดพระเนตรเห็นพระองค์เหมือนถูกชูชกมาจับไปแม่ในทีนั้น เมื่อไม่สามารถจะดำรงอยู่ ณ ที่ไรๆ ก็วิ่งไปแต่ที่นี้บ้างฯ เลย เสด็จไปถึงสระโบกขรณีสี่เหลี่ยม ทรงแงผ้าเปลือกไม้ มั่น ตกพระทัยกลัวลงสู่ น้ำ เอาใบบัววางไว้บนพระเศียร เอาน้ำบังองค์ประทับยืนอยู่

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร: ๗๑๘-๗๑๙)

บุรุษโทษ ๑๘ ประการของชุกก ทั้งมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และกาพย์มหาชาติไม่ปรากฏเนื้อเรื่องตอนนี้เหมือนกัน ในขณะที่มหาชาติคำหลวงพรรณนาลักษณะบุรุษโทษทั้ง ๑๘ ประการของชุกกไว้ตามอรรถกถา (ดู ๓.๒.๑.๒) สังเกตว่า ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) และกาพย์มหาชาติไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ลักษณะความพิกลพิการทางร่างกายของชุกกตามที่ปรากฏรายละเอียดในอรรถกถาเท่าไรนัก แต่เลือกให้ความสำคัญและเน้นย้ำอย่างยิ่งกับการเสนาภาพเหตุการณ์และพฤติกรรมความโหดร้ายทารุณของชุกกที่มีต่อพระกุมารทั้ง ๒ ไว้แทน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งพรรณนาภาพความโหดร้ายทารุณของชุกกไว้อย่างละเอียด เพื่อสะท้อนให้ผู้อ่านผู้ฟังมองเห็นถึงความมีบอดและ ความพิกลพิการทางจิตใจของชุกกที่โหดร้ายและน่ารังเกียจยิ่งกว่าสภาพความพิกลพิการทางร่างกายอันมีมาแต่กำเนิดได้ชัดเจนและนำหดหู่ใจเป็นอย่างยิ่ง (ดูบทที่ ๕)

๔.๒.๒ การสร้างสรรค์ด้านภาษา

เมื่อเปรียบเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับมหาชาติคำหลวงและกาพย์มหาชาติพบว่า มหาชาติคำหลวงมักใช้ความเปรียบและให้รายละเอียดความเปรียบเท่าที่ปรากฏในวรรณกรรมต้นฉบับคืออรรถกถาเวสสันดรชาดก แต่กาพย์มหาชาติให้รายละเอียดเพิ่มมากขึ้นและยิ่งเพิ่มมากขึ้นไปอีกในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เช่น ตอนพระเวสสันดรตรัสเรียกพระกุมารขึ้นจากสระบัว อรรถกถาและมหาชาติคำหลวงพรรณนาไว้ไม่แตกต่างกัน คือพระเวสสันดรขอให้พระกุมารทั้งสองมาเป็นส่าเกาช่วยพาพระเวสสันดรข้ามห้วงสังสารวัฏให้ถึงฝั่งพระนิพพาน ดังนี้

อรรถกถาเวสสันดรชาดก

ดูก่อนพ่อชาติพระลูกรัก พ่อจงมา จงเพิ่มพูนบารมีของพ่อให้เต็ม
จงช่วยไสรจสรหงษ์ของพ่อให้เย็นฉ่ำ จงทำตามคำของพ่อ ขอเจ้าทั้งสองจง
เป็นดั่งยานนาวาของพ่อ ไม่วันไหนต่อสาคครคือภพ พ่อจักข้ามฝั่งคือชาติ
จักยังมนุษย์ทั้งเวหาให้ข้ามด้วย

(อรรถกถาเวสสันดรชาดก แปล: ๗๑๙-๗๒๐)

มหาชาติคำหลวง

เอहि ตาต ปียปุตฺต ปุเรถ มม ปารมี ฯ ตาต ปียปุตฺต ดูกรเจ้าชาติลูกรัก
ดูว่า อันว่าเจ้าผู้เสมอจักษุพ่อทั้งคู่ เอहि ออย่ายังอยู่เร็วมา ตุมฺเห อันว่าสอง
พงาลูกแก้ว ปุเรถ จงให้เต็มแล้วโพธิสภาร ปารมี เมาะ ทานปารมิโย พระทาน

บารมีอันอุดม มม แห่งพ่อผู้ศรัทธาซึ้นน้อย เจ้าอย่าให้พ่อค้อยรยกเป็น
 นาน ราลูกฮา หทัย เมภิสัญเจด จงมาสรองมาไซรด ด้วยอำฤดาโมทยหลังไหล
 หทัย เม ดับหฤทัยแห่งพ่อ พุราหุมนสุส วจเนน ทชุฒม์ แลค้ำพราหุมนเสมอ
 ไฟจ่อลูกกล่าว ร้อนผ่าวเผือก ตุมเห อันว่าสองดิลกภูกรักราช กโรธ เมาะ
 อนุกรโธ จงเจ้าอาจมาทำสนอง วจัน มม โดยสัพองพ่อกล่าว จงเจ้าอย่าให้
 ทุกขทบท่าวทับแด พ่อรา ยานนาวาวา เม โหด อันว่าสองเจ้าหนอนงเยาว์
 จงมาเป็นสีกาแก่พ่อเทอญ อจลา ภวสาครเร อนนบมิรู้โคลงรู้คล่อง ซี่ข้ามช่อง
 สงสารเสมอสมุทรรันน ซาติปารี ตรสสุสามี อนนอาจเอาพ่อไปยงนฤพานนครที่
 พันชาติชรา มรณนฤททุกขนันน สุนตาเรณส์ สเทวกั พ่อก็จะซี่ข้ามโลกยประชา
 อิกเทพภพสรวรรค โสดแล ฯ

(มหาชาติคำหลวง กัณฑ์กุมาร: ๑๑๘-๑๑๙)

แต่กาพย์มหาชาติได้เพิ่มเติมรายละเอียดของความเปรียบเทียบ กวีพรรณนาส่วนประกอบ
 ของสำเนาโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำเนาโลกุตตรนาวาซึ่งจะพาพระโพธิสัตว์ข้ามห้วงสังสารวัฏนั้น เป็นสำเนา
 ที่มีส่วนประกอบเป็นพระธรรมมีประการต่างๆ ดังความพรรณนาในกาพย์มหาชาติดังนี้

เอहि ตาต ฯ ตาต ปียปุตต พ่อเอยเจ้าชาลีศรีสุนทรลักษณ พระลูกผู้
 ร่วมรักพระบิดา เจ้าจงพาพระน้องนางกัณหาขึ้นมาก่อน ช่วยอุระร้อนอัน
 อารภพื่อนี้ผูกพันใคร่พบพานพระโพธิญาณ พระยอดสุดสงสารเสมอชีวิต
 จงมาเป็นมิ่งมิตรมหายมคคทาน จะเสร็จแก่สร้อยสารสัพพัญญู...อนึ่งในทาง
 ท่วมมหาสมุทร อันภุกซึ่งเป็นที่สุดแสนสหัสสังขยา กันดารด้วยหมุ่มจชาชาติ
 ร้ายในกระแสนสายชลชลาที่ข้ามได้ ด้วยนาวาวิสัยสรรพไปด้วยสิ่งเสาไป
 บรรจง จังกุดกงกระดานดาษ มาดมูลไม่ลุ่มลื่นโอดแล่นไปตามคลื่นผืนระรอก
 กักลับกลอกกั้งไปในกลางชลาโดยขเลหลวง ยังแล่นลวงลูถึงฝั่งปากเขต
 ข้ามสาครเรครอดไป เป็นอันอภัยพันกันดาร ก็ถึงฐานเกษมสุขสมดังปรารถนา
 นั้นมีอุปไมยมาฉันใด ยานนาวา เจ้าจงตั้งใจจำนง เป็นวิมคมคคหามกุฎทาน
 แทนอริยานนาวาวิเศษอจล มิได้หวาดไหวด้วยภัยเภทพาธา ช่วยข้ามส่ง
 พระบิดาให้ได้ดวงรัตนในอนาวรญาณ ยอดสัพพัญญูหยุดถึงฝั่งปากอมัตมหา
 นครนฤพาน เหมือนด้วยหมู่โลกียยานเขาข้ามขนผู้ประชาชน ดั่งนั้นแล้วพ่อ
 จึงจะจัดแจงสำเนาธรรมทางโลกย์อุตรบรรคักดิ์ พระอัฐฐังคิกมรรคทั้งแปด
 ประการ กล่าวคือญาณดำริสติวิริยา สมาธิมันพิจารณาในพระอริยสังขันธ์
 พระโพธิปักชียกาญจนแจจจัด เป็นสัตตภีรัตนรุจีศรีสำเนาแก้วแกมกาญจน

จังกูตกงดาษกระดานอดุลรัตนามัย วิมลหมดใสแสงสุริยส์ศส่องระรองเรื่อง
พรรณราย ด้วยรอกร้อยห้อยสายเสาใบบวรวิจิตรบรรจง อลงการแก้ว
กระหนกกระหนาบลายละเอียดมแสงสุริยฉายโชติฟ้า เป็นที่นั่งมหาพิमान
มณเฑียรระเมียมลมาศ จัตุรมุขประหลาดสี่สหัสสุภาวาระดับ ด้วยยอดแซมซ้อน
สลัประพริ้งพรายพิโรภาษ ดังวิมานมาศเมืองฟ้า พระบิดาจะดูระดับทุกสิ่ง
สรรพสิ้นคำ สัตตภิรัตนานอกเนก โขขณงค์ทั้งเจ็ดประการ ประกอบศีลสาร
สมาธิปัญญา ล้วนโลกกฤตสินคำขลงไม่ล้มสิ้น บรรทุกทั้งหมื่นอมรมนุษย์
นิกรสัตว์แสนสุรินทคนธรรพทานเวศ พร้อมทั้งพรหมเศอมรินทร์ทั้งไตรโลกย์
ลงสิ้นสู่ภูแก้ว ก็ผ่อนแผ้วไม่เพียบลง แลสูงระหงเห็นตระหง่านสง่างามพร้อม
สัตว์ทั้งสามโลกย์ลงแล้ว พระบิดาจะทรงพระขรรค์แก้วกาญจนกล่าวคือ
ปัญญาย่างลงเหนือบรรยงกัรัตนาศรีสัตตภิรัตนเกตราไตรปิฎก บุษบกวิมาน
มณีศรี เมื่อเสร็จสฤทธิฤกษ์ดีได้เมื่อใด สุนดาเรสุส์ บิดาจะข้ามซึ่งเวไนยนรากร
ให้พันแก่งันดารดอนอาตุรภัย ชาติปาวี ถึงฝั่งปากเกษมลัยสุดโสดสู่ศิวโมก
ขมารวิมุติ ให้สิ้นสุดสงสารชาติชราพยาธิม้วยมรณ ลุลาภพระโลกุตรได้ดังนี้
เพราะพระชาติผู้ลูกอันเลิศล้ำ เป็นพระยานสำเภารธรรมแท้เที่ยง ส่งพระบิดา
ให้แล่นเลียงหลักันดารอกุศลสารณทั้งสิบสี่ ได้โปรดสัตว์ให้สิ้นซึ่งราค
ขันธมาร เข้ามัตมหานครนิพพานพ้นไป ก็อาศัยซึ่งยานสำเภาคือตัวเจ้าใน
ครั้งนี้ พระลูกเอยถึงจะหนีไพบยภัย จะพ้นได้แต่โดยปัจจุบันเบื้องหน้าใน
สงสาร แสนกันดารเดือนร้อน พ่อเร่งรำพึงผ่อนพิจารณาเถิด ถึงสัตว์อันเกิด
ตายตามกระแสสายขลาโลกย์ ย่อมมีสรรพทุกข์โศกสู่จตุรบาย เป็นเรือนเกิด
แก่ตายของโลก็ย พ่อจะหนีไฉนเล่า ขึ้นมาเกิดพระขวัญเข้าของบิดา อย่าให้
พราหมณ์ตะแก่นินทาตัดพ้อ จงช่วยพ่อบำเพ็ญทาน ในกาลบัดนี้เถิด ฯ

(กาพย์มหาชาติ กัณฑ์กุมาร: ๕๒๑-๕๒๓)

ส่วนในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นอกจากเจ้าพระยา
 พระคลัง (หน) จะพรรณนารายละเอียดส่วนประกอบต่างๆ ของสำเภาลอกุตรนาวาตามกาพย์
 มหาชาติแล้ว ก็ยังสร้างสรรค์ความพรรณนาเปรียบเทียบละเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้นโดยเปรียบเทียบโลกินาวา
 กับโลกุตรนาวาให้เห็นอย่างแจ่มชัดว่า แม้โลกินาวาจะประกอบด้วยเครื่องประกอบสำหรับสำเภ
 สมบูรณ์ มีชาวสำเภามีประสบการณ์สูงไปกับสำเภาลอกินนาวาด้วย และสำเภานั้นแล่นออกจากท่า
 ด้วยฤกษ์ยามอันวิเศษเพียงใด ก็อาจล่มจมไปได้โดยง่าย แตกต่างกับสำเภแก้วซึ่งเป็นโลกุตรนาวา
 แม้จะเผชิญกับคลื่นลมรุนแรงเพียงใดก็อาจนำพาพระโพธิสัตว์ไปสู่เมืองแก้วคือเมืองพระนิพพานได้ดั่ง
 เจตนา เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาไว้ดังนี้

ตาต พ่อเอ๋ย เจ้าขาสีศรีสุริยวงศ์เยาวเรศ ปิยบุตุต เจ้าก็เกิดในมกุฏเกศ
 กรุงสี่วิราชบุรี ไยพ่อไม่องอาจยอมย่อท้อทั้งพระบิดา ให้พราหมณ์มันจ้วง
 จาบหยาบซ้ำ เจ้าเห็นชอบอยู่แล้วหรือหนาพ่อสายใจ เราก็เป็นขัตติยมใหม่
 หาสมมุติวงศ์วิเศษสุทธิกษัตริย์ ไม่มีใครที่จะมาพ้อตัดตีเตียนเลย พระลูก
 เอ๋ยเจ้าไม่รู้หรือ พระบิดทรงศรัทธารักพระโพธิญาณหวังจะยังสัตว์ให้ข้าม
 ห้วงมหรรณพภพสงสารให้ถึงฟาก เป็นเยี่ยงอย่างยอดยากที่จะข้ามได้
 ลำเภอลำไธของพาดิษ ซึ่งจะตกแต่งต่อติดเป็นกงวาน ประกอบประกบ
 กระจาดดอกตริงตะปุตตะปลิงยิงตริงกระจับขีด พืดเหล็กก็ตีติดดอกหมัน
 ไชมน้ำมันชันเดียวแล้วเหยียวยา กระจาดคาดเป็นคาดฟ้าจังกอบกว่านสมอขัน
 เสากระโดงยี่นยี่นยี่ดด้วยพืดพวนผูกซึ่งรัดตึงตายติดกับเสารอกคู่นี้เร็วแรง
 เสากระโดงสายระโยงรยางค์แย่งมันคง ปักทวนธงอยู่วิ้วๆ ธงตะขาบปลิว
 สะบัดปลาย นายช่างจำลองหลักลายรายด้วยรูปสัตว์ ราชสีห์สิงห์อัดแอ่นอก
 กอดกระหนกกระหนาบคางแก้วกุม ครั้นได้ฤกษ์เดือนมรสุมแล้วก็แช่ห้อง
 บรรทุกสิ่งของลงต่างๆ ไว้ระวางทางวิดน้ำ ทำเป็นโขงโงอับเขากันโคลง
 ประจุเรียบ ลำเภานี้ก็พานเทียบเพียงราโท ครั้นได้ฤกษ์แล้วให้เลิกให้ขึ้นสามลา
 ยิงปืนบนนาวาเสียงผะผางผิงตึงตึง คนการยี่นสะพรั่งอยู่พร้อมเพรียง
 ศัพท์สำเนียงเสียงเฮโลเฮลา เข้าจุดคร่าสายสมอ ตีม้าล่อลั่นอยู่ข้างๆ โบกธง
 อยู่คว้างๆ แล้วแกว่งกวัดพระพายชายพัดติดไบบน ลำด้าต้นหนก็มุงมองตั้ง
 เข็มส่องกล้องสลัด โดยกำหนดชนิดคะเนหมาย นายท้ายก็ยกย้ายพายเปียง
 เฉลียงแล่นออกขเลล็กแลไม่เห็นฝั่ง บังเกิดลมสลาตันตั้งตีเป็นลูกคลื่นอยู่
 ครั้นแคว ลำเภาก็โคลงเคลงไปตามคลื่นตื่นตื่น เสากระโดงหักกระเด็น
 กระจาดแตก คลื่นใหญ่โยนกระทบกระแทกกระทังผะผิงผาง ลำเภาก็
 อับปางลงในท่ามกลางทะเลหลวง ผุงมนุษย์ทั้งปวงไม่เหลือเหลือล้วนเป็นเหยื่อ
 แก่เต่าปลา ด้วยเป็นโลกิยานาวาไม่จริงเลย พระลูกเอ๋ย พ่อเห็นแต่หน้าเจ้าพระพี
 น้องทั้งสองรา เจ้าจงมาเป็นมหาสำเภาทองธรรมชาติ อันนายช่างชาญฉลาด
 จำลองทำด้วยแก้วประกำตริงด้วยเพชรแน่นหนา แก้วประพาฬแม่เป็น
 คาดฟ้าผาระบูรระเบิดเปิดช่องน้ำ แก้วไพฑูรย์กระทำเป็นราโทโมราประทับ
 สลักสลักกรอบลายรายดอกกรักเนาวรัตน์ ฉลุฉลุก็เป็นรูปสัตว์ภาพเพชรนิล
 แนนม แกมหงส์วิหคกระหนกคาลดาร์ด มังกรกัดกอดแก้วแก้วเป็นก้านขดดู
 สดใส ครั้นสำเร็จลำสำเภาแล้วเมื่อใดได้พระพิชัยมงคล พระบิดาจะ
 ทรงเครื่องต้นมงคพิชัยสำหรับกษัตริย์ ดังจะเอาพระขันตีต่างพระขรรค์เพชร

อันคมกล้า สุนทรจะย่างเยื้องลงสู่ที่นั่งทำยมตราสูงระหง แล้วไปด้วยทวนธง
เศวตฉัตร วายุวิเวกพัดอยู่เฉื่อยฉิว สำเภาทองก็ล่องลิวไปตามลม สรรพสัตว์
ก็จะขึ้นชมโสมนัส ถึงจะเกิดลมภาพานกระพือพัดคือโลโก ถึงจะโตสักแสน
โตตั้งดีเป็นลูกคลื่นอยู่ครั้นโครมโถมกระแทก สำเภานี้ก็มิได้ออกแนววาบ
หวั่นไหว ก็จะแล่นระรี่เรื่อยเฉื่อยไปจนถึงเมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระอมตมหา
นครนฤพาน พระลูกเอ๋ยเจ้าจะนั่งนานอยู่ไยในสระศรีขึ้นมาสินะพ่อมาแม่มา
ช่วยพระบิดายกยอดปิยบุตรทานบารมีแต่ในครั้งนี้เถิด

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศก์กุมาร: ๒๑๐-๒๑๒)



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ ๕

ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในมหานิติกลอนเทศน์ สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

มหานิติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นอกจากจะเด่นในด้านการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่องให้น่าสนใจแตกต่างไปจากความเดิมในอรรถกถาเวทสันตราชดกและมหานิติภาษาไทยสำนวนอื่นที่แต่งก่อนหน้าดังที่ได้วิเคราะห์มาในบทที่ ๓ และ บทที่ ๔ แล้ว ยังมีความโดดเด่นด้านวรรณศิลป์เป็นอย่างมากด้วย เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้ความสำคัญทางวรรณศิลป์เป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยถ่ายทอดแนวคิดการบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระเวทสันดรโพธิสัตว์ได้อย่างมีพลัง และจับใจผู้อ่านผู้ฟังเสมอมา

สุจิตรา จงสถิตยวิวัฒนา (๒๕๔๘: ๑-๒) อธิบายความสำคัญของวรรณศิลป์ต่อวรรณคดีไว้ว่า

วรรณคดีจะต้องมีความงดงามทางภาษาเป็นข้อสำคัญยิ่ง นั่นคือ ภาษาที่ใช้ในวรรณคดีนั้นต้องเป็นภาษาที่สละสลวยงดงาม สามารถสร้างภาพ สร้างอารมณ์สะท้อนใจ ก่อให้เกิดความรู้สึกร่วมของผู้อ่านงานนั้นๆ ซึ่งหมายความว่าผู้เขียนจะต้องมีศิลปะในการใช้ภาษา สามารถใช้ภาษาสร้างให้เกิดวรรณศิลป์ หรือความงามของภาษาได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้วรรณศิลป์นี้เป็นเครื่องมือสื่อ “สสาร” อันเป็นหัวใจสำคัญของงานได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ แม้นักเขียนจะมีความคิดหรือ “สสาร” อันสุนทรงดงาม มีคุณค่าที่จะสื่อในงานเขียนของตน หากไม่สามารถสร้างวรรณศิลป์ในงานได้ สสารอันงดงามมีคุณค่านั้นก็อาจไม่มี “พลัง” อันสมบูรณ์ที่จะสร้างความยิ่งใหญ่อมตะให้แก่งานเขียนนั้นๆ ได้

เมื่อพิจารณามหานิติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ ผู้วิจัยพบว่า มหานิติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้ถ้อยคำที่ประณีต เน้นการพรรณนาความเพื่อให้เกิดภาพและอารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้อ่านและผู้ฟังเป็นสำคัญ ทำให้มหานิติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กอปรด้วยคุณค่าทางการประพันธ์อย่างสมบูรณ์ ดีเด่น จนเป็นที่ยอมรับและยกย่องกันโดยทั่วไป เมื่อได้ศึกษาวิเคราะห์ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ที่ปรากฏในมหานิติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ผู้วิจัยพบว่า ภาษาวรรณศิลป์อันงดงามในมหานิติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เกิดจากกลวิธีการใช้ภาษา ๔ ประการ ได้แก่ การเล่นเสียงสัมผัส การสรรคำ การซ้ำคำ และการใช้ภาพพจน์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๕.๑ การเล่นเสียงสัมผัส

ความงามหรือความไพเราะของถ้อยคำเป็นหัวใจสำคัญในการสร้างและประเมินค่าวรรณคดีไทย เนื่องจากวัฒนธรรมการเสวยวรรณคดีของคนไทยที่ผ่านมานั้นรับรู้ความไพเราะของวรรณคดีได้จากการฟัง มิใช่อ่านเงี่ยๆ ในใจเช่นในปัจจุบัน (กุสุมา รักษมณี, ๒๕๔๙: ๘๖) กวีไทยจึงให้ความสำคัญแก่เสียงเสนาะในวรรณคดีเป็นอย่างมาก ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา (๒๕๓๔: ๑๒๘) กล่าวไว้ว่า

บทประพันธ์หรือกวีนิพนธ์จะดีหรือสุดยอดหรือจะเลวที่สุดขนาดฟังไม่ได้ก็คือ เสียง เพราะคนโบราณนั้นรู้ความไพเราะของกวีนิพนธ์จากการฟัง ถ้าเสียงของคำประพันธ์นั้นดี คำประพันธ์นั้นๆ รับรองกันว่าใช้ได้ ถ้าเสียงของคำประพันธ์ไปไม่ไหว ฟังไม่ถูกหู คำประพันธ์นั้นๆ ก็เป็นอันตกไป ไม่ต้องพูดถึงอีก เสียงจึงมีความสำคัญเป็นอย่างมาก เป็นเทคนิคที่กวีแต่ละคนจะต้องใช้ให้เป็น เรียกว่าถ้าไม่รู้เรื่องเสียงและใช้ไม่เป็น ก็ไม่นับเป็นกวีเอาทีเดียว

ด้วยเหตุนี้การเพิ่มเสียงสัมผัสเพื่อสร้างความไพเราะของเสียงให้กับงานประพันธ์จึงเป็นข้อสำคัญที่กวีไทยใช้สร้างสรรค์วรรณคดี ความไพเราะจับใจของมหชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็เกิดจากการเล่นเสียงสัมผัสที่แพรวพราวเช่นกัน แม้ว่ามหชาติกลอนเทศน์จะแต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร่ายยาวซึ่งไม่เคร่งครัดทั้งเรื่องจำนวนคำในวรรคและลักษณะการส่งสัมผัสก็ตาม นอกจากนี้ ร่ายยาวยังบังคับแต่สัมผัสระหว่างวรรคเท่านั้น^๑ กวีแต่ละคนจึงสามารถเพิ่มเสียงสัมผัสและสร้างสรรค์รูปแบบของเสียงสัมผัสลงในร่ายยาวแต่ละวรรคได้โดยอิสระ

๕.๑.๑ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ

เสียงสัมผัสที่เด่นมากในมหชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้แก่ เสียงสัมผัสพยัญชนะ เป็นลักษณะเด่นที่สำคัญประการหนึ่งในงานประพันธ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ส่วนเสียงสัมผัสสระแม้จะมีปรากฏแต่ก็ไม่โดดเด่น จากการศึกษาวเคราะห์ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะการเพิ่มเสียงสัมผัสพยัญชนะของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในมหชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์

^๑ พระยาอุปกิตศิลปสาร (๒๕๔๓: ๔๒๒) อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า คำส่งสัมผัสกับคำรับสัมผัสในร่ายยาวจะเป็นคำเดียวกันไม่ได้ ส่วนเสียงวรรณยุกต์ของคำส่งและคำรับสัมผัส ก็นิยมแต่ไม่เคร่งครัดเท่าร่ายประเภทอื่น ความของร่ายยาวแต่ละช่วงมีได้ไม่จำกัด เมื่อจบทำช่วงมักมีสร้อย เช่น นั้นแล นั้นเกิด นี้แล้วแล นี้เกิด นั้นเกิด ฯลฯ ลงท้าย

นี้มีลักษณะที่หลากหลายและซับซ้อนกว่าปกติทั้งที่เป็นสัมผัสพยัญชนะชนิดและสัมผัสพยัญชนะคั่นดังนี้

๕.๑.๑.๑ สัมผัสพยัญชนะชนิด

สัมผัสพยัญชนะชนิด คือ การผูกสัมผัสพยัญชนะติดกันไป ตัวอย่างสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๒ คำ เช่น “เอกองค์” ชนิดกัน ๓ คำ เช่น “ทรงสงสาร” หรือมากกว่าก็มี บางทีก็มีเต็มทั้งวรรค เรียกว่า กลบทอักษรล้วน เช่น “โมงโหมกมะม่วงไม่มูกมัน” เป็นต้น (พระยาอุปกิตศิลปสาร, ๒๕๔๓: ๓๕๔)

ในการศึกษาผู้วิจัยเน้นศึกษาสัมผัสพยัญชนะชนิด ๓ พยางค์ขึ้นไป ส่วนสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๒ พยางค์ แม้ว่าจะปรากฏอยู่จำนวนมาก แต่ตามเกณฑ์ในชุมนุมตำรากลอน (หอสมุดวชิรญาณ, ๒๕๓๓: ๒๐๖) ถือเป็นการส่งสัมผัสปกติที่สามารถพบได้ทั่วไปในคำประพันธ์ต่างๆ ผู้วิจัยจึงไม่เน้นมากนัก แต่ได้ให้ข้อสังเกตบางประการไว้ในตอนท้าย

ในชุมนุมตำรากลอน (หอสมุดวชิรญาณ, ๒๕๓๓: ๒๐๖) ถือว่าลักษณะการบังคับเสียงสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๓ พยางค์เป็นลักษณะของกลบทอักษรล้วนซึ่งถือเป็นลักษณะสร้างสรรค์และแสดงถึงฝีมือในทางประพันธ์ของกวีเป็นเกณฑ์ ผู้วิจัยพบว่า สัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๓ พยางค์ขึ้นไปที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้เพื่อสร้างความไพเราะด้านเสียงให้มหาชาติกลอนเทศน์นั้นมีลักษณะที่หลากหลายมาก แต่ที่พบมาก ได้แก่ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะที่เรียงชนิดติดกัน ๓ พยางค์ ๔ พยางค์ และ ๕ พยางค์ขึ้นไป ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๕.๑.๑.๑ สัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๓ พยางค์^๑

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๓ พยางค์ในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีลักษณะตรงกับการเล่นเสียงสัมผัสของกลบท^๒ ชนิดกลบทอักษรล้วนที่

^๑ ประชุมคำนำของหลวงธรรมาภิรมย์ (๒๕๑๔: ๕๓) เรียกลักษณะการส่งสัมผัสของพยัญชนะชนิดกัน ๓ พยางค์นี้ว่า **เทียบคู่**

^๒ กลบทเป็นลักษณะเด่นที่สุดประการหนึ่งของวรรณศิลป์ไทย ถือเป็นการแสดงฝีมือ และความเป็นปราชญ์ของภาษาของกวีผู้รจนา (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, ๒๕๔๘: ๒๗) เนื่องจากเป็นคำประพันธ์ที่กวีคิดประดิษฐ์พลิกแพลงกฎเกณฑ์ต่างๆ ขึ้นเป็นพิเศษมากกว่าบังคับกฎเกณฑ์เดิมของฉันทลักษณ์แต่ละประเภท เช่น การเพิ่มสัมผัสสระ สัมผัสพยัญชนะ การกำหนดใช้พยัญชนะให้มีจำนวนเท่านั้นเท่านั้น เป็นต้น

บังคับเสียงสัมผัสพยัญชนะเรียงชิดติดกันถึง ๓ พยางค์ ปรากฏในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นจำนวนมาก ดังจะได้แสดงตัวอย่างให้เห็นชัดเจนในแต่ละกัณฑ์ไป

ก. ทานกัณฑ์

ในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทานกัณฑ์พบสัมผัสพยัญชนะชิดกัน ๓ พยางค์จำนวน ๗๙ แห่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พระลูกเอยเจ้าจะไปใญ่ให้ทนต์ทุกขเทวษกรอมไฉย มหรืออย่าไปเลยณะแมณะพงง
พ่อว่าวันเนยหนดิฐสหา เจ้าจชุทนกไไร่ได้แสนกันดาน ด้วยอันรายรินรานเล็อบ
ยุงจยายี่

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

พระพุทธิเจ้าข้ากลางนางบุญตัวแมแก่ได้ผิวที่ตี ทังรูปร่างมีศรีก็สุกใสเสมอกัน
นางนั้นก็เนียรทุกขเสวยสุขเกษมसार นำใจนั้นเบิกบานบันเทิงเร็นรักภักดี
ฝ่ายค่างสามเเล่ก็ใจตรงจางตงจิตจรแสนสนิษแนบเนือด้วยนางเดียว

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

ข. กัณฑ์กุมาร

สัมผัสพยัญชนะชิดกัน ๓ พยางค์ในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์กุมารมีจำนวน ๑๓๙ แห่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

บัดนี้เจ้ามาตกเข็ญใจไร่นิราศปราศจากที่อันเจริญ ออกมาโคกศัลย์แสนกันดาร
เดินในดงดอนดองแดดลม เสวยแต่ผลไม้อันเปรี้ยวขมเผื่อนฝาด บรรทมเหนื่อ
ใบไม้ลาดล้วนละอองทราย เทพเจ้ายอมยกย้ายซึ่งราศี ธาตุทั้งสี่จึงวิปริต
ทรงพระสุบินนิมิตผิดประหลาดลามก

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๕)

นตฤตโถ ซิวเตน โน โธ จะประโยชน์อันใดกับด้วยชีวิตเราเท่านี้นี้หนาพระน้องเอย
กัณฑ์เจ้าพี่ผู้เพื่อนไว้ จะอยู่ไปใญ่ให้ทนต์ทุกขทรมาน มาได้ความรำคาญเคืองแค้น
พราหมณ์ตะแเกตีให้แล่นแสนลำบาก ยากแต่น้อยๆ นมนิดน้ำหน้อยหนึ่งก็มีได้
เสวย

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๒๓-๒๒๔)

ค. กัณฑ์มัทรี

สัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๓ พยางค์ในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์มัทรีมีจำนวน ๗๙ แห่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

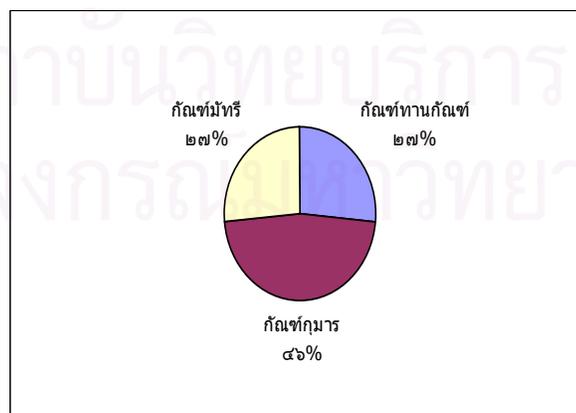
พระนัยนเนตรทั้งสองข้างไม่ขาดสายพระอัสน์สุชล พลังพิศดูผลาผลในกลาง
ไพรที่นางเคยได้อ้ายทรงสอยอยู่เป็นนิตยผิดสังเกต เหตุไฉนไม่ที่มีผลเป็นพุ่ม
พวง ก็กลับกลายเป็นดอกดวงเดียวระดาษอนาถเนตร แถวไฉนก็แก้วเกิดพิกุลแกม
กับกาหลง ถัดนั้นก็สายหยุดประยงค์แลยมโดย พระพายพัดก็รวังโรยรอยดอก
ลงมูนมอมง แม้อย่างได้เก็บเอาดอกมาร้อยยกรองไปฝากลูกเมื่อวันวาน ก็เพี้ยนผิด
พิสดารเป็นพวงผล ผิดวิกลแต่ก่อนมา

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๓๓)

พระสุรเสียงเธอเอือกเย็นระย่อกทุกอกสัตว์ พระพายเพยพัดทุกกิ่งก้าน บุษบงก็
เบิกบานผกากรรศรีมีพระจันทร์ก็มัวหมองเหมือนหนึ่งจะเศร้าโศกแสนวิปโยค
เมื่อยามปัจจุสมัยทั้งรัศมีพระสุริยอัยส่องอยู่รางๆ ขึ้นเรื่องฟ้า เสียงชะนีเหนี่ยว
ไม่ให้หระห้อยโหยพระกำลัง นางก็อดโรยพิโรธร้อง พระสุรเสียงเธอกู่ก้อง
กั้ววานดง เทพเจ้าทุกพระองค์กอดพระหัตถ์เจี่ยพระไสตยดับสสาร

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๔๙-๒๕๐)

เมื่อนำจำนวนสัมผัสพยัญชนะพยัญชนะชนิดกัน ๓ พยางค์ในมหาชาติกลอนเทศน์
สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์มาเปรียบเทียบกัน จะพบสัดส่วนการใช้สัมผัส
พยัญชนะชนิด ๓ พยางค์ ในทานกัณฑ์ กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี ปรากฏดังแผนภูมิที่ ๑ ดังนี้



แผนภูมิที่ ๑ แสดงค่าจำนวนสัมผัสพยัญชนะชนิด ๓ พยางค์ในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

จากแผนภูมิข้างต้นจะเห็นว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้สัมผัสนัยยะชนิดกัน ๓ พยางค์เพื่อสร้างความไพเราะงดงามให้แก่มหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ ได้อย่างแพรวพราวและชัดเจนเป็นอย่างยิ่ง ไม่เว้นแม้แต่ทวนกัณฑ์ซึ่งมีเนื้อความขนาดสั้นและไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายมากนัก สัดส่วนของจำนวนสัมผัสนัยยะชนิด ๓ พยางค์ในกัณฑ์ทวนกัณฑ์ มีจำนวนเท่ากับกัณฑ์มัทรีซึ่งเป็นกัณฑ์ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นสำนวนที่ดีเด่นมากที่สุดสำนวนหนึ่ง ทั้งๆ ที่ทวนกัณฑ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สั้นกว่ากัณฑ์มัทรี ผลคือ มหาชาติกัณฑ์ทวนกัณฑ์สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีความไพเราะงดงามและโดดเด่นในด้านเสียงสัมผัสนัยยะเทียบเท่า กัณฑ์มัทรี อย่างไรก็ตาม จำนวนสัมผัสนัยยะชนิดในกัณฑ์ทวนกัณฑ์และมัทรีคิดเป็นสัดส่วนเพียงครึ่งหนึ่งที่พบในกัณฑ์กุมาร ทั้งนี้เพราะกัณฑ์กุมารสำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นกัณฑ์ที่ยาวมาก

ผู้วิจัยสังเกตว่า สัมผัสนัยยะชนิดกัน ๓ พยางค์จำนวนมากที่พบในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นอกจากจะช่วยแบ่งช่วงของคำในรายยาวแต่ละวรรคให้เกิดเป็นจังหวะและท่วงทำนองที่ต่อเนื่องกลมกลืนกันแล้ว เสียงสัมผัสนัยยะชนิดกัน ๓ พยางค์ที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สร้าง ยังเน้นย้ำความหมายของคำที่นำมาผูกสัมผัสให้เด่นชัดยิ่งขึ้นด้วย ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังสามารถรับรู้และเข้าใจอารมณ์ของตัวละครในเรื่องได้เป็นอย่างดี เช่น “ทนทุกข์ทเวษ” “เบิกบานบันเทิง” “โคกแสนศัลย์” หรือ “ทนทุกข์ทรมาน” เป็นต้น ความสามารถในการประสานเสียงและความหมายของคำที่โดดเด่นของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นลักษณะสำคัญที่ทำให้กลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์มีความไพเราะและจับใจผู้อ่านผู้ฟังเป็นอย่างยิ่ง

๕.๑.๑.๑.๒ สัมผัสนัยยะชนิดกัน ๔ พยางค์

การเล่นเสียงสัมผัสนัยยะชนิดกันในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ปรากฏการเล่นเสียงสัมผัสนัยยะชนิดกัน ๔ พยางค์ด้วย ในประชุมลำนางของหลวงธรรมาภิรมณ์ (๒๕๑๔: ๕๓) เรียกลักษณะการส่งสัมผัสของพยางค์ชนิดกัน ๔ พยางค์นี้ว่า **เทียมรถ** มหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พบสัมผัสเทียมรถจำนวนมาก ทำให้ถ้อยคำภาษาในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีเสียงสัมผัสแพรวพราวเสนาะหูมากยิ่งขึ้น ดังจะแสดงรายละเอียดให้เห็นต่อไปนี้

ก. ทวนกัณฑ์

สัมผัสนัยยะชนิดกัน ๔ พยางค์ในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์ทวนกัณฑ์มีจำนวน ๗ แห่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

วันเนยหนตีสห เจ้าชุนทกไรได้แสนกันดาน ด้วยอันรายรินรานเล็อบยุงจ
 ยายี พระวรกายมทรีทรูปผอมผิตพรรณพิกล อันหนึ่งจเลี้ยงพระชลก็ผิดเคื่อง
 เครื่องปามลาหารก็หายาก พระลูกข้าจเสวยพระทุกข์ลำบากเปนอารมย

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

เอกะวันเน หนึ่งในไพรสนประเทษหิมเวษวันนาลี พ้อจเล่าให้ฟังณะมทรีสุดอยู่แล้ว
 พระลูกแก้วจไปกะไรได้แสนกันดาน ที่ริมชลธารทองทุ่งถ้านาโสภุมพระวานั้น
 รายกาษ ด้วยฝูงกระปือเถื่อนเกลื่อนกลาดอยู่กลางไพร ติคคานี้ เข้าแหลม
 เปนวงว่องไวแว่วไม้รอด เจาจเลดลอดไปก็ไรได้ในกลางป่า พบคนแล้วเจ้าจตก
 ประมาไม่มีชวัน

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

ข. กัณฑ์กุมาร

ในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์กุมาร พบสัมผัสพยัญชนะชิดกัน
 ๔ พยางค์ หรือสัมผัสเทียบมรดจำนวน ๓๓ แห่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตสุสา วิรวนุตยา ในลักษณะฝันว่าพระนางเธอมิได้ต่อเถียง แต่ร้องๆ จนสุดสิ้น
 พระสุร เสียงสำเนียงกระกรีดกรีด หรือวิงวอนขออิกรณโทษ ชายนั่นกริ้วโกรธ
 เด็ดได้ดวงหทัย พระโลหิตไหลละลายมลง นางก็สะดุ้งพระองค์ออกพระโอบอุ้มโลด
 ลอยพลอยผวาตื่นขึ้นทันที ในปัจฉิมราตรีนั้นแล

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๓)

ลูกเอ๋ยเจ้าไม่รู้หรือ พระบิดุรงค์บรรจงรักพระโพธิญาณหวังจะยังสัตว์ให้ข้าม
 ห้วงมหรรณพพวงสารให้ถึงฟาก เป็นเยี่ยงอย่างยอดยากที่จะข้ามได้ สำเภา
 ลำไคของพาดิษ ซึ่งจะตกแต่งต่อติดเป็นกงวาน ประกอบประกบกระดานดอก
 ตรึงตะปูตะปลิงยิงตรึงกระซบชิด พืดเหล็กก็ตีติดดอกหมัน โสมน้ำมันชันเดียว
 แล้วเยียวยา

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๑๐-๒๑๑)

จากแผนภูมิที่ ๒ จะเห็นว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้สัมผัสพยัญชนะชนิด ๔ พยางค์ ในมหาชาติทั้ง ๓ กัณฑ์ ในสัดส่วนแตกต่างกัน คือ กัณฑ์ทานกัณฑ์ใช้น้อยที่สุด กัณฑ์มัทรีใช้เพิ่มมากขึ้น และกัณฑ์กุมารใช้จำนวนมากที่สุด มากกว่าจำนวนที่พบในกัณฑ์ทานกัณฑ์และมัทรีรวมกัน จำนวนสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๔ พยางค์ในมหาชาติทั้ง ๓ กัณฑ์สัมพันธ์กับขนาดความยาวของแต่ละกัณฑ์ คือ ทานกัณฑ์สั้นที่สุด และกัณฑ์กุมารยาวที่สุด

แม้ว่าเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะสร้างสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๔ พยางค์ไม่มากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับจำนวนสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๓ พยางค์ แต่สัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๔ พยางค์ที่ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้ก็มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ช่วยเสริมให้บทพรรณนาความของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในมหาชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์งดงามและโดดเด่นในเชิงวรรณศิลป์อย่างยิ่ง

๕.๑.๑.๓ สัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๕ พยางค์ขึ้นไป

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๕ พยางค์ขึ้นไป หรือที่หนังสือประชุมลำนำของหลวงธรรมภิกขุ (๒๕๑๔: ๕๓) เรียกว่า **เทียบรถ** ในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แม้จะปรากฏจำนวนไม่มากนัก เมื่อเปรียบเทียบกับการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๓ พยางค์และ ๔ พยางค์ แต่การสร้างเสียงสัมผัสพยัญชนะชนิดกันจำนวนมาก ตั้งแต่ ๕ พยางค์ขึ้นไปเช่นนี้ก็แสดงถึงความสามารถและอัจฉริยภาพทางภาษาของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในการเลือกสรรเสียงสัมผัสของคำแต่ละคำมาร้อยเรียง ทำให้เกิดเสียงเสนาะที่ต่อเนื่องกลมกลืนกันไป สร้างความไพเราะยิ่งขึ้นให้กับบทประพันธ์ ดังจะแสดงตัวอย่างให้เห็นต่อไปนี้

ก. กัณฑ์ทานกัณฑ์

สัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๕ พยางค์ขึ้นไปในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์ทานกัณฑ์มีจำนวน ๒ แห่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

นางนั้นก็นิยรทุกขเสวยสุขเกษมสสาร นำใจนั้นเบิกเบ่งบันเทิงเร็นรักภักดี
ฝ่ายค่างสามเฒ่าก็ใจตรงจ้านงตงจิตจรแสนสนนึชเนบเนือด้วยนางเดียว หมิรุที่จว่า
คิดคิดลัดเลี้ยวลอบเล่นลวงประเวณี ห่วงงจฝากไมตรีแก่กันกราบเทววันตาย
ก็มาเกิดกรรมวิบัติให้พริ๊ดพราย

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

มันให้ร้อนรุ่มกลมคลั่งประดุจดั่งเปนน้ำ หน้านั้นดำได้ยินเขาพูดถึงผิวแต่ศักคำ
หนึ่งแล้วก็ให้แคนแน่นคัดกลัดกลุ่มอุระรอนบหอนหาย ตั้งแต่จ้ให้หมอดูชะตาว่า
เคราะห์ร้ายไม่วายเวทนา ลางที่จ้ให้หัวเราะร่ำร่ำ ลางที่ทำหน้านั้นนี้ก็กวระมอดทุก
คำคืน บันดาเพื่อนเขาจะพูดถึงเรื่องอื่นขึ้นแต่จะเลี้ยวเข้ามาพูดถึงผิว

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

ข. กัณฑ์กุมาร

สัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๕ พยางค์ขึ้นไปในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
กัณฑ์กุมารมีจำนวน ๙ แห่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

พอพระสุริยงเธอเอื้องรอบทจรเย็นยอแสงสังข์วิป ฝูงทิวากรก็ร้อนรืบริบเข้า
รังเรียง ได้ยินเสียงผีป่าโป่งโป่งเปิงกู่ก้องร้องกระหิมผีผิวพึมพังขนพอง เสียงชะนี
ร้องอยู่โหยวโหยววิเวกวะหวม ออกพราหมณ์ก็หยุดยั้งตื่นตกตะลึงนึก ว่าเอ๋ย
กุนีสู่มสะอึกมาถึงไหนเข้าแล้วลืหาว่า เหลี้ยวซ้ายแลขวาเห็นช่อฟ้าอยู่ลิบๆ

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๐-๑๙๑)

นตุตตุโถ ซิวเตน โน โอ จะประโยชน์อันใดกับด้วยชีวิตเราเท่านั้นนี้หนาพระน้อง
เอ๋ย กัณฑ์เจ้าพี่ผู้เพื่อนไร่ จะอยู่ไปใยให้ทนทุกข์ทรมาน มาได้ความรำคาญ
เคืองแค้น พราหมณ์ตะแกตีให้เล่นแสนลำบาก ยากแต่น้อยๆ นมินดน้ำหน้อย
หนี่งก็มีได้เสวย กัณฑ์พระน้องเอ๋ยมาเถิดนะ เจ้ามาเราจะสวมสอดกอดคอกัน
เข้าให้มันกลั่นใจตาย เสียให้พันเผ่าแสนร้ายนี้เกิด

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๒๓-๒๒๔)

ค. กัณฑ์มัทรี

สัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๕ พยางค์ขึ้นไปในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
กัณฑ์มัทรีมีจำนวน ๑๐ แห่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

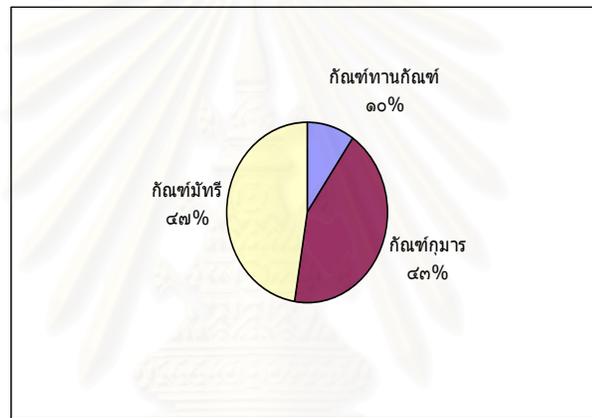
ควรจะสงสารแสนอนาถอนาถา ด้วยพระลูกเจ้าเป็นกำพร้าพรากพระชนนีแต่
น้อยๆ ยังไม่วายนม พราหมณ์ยิ่งข่มเช่นเขี้ยวคำรามตีต้อนให้ด้วนเดิน ตามป่า
รกระหกระเหินหอบหิวแล้วให้โหยมีแต่เสียงเธอโอดโอยสะอื้นร้องรำพันสั่งทุก
เส้นหญ้า ก็วันๆ วังเวงวิเวกป่าพระหิมพานต์

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๒๙-๒๓๐)

ปริเทวีตวา นางเสวยพระอาศูรพูนทวษในพระอุรา น้ำพระอัสสุชลนาเธอไหล
 นองคลองพระเนตร ทรงพระกันแสงแสนทวษพิโรธา ตั้งแต่ประทมยามค่ำไม่
 หย่อนหยุดแต่สักโมงยาม นางเสด็จไต่เต้าติดตามทุกตำบล ละเมาะไม้ไพรสณฑ์
 คีชริน ทุกห้วยธารละหานหินเหวหุบห้องคูหา วาส ทรงพระพิโรธร้องก้องประกาศ
 เกรินสำเนียง พระสุรเสียงเธอเยือกเย็นระยอทุกอกสัตว์

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๔๙)

จำนวนสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน & พยางค์ขึ้นไปในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยา
 พระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ เมื่อเปรียบเทียบกัน พบสัดส่วนปรากฏตามแผนภูมิที่ ๓ ต่อไปนี้



แผนภูมิที่ ๓ แสดงค่าจำนวนสัมผัสพยัญชนะชนิด & พยางค์ขึ้นไปในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

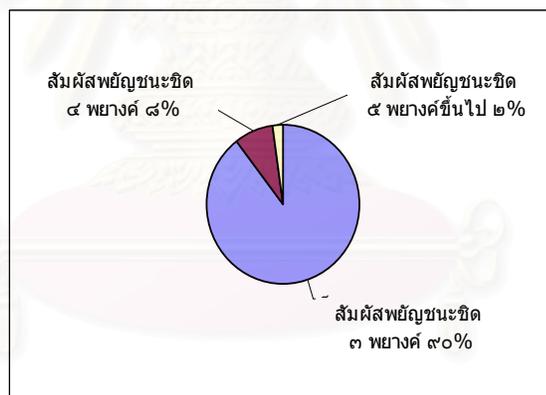
แผนภูมิข้างต้นแสดงว่า มหาชาติกัณฑ์มัทรีสำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีสัดส่วนการใช้จำนวนสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน & พยางค์ขึ้นไปมากที่สุด คือ คิดเป็นร้อยละ ๔๗ ของจำนวนสัมผัสประเภทเดียวกันที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้ในมหาชาติกลอนเทศน์ซึ่งเป็นผลงานของตน รองลงไปและมีสัดส่วนใกล้เคียงกันคือกัณฑ์กุมาร ใช้ร้อยละ ๔๓ อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบกับกัณฑ์มัทรี กัณฑ์กุมารเป็นกัณฑ์ที่ยาวกว่า คือ ประดับด้วยพระคาถาจำนวน ๑๐๑ พระคาถา ส่วนกัณฑ์มัทรีมีจำนวน ๙๐ พระคาถา

จะเห็นว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สร้างสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน & พยางค์ขึ้นไปในมหาชาติกัณฑ์มัทรีได้โดดเด่นอย่างมาก คือ ใช้มากถึง ๑๐ ครั้ง แบ่งออกเป็นสัมผัสพยัญชนะชนิด & พยางค์ จำนวน ๕ ครั้ง สัมผัสพยัญชนะชนิด ๖ พยางค์ จำนวน ๔ ครั้ง ส่วนสัมผัสพยัญชนะชนิด ๗ พยางค์ ซึ่งเป็นจำนวนสูงสุดในกัณฑ์มัทรี พบ ๑ ครั้ง ผู้วิจัยยังพบว่า เสียงสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน & พยางค์ขึ้นไปที่พบในกัณฑ์มัทรีสัมพันธ์กับการสร้างอารมณ์ทุกชนิดในเนื้อเรื่องอย่างมากด้วย

สังเกตว่า คำที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกใช้ส่วนใหญ่มักเป็นคำกริยาที่นำมาเรียงต่อกันเพื่อพรรณนาให้เห็นภาพหรืออารมณ์ความรู้สึกต่างๆ ของตัวละครที่เกิดต่อเนื่องกัน เช่น “ซุ่มซ่ามเขี้ยวคำราม” “ด่วนๆ ดะดุ่มเดิน” “ตระตระการตระตราเตร็ดเตร่” หรือ “ไหวหวาดหวีดหวีดวุ่นแวง” เป็นต้น การพรรณนาโดยสร้างสัมผัสลักษณะนี้ เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้มหาชาติกัณฑ์มัทรีของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีความยาวมากกว่าอรรถกาพย์มหาเวสสันดรชาดก

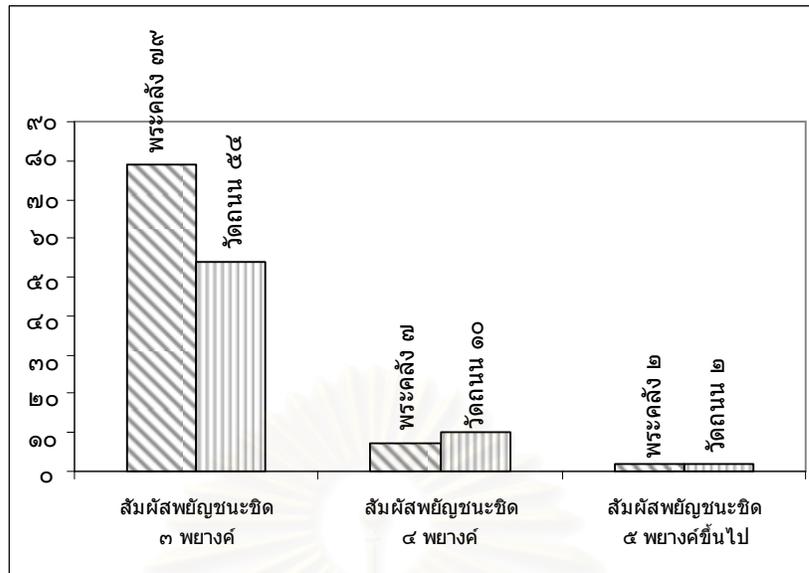
การใช้สัมผัสพยัญชนะชนิดกันตั้งแต่ ๓ พยางค์ ๔ พยางค์ และ ๕ พยางค์ขึ้นไป แสดงลักษณะสร้างสรรค์ทางเสียงของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่พยายามผูกสัมผัสพยัญชนะในร่ายให้แพรวพราวและไพเราะยิ่งขึ้นตามลักษณะการเล่นกลบทอักษรล้วน

เมื่อนำมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์มาเทียบสัดส่วนเพื่อหาค่าจำนวนการใช้สัมผัสพยัญชนะชนิดกันตั้งแต่ ๓ พยางค์ ๔ พยางค์ และ ๕ พยางค์ขึ้นไป ผู้วิจัยพบว่า สัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๓ พยางค์ เป็นสัมผัสพยัญชนะชนิดที่เด่นที่สุดในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ รองลงมาได้แก่ สัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๔ พยางค์และ ๕ พยางค์ขึ้นไป ตามลำดับ ดังปรากฏในแผนภูมิที่ ๔ ต่อไปนี้



แผนภูมิที่ ๔ แสดงค่าจำนวนการใช้สัมผัสพยัญชนะชนิดในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

เมื่อเปรียบเทียบมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์ทานกัณฑ์กับมหาชาติสำนวนสำนักวัดถนนกัณฑ์เดียวกันซึ่งได้รับยกย่องว่าเป็นกัณฑ์ทานกัณฑ์ที่ดีที่สุด (ประพัฒน์ ตรีนรงค์ และสงวน อึ้งคง, ๒๕๑๖: ๒๑๔) จะเห็นว่า มหาชาติทั้ง ๒ สำนวนใช้สัมผัสพยัญชนะชนิดเป็นสัดส่วนดังแผนภูมิที่ ๕ ต่อไปนี้



แผนภูมิที่ ๕ แสดงค่าการเปรียบเทียบสัมพัทธ์ขณชะชิตระหว่างมหาชาติเจ้าพระยาพระคคลัง (หน) กับมหาชาติสำนักวัดถนนในกัณฑ์ทานกัณฑ์

จากแผนภูมิตั้งต้น พบว่าทุกๆ ที่ทานกัณฑ์สำนวนของเจ้าพระยาพระคคลัง (หน) จะสั้นกว่าสำนวนของสำนักวัดถนน แต่สำนวนเจ้าพระยาพระคคลัง (หน) กลับใช้สัมพัทธ์ขณชะชิต ๔ พยางค์ จำนวนใกล้เคียงกับสำนวนของสำนักวัดถนน คือ เจ้าพระยาพระคคลัง (หน) ใช้ ๗ ครั้ง สำนวนสำนักวัดถนนใช้ ๑๐ ครั้ง ส่วนสัมพัทธ์ขณชะชิต ๕ พยางค์ ทั้ง ๒ สำนวนใช้จำนวนเท่ากัน คือ ๒ ครั้ง แต่เจ้าพระยาพระคคลัง (หน) กลับใช้สัมพัทธ์ขณชะชิต ๓ พยางค์มากกว่าสำนวนวัดถนนถึง ๒๕ ครั้ง หรือมากกว่าถึง ๑ ใน ๓ ดังนั้น ในภาพรวมมหาชาติเจ้าพระยาพระคคลัง (หน) ใช้สัมพัทธ์ขณชะชิตมากกว่าสำนวนสำนักวัดถนน นับว่ามหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคคลัง (หน) กัณฑ์ทานกัณฑ์ใช้กลวิธีทางวรรณศิลป์ด้านการสร้างสัมพัทธ์ขณชะชิตเป็นอย่างมาก ทำให้มหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคคลัง (หน) ไพเราะงดงาม หากสำนวนของผู้อื่นเทียบเคียงได้ยาก ทั้งยังพิสูจน์ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความชัดเจนและเป็นเลิศอย่างยิ่งในทางการประพันธ์ของกวีเอกอย่างเจ้าพระยาพระคคลัง (หน)

ส่วนการเล่นเสียงสัมพัทธ์ขณชะชิตกัน ๒ พยางค์เป็นการส่งสัมผัสปกติที่สามารถพบได้ทั่วไปในคำประพันธ์ต่างๆ ผู้วิจัยจึงไม่นำมาวิเคราะห์ร่วมกัน แม้ว่าจะปรากฏอยู่จำนวนมากในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ยึดลักษณะการบังคับเสียงสัมพัทธ์ขณชะชิตกัน ๓ พยางค์ของกลบทกัษรล้วนในชุมนุมตำรากลอน (หอสมุดวชิรญาณ, ๒๕๓๓: ๒๐๖) ซึ่งถือเป็นลักษณะสร้างสรรค์และแสดงถึงฝีมือในทางประพันธ์ของกวีเป็นเกณฑ์

แม้เสียงสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๒ พยางค์หรือสัมผัสคู่จะเป็นเสียงสัมผัสปกติที่พบได้ทั่วไปในงานร้อยกรองต่างๆ แต่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็ใช้เสียงสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๒ พยางค์ในลักษณะพิเศษ ๒ ลักษณะ คือ ลักษณะแรกคือใช้เป็นจำนวนมาก ลักษณะที่สองคือวางเสียงสัมผัสพยัญชนะชนิดกัน ๒ พยางค์ในตำแหน่งใกล้เคียงกันจำนวนมาก และวางกระจายอยู่ทั่วไป นับเป็นลักษณะเด่นที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งช่วยเพิ่มความไพเราะงดงามทางเสียงให้แก่มหากาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้อย่างน่าสนใจ และพบได้ตลอดในมหากาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. ทานกัณฑ์

อันว่าพระราชันดาทั้งสองตรุณราชทวกร นี้สืบเกิดในอ้อมขำมพริตดังหนึ่งว่าเกษิ
แลดวงเนตร เมื่อมีเหตุแล้วก็จำจากพรากพรัดได้ความเข็ญ แม่ลูกจได้เหนหน้า
กันเมื่อยามยาก จได้เป็นเพื่อนลำบากเมื่ออนิทรา เจ้าชาลิจได้ประทมค่าง
เป็องชว่า นางแก้วกันหาจได้ประทมค่างเป็องช้าย จได้แอบอุนพระกายเมื่อ
บรรทม จได้จูปกอดชยชมสวางทุก ฉวยประชวนไขเจอบุญประจันขึ้นมา พระชาล
จะได้บิวดพระบาทเป็องชว่า นางเกษนี้ฐาจได้บิวดพระบาทค่างเป็องช้าย อนุนั้น
ก็จค้อยเคลื่อนคลายเพราะไออรุ

(มหากาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

ข. กัณฑ์กุมาร

อาตมะจึงจะลีลาตลอดเลาะเข้าไปสู่เฉพาพระเพ็ญพักตร์ จะทูลขอพระยอด
รักปิโยรส ได้แล้วจะบทร่มุ่งไปหาเมีย เห็นจะไม่เสียที่ที่ถ่อร่างมาหอบรรวน
คิดแล้วเฒ่าก็หันนวนหาที่นอน พอจะชอกชอนให้พันสัตว์จัตุบาท เฒ่าก็ป็น
ทะลุทะลาดขึ้นสู่ชง่อนเขา พรหมณ์ก็นั่งชบเขาคำนิ่งนึกเสียงสกุณร้องก้อง
กึกให้หวั่นหวาด พระพายชายพัดบุปผชาติหอมระรวยมาเฒ่าก็เหวี่ยงยาม
ละว่าวางลงต่างหมอน นอนไขว่ห้างทางสาธยายมนต์ ตะแกกก็กรนอยู่ครืนครอก
บนชอกเขา พระพายชายพัดมาฉิวเฉื่อย พรหมณ์ก็นอนหลับเรื่อยสำราญใจ
เหนือสิ่งขรเนนไศล นั้นแล

(มหากาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๑-๑๙๒)

ค. กัณฑ์มัทรี

ควรจะสงสารเอ๋ยด้วยนางแก้วกัลยาณี น้อมพระเกศีลงทูลถามหวังจะติดตาม พระลูกรักทั้งสองรา กราบถวายบังคมลาลูกเลื่อนเข็มนยกพระบาทเยื้องย่าง พระกายนางให้เสียวสิ้นห้วนไหวไปทั้งองค์ ดุจชายธงอันต้องกำลังลมอยู่ลิ้มๆ ลื่นพระแรงโรยเรอหิวโหยระหวยทรวงพระศอเชอหงบงวงดวงพระพักตร์เธอผิด เมื่อใดให้แปรผัน จะทูลสั่งก็ยังมีทันที่จะว่าทูลเลย แต่พอตรัสว่าเจ้าพระคุณ เจ้าเอ๋ย คำเดียวเท่านั้นก็หายเสียงเอียงพระกายบ้ายศิโรเพฐน์ พระเนตรหลับ หับพระโอษฐ์

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๕๑)

๕.๑.๑.๒ สัมผัสพยัญชนะคั่น

สัมผัสพยัญชนะคั่น คือ สัมผัสพยัญชนะที่ไม่อยู่ชิดติดกัน มีคำที่ไม่มีเสียงสัมผัส พยัญชนะเข้ามาอยู่ระหว่างคำที่มีเสียงพยัญชนะสัมผัส เช่น นางชนิษฐิ คำว่า “นาง” กับ “นิษฐิ” มีเสียง /น/ สัมผัสกัน แต่มีเสียง /ค/ เข้ามาคั่น สัมผัสคั่นพยัญชนะมีวิธีผูกหลายวิธีตามแต่จะเห็นว่าไพเราะ ตัวอย่างคำคั่น ๒ คำ เช่น “อ่อนวรวงค์” หรือ “ทรงพระกรรแสง” เป็นต้น (พระอุปกิต ศิลปสาร, ๒๕๔๓: ๓๕๔) การสร้างเสียงสัมผัสพยัญชนะคั่นที่แตกต่างกัน ย่อมมีผลต่อ ท่วงทำนองและจังหวะของเสียงในบทประพันธ์ด้วยเช่นกัน การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะคั่นจึงเป็น ขบวนการศิลป์ที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่สร้างความงามหรือความไพเราะทางเสียงให้แก่คำประพันธ์ อันจะขาดไม่ได้ ในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะคั่นเป็น จำนวนมาก สัมผัสพยัญชนะคั่นที่พบสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ลักษณะ ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑.๒.๑ สัมผัสพยัญชนะที่มีคำคั่น ๑ พยางค์

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะที่มีคำคั่น ๑ พยางค์ เป็นการผูกสัมผัส พยัญชนะวิธีหนึ่งที่ปรากฏในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จำนวนมาก ทำให้ภาษาใน มหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีจังหวะของเสียงสัมผัสที่ไพเราะเสนาะหูมากยิ่งขึ้น ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ก. ทานกัณฑ์

ทานกัณฑ์พบสัมผัสพยัญชนะที่มีคำคั่น ๑ พยางค์ จำนวน ๒๑๕ แห่ง ดังตัวอย่าง ต่อไปนี้

กาลิยานิปทาเรตวา พระลูกเอ๋ยโดยตำแต่ว่าจnungหม่นก็จรุงรังนำรำคานตา
พระลูกเอ๋ยเจ้าไม่พลัดพระมารดา จไปอาณาณาในยดงดระเมื่อเวลาร้อนตัววันบาย
เจ้าจเยียบกรวดทรายดินร~~แหมง~~ที่~~แหมง~~นคร พระบาทเจ้าสิบบางอ่อนก็จร้อนรบัมกริม
เกรียมชอกช้ำ พระภักตรเจ้าจกล้าดำด้วยแดดลมเจ้าจ~~เห้น~~เห็นเข้าหาร่วมที่~~กร~~
~~เรียด~~ก็เกิดเกี่ยวพระวรวงาย แม่คิดไปก็ไม่สบายเลย ด้วยเจ้าเคยเสวยสัาราก
แต่ก่อนมา มีแต่ว่า~~ทรง~~ผู้สวโก~~สว~~ศรีสขิมพัต โอิทีนี้ลูกเจ้าจะพลัดดลงก้องไว้ เจ้าจ
ทรงแต่แฝกคยาไปไม้

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

สาเทวี ครั้นนั้นสมเด็จนางพระยามทรี เมื่อได้สุดัษสารกระแสดพระบรรชาจึง
ทูลสนองพระกรุณา ว่าพระพุทธิเจ้าข้าๆ แต่พระสุระษาริธาชนะเรนสูญสุริย
กระสัตร ซึ่งตวัษประพาษถึงทุกขไภยไยพนาเวษ ก็ทราบล้นทุกเกษเทศา
มทรีนี่กลันกลั่วให้แกลั่วกล้าในกลางดง ด้วยเจาสน้องคุณพระพุทธรังเศียรเกล้า
ของข้าพระพุทธเจ้าในครั้งนีให้สินชีพชีวีประกฎไว้กว่าชีวิตจสุญหาย

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

ข. กัณฑ์กุมาร

กัณฑ์กุมารพบสัมผัสพยัญชนะที่มีคำคั่น ๑ พยางค์ จำนวน ๓๕๘ แห่ง ดังตัวอย่าง
ต่อไปนี้

มาตุคาโม ธรรมดาว่าสตรีนี้เป็นเกาะแก่งก็ดกระแสดกุศล มีมัจฉริยะมีดมนคือ
ตัวมารยามเมื่อสามจะทำทวนมักทำลาย ด้วยแยบคายคอยค้อนตึงเข้าทักท้วง
ให้ทอดทิ้งเสียศรีทธาผล มาตรแม่นและว่าอาตมาจะรุกรันโลกเข้าไปขอ
ซึ่งพระปิยบุตรน้อยหน่อผู้แหมบอก ที่ไหนพระนางเธอจะยอมยกซึ่งพระปิยบุตร
ทานบารมี นำที่จจะเสียที่ทั้งสองทาง

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๑)

ดูกรมทรีเป็นเหตุทั้งนี้ด้วยนางกษัตริย์ เคยเสวยไอศูรยสมบัติอันอุดม เจ้าเคย
สถิตบรรทมเหนือแท่นทอง พระยี่ภู่อนละอองสำอององค์ ยามเมื่อเจ้าเยื้อง
ยุรยาตรก็มีได้ย่างลงเหยียบดินกระเดื่องใด บัดนี้เจ้ามาตกเช็ญใจไว้ในวาศ
ปราศจากที่อันเจริญ ออกมาโคกศัลย์แสนกันดาวเดินในดงดอนต้องแดดลม

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๕)

ค. กัณฑ์มัทรี

กัณฑ์มัทรีพบสัมผัสพยัญชนะที่มีคำคั่น ๑ พยางค์ จำนวน ๒๕๘ แห่ง ดังตัวอย่าง
ต่อไปนี้เป็น

อด มหาสตุโต สมเด็จพระราชสมภาร เมื่อได้สุดับสารพระมัทรีเธอแสนวิโยค
โศกศัลย์สุดกำลัง ถึงมั่นจะมิตรสแกนางมั่งจะมีเป็นการจำจะเอาโหวรการหึง
เข้ามาหักศอกให้เสื้ออมลง จึงเอื้อนโองการตรัสประภาษว่า นนุ มทุทิ ดูกรนาง
นาฏพระน้องรัก ภาทุเท เจ้าผู้มีพักตร์อันผุดผ่องเสมือนหนึ่งเอาน้ำทองทับ
ประเทืองผิว รวจะว่าจะลอยลิวเลื่อนลงจากฟ้า ใครได้เห็นเป็นขวัญตาเต็มหลง
ละลายทุกข์ปลุกปลื้มอารมณ์ชายให้เซยขึ้น จะนั่งนอนเดินยืนก็ต้องอย่าง
วราโรหา พร้อมด้วยเบญจางคจรีรูปจำเรียมโฉมประโลมโลกหล่อแหลมวิไล
ลักษณะ

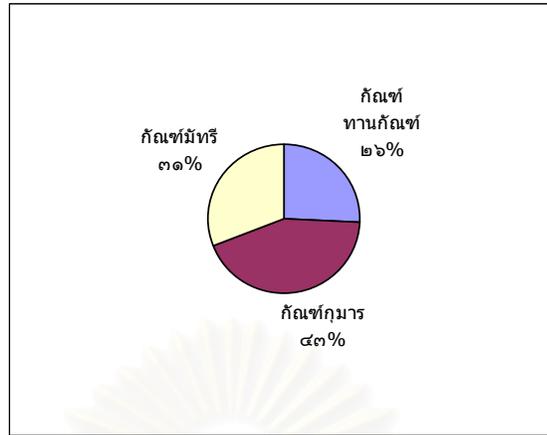
(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๔๒)

ตั้งแต่เกล้ากระหม่อมฉันตกมาเป็นข้าน้อย พระองค์เห็นพิรุณร้องรอยร้าวรานที่
ตรงไหน ทอดพระเนตรสังเกตุไว้แต่ปางก่อนจึงเคืองค่อนด้วยคำหยาบยอกใจ
เจ็บจิตเหลือกำลัง พระคุณเอ๋ยจะคิดดูมั่งเป็นไรเล่า ว่ามัทรีนี้เป็นข้าเก่าแต่ก่อน
มาตั้งเงาตามพระบาทก็เหมือนกัน นอกกว่านั้นที่แนนนอนคือนางไหนอันสนิทชิต
ใช้แต่ก่อนกาล ยังจะติดตามพระราชสมภารมาบ้างละหรือ ได้แต่มัทรีที่แสนดี
ผู้เดียวดอก ไม่รู้จักปลิ้นปลอกพลิกไหลเอาตัวหนี

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๔๔)

จำนวนสัมผัสพยัญชนะคั่น ๑ พยางค์ในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยา
พระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์มีสัดส่วนปรากฏในแผนภูมิต่อไปนี้

สถิตยวิธานบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย



แผนภูมิที่ ๖ แสดงค่าจำนวนสัมผัสพยัญชนะคั่น ๑ พยางค์ในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

เมื่อเปรียบเทียบจำนวนสัดส่วนของสัมผัสพยัญชนะคั่น ๑ พยางค์ในมหาชาติจำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ในแผนภูมิข้างต้นแล้ว จะเห็นว่า สัดส่วนจำนวนสัมผัสพยัญชนะคั่น ๑ พยางค์สอดคล้องและสัมพันธ์กับขนาดความยาวของแต่ละกัณฑ์ คือ กัณฑ์กุมารเป็นกัณฑ์ที่ยาวที่สุด มีจำนวนสัมผัสคั่น ๑ พยางค์มากที่สุด ส่วนทานกัณฑ์ เป็นกัณฑ์ที่สั้นที่สุด และพบจำนวนสัมผัสคั่น ๑ พยางค์น้อยที่สุด แต่ก็มีจำนวนไม่ต่างกับจำนวนที่พบในกัณฑ์มัทรีมากนัก แสดงให้เห็นว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) นิยมใช้กลวิธีสร้างเสียงสัมผัสพยัญชนะคั่น ๑ พยางค์ ในมหาชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์ คือ ทั้งกัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรีที่รู้จักกันดี และทานกัณฑ์ที่ยังไม่แพร่หลายและยังไม่มีผู้ศึกษามากนัก

๕.๑.๒.๒ สัมผัสพยัญชนะคั่น ๒ พยางค์

การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะที่มีคำคั่น ๒ พยางค์ เป็นกลวิธีสร้างเสียงสัมผัสพยัญชนะอีกลักษณะหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้เพื่อสร้างจังหวะและท่วงทำนองของเสียงสัมผัสที่ไพเราะเสนาะหูมากยิ่งขึ้น แม้จะไม่พบจำนวนมากเท่าเสียงสัมผัสพยัญชนะที่มีคำคั่น ๑ พยางค์ก็ตาม ดังจะยกตัวอย่างให้เห็นดังนี้

ก. กัณฑ์ทานกัณฑ์

กัณฑ์ทานกัณฑ์พบสัมผัสพยัญชนะที่มีคำคั่น ๒ พยางค์ จำนวน ๗๒ แห่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ไฉ่พระวรญาณปรีชาไม่ยังเหนถึงใครได้อยู่ดูไปเกิด จเกิดเช็ญแค้นเคืองท่งบ่าล
และเมืองก็ไม่สบาย จเกิดอันตรายรอบคอบคั่นธเสมา อันองค์พระเจ้าลูกยา

เสมือนหนึ่งกับดวงเนตร จำจากนิเวษแรมดวงแต่องค์เดียว ถึงล่องพระบาท
ได้อยู่ก็ดูเดียวเปลี่ยวเดดเวทนาพระภาราก็ไม่จริงการ

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

พระลูกเอยแม่นี้คิดกลัวไปทุกสิ่ง ด้วยว่าเป็นหญิงชาติกระชัตยสุขุมมาลี อนุจันคี
มีพระองค์อ่อนอ่อนแอ้นไม่แน่นอนหา พระบาทก็น้อยนมด้วยเป็นนางชัตยสุขุมหมี
เคี้ยยาก จทนทุกซ์ลำบากในยแดนดง จเห็นก็แต่องค์พระพิชดาผู้เดียวดูหมีได้
จยุดอยู่หมีไปกลัวไกลในกลางทาง ยาสาสิวายสุตวา ยามเมื่อแม่มีตรีเสด็จอยู่
ในยุบริยนี้เวษเรือนจันพระชวันแม่แก่น้อ่อน ไดยินแต่สุนัขเห่าหอนก็วิตวาด
วันนังคชติพิรุภา เออก็เมื่อแม่แสนคลาดทีเดียวฉนี้หญ้าไปไรได้เ็นยกกลางดง

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

ข. กัณฑ์กุมาร

กัณฑ์กุมารพบสัมผัสพยัญชนะที่มีคำคั่น ๒ พยางค์ จำนวน ๑๔๑ แห่ง ดังตัวอย่าง
ต่อไปนี้

มาตุคาโม ธรรมดาว่าสตรีนี้เป็นเกาะแก่งกิดกระแสดุศล มีมัจฉริยะมีดมนคือ
ตัวมาร ยามเมื่อสามีจะทำทานมักทำลาย ด้วยแยบคายคอยค้อนดิงเข้าทักท้วง
ให้ทอดทิ้งเสียศรัทธาผล

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๑)

โก เวสุสนุตร ดูกรมหาเวสสันดร อย่าอวรณ์ไว้เว้ทำเนาเขา ข้ากับเจ้าเขาจะตี
กันไม่ต้องการ ให้ลูกเป็นทานแล้ว ยังมาสอดแค้นเมื่อภายหลัง ทำวเธอก็ตั้ง
พระสมาธิระงับดับพระวิโยค กลั้นพระโคกสงบแล้วพระพัทริกก็ผ่องแผ้วแจ่มใส
ดุจทองอุไรทั้งแท่ง อันบุคคลแก่งหล่อแล้วมาวางไว้ในพระอาศรมตั้งแต่จะเซยชม
พระปิยบุตรทานบารมี แห่งหน่อพระชินศรีเจ้านั้นแล

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๒๒-๒๒๓)

ค. กัณฑ์มัทรี

กัณฑ์มัทรีพบสัมผัสพยัญชนะที่มีคำคั่น ๒ พยางค์ จำนวน ๑๐๐ แห่ง ดังตัวอย่าง
ต่อไปนี้

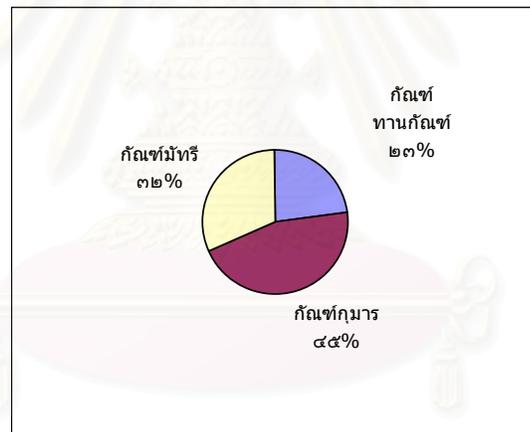
อทิสวา เมื่อทำวเธอมิได้เห็นพระเจ้าลูกเธอก็จะทูลถามครั้นแจ้งความว่า พราหมณ์พาไป นางก็จะอาลัยโอดแล่นไปตามติดไม่คิดตาย มหันต์ ทุกข์ คิดไป คิดไปแล้วใจหายเห็นน้ำน้ำตาตกว่า โด้โด้อ้อม์ทรีเอ๋ย จะเสวยพระทุกข์แทบถึง ชีวิตจะปลิดปลงด้วยพระลูกรักทั้งสองพระองค์นี้แล้วแล

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๓๐)

เมื่อเข้าแม่จะเข้าไปสู่ پایังได้เห็นหน้าเจ้าอยู่หลัดๆ ควรวและหรือมาสถัดแม่นี้ไว้ เหมือนจะเตือนให้แม่นี้บรรล้วยเสียจริงแล้ว ควรวจะสงสารเอ่ยด้วยนางแก้วกัลยาณี น้อมพระเกศีลงทูลถามหวังจะติดตามพระลูกรักทั้งสองรา กราบถวายบังคมลา ลูกเลือนเข็อนยกพระบาทเยื้องย่าง พระกายนางให้เสียวสั้นห้วนไหวไปทั้งองค์

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๕๑)

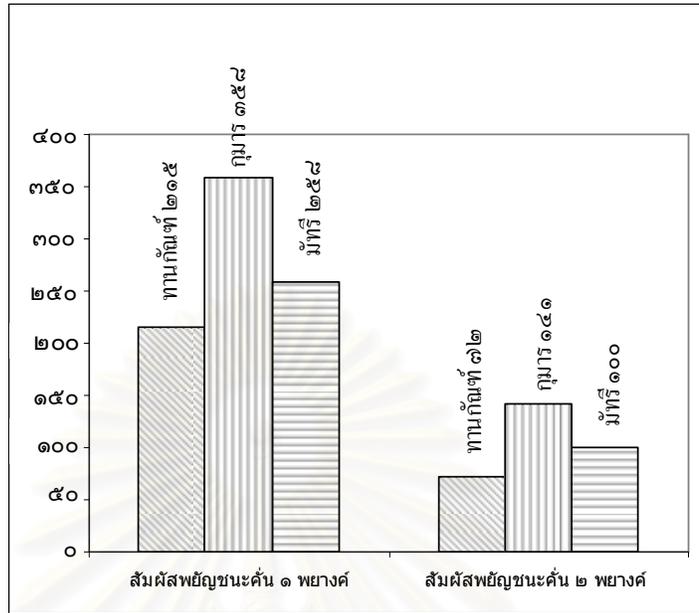
เมื่อเทียบมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ ผู้วิจัยพบว่า จำนวนสัมผัสพยัญชนะคั่น ๒ พยางค์ที่ปรากฏนั้นมีสัดส่วนดังในแผนภูมิที่ ๗ ต่อไปนี้



แผนภูมิที่ ๗ แสดงค่าจำนวนสัมผัสพยัญชนะคั่น ๒ พยางค์ในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

แผนภูมิที่ ๗ แสดงให้เห็นว่า จำนวนเสียงสัมผัสพยัญชนะคั่น ๒ พยางค์ในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์สอดคล้องกับความยาวของเรื่องในแต่ละกัณฑ์เช่นเดียวกับ สัดส่วนจำนวนเสียงสัมผัสพยัญชนะคั่น ๑ พยางค์ คือ กัณฑ์กุมารพบจำนวนมากที่สุด รองลงมา คือกัณฑ์มัทรี และทานกัณฑ์พบน้อยที่สุด

เมื่อเปรียบเทียบจำนวนสัมผัสพยัญชนะคั่นในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์แล้ว ผู้วิจัยพบว่า สัมผัสพยัญชนะคั่นที่เด่นที่สุดของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้แก่ สัมผัสพยัญชนะคั่น ๑ พยางค์ ดังปรากฏในแผนภูมิที่ ๘ ดังนี้



แผนภูมิที่ ๘ แสดงค่าเปรียบเทียบการใช้สัณฺหิตสัพพัญญุชณะคันในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

เสียงสัณฺหิตสัพพัญญุชณะคัน ๑ พยางค์และ ๒ พยางค์จำนวนมากที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน)ใช้ในกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์ ช่วยสร้างจังหวะและท่วงทำนองของคำในร้อยได้อย่างเหมาะสม ความประสานคล้องจองของเสียงสัณฺหิตที่หลากหลายทั้งเสียงสัณฺหิตสัพพัญญุชณะชนิดและพัญญุชณะคันจึงเป็นลักษณะเด่นสำคัญที่สร้างความไพเราะงดงามให้กับมหาชาติสำนวนนี้ดีเป็นอย่างยิ่ง

/ก/ /ก/ /ก/ /ส/ /ก/ /ส/

มาตุคาม ธรรมดาว่าสตรีนี้เป็น เกาะแก่งกีดกระแสดกุด

/ม/-/ม/ /ม/-/ม/ /ม/ /ม/ /ม/ /ท/ /ท/ /ท/

มีมัจฉริยะมิดมนคือตัวมาร ยามเมื่อสามีจะทำทานมักทำลาย

/ค/ /ค/ /ค/ /ค/ /ท/-/ท/ /ท/ /ท/ /ส/-/ส/ /ท/

ด้วยแบบคายนคอยค้อนดึงเข้าทักท้วงให้ทอดทิ้งเสียศรัทธาผล

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กัณฐก: ๑๙๑)

๕.๑.๓ การเล่นเสียงวรรณยุกต์

แม้ว่าการเล่นเสียงวรรณยุกต์ในมหาชาติล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ จะมีจำนวนไม่มากนัก แต่หากพิจารณาควบคู่ไปกับผลงานวรรณคดีเรื่องอื่นๆ ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เช่น กากีกลอนสุภาพ อิเหนาคำฉันท์ โคลงพยุหยาตราพรวงเพชร ฯลฯ จะเห็นว่าการเล่นเสียงวรรณยุกต์เป็นศิลปะการประพันธ์ที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) นิยมเพื่อใช้สร้างความหลากหลายทางเสียงและเพิ่มความไพเราะยิ่งขึ้นให้กับบทประพันธ์ (วราเมษ, ๒๕๔๘: ๖๖-๗๐) งานร้อยกรองของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงโดดเด่นอย่างมากในแง่ความงดงามและการสร้างอรรถาธิบายทางเสียง ดังจะเห็นได้จากเนื้อความต่อไปนี้

พอพระสุริยเชอเยื้องรถทจรเย็นยอแสงสังข์ทวิป ฝูงทิศากรก็ร่อนรีบรีบ
เข้ารังเรียง ได้ยินเสียงผีป่าโป่งโป่งเปิงกู่ร้องกระหิมผีผิวพิมพังขนพอง
เสียงชะนีร้องอยู่โหวยโวยไวยวิเวกวะหวาม ออกพราหมณ์ก็หยุดยืนตื่นตก
ตะลึงนึก ว่าเอ๋ยภูนี้สู่มะสะอีกมาถึงไหนเข้าแล้วลิวว่า เหลียวซ้ายแลขวาเห็น
ข้อฟ้าอยู่ลิบๆ สองตาตะแกไม่กระพริบเพ่งจ้องแล้งแล ก็หมายแน่วว่าโน้นแล้ว
สินออกพระอาศรม

(มหาชาติล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๐-๑๙๑)

ตัวอย่างที่แสดงในข้างต้น จะเห็นได้ว่า ระดับของเสียงวรรณยุกต์ที่ต่างกันในคำว่า “โป่งโป่ง” และ “โหวยโวยไวย” นอกจากจะให้ความไพเราะทางเสียงจากคำที่เล่นเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับกันแล้ว การเล่นเสียงวรรณยุกต์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเป็นกลวิธีสำคัญที่ช่วยเพิ่มจำนวนคำที่ทำให้สัมผัสพยัญชนะชนิดคล้องจองมากยิ่งขึ้นด้วย จากตัวอย่างสังเกตว่า “โป่งโป่ง” ช่วยขยายสัมผัสพยัญชนะชนิดกันในกลุ่มคำว่า “ป่าโป่งโป่งเปิง” ให้มีจำนวนสัมผัสมากถึง ๔ พยางค์ ส่วนคำว่า “โหวยโวยไวย” ก็เพิ่มจำนวนคำที่สัมผัสสัมผัสใน “โหวยโวยไวยวิเวกวะหวาม” ให้มีเสียงสัมผัสพยัญชนะชนิดกันมากถึง ๗ พยางค์

ผู้วิจัยพบว่า การเล่นเสียงวรรณยุกต์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยเน้นย้ำความหมายของคำให้กระจ่างชัดยิ่งขึ้นอีก เสียงวรรณยุกต์ที่แตกต่างกันในคำว่า “โป่งโป่ง” และ “โหวยโวยไวย” ที่แสดงเสียงร้องของผีป่าและชะนีในยามเย็น จึงเป็นเสียงที่ช่วยให้ผู้อ่านผู้ฟังรับรู้ถึงความวังเวงและความทะมึนของป่าที่เงียบสงัดในยามหมดแสงอาทิตย์ได้เป็นอย่างดี

ในมหาชาติล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังพบการเล่นเสียงวรรณยุกต์ที่น่าสนใจอยู่หลายแห่ง คำที่ใช้เล่นเสียงวรรณยุกต์ส่วนใหญ่มักเป็นคำอุทานที่แสดงอารมณ์

ความรู้สึกของตัวละคร เช่น คำว่า “ไอ้ไอ” ในทานกัณฑ์ที่แสดงให้เห็นถึงความทุกข์ระทมใจอย่างที่สุดของพระนางมุสดี เมื่อทราบว่าพระเวสสันดรราชโอรสถูกขับออกจากเมืองเพราะการบริจาคตาน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ภิกเว ดูกรสงฆ์ ผู้ทรงศีลศึกษาจรจสงสารด้วยพระพุศดีศรีสุนทรเทพ
กัลยา เมื่อเสด็จมาถึงแห่งห้องพระเจ้าลูกท้าวเธอวันนั้น ทรงพระกันแสงสันเข้า
ตำหนักในนิเวศกอดพระเยาวเรศเข้าแล้วก็โสภา ว่าไอ้ไออันิจจาพระลูกเอย
แม่ไม่เหนเลยว่าจะเปลงถึงเพียงนี้หน้าน้อยใจ เออก็โทษอันใดที่เจ้ากระทำ
ธารกาลกุสนทวนที่อนาประชานจนขึ้นชมช่วยอนุโมทนา อันนิลกลับกล่าว
รายรัชยาพระลูกเล่า ยิงคิดยิงเศราสุดอยู่แล้วพระลูกแก้วจึ่งใครในครั้งนี้ไม่
มีเนตร หงสมเด็จพระบิดุเรศก็พลอยโกรธโหดร้าย เออก็ใจนจึงมาเปลงนี้
หมิควนที่จเปลงเลย โอห้าวอกพุศดีเอยมาบังเกิดความแค้นเขญ

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทานกัณฑ์)

ตัวอย่างข้างต้น จะเห็นว่า เสียงวรรณยุกต์ที่ต่างกันของคำว่า “ไอ้” และคำว่า “โอ้” ช่วยเน้นย้ำให้ผู้อ่านผู้ฟังสามารถรับรู้ถึงความทุกข์ทเวษและความเศร้าโศกเสียพระทัยอย่างที่สุดของพระนางมุสดีที่ทั้งเวทนาสงสารพระเวสสันดรที่ต้องโทษเพราะการบริจาคตาน และน้อยพระทัยพระเจ้าสญชัยพระราชสวามีอย่างยิ่งเมื่อทราบว่า พระเจ้าสญชัยเป็นผู้ลงโทษขับพระโอรสผู้ไร้ความผิดออกจากเมืองพิชัยเซตุดรด้วยพระองค์เอง

การเล่นเสียงวรรณยุกต์ในคำว่า “ดูดู” ที่ชูชกอุทานขึ้นอย่างไม่พอใจ เมื่อสองกุมารพยายามจะหลบหนีชูชกกลับมาหาพระเวสสันดรตลอดเวลาในกัณฑ์กุมารเป็นอีกตอนหนึ่งที่ช่วยให้เห็นกริ้วกราดฉุนเฉียวของชูชกได้ชัดเจนอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากเนื้อความต่อไปนี้

สองบังอรก็วิ่งมาสู่สำนักพระบิดา เฒ่าชราจนยได้เรียวกไม่ไล่ขบพัน
ดูกลากกระชากรันด้วยโทโส อากทุมนโต เสมือนหนึ่งจะเชือดเนื้อหนึ่งกิน
เสียทั้งเป็นเห็นเวทนา เข้าดูคร่าพาลากสำรากขู ว่าดูดูเด็กน้อยๆ ทั้งคู่นี้รู้แต่
ว่าจะหนี ครั้นพราหมณ์ตีสีว่าพราหมณ์ร้าย เอ็งสิมาร้ายก่อนพราหมณ์นั้นไม่ว่า
ตะแกก็เหลียวมาตีพระชาติเข้าตำผาง แล้วก็เลี้ยวมาตีนางกันหาให้ร้องอยู่
กรี้ดกรี้ดหวีดหวาดดูเวทนา

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๒๔)

จากตัวอย่างที่ยกมา จะเห็นว่า การเล่นเสียงวรรณยุกต์ที่แตกต่างกันของคำว่า “ดู” ซึ่งเป็นเสียงวรรณยุกต์สามัญหรือเสียงกลางระดับ แล้วเปลี่ยนไปใช้เสียง “ดู” ซึ่งเป็นเสียงวรรณยุกต์จัตวาหรือเป็นเสียงต่ำขึ้น ช่วยขยายให้เห็นอารมณ์โกรธอย่างรุนแรงของชูชกที่พลุกพล่านขึ้นอย่างรวดเร็วได้ชัดเจนอย่างมาก และทำให้ผู้อ่านผู้ฟังวาดภาพความโหดร้ายของชูชกที่ปฏิบัติต่อสองกุมารอย่างทารุณได้เป็นอย่างดี สร้างความสะเทือนใจในชะตากรรมของสองกุมารอย่างที่สุด

๕.๒ การสรรคำ

ถ้อยคำที่ปรากฏในวรรณคดีเป็นภาษาพิเศษที่กวีปรุงแต่งขึ้นด้วยความวิจิตรบรรจง การเลือกสรรคำมาเรียงร้อยในงานประพันธ์เพื่อสื่อความหมายไปสู่ผู้อ่านหรือผู้ฟังให้มีประสิทธิภาพ และตรงตามวัตถุประสงค์ของกวี จึงเป็นเรื่องสำคัญที่กวีต้องใส่ใจและพิถีพิถันมาก เนื่องจากรูปและเสียงของคำที่กวีเลือกใช้ล้วนสัมพันธ์กับการสร้างความไพเราะงดงาม และสร้างอารมณ์สะเทือนใจให้แก่บทประพันธ์นั้นอย่างมาก (สุจิตรา จงสถิตย์วัฒนา, ๒๕๔๘: ๑๔) กวีผู้มีศิลปะในการเลือกใช้ถ้อยคำที่ดีเท่านั้นจึงจะสามารถจับใจผู้อ่านให้มุ่งไปสู่อารมณ์และความคิดที่ลึกซึ้งของ “สาร” ในบทประพันธ์นั้นได้อย่างครบถ้วนบริบูรณ์

ในมหานิทานกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แม้ว่าจะมีเนื้อหาไม่ครบถ้วนทั้ง ๑๓ กัณฑ์ตามความเดิมในอรรถกถาเวสสันดรชาดก แต่จากผลงานที่ปรากฏในมหานิทานทั้ง ๓ กัณฑ์ ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสามารถของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในการถ่ายทอดเรื่องราวการบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ได้อย่างงดงามและประทับใจผู้อ่านผู้ฟังตลอดมา ความพิถีพิถันในการเลือกเฟ้นถ้อยคำอย่างประณีตบรรจงของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงเป็นลักษณะเด่นที่สำคัญยิ่งต่อการสร้างสุนทรียภาพให้แก่ผู้อ่านและผู้ฟัง จากการศึกษาลักษณะการสร้างวรรณศิลป์ในมหานิทานสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ผู้วิจัยพบว่า ความดีเด่นประการหนึ่งของถ้อยคำในมหานิทานสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เกิดจากการสรรคำที่ให้ภาพอันชัดเจนสมจริง และการสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์ของตัวละคร ดังจะอภิปรายให้เห็นตามลำดับ ดังนี้

๕.๒.๑ การสรรคำเพื่อสร้างภาพที่ชัดเจนและสมจริง

แม้ว่ามหานิทานกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ จะโดดเด่นอย่างยิ่งในด้านการพรรณนาความเพื่อสร้างความสะเทือนใจเกี่ยวกับการบำเพ็ญทานบารมีของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ แต่จากลักษณะของเนื้อเรื่องที่มีรายละเอียดแตกต่างกันในแต่ละกัณฑ์ ย่อมทำให้กลวิธีการพรรณนาความของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในมหานิทานกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์มีลักษณะที่แตกต่างกันด้วย ผู้วิจัยพบว่า กัณฑ์ที่มีเนื้อเรื่องน้อยอย่างทานกัณฑ์และกัณฑ์มัทรี

ลักษณะการพรรณนาความส่วนใหญ่ที่ปรากฏนั้น เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะมุ่งเน้นไปที่การเลือกสรรคำเพื่อถ่ายทอดอารมณ์และความรู้สึกอันสะท้อนใจของตัวละครเป็นสำคัญ แต่ในกัณฑ์กุมารที่มีเนื้อเรื่องและรายละเอียดค่อนข้างมาก เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้วิธีสรรคำเพื่อเน้นย้ำ และให้ความสำคัญกับการแสดงภาพเหตุการณ์หรือพฤติกรรมของตัวละครที่ชัดเจนและสมจริงมากกว่า ทั้งนี้เพื่อจะให้ผลอย่างเต็มที่ในด้านการสร้างความสะท้อนอารมณ์อย่างที่สุดกับภาพเหตุการณ์ การบำเพ็ญบุญบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ ดังจะแสดงตัวอย่างให้เห็นชัดเจนตามลำดับดังต่อไปนี้

เอโก ปุริโส ยังมีบุรุษผู้หนึ่งนั้นเติบโตด่ำล่าสิ้นเห็นพิลึก ผิวกายดำเป็นมันหมึกมีดั่งมหาเมฆ ดุนี้โลกเกกเก่งฉกาจ ปรีทิตวา นุ่งผ้าย้อมฝาดคาคาสาว สักกะสันพันเป็นเกลียวเหนียวเหน็บรั้ง ผืนหนึ่งคาคพุงนุ่งจิ้งมั่งทะมัดทะแมง ปิลนุติวา ทัดดอกไม้แดงทั้งสองหูสูง่า อาวุธหตุโธ มีหัตถ์เบื้องขวานั้นถือดาบคมเขี้ยวเป็นมันปลาบละเล็อม แกวงกวัดฉวัดเฉวียนวิ่งวุ่นเข้ามาถึงถีบทวารตึงทลายลง ตชฺเชนุโต กระทบเท้าตะคอกชู่คำรามสำราญฉวยชฎานางกระชากชูดให้หลุดพลัด รวบพระกรกระหวัดทั้งซ้ายขวาให้พระนางอุตตานภาพ พาดด้วยดาบแล้วก็เหวี่ยงลงตรงพระพาหา สองซ้ายขวาขาดเป็นลีน พระกรกระเด็นดินอยู่แต่ตาลแล้วมีหน้าข้าแขวะคว้านควักพระนัยนเนตรทั้งสองปลิ้นให้วันหวะ อูริ ภินุติตวา เอาดาบจะเขียดพระทรวงล้วงข้าแหละแหวะหาพระหฤทัยพระนางนั้นตสุสา วิรวนุติยา ในลักษณะผืนว่าพระนางเธอมิได้ต่อเถียง แต่ร้องๆ จนสุดสิ้นพระสุรเสียงสำเนียงกระกรีดกรีด หรือวิงวอนขออธิกรณโทษ ชายนั้นกริ้วโกรธเต็ดได้ดวงหทัย พระโลหิตไหลละลุ่มลง นางก็สะดุ้งพระองค์ออก พระโอรสจู่โผลดลอยพลอยผวาตื่นขึ้นทันที ในปีจฉิมราตรีนั้นแล

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๒-๑๙๓)

ข้อความข้างต้นเป็นบทพรรณนาภาพความผืนร้ายของพระนางมัทรีที่กระจำงัดมาก จะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) บรรจงสรรคำในตอนนี้ได้ประณีตอย่างยิ่ง สามารถสื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังมองเห็นภาพอันทุกข์ทรมานอย่างที่สุดของพระนางมัทรีที่ถูกชายผิวดำร่างกำยำทำประทุษร้ายแก่ร่างกายอย่างแจ่มชัด คำกริยาแสดงอาการแต่ละคำที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกใช้ ล้วนแสดงภาพการถูกคุกคามของพระนางมัทรีในห้วงผืนอย่างต่อเนื่องได้ชัดเจนและสมจริงเป็นอย่างยิ่ง ตั้งแต่อาการ “แกวงกวัดฉวัดเฉวียนวิ่งวุ่นเข้ามาถึงถีบทวารตึงทลายลง... กระทบเท้าตะคอกชู่คำรามสำราญ... พาดด้วยดาบแล้วก็เหวี่ยงลงตรงพระพาหา...” จะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกสรรคำกริยาแสดงอาการที่ต่อเนื่องกันหลายคำมาเรียงต่อกันเพื่อ

แสดงลำดับของภาพเหตุการณ์อย่างละเอียด นอกจากนี้ คำกริยาหลายคำที่ใช้ยังมีลักษณะเป็นคำซ้อน หรือคำที่ช่วยขยายความหมาย หรือแสดงอากัปกริยาของตัวละครให้ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย

คำว่า “ฉวัดเฉวียน” ช่วยขยายอาการ “แกว่งกวัด” ให้กระจ่างชัดขึ้นและเน้นย้ำให้เห็นถึงอาการกวัดแกว่งของดาบที่กระทำซ้ำไปมา คำว่า “วู” ขยายกริยาให้รู้ว่าวิ่งอย่างรวดเร็วแล้วก็ “จู” คือจู่โจมหรือรีเข้าหาอย่างไม่ทันรู้ตัว จากนั้นก็ “ถีบทวารตึงหลายลง” คำว่า “ตึง” ช่วยขยายให้เห็นถึงความรุนแรงของเท้าที่ถีบประตูล้มตึงพังลงมา ส่วนคำว่า “คำรามสำรอก” ก็ช่วยเน้นย้ำอาการ “ตะคอกขู” ให้ผู้อ่านและผู้ฟังรับรู้ถึงน้ำเสียงอันกระโชกโฮกฮากและกระแทกกระทั้นของผู้ที่ข่มขู่ได้ชัดเจน รวมถึงการใช้คำว่า “เหวี่ยงลงตรงพระพาด” ที่ขยายอาการ “พาดด้วยดาบ” ให้เห็นภาพการทำลายพระพาดพระนางมัทรีอย่างแจ่มชัดด้วย จากลักษณะการเลือกสรรคำกริยาแสดงอาการของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่ประณีตและพิถีพิถันเช่นนี้ ย่อมทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถมองเห็นภาพเหตุการณ์ความฝันร้ายที่พระนางมัทรีประสบได้ต่อเนื่องและสมจริงเป็นอย่างยิ่ง

นอกจากนี้ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเลือกใช้คำกริยาแสดงอาการที่มีความหมายใกล้เคียงกัน แต่ให้ภาพและรายละเอียดที่แตกต่างกันมาวางเรียงติดหรือใกล้กันเพื่อแสดงภาพเหตุการณ์ที่ชัดเจนและสมจริงด้วย ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังมองเห็นภาพเหตุการณ์ความโหดร้ายของชายร่างกำยำที่มุ่งตรงเข้าทำร้ายพระนางมัทรีได้อย่างน่าสะพรึงกลัว แม้ว่าภาพเหตุการณ์ดังกล่าวจะเกิดขึ้นในห้วงฝันก็ตาม

คำว่า “แหวระ” และ “คว้าน” เป็นคำกริยาที่มีความหมายใกล้เคียงกันแต่ให้รายละเอียดที่แตกต่างกัน “แหวระ” คือ เอาสิ่งที่มีความคมแหวระสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้กว้างออก “คว้าน” เป็นอาการที่กระทำสืบเนื่องต่อจากอาการแหวระ คือ การทำให้กว้างแล้วเพื่อกวาดเอาส่วนข้างในออก ส่วนคำว่า “ควัก” ยิ่งย้ำให้เห็นชัดถึงภาพอากัปกริยาที่เกิดขึ้นต่อเนื่องกันอย่างละเอียด คือ ดึงหรือล้วงเอาสิ่งใดสิ่งหนึ่งออกมา เมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำคำมาวางเรียงกันเป็นกลุ่มคำกริยา “แหวระคว้านควัก” จึงทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังมองเห็นภาพการควักลูกตาจนหลุดติดมือออกจากเบ้าตาที่วันและเหวอะไปด้วยรอยอันคมกริบของเล็บที่จิกกระชากลูกตาออกมาได้ชัดเจนและน่าเสียวได้เป็นอย่างยิ่ง

การเลือกใช้คำว่า “ฉะ” “เขียด” “ล้วงชำแหลชะ” และ “แหวระ” เพื่อแสดงภาพการทำลายพระทรวงของพระนางมัทรีก็เช่นกัน จะเห็นได้ว่า คำกริยาที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกใช้ล้วนทำให้เกิดจินตภาพเห็นภาพการทำลายพระทรวงของพระนางได้กระจ่างชัดอย่างยิ่ง คำว่า “ฉะ” ทำให้มองเห็นความเคลื่อนไหวของดาบที่ฟันลงไปทีพระทรวงของพระนาง คำว่า “เขียด” ช่วยย้ำให้เห็นความแรงของดาบที่ฟันจนทำให้คมของดาบตัดลึกเข้าไปในเนื้อพระทรวงจนเป็นแผลฉกรรจ์

อาการ “ล้วงชำแหละ” และ “แหวะ” จึงยิ่งสื่อให้เห็นบาดแผลที่ถูกทำให้เปิดออกกว้างอย่างชัดเจน เพื่อกระชากดวงหทัยออกจากพระวรกายแห่งพระนางมัทรี

สังเกตว่า แม้เหตุร้ายดังกล่าวจะเป็นเพียงภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในขณะบรรทมฝันก็ตาม แต่ด้วยความสามารถในการสรรคำอันประณีตและดีเด่นของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดจินตภาพ และมองเห็นความน่าสะพรึงกลัวของเหตุร้ายที่เกิดขึ้นในนิมิตฝันของพระนางมัทรีได้แจ่มชัดเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการสร้างภาพเหตุการณ์ความฝันร้ายของพระนางมัทรีที่กระฉ่างชัดและสมจริงเช่นนี้ มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ช่วยทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดอารมณ์คล้อยตาม และรับรู้ถึงความเจ็บปวดทุกข์ทรมานใจอย่างที่สุดของพระนางมัทรีได้เป็นอย่างดี เสมือนกับว่าพระนางได้ประสบกับเหตุร้ายที่กระฉ่างชัดนั้นแล้วในความจริง และความรู้สึกที่ทุกข์ทรมานใจดังกล่าวก็กลับยิ่งเพิ่มความประหวั่นพรั่นใจและซ้ำเติมความทุกข์ทเวชในพระหทัยของพระนางมัทรีให้สาหัสขึ้นอย่างทบทวี ด้วยอารมณ์ที่หวาดระแวงและหวั่นวิตกอย่างที่สุดว่า นิมิตร้ายที่แจ่มชัดอย่างยิ่งในความรู้สึกของพระนางนั้น จะเป็นลางบอกเหตุสำคัญในสิ่งที่ทำให้พระนางต้องจำนนต่อการสูญเสียสิ่งที่รักยิ่งเสมือนหนึ่งรักดวงหทัยหรืออวัยวะสำคัญไป ดังที่ได้ประสบแล้วในความฝัน

บทพรรณนาตอนพระชาลิกกล่าวตัดพ้อพระเวสสันดรขอรู้อพบพระนางมัทรีในมหาชาติล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นตัวอย่างที่ดีอีกตอนหนึ่งที่ย้ำให้เห็นว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ให้ความสำคัญกับการสรรคำที่ก่อให้เกิดจินตภาพและสร้างความสะเทือนอารมณ์จากพฤติกรรมของตัวละครมากเป็นพิเศษ โดยเฉพาะความสะเทือนใจจากการพรรณนาภาพความโหดร้ายทารุณของชูชกที่กระทำต่อทั้งสองกุมารซึ่งเป็นยุวกษัตริย์ ดั่งเนื้อความที่ปรากฏต่อไปนี้

ไส พุราหมโณ อันว่าเฒ่าชราทมิฬชาติ เมื่อได้รับพระราชทานสองกุมารได้แล้ว เฒ่าใจแก่ล้าก็จุดลากกระชากสองกุมารมา เอกโต พนฺธิตุวา ผูกพันพระพี่น้องสองกระสันเข้าให้มั่นกับมือ ปลายเชือกข้างหนึ่งนั้นถือนิ้วตามตีต้อนสองบังอรมาต่อหน้า สมเด็จพระบิดาไม่ปราณี ฝ่ายพระชาลีจึงกราบบังคมทูล ว่าข้าแต่พระเจ้าสุรสมเด็จเจ้าพระบิดาเจ้าข้าเอ๋ย กระไรเลยไม่ปราณี ว่าพระแม่มัทรีเป็นเพื่อนยาก เมื่อเข้าพระแม่เจ้าจะจากไปสู่ป่า ก็พาลูกทั้งสองรามาฝากฝัง ทรงพระกันแสง สั่งแสนทเวช ควรและหรือพระบิดุเรศมานิ่งได้ ให้เฒ่าจัญไรตะแกมาตีดำไป ต่อหน้าพระที่นั่ง ฝืนไม้กระไรตั้งอยู่ควับควี้ยวเสียวเส็บแทบจะบรรลัย เจ้าพระคุณของลูกเอ๋ย ลูกนี้ยกมือขึ้นไหว้ตะแกยิงโกธร ลูกร้องๆ ขอโทษตะแกยิงตี แดกทุกที

ทุกที่ทุกฝัไม่เลือกนี้ไหลลงหยดย้อย พระบิดาเจ้าเอ๋ยโปรดทอดพระเนตรหลังลูก
น้อยๆ นี้บ้าง ลูกที่ซดที่ขวางตะแกช่างไม่คิดเลยเจ้าประคุณของลูกเอ๋ย สุดท้ายนี้
จะกลั่นจะทนพินกำลังแล้ว แต่ค่อยๆ พระชนนีจะวิแววมาก็ห้ามได้

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ภัณฑุ์กุมาร: ๒๑๗)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่า ในคำตัดพ้อของพระชาติที่คร่ำครวญขอให้พระเวสสันดร
ช่วยห้ามปรามและยับยั้งชุกให้ละการเขียนตีทำร้ายตนกับพระกัณหานั้น แม้จะดูเรียบง่าย
แต่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็สามารถสรรคำมาใช้พรรณนาความเจ็บปวดทุกขเวทนาของสอง
กุมารได้แจ่มชัดและกระทบใจผู้อ่านผู้ฟังมหาชาติเป็นอย่างมาก ความโหดร้ายที่ชุกตามรุกไล่โดย
ตีสองกุมารอย่างไร้ความปราณี และปราศจากความยำเกรงต่อพระเวสสันดรถูกขยายให้เห็นอย่าง
ชัดเจนจากเสียงฝีไม้ที่พระกุมารทั้ง ๒ ถูกชุกไล่เขียนตีอย่างทารุณจนเลือดไหลและเนื้อแตก
ยับไปทั่ว เสียงของไม้ที่ตึง “ควับควิวเสียวสแลบแทบจะบรรลัย” และเสียงคร่ำครวญของพระกุมาร
ทั้ง ๒ ที่ร่ำร้องขอความช่วยเหลือจากพระบิดาผู้พึ่งพายามทุกข์ยาก เสียงร้องดังกล่าวจึงเป็นเสียงที่
ช่วยสะท้อนอารมณ์ทุกข์ทเวทที่สุดของพระกุมารทั้ง ๒ ได้อย่างดีทั้งจากสภาพความเจ็บปวดแสน
สาหัสที่ได้รับทางกาย และความรู้สึกที่อ้างว้างขาดผู้คุ้มครองและปลอบประโลมขวัญในยามต้องเผชิญ
กับความทุกข์ยากแต่เพียงลำพังสองพี่น้อง

ความดีเด่นในการเลือกใช้กลวิธีการสรรคำเพื่อสร้างภาพที่ชัดเจนและสมจริงที่ปรากฏ
ในมหาชาติภัณฑุ์กุมารนั้น ผู้ทำวิทยานิพนธ์พบว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) มิได้ใช้เสนอแต่ภาพ
เหตุการณ์หรือพฤติกรรมของตัวละครเท่านั้น ในบางครั้งการสรรคำเพื่อสร้างจินตภาพที่ชัดเจนและ
สมจริงของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังใช้พรรณนาอย่างละเอียดเพื่อขยายความ และสื่อ
ความหมายอันเป็นนามธรรมซึ่งเข้าใจได้ยากในอรรถกถาชาดกให้ผู้อ่านและผู้ฟังเข้าใจได้ง่ายและ
มองเห็นเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น เช่น การพรรณนาสภาพของกระแสดแห่งมหานทีทั้ง ๕ ที่เขี้ยวกราก
และไหลป่าอย่างรุนแรง เพื่อเปรียบเทียบให้เห็นอย่างแจ่มชัดถึงน้ำพระทัยอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร
ที่ชุกยกขึ้นมากล่าวอ้างเพื่อทูลขอสองกุมารจากพระเวสสันดร ดังมีเนื้อความปรากฏต่อไปนี้

เมื่อจะทูลขอสองดรุธราชกุมาร เฒ่าก็พูดหวานล้อมด้วยคำขอ ชักเอา
แม่น้ำ ทั้งห้าเข้ามาล่อ อุปมาถวายเสียก่อน แล้วจึงหวนย้อนขอต่อเมื่อ ภายหลัง
ว่าพระพุทเจ้าข้า วาริวโห เมาะ ปญจมหานทีโย พระคุณเจ้าเอ๋ย อันว่าแม่น้ำทั้ง
ห้าห้วง กระแสสายชลชลลาไหลมาจากห้วงคงคาเป็นห้าแคว นองไปด้วยน้ำแนว
เต็มติริตรานามชื่อว่า คงคา ยมูนา อจิวดี สรภูณที่ มหิมहाศาเครศ จึงแตก
เป็นนิเทศกุนที่น้อยๆ ประมาณห้าร้อยโดยสังขยา ปูโร ไหลหลังถึงมาลันลป

กระทบกระทั่งฟากฝั่งฟุ้งเป็นฝอยฝ่น บ้างก็เป็นวังวนวังชะวากเว้ง บ้างก็เป็น
 กระพิกกระเพิงกระพังฟู บ้างก็เป็นตะตุตะตันกระเด็นดาษตั้งดวงแก้ว
 ตามทางแถวแนวท้อธาร ไหลสะๆ ซ่านสะเซาะโซม เสี่ยงระๆ ะโรมโครม
 ครึ้นครึ้น พิลึกลั่นบันลือหือเหตุหรรษ์ บ้างก็เลียวลัดตัดต้นชลาไหล บ่าไปสู่อบ
 บึงบางน้อยใหญ่่นบอเนกอนันต์ เป็นคลื่นหมื่นหมื่นต้นไห้ไหลฟุ้งซ่านสุดที่จะ
 พรรณนา ย่อมเป็นที่อาศัยทั่วไปแก่ฝูงปลานานาสรรพสัตว์ในภูมิพื้นจังหวัด
 มงคลทวีป ฝูงชนได้เลี้ยงชีพก็ชุ่มชื้น ถึงจะวิตกดวงทุกค่าคืนทิววัน ถึงจะ
 ทดท้อระหัดหัน เข้าทุ่งนาป่าและดง น้ำในสาครจะน้อยลงก็หาไม่ได้เสมือน
 หนึ่งน้ำพระทัยทูลกระหม่อมแก้ว อันยากมาถึงแล้วไม่เลือกหน้า ตามแต่จะ
 ปรารถนาทุกยวดยาน กาญจนอลงกตรถรัตนอัศวสรรพสารพัดพิพิทโกโดย
 จนกระทั่งถึงภายในปัญจมหาบริจาค อันเป็นยอดยากยิ่งทานไม่ทอดถอย
 ด้วยพระองค์หมายมั่นพระสว้อยสรรพเพชญญาณ

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศนที कुमार: ๒๐๒-๒๐๓)

ในบทพรรณนาความเปรียบข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า นอกจากรายละเอียดชื่อแม่น้ำสำคัญ
 ทั้ง ๕ สายของอินเดียที่ได้เพิ่มเข้ามา (ดู ๓.๒.๑.๓) เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเลือกสรรคำเพื่อ
 พรรณนาสภาพกระแสน้ำขนาดใหญ่ที่ทั้ง ๕ ในความเปรียบนี้ไว้อย่างประณีตบรรจง ทำให้ผู้อ่านและ
 ผู้ฟังมองเห็นภาพกระแสน้ำขนาดใหญ่ที่สมจริงได้ชัดเจนและละเอียดลอออย่างยิ่ง

คำกริยาหลายคำที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกใช้ สามารถสื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟัง
 รับรู้และมองเห็นความเชี้ยวกรากของกระแสน้ำขนาดใหญ่ที่ไหลบ่าลงกระทบฝั่งได้อย่างแจ่มชัด
 คำว่า “ไหลหลัง” และ “ถั่ง” ฉายให้เห็นภาพการไหลบ่าอย่างไม่ขาดสายของกระแสน้ำขนาดใหญ่ที่
 มีปริมาณมาก ส่วนคำว่า “ล้นล้น” และ “กระทบกระทั่ง” ช่วยเน้นย้ำและสื่อให้เห็นความเชี้ยวกราก
 รุนแรงของกระแสน้ำที่ไหลบ่าเข้าท่วมและล้นล้นฝั่งอย่างรวดเร็ว ยิ่งแรงปะทะของกระแสน้ำมีมาก
 ก็ทำให้น้ำยิ่ง “ฟุ้ง” แตกกระจายคล้ายกับละอองฝนมาก

ความพิถีพิถันในการสร้างจินตภาพที่ชัดเจนและสมจริงของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
 ในตอนนี้ ยังปรากฏให้เห็นอย่างเด่นชัดจากการสรรคำอย่างประณีตที่ขยายให้เห็นภาพกระแสน้ำ
 ไหลกระทบฝั่งในลักษณะที่แตกต่างกัน จะเห็นได้ว่า ถ้อยคำที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกใช้
 นอกจากจะมีความหมายที่ใกล้เคียงกันเพื่อเน้นย้ำภาพให้กระจ่างชัดยิ่งขึ้นแล้ว เสียงของคำยัง
 สอดรับอย่างยิ่งกับภาพที่นำเสนออีกด้วย

เสียงของคำในกลุ่มแรก คือ เสียงพยัญชนะต้น /ว/ ในคำ “วุ้ง” “ชะวาก” “เว้ง” คำกลุ่มนี้สื่อให้เห็นภาพฝั่งของน้ำที่คดโค้ง บางส่วนก็ว่าเป็นช่องเข้าไป บางช่วงบางตอนก็มีลักษณะที่ขยายเปิดกว้างถัดจากที่แคบออกมา ไม่ได้เป็นเส้นตรงที่ทอดยาวตลอด ดังนั้นเมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาไว้ว่า “บ้างก็เป็นวังวนวุ้งชะวากเว้ง” จึงทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังมองเห็นกระแสน้ำที่หมุนวน ไหลบ่าเข้ากระแทกกับสองฟากฝั่งที่คดโค้งไปมาได้อย่างแจ่มชัด

เสียงพยัญชนะต้นของคำในกลุ่มที่สอง คือ เสียงพยัญชนะต้น /กร/ สลับกับเสียง /พ/ ในคำ “กระพัก” “กระเพิง” และ “กระพังพู่” สังเกตว่า “กระ” ปรากฏเป็นพยางค์ที่หนึ่งของคำและประสมด้วยสระเสียงสั้น ส่วนพยัญชนะ /พ/ ประสมด้วยสระเสียงสั้น /อะ/ เสียงยาว /เออ/ เสียงสั้น /อะ/ สลับกัน เมื่อนำมารวมเป็นคำ กระพัก-กระเพิง-กระพัง จึงเกิดเป็นจังหวะของคำที่สะดุดและให้ความรู้สึกที่ไม่มั่นคง ขาดเป็นห่วงเป็นตอน ทำให้มองเห็นกระแสน้ำที่ไหลขาดเป็นห่วงๆ เมื่อปะทะเข้ากับโขดหินหรือสิ่งกีดขวางต่างๆ ในทางน้ำ

เสียงของคำในกลุ่มที่สาม คือ เสียงพยัญชนะต้น /ด/ ในคำ “ดะดุดะดัน” “กระเด็น” “ดาษ” “ดวง” ขยายให้เห็นความแรงของกระแสน้ำที่ไหลเข้าปะทะกับฝั่งจนน้ำฟุ้งกระจายอยู่ตลอดจุดเวลาอย่างน่ากลัว เมื่อประกอบกับเสียงกระแสน้ำที่ดัง “สะๆ ซ่านสะเซาะไซม เสียงระๆ ระโรมโครมครื้นครื้น” ก็ยิ่งเน้นย้ำให้ผู้อ่านและผู้ฟังรับรู้ถึงความรุนแรงยิ่งใหญ่ของกระแสแห่งมหานทีทั้ง ๕ ที่ซุกซกยกขึ้นมาเปรียบเทียบกับน้ำพระทัยของพระเวสสันดรอันงดงามที่กว้างขวางยากที่ธรรมดาบุรุษในโลกจะคาดหยั่งได้ได้อย่างชัดเจนและลึกซึ้งเป็นอย่างยิ่ง ผู้อ่านและผู้ฟังย่อมตระหนักและกระจ่างชัดในพระเมตตาของพระเวสสันดรที่เปี่ยมล้นเช่นเดียวกับกระแสแห่งมหานทีทั้ง ๕ ที่ไหลบ่าออกไปสู่แหล่งน้ำต่างๆ ให้นานาสรรพสัตว์ได้อาศัยหล่อเลี้ยงชีวิตตลอดมา โดยไม่เคยจะเหือดแห้งไป

เนื้อเรื่องตอนพระเวสสันดรตรัสเรียกพระกุมารขึ้นจากสระบัว เพื่อเป็นเรือสำเภาให้พระเวสสันดรขึ้นนำสัตว์ข้ามพ้นโสมงสารเป็นบทพรรณนาความเปรียบที่แสดงฝีมือการสรรคำอันประณีตดีเด่นของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ชัดเจนอีกตอนหนึ่ง จะเห็นได้ว่าเนื้อความในตอนนี้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกลงวิธีการสรรคำเพื่อสร้างจินตภาพที่ชัดเจนและสมจริงมาพรรณนาภาพของโลกียนาวาในบทเปรียบเทียบกับได้อย่างน่าสนใจ ดังเนื้อความที่ปรากฏต่อไปนี้

พระลูกเอ๋ยเจ้าไม่รู้หรือ พระบิดุรงค์บรรจงรักพระโพธิญาณหวังจะยังสัตว์ให้ข้ามห้วงมหรรณพพวงสารให้ถึงฟาก เป็นเยี่ยงอย่างยอดยากที่จะข้ามได้ สำเภาลำใดของพาดิน ซึ่งจะตกแต่งต่อติดเป็นกงวาน ประกอบประกับกระดานตอกตริงตะปุตะปลิงยิงตริงกระชับชิด พืดเหล็กก็ตีติดตอกหมัน โสมน้ำมันชันเดียวแล้วเหยียวยา กระดานดาดเป็นดาดฟ้าจังกอบ

กว่านสมอซัน เสากะโดงยีนยันยี่ดด้วยพืดพวนผูกซึ่งรัดรีงตายติดกับเสารอก
 ดุนี้เร็ววแรง เสากะโดงสายระโยงรยางค์แย่งมันคง บักทวนธงอยู่วิ้วๆ ธง
 ตะขาบปลิวสะบัดปลาย นายช่างจำลองหลักลายรายด้วยรูปสัตว์ ราชสีห์
 สิงห์ฮัดแ่อนอกกอดกระหนกกระหนาบคอบแก้วกุม ครั้นได้ฤดูเดื่อนมรสุม
 แล้วก็แซ่ซ้อง บรรทุกสิ่งของลงต่างๆ ไว้ระวางทางวิดน้ำทำเป็นโขงโงงอับเฒ
 กันโคลงประจุเรียบ สำเภานี้ก็พานเพียบเพียงราโท ครั้นได้ฤกษ์แล้วให้เลิกให้
 ขึ้นสามลา ยิงปืนบนนาวาเสียงผะผางผิงตึงตัง คนการยีนสะพรั่งอยู่พร้อม
 เปรียง ศัพท์สำเนียงเสียงเฮโลเฮล่า เข้าจุดคร่าสายสมอ ตีมั่วล่อลั่นอยู่ช่างๆ
 โบกธงอยู่กว้างๆ แล้วแกว่งกวัดพระพายชายพัดติดใบบน ล้ำดำตันหนกมีง
 มองตั้งเข็มส่องกล้องสลัด โดยกำหนดชนิดคะเนหมาย นายท้ายก็ยกย้าย
 ปายเปียงเฉลียงแล่นออกขเลลือกแลไม่เห็นฝั่ง บังเกิดลมสลาตันตั้งดีเป็นลูก
 คลื่นอยู่ครั้นแครง สำเภาก็โคลงเคลงไปตามคลื่นตื่นตื่น เสากะโดงหัก
 กระเด็นกระดานแตก คลื่นใหญ่โยนกระแทกกระทึกกระทึงผะผิงผาง สำเภา
 ก็อับปางลงในท่ามกลางทะเลหลวง ผุ่งมนุษย์ทั้งปวงไม่หลอเหลือล่วนเป็น
 เหลือแก่แต่ปลา ด้วยเป็นโลกิยานาวาไม่จริงเลย พระลูกเอ๋ย พ่อเห็นแต่หน้า
 เจ้าพระพี่น้องทั้งสองรา เจ้าจงมาเป็นมหาสำเภาของธรรมชาติ อันนายช่าง
 ชาญฉลาดจำลองทำด้วยกงแก้วประกาศจริงด้วยเพชรแน่นอน แก้วประพาไฟแผ่
 เป็นดาดฟ้าฝาระบูรระเบิดเปิดช่องน้ำ แก้วไพฑูรย์กระทำเป็น ราโทโมราประทับ
 สลับสลักกรอบลายรายดอกรักเนาวรัตน์ ฉลุฉลักเป็นรูปสัตว์ภาพเพชรนิล
 แนม แกมหงส์วิหคระหนกคอบลดาวิธ มังกรกัดกอดแก้วแก้วเป็นก้านขดดู
 สดใส ครั้นสำเร็จลำสำเภาแล้วเมื่อใดได้พระพิชัยมงคล พระบิดาจะ
 ทวงเครื่องต้นมงคลพิชัยสำหรับกษัตริย์ ตั้งจะเอาพระขันตีต่างพระขรรค์เพชร
 อันคมกล้า สุนทรจะย่างเหยียงลงสู่ที่นั่งท้ายเกตราสูงระหง แล้วไปด้วยทวนธง
 เศวตฉัตร วายุวิเวกพืดอยู่เฉื่อยฉิว สำเภาทองก็ล่องลิวไปตามลม สรรพสัตว์ก็
 จะชื่นชมโสมนัส ถึงจะเกิดลมกาฬานกระพือพัดคือโลโภ ถึงจะโตสักแสนโต
 ตั้งดีเป็นลูกคลื่นอยู่ครั้นโครมโถมกระแทก สำเภานี้ก็มีได้วอกแวกวาบ
 ห้วนไหว ก็จะแล่นระรี่เรื่อยเฉื่อยไปจนถึงเมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระอมตมหา
 นครนฤพาน พระลูกเอ๋ยเจ้าจะนั่งนานอยู่ไยในสระศรีขึ้นมาสินะพ่อมาแม่มาช่วย
 พระบิดายกยอดปิยบุตรทานบารมีแต่ในครั้งนี้เกิด

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศนภุมาร: ๒๑๐-๒๑๒)

สังเกตว่า ในบทเปรียบเทียบข้างต้น เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้นำส่วนประกอบต่างๆ ของสำเภาจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมาใช้พรรณนาเพื่อเสนอภาพของโลกียนาวาอย่างละเอียด ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดมโนภาพของสำเภาจีนที่ใหญ่โตแข็งแรง มีรายละเอียดส่วนต่างๆ ของเรืออย่างกระจ่างชัด ทั้งที่เป็นส่วนประกอบของเรือหรืออุปกรณ์สำคัญในการเดินเรือ เช่น หมัน (ด้ายดิบผสมกับชันและน้ำมันสำหรับตอกยึดตามแนวรอยต่อของเรือ เพื่อมิให้น้ำเข้าเวลาที่เอาเรือลงพื้นน้ำ) ระโยงระยาง (สายโยงเสากระโดงเรือที่โยงกันเป็นแถวๆ) โขงโงง (เครื่องมือวิดน้ำชนิดหนึ่งมีรูปร่างคล้ายเรือครึ่งท่อนมีด้ามสำหรับถือ ใช้ผูกกับขาหยั่งแล้วจับด้ามให้พยุ่น้ำออกตามต้องการ) หรือ อับฉะ (เครื่องถ่วงเรือกันมิให้โคลงไปมาในขณะที่เรือว่างไม่ได้บรรทุกสินค้า) เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม้ภาพสำเภาจีนที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำมาพรรณนาเปรียบเทียบกับโลกียนาวาอันไม่จีรังจะดูใหญ่โตและแข็งแรงมั่นคงอย่างยิ่ง แต่ในการเดินเรือท่ามกลางความเว้งว้างกว้างใหญ่ของทะเลที่เต็มไปด้วยคลื่นลมมรสุมต่างๆ มากมาย สำเภาจีนที่ใหญ่โตและมั่นคงเพียงไร ย่อมมีโอกาสอับปางด้วยกันทั้งสิ้น ดังจะเห็นได้อย่างชัดเจนจากพิธีกรรมต่างๆ ที่ชาวเรือมักจะประกอบขึ้นก่อนออกเรือ ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกิดขวัญกำลังใจและเชื่อว่าจะทำให้แคล้วคลาดปลอดภัยในการเดินเรือครั้งนั้น ดังนั้น กลวิธีการสรรคำเพื่อสร้างภาพที่ชัดเจนและสมจริงที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้เสนอภาพโลกียนาวาที่ไม่จีรัง โดยนำลักษณะสำเภาจีนที่สมจริงมาพรรณนา จึงไม่เพียงสร้างความชัดเจนอย่างเป็นรูปธรรมให้บทเปรียบเทียบนี้เท่านั้น แต่การพรรณนาภาพโลกียนาวาที่ชัดเจนดังกล่าว ยังมีส่วนสำคัญที่ช่วยเพิ่มความหมายที่ลึกซึ้ง และสะท้อนให้ผู้อ่านและผู้ฟังเห็นถึงสภาพของมนุษย์ทั่วไปที่เปรียบเหมือนกับโลกียนาวา แม้จะสร้างอย่างแข็งแรงและใหญ่โต แต่ก็ไม่สามารถจะทนหรือต้านทานต่อลมพายุต่างๆ จนข้ามพ้นมหาสมุทรแห่งสังสารวัฏไปได้ จะมีก็แต่เพียงโลกุตรนาวาคือสองกุมารเท่านั้นที่สามารถจะนำพามนุษย์ให้หลุดพ้นและข้ามไปสู่พระนิพพานได้

๕.๒.๒ การสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์ของตัวละคร

คุณค่าทางอารมณ์เป็นคุณสมบัติสำคัญประการหนึ่งของวรรณคดีมีวรรณคดีปี วรรณคดีที่ดีจะต้องสร้างความสะเทือนใจให้เกิดกับผู้เสพวรรณคดีได้ (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๓๓: ๔) การถ่ายทอดอารมณ์ของตัวละครในวรรณคดีเป็นข้อสำคัญที่กวีต้องเอาใส่ใจและพิถีพิถันเป็นพิเศษ จากการศึกษา महाชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ ผู้วิจัยพบว่า นอกจากเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะพรรณนาเสนอภาพเหตุการณ์ในเรื่องไว้อย่างสมจริงแล้ว บทพรรณนาอารมณ์ต่างๆ ของตัวละครยังนำเสนอไว้อย่างดีเด่นเช่นกัน ดังจะอภิปรายให้เห็นตามลำดับ ดังนี้

๕.๒.๒.๑ การสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์เศร้าโศกของตัวละคร

อารมณ์โศกของตัวละครที่ปรากฏในวรรณคดีส่วนใหญ่มักมีเหตุสำคัญมาจากความรักทั้งสิ้น (วราเมษ วัฒนไชย, ๒๕๔๘: ๑๖๓) การพลัดพรากจากสิ่งที่รักย่อมสร้างความทุกข์โศกที่รุนแรงและความสะเทือนใจอย่างที่สุดเสมอ การสรรคำเพื่อพรรณนาอารมณ์ทุกข์โศกของตัวละครในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์ทานกัณฑ์และกัณฑ์มัทรีนั้นก็เช่นกัน แม้ว่าตามเนื้อเรื่องที่ปรากฏในมหาชาติจะไม่ได้เน้นย้ำถึงอารมณ์เศร้าโศกอันเกิดจากความรักของหนุ่มสาว เช่นในบทนิราศรักทั่วไป เนื่องจากตัวละครเอก คือ พระเวสสันดรดำรงสถานะเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ใฝ่ในพระโพธิญาณอันสูงสุด แต่ความรักของพ่อแม่ที่มีต่อบุตรก็เป็นรักที่ยิ่งใหญ่เช่นกัน เมื่อต้องพลัดพรากจากบุตรที่รักยิ่งจึงก่อให้เกิดความเศร้าโศกแก่ผู้เป็นพ่อแม่อย่างใหญ่หลวง บทพรรณนาอารมณ์โศกเศร้าของพระนางมัทรีและพระนางมัทรีในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) จึงจัดเป็นบทพรรณนาที่โดดเด่นและกระทบใจผู้อ่านและผู้ฟังมากที่สุด

จากการศึกษาลักษณะการสรรคำของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในมหาชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์นี้ ผู้วิจัยพบว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้กลวิธีสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์เศร้าโศกของพระนางมัทรีและพระนางมัทรีได้อย่างเด่นชัด สามารถพรรณนาให้เห็นถึงอารมณ์เศร้าโศกในพระหทัยของพระนางมัทรีและพระนางมัทรีอย่างต่อเนื่อง ชัดเจน และละเอียดลออจนเกิดเป็นจินตภาพที่ดีเด่น ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดอารมณ์โศกสะเทือนใจอย่างรุนแรง ดังจะแสดงให้เห็นดังนี้

ก. อารมณ์เศร้าโศกของพระนางมัทรี

บทพรรณนาอารมณ์เศร้าโศกของพระนางมัทรีในมหาชาติกัณฑ์ทานกัณฑ์ สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่เน้นย้ำให้เห็นถึง “ความเสียสละ” ของพระเวสสันดรโพธิสัตว์อย่างชัดเจน เมื่อความปรารถนาที่จะ “ให้” อย่างแรงกล้าเพื่อยังประโยชน์แก่มวลมนุษย์ของพระเวสสันดรต้องแลกเปลี่ยนด้วยความสุขและความสนิทสนมของสมาชิกในครอบครัว ความรู้สึกสูญเสียและความพลัดพรากที่เกิดขึ้นกับตัวละครแต่ละตัวในเรื่องจึงก่อให้เกิดความสะเทือนใจอย่างรุนแรง โดยเฉพาะความเศร้าโศกที่เกิดแก่พระนางมัทรีผู้ต้องสูญเสียราชโอรสที่รักยิ่งเพราะบริจาคช้างปัจจัยนาคนไป จะเห็นได้ว่า เนื้อความตอนนี้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถสรรคำมาพรรณนาไว้ได้อย่างดียิ่ง ดังปรากฏในข้อความต่อไปนี้

พุศติปิโซเทวี แม่นั่นว่าสมเด็จพะพุศติศรีสุนทรเทพกัลยา สุตฺว่า
เมื่อได้ทรงฟังซึ่งราชสารอาตุรบันดาลเดือดร้อน ว่าพระเวศัรรัตนนั้นเปนโทษ
สมเด็จพะบิดาทรงพระกริ้วโกรธกระหน่ำไม่อินัง จะคั้บพระเจ้าลูกเสียดจากวัง
ประเวษ นาไลย นางกั้ตภระไทยไม่มีชวัน พระวรสันเสียวรัตนตลตลลง

(มหาชาติพระเจ้ายาพระคลัง ทานกั้ณท์)

จะเห็นได้ว่า ถ้อยคำที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกลงใช้แม้จะเป็นคำสั้นๆ และ
เรียบง่าย แต่ก็สามารถสื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังเห็นถึงสภาพความทุกข์ทเวษของพระนางมุสดีได้อย่างดี
ทันทีที่พระนางมุสดีทรงทราบข่าวว่า พระเวศัรรัตนราชโอรสต้องโทษเนรเทศออกจากเมือง
พิชัยเซตุดร ความรู้สึก “อาตุรบันดาลเดือดร้อน” ก็สร้างความร้อนรุ่มร้อนแก่พระหทัยของพระนางอย่าง
ที่สุด ยิ่งเมื่อทราบว่า ผู้ก่อความทุกข์ทเวษแก่พระนางครั้งนี้คือพระเจ้ากรุงสุญชัย ก็ยิ่งทำให้พระ
นางเกิดความหวั่นไหวเป็นอันมาก การเลือกลงใช้คำว่า “อาตุร” ซึ่งหมายถึง ทนทุกข์ทเวษทั้งกายและใจ
มาวางใกล้กับคำว่า “เดือดร้อน” ที่แสดงถึงอาการเป็นทุกข์กังวลไม่เป็นสุข จึงเน้นย้ำให้เห็นถึง
สภาพของพระนาง มุสดีที่กำลังประสบกับความวิตกกังวลและว่าวุ่นพระทัยหลังจากได้รับข่าว
ร้ายเรื่องลูกได้อย่างดี

นอกจากนี้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังใช้คำว่า “กริ้วโกรธกระหน่ำไม่อินัง” มาวาง
เสริมเพื่อพรรณนาเน้นย้ำให้เห็นอารมณ์โกรธที่รุนแรงของพระเจ้าสุญชัยในความคิดคำนึงของพระนาง
มุสดีได้เด่นชัด คำว่า “กระหน่ำ” ช่วยเน้นย้ำถึงอารมณ์โกรธของพระเจ้าสุญชัยที่ทบพิวขึ้นเรื่อยๆ
จนทำให้ละเลยในทุกข์ร้อนของพระราชโอรส ความรู้สึกคับข้องพระทัยของพระนางในพระราช
วินิจฉัยที่ปราศจากความปรานีแก่พระเวศัรรัตนเช่นนี้ จึงเพิ่มความโศกสลดพระทัยมากขึ้นแก่
พระนางมุสดี ภาพที่แสดงอาการ “ตภระไทยไม่มีชวัน พระวรสันเสียวรัตนตลตลลง” จึงสื่อให้เห็น
อารมณ์ที่เศร้าหมองจนบังเกิดเป็นความอ่อนไหวท้อแท้ในพระหทัยของพระนางได้ชัดเจนยิ่ง

ในสภาวะจิตใจของผู้เป็นแม่ที่ไม่อาจตัดใจและยอมรับต่อการพลัดพรากและสูญเสีย
บุตรที่รักได้โดยง่าย ทำให้พระนางมุสดียิ่งดิ้นรนหาหนทางเพื่อขจัดทุกข์ในพระหทัย แต่เมื่อไม่
สามารถจะขจัดเหตุแห่งทุกข์ให้หลุดพ้นไปได้ ความเศร้าโศกอาลัยในพระราชโอรสก็ยิ่งมากขึ้นทบพิว
สร้าง ความสลดพระทัยอย่างรุนแรงแก่พระนางมุสดี เนื้อความในตอนนีเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
พรรณนาอารมณ์ทุกข์โศกของพระนางมุสดีได้อย่างชัดเจนว่า

ยิ่งคิดยิ่งเศร้าสุดอยู่แล้วพระลูกแก้วจพิงใครในครั้งนีไม่มีเนตร ทงสม
เด็จพะบิดเรศก็พลอยโกรธโหดร้าย เออก็ไฉนจึงมาเปนฉนี้หมีควนที่จเปน
เลย โอิหวัอกพุศติเอยมามบังเกิดความแค้นเข็ญ เปนอุบัตวิประริตจมีชีวิตไป

ทำไมให้ยาวถึนจเอายาพิษมากล้ากลืนกินให้บันไลย หมิดนั้จเอาได้แลใหม่
มาโคลคลิ่ง พระสอผูกกศอเข้าให้มัน ปลายเชือกนั้จกระวัดรัดเข้ากับคอ
ประสานให้มันคง แล้วจพาดโผนโจนลงให้จ่าตายวายชีพมรนา ก็จประเสริฐ
กับออยู่เป็นคน ทนทุกขล้าปาก เจ้าแม่มั่นว่าเจ้าจากอกแม่ แลเมื่อใดชีวิตแม่
นี้หฤจมีไป เปนว่าหาบ่อหมีได้นั้แลแล้ว แล

(มหาชาติพระเจ้ายาพระคลัง ทานกัณฑ์)

จะเห็นได้ว่า ความในตอนนั้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้คำว่า “ยิ่ง...ยิ่ง...” มาวาง
ย้าสื่อให้เห็นถึงความอัปจนหนทางที่จะดับทุกข์ในพระทัยของพระนางมุสดีได้แจ่มชัด การใช้คำว่า
“ไม่มีเนตร” ช่วยเน้นย้าให้ผู้อ่านและผู้ฟังรับรู้ถึงสภาวะที่มีดมนหมดสิ้นหนทาง และชาติที่พึงพิงใน
ชีวิต ของพระนางมุสดีอย่างชัดเจน ทั้งคำว่า “ความแค้นเข็ญ” และ “อุบัตวิประวิต” ก็ย้าให้เห็นถึง
อารมณ์ทุกข์โศกและความคับข้องพระทัยในทุกขร่ายที่พระนางมุสดีไม่เคยคิดมาก่อน และเพื่อให้
ได้ผลอย่างเต็มที่ในการสร้างอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านและผู้ฟัง เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเลือกใช้
ถ้อยคำแสดงอากัปกิริยาการละทิ้งชีวิตที่ให้ภาพชัดเจน แต่ขัดแย้งอย่างมากกับความรู้สึกที่มีดมน
ไร้หนทางจะดับความทุกข์ทเวษในพระหทัย มาอธิบายวิธีการขจัดความทุกข์ทเวษจากความอาลัย
รักพระโอรสที่พระนางมุสดีไม่อาจจะละวางหรือเพิกเฉยได้อย่างน่าสนใจ ดังปรากฏในคำว่า
“กล้ากลืนกิน” “โคลคลิ่ง” “ผูก...เข้าให้มัน” “กระวัดรัด” “ประสานให้มันคง” และ “พาดโผนโจนลง”
การเลือกใช้คำกิริยาแสดงความปรารถนาจะละทิ้งชีวิตของพระนางมุสดีอย่างสิ้นความอาลัย เพื่อให้
พ้นจากสภาพความทุกข์โศกที่จำทนได้ยากเช่นนี้ในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สร้าง
ความสะเทือนอารมณ์อย่างที่สุดแก่ผู้อ่านและผู้ฟังมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนนี้

การแสดงภาวะทุกข์โศกของพระนางมุสดีที่รุนแรงและซ้ำซ้อนในพระหทัยในมหาชาติ
สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังถูกอธิบายและสื่อให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเข้าใจอย่างดียิ่งจากการ
เลือกสรรคำจำนวนมากของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่บ่งบอกอารมณ์ความรู้สึกอันโศกเศร้า
สะเทือนใจของพระนางมุสดี ดังปรากฏให้เห็นในเนื้อความต่อไปนี้

พระลูกเอยเจาจจากแม่ทงงคู่ไปอยู่ไพร จเกิดทุกขุไขแม่ก็หมีได้เหน
เจาจล้าปากยากเอยันแม่ก็หมีได้รู้ ถึงตัวแม่อยู่เล่าก็จนับวันตั้งแต่ว่าจวิโยค
โศกสัญเสวยอสุชลทนทเวษจกอบกินแต่น้ำเนตร อยู่ต่างงน้าร่าใจโยโยให้
วิเวกอยู่วังๆ สุนยังอาคมีมั่งบุรัง พระลูกเอยเออก็เมื่อแม่มาจเห็นแต่นี่เวษวัง
เปล้าเศร้าสญสังัด แม่มาร้อนรุมกลมกลัดสลักนั้กหน่นในอึก สกุนีริวหัตตา
ปา เสมือนหนึ่งนางนั้มีลูกอ่อนแอบอกกกันนั้ในรวงรวง ถึงตัวแม่ไปนั้ใจแม่

ยั้งรังลูก ผูกพันแสนเสนาหา เปนกรรมวิบัติพรัดพรายฆ่าลูกโหดตายสูญสิ้นไม่
 เหลือนางนังได้เยื่อแล้วก็กลับมา สุนยังทิวหาว่า เหน้แต่รังเปล่าก็เศร้าใจ ตตา
 มิอุประไมเสมือหนึ่งตัวแม่ตงแต่นี้แลจลับแล้วแลไม่เห็นรวงก็จเยื่อ
 เยื่ออยู่เป็นน้ำ โอกำเอยกำได้กระทำไว้จอยู่ไปโยให้เปนคน จเสวยพระอสุชล
 อสุชลอยู่สักก็วัน นับก็แต่ว่าจอาสัญสูญสิ้นพระชนมานอยู่ในพระราชานัน
 แล้ว แล

(มหาชาติพระเจ้ายาพระคลัง ทานกัณฑ์)

จากเนื้อความข้างต้น สังเกตได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกใช้คำแสดง
 ความทุกข์โศกจำนวนมาก เพื่อเน้นย้ำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเห็นถึงภาวะทุกข์โศกที่ซ้ำซ้อนและท่วมทับ
 ในพระหทัยของพระนางในขณะนั้น ได้แก่ คำว่า “ทุกขุกไซ” “ลำบากยากเอยีน” “วิโยคโศกสัญ”
 “ทนทเวษ” “ร่ำไห้โหยให้วิเวกอยู่วังๆ” “เศร้าสูญสังัด” “ร้อนรุ่มกลมกลัดสลักนั๊กแหน่น” “เปนกรรม
 วิบัติพรัดพราย” “เศร้าใจ” และ “อาสัญสูญสิ้น” ซึ่งแต่ละถ้อยคำหรือวลีที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน)
 ใช้ล้วนสื่อให้เห็นความโศกเศร้าสะเทือนใจของพระนางผู้สดีได้อย่างแจ่มชัด ในมหาชาติ
 สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์ทานกัณฑ์ ปรากฏกลวิธีเลือกสรรคำในลักษณะนี้อยู่หลาย
 ตำแหน่งบางครั้งก็วางประชิดติดกันจนเกิดเป็นวลีจำนวนมากดังเช่นตัวอย่างที่แสดงไว้ในข้างต้น

บางครั้งในการสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์ทุกข์โศกของพระนางผู้สดี เจ้าพระยา
 พระคลัง (หน) ยังใช้ความเปรียบอันเป็นขนบวรรณศิลป์สำคัญมาช่วยเสริมความหมายของ
 เนื้อความให้เด่นและลึกซึ้งยิ่งขึ้นด้วย จากเนื้อความในข้างต้น จะเห็นได้ว่า การใช้คำว่า “รังเปล่า”
 ซึ่งปราศจากลูกนกมาวางเทียบเคียงกับ “วังเปล่า” ที่ต้องขาดพระเวสสันดรผู้เป็นพระราชโอรสไป
 คำว่า “เปล่า” ที่ซ้ำ ช่วยเน้นย้ำและสื่อให้เห็นความรู้สึกเปล่าเปลี่ยวอ้างว้างในพระทัยของพระนางให้
 เด่นชัดขึ้นอย่างยิ่ง หรือในข้อความที่ว่า “...เสวยอสุชลทนทเวษจกอบกินแต่น้ำเนตร
 อยู่ต่างงน้ำร่ำไห้โหยให้วิเวก อยู่วังๆ” การสรรคำเพื่อพรรณนาสภาพการดื่มกินน้ำต่างน้ำของ
 พระนางผู้สดีที่ชัดเจนเช่นนี้ ก็ยิ่งทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เกิด
 อารมณ์สะเทือนใจอย่างที่สุดกับความทุกข์ทเวษแสนสาหัสของพระนาง

โดยปกติดวงตาของคนนั้นเชื่อกันว่า เปรียบเสมือนกับหน้าต่างของหัวใจ น้ำจาก
 ดวงตาจึง สามารถบ่งบอกอารมณ์ความรู้สึกของผู้เป็นเจ้าของได้อย่างดี ไม่ว่าจะเป็นยามสุขหรือยาม
 ทุกข์ก็ตาม น้ำที่ไหลจากดวงตาจึงอาจเป็นได้ทั้งน้ำแห่งความรื่นรมย์ปีติสุข หรืออาจแสดงออกถึง
 ความทุกข์ระทมของผู้เป็นเจ้าของก็ได้ ขณะเดียวกันหากปริมาณของน้ำตาที่ไหลมีมากน้อยเพียงไร
 ก็ย่อมแสดงให้เห็นถึงระดับของความสุขหรือความทุกข์ของผู้เป็นเจ้าของนั้นด้วยเช่นกัน ฉะนั้น

เมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (หน) แสดงความทุกข์โศกอันรุนแรงของพระนางผู้สืบทอดโดยกำหนดให้พระนางแสดงอาการ “ดื่มกิน” น้ำจาก “ดวงตา” แทนน้ำจาก “แหล่งน้ำทั่วไป” ซึ่งมีปริมาณมาก และเป็นสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตประจำวันของมนุษย์ที่ไม่อาจหยุดการบริโภคน้ำได้ จึงยังเพิ่มความสะเทือนใจอย่างมากแก่ผู้อ่านผู้ฟังมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เนื่องจากในภาวะปกติ “น้ำ” เป็นสิ่งที่ให้ความชุ่มชื้นจำเป็นกับผู้ที่ดื่มกินและใช้สอยในการหล่อเลี้ยงชีวิต แต่การดื่มกินน้ำตาของพระนางผู้สืบทอดกลับเพิ่มความโศกเศร้าและสร้างความหม่นหมองในพระหทัยให้มากยิ่งขึ้น ซ้ำร้ายยังบั่นทอนชีวิตของพระนางให้สั้นลงด้วย

ข. อารมณ์เศร้าโศกของพระนางมัทรี

บทพรรณนาอารมณ์เศร้าโศกของพระนางมัทรีที่ต้องสูญเสียพระโอรสคู่พระทัยไปอย่างกะทันหันในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นบทพรรณนาอารมณ์ที่ดีเด่นและกระทบใจผู้อ่านผู้ฟังเป็นอย่างมาก ความประณีตในการสรรคำและความเป็นผู้ที่เข้าใจในอารมณ์ของตัวละครอย่างลึกซึ้ง ทำให้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถพรรณนาความทุกข์เฉพาะในพระหทัยของพระนางมัทรีให้ผู้อ่านและผู้ฟังรับรู้และเข้าใจได้อย่างชัดเจน ดังปรากฏในเนื้อความต่อไปนี้

สา มทุที่ ปางนั้นส่วนสมเด็จพระมัทรีศรีสุนทรเทพกัญญา จำเดิมแต่
พระนางเธอลีลาล่วงลับพระอาวาส พระทัยนางให้หวนหวาดพะวงหลัง
ตั้งพระทัยเป็นทุกข์ถึงพระเจ้าลูกมีลีมเลย เดีนพลางทางเสวยพระโคกพลาง
พระนัยนเนตรทั้งสองข้างไม่ขาดสายพระอัสน์สุชล

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศนะมัทรี: ๒๓๓)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่า คำว่า “หวนหวาดพะวงหลัง” ที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกใช้ สามารถสื่อให้เห็นความทุกข์ร้อนและความห่วงกังวลในความปลอดภัยของทั้งสองกุมารที่พระนางมัทรีเฝ้าผูกจิตเสนาหาได้แจ่มชัด โดยสอดคล้องกันอย่างมากกับอารมณ์ทุกข์โศกของพระนางที่เกิดขึ้นในขณะที่กำลังเดินทาง ซึ่งเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาไว้ว่า “ตั้งพระทัยเป็นทุกข์ถึงพระเจ้าลูกมีลีมเลย” คำว่า “หวนหวาด” ช่วยแสดงให้เห็นถึงสภาวะจิตใจของพระนางที่กำลังหวนไหวและหวาดวิตกอย่างรุนแรงจากฝันร้ายที่เกิดขึ้นก่อนหน้า เมื่อนำมาใช้คู่กับคำว่า “พะวงหลัง” จึงเน้นย้ำให้เห็นถึงความห่วงอาวรณและวิตกกังวลต่อพระกุมารทั้ง ๒ ทุกขณะจิตที่พระนางต้องจากมาได้ชัดเจนที่สุด

จะเห็นได้ว่า เนื้อความในตอนนี้อำมาตย์เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกสรรคำมาใช้ พรรณนาอารมณ์ทุกข์โศกของพระนางมัทรีได้ประณีตและเหมาะสมอย่างยิ่ง ถ้อยคำที่เลือกใช้ ล้วนสื่อให้เห็นความทุกข์ทเวษในพระหทัยของพระนางอย่างรุนแรง ผู้อ่านและผู้ฟังจึงเข้าใจและมองเห็นสภาพของพระนางมัทรีที่รำไห้เฝ้าพระวงและหวังกังวลถึงแต่สองกุมารได้เป็นอย่างดี

เมื่อต้องสูญเสียพระกุมารที่พระนางมัทรีเฝ้าถนอมรักผูกพันไว้อย่างไม่ทราบสาเหตุ ความทุกข์ทเวษที่มีก็ยิ่งทุกข์ทับทวีคูณ บังเกิดเป็นความเศร้าหมองระทดท้อในพระหทัยของพระนางเองอย่างแสนสาหัส บทคร่ำครวญรำพันของพระนางมัทรีในตอนนี้อำมาตย์เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถสื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังเห็นอารมณ์ทุกข์โศกอันใหญ่หลวงของแม่ผู้สูญเสียลูกที่เฝ้ารักเฝ้าทะนุถนอมมาได้ที่น่าสะเทือนใจยิ่ง ดังเนื้อความที่ยกมาแสดงให้เห็น ดังนี้

โอพระจอมขวัญของแม่เอ๋ย เจ้ามิเคยได้ความยากอย่างเท่าลงเหยียบดิน รื่นก็มีได้ไต่ไรก็มีได้ตอม เจ้าเคยฟังแต่เสียงพี่เลี้ยงเขาขับกล่อมบ่าเรา ด้วยดุริยางค์ ยามบรรทมลูกลมก็มีได้พัดมาแผ้วพาน แม่ผู้พยาบาลบำรุงเจ้า แต่เยาว์มาเจ้ามิได้ห่างพระมารดาสักหายใจ โอความเข็ญใจในครั้งนี้นี้เหลือขนาด สิ้นสมบัติพลัดญาติตั้งแต่ตัวต้องไปมาหาเลี้ยงลูกและเลี้ยงผิวทุกเวลา แม่มาสละเจ้าไว้เป็นกำพว้าทั้งสององค์ หัสสาว เสมือนหนึ่งลูกหงส์เหมราช บั๊กษิมปราศจากมัจลินที่ไปตกคอกในโคลนหนอง สิ้นสีทองอันผ่องแผ้วแม่ กลับเข้ามาแล้วได้เซยชมชื่นสบาย ที่เหนื่อยยากก็เสื่อมหายคลายทุกข์ทุเลาลง สิ้นสมบัติทั้งวงศาในวังเวียง

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณท์มัทรี: ๒๓๘)

สังเกตว่า การเลือกใช้คำว่า “พระจอมขวัญ” ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในตอนนี้อสื่อถึงความสนิทสนมที่พระนางมัทรีมีต่อสองกุมารได้อย่างดียิ่ง เพราะคำว่า “จอม” หมายถึง ยอดที่อยู่บนสุดหรือสิ่งที่อยู่เหนือสุดกว่าสิ่งใดๆ เมื่อนำมารวมกับคำว่า “ขวัญ” ซึ่งหมายถึง วิญญาณ อันเป็นส่วนประกอบสำคัญของชีวิต จึงแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ทั้งสองกุมารเป็นผู้ที่พระนางมัทรีรักใคร่ห่วงใยที่สุดยิ่งกว่าชีวิต ดังปรากฏให้เห็นชัดเจนในบทคร่ำครวญอาลัยรักของพระนางมัทรี ซึ่งแต่ละถ้อยคำที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้พรรณนา “...รื่นก็มีได้ไต่ไรก็มีได้ตอม...ยามบรรทมลูกลมก็มีได้พัดมาแผ้วพาน” ล้วนเน้นย้ำถึงความรักความทะนุถนอมที่พระนางมัทรีเฝ้าถนอมเลี้ยงดูพระกุมารทั้งสองเพื่อให้ได้รับความสุขสบายทั้งสิ้น แต่เมื่อถึงคราวที่ต้องตกทุกข์ได้ยาก กลับทำให้พระนางต้องมาทอดทิ้งพระกุมารทั้ง ๒ ให้เป็นกำพว้าอย่างน่าสงสาร โดยมีสภาพเหมือนกับลูกหงส์ที่ต้องมาตกอยู่ในปลักหนอง พระนางมัทรีจะมีโอกาสเซยชมชื่นใจพระกุมารทั้ง ๒ ได้ก็ต่อเมื่อ

ยามเสด็จกลับจากหาอาหารในป่า ในสภาวะที่ต้องสูญเสียพระกุมารคู่หทัยไปอย่างกะทันหันเช่นนี้ ยิ่งทำให้พระนางมัทรีติดตรึงอยู่ในบ่วงเสนหาที่พระนางผูกจิตเฝ้าห่วงอาลัยต่อทั้งสองกุมารอย่างสิ้นเชิง

แต่ละถ้อยคำที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้เพื่อสื่ออารมณ์ความรู้สึกของพระนางมัทรียามที่ต้องสูญเสียพระกุมารทั้งสองโดยไม่คาดคิด ล้วนแสดงออกให้เห็นความทุกข์ความวิโยคที่ตาโถมและท่วมท้นในพระหทัยของพระนางมัทรีได้อย่างชัดเจน ดังปรากฏในเนื้อความต่อไปนี้

เมื่อสมเด็จพระมัทรีทรงกำสรดแสนกัมปนาท เพียงพระสันดานจะขาด
จะดับศุนย์ ปริเทิวา นางเสวยพระอาศูรพูนโทษในพระอุรา น้ำพระอัสนุช
นาเธอไหลนองคลองพระเนตร ทรงพระกันแสงแสนโทษพิไรว่า ตั้งแต่ประณม
ยามค่ำไม่หย่อนหยุดแต่สักโมงยามนางเสด็จไต่เต้าติดตามทุกตำบล ละเมาะ
ไม้ไพรสนทศิขริน ทุกห้วยธารละหานหินเหวหุบห้องคูหาวาส ทรงพระพิไรร้อง
ก้องประกาศเกริ่นสำเนียง พระสุรเสียงเธอเยือกเย็นระยอทุกอกสัตว์ พระพาย
เพยพัดทุกกิ่งก้าน บุษบงก็เบิกบานผกากรวีศรีพระจันทร์ก็มัวหมองเหมือน
หนึ่งจะเศร้าโศกแสนวิโยคเมื่อยามปัจจุสมัย ทั้งรัศมีพระสุริยอัยส่องอยู่
รางๆ ขึ้นเรืองฟ้า เสียงชะนีเหนียวไม้ให้หาระห้อยโหยพระกำลัง นางก็อดโรยพิไร
ร่ำร้อง พระสุรเสียงเธอกู่ก้องกังวานดัง เทพเจ้าทุกพระองค์กอดพระหัตถ์เงีย
พระโสตสดับสสาร พระเขาวมัลย์เธอเที่ยวหาพระลูก พระนางเธอเสวยทุกข์
แสนเข็ญตั้งแต่ยามเย็นจนรุ่งเช้าก็สุดสิ้นที่จะเที่ยวค้น ทุกตำแหน่งแห่งละ
สามหนเธอเที่ยวหา ปณฺณรสโยชนมคค์ ถ้าจะคลี่คลายขยายมรรคาก็ได้
ลิบห้าโยชนโดยนิยมน นางจึงเซซ้งเข้าไปสู่พระอาศรมบังคมบาทพระภัสดา
ประหนึ่งว่าชีวาจะวางวายทำลายล่วง

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศมัทรี: ๒๔๙-๒๕๐)

ทั้งคำว่า “กำสรดแสนกัมปนาท” “เสวยพระอาศูรพูนโทษ” “น้ำพระอัสนุช
นาเธอไหลนองคลองพระเนตร” “ทรงพระกันแสงแสนโทษพิไรว่า” “โศกแสนวิโยค” หรือ “เสวยทุกข์
แสนเข็ญ” ต่างแสดงให้เห็นถึงอาการคร่ำครวญร่ำไห้จากความทุกข์โศกที่รุนแรงและต่อเนื่อง
ยาวนานในพระหทัยของพระนางมัทรี ส่วนกิริยาอาการ “อดโรยพิไรร่ำร้อง” และ “เซซ้ง” ที่ปรากฏก็
ย้ำให้เห็น ชัดเจนถึงความอ่อนล้าและหมดสิ้นกำลังทั้งทางร่างกายและจิตใจของพระนางที่พยายาม
ดิ้นรนขจัดทุกข์แต่เพียงลำพัง

การนำธรรมชาติมาร่วมรับรู้และหวนไหวไปกับอารมณ์โศกเศร้าของพระนางมัทรี เป็นขนบวรรณศิลป์อีกประการหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกใช้ และสามารถสะท้อนให้เห็นความรักอันยิ่งใหญ่ของพระนางมัทรีที่ไม่สามารถทำใจยอมรับความสูญเสียพระกุมารที่รักตั้งชีวิตได้อย่างชัดเจน ความโศกเศร้าที่แม้แต่ดอกบัวที่เคยแบ่งบานเพิ่มความรื่นรมย์ให้กับธรรมชาติในยามค่ำคืนยังเกิดความรู้สึก “มัวหมองเหมือนหนึ่งจะเศร้าโศกแสนวิบโยค” รวมถึงการกู่ก้องของพระนางมัทรีที่ร่ำร้องเรียกลูกสองกุมารเพื่อต่อต้านความพลัดพรากที่พระนางไม่อาจทำใจยอมรับได้ เสียงคร่ำครวญร่ำหาสองกุมารของพระนางที่ “เยือกเย็นระย้อยทุกอกสัตว์” จึงเป็นเสียงร่ำไห้ที่สะท้อนสะท้านใจผู้อ่านผู้ฟังเป็นอย่างมาก

๕.๒.๒.๒ การสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์หวาดกลัวของตัวละคร

อารมณ์หวาดกลัวเป็นอีกอารมณ์หนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ถ่ายทอดไว้อย่างดี และสร้างความสะเทือนใจอย่างยิ่งแก่ผู้อ่านผู้ฟัง โดยเฉพาะอารมณ์หวาดกลัวของสองกุมารที่พยายามดิ้นรนหาหนทางหนีเพื่อหลบซ่อนตัวให้พ้นจากซุซุกในมหาชาติกัณฑ์กุมาร จะเห็นได้ว่า เนื้อความตอนนี้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถเลือกสรรคำมาสื่อให้เห็นความตื่นตระหนกและเสียชีวิตอย่างที่สุด อารมณ์หวาดกลัวของพระกุมารทั้ง ๒ หลังทราบข่าวซุซุกเดินทางมาขอทั้ง ๒ พระองค์ไปเป็นทาสได้ชัดเจนและเหมาะสมกับอารมณ์ของสองกุมารซึ่งเป็นเพียงเด็กน้อยได้อย่างดียิ่ง ดังปรากฏให้เห็นในเนื้อความต่อไปนี้

เต กุมารฯ ควรจะสงสารเอ๋ยตัวพระชาติแม่กัณหา สุตฺวา เมื่อได้ฟัง
 ผรุสฺวณฺ์ ซึ่งถ้อยคำอันหยาบช้า ภูตา เจ้าก็สะดุ้งตระหนกตกพระทัยไหวหวั่น
 ขวัญไม่มี ดั่งไปตกมฤตคิอันอ่อนแอได้ยินเสียงพโยคหิมคารามแสร้งตระหนกหนี
 ปลายิตฺวา เจ้าก็พาพระน้องจรัสลีลาศลงจากอาสน์พระอาศรมเข้าไปซ่อนอยู่
 ในสุ่มทุมพุ่มพนมรมอันรกชืด ยังกลัวว่าจะไม่มีตพรหมณ์จะเห็น ออกใจนี้หรือ
 เต็นอยู่ที่กัทัก พระพักตร์สองกุมารเผือดผ่น พระกายสั่นระรัวริกตั้งตีปลา พระชาติ
 จึงกระซิบบอกแก้วกัณหาว่า กัณหาเอ๋ยเจ้าค่อยย่อง ครั้นเหยียบต้องไปไม้ไหว
 กริบ เจ้าขยิบตาให้แก้วกัณหาหมอบ ครั้นเหยียบต้องไปไม้ไหวกรอบ เจ้าก็พา
 กันหมอบอยู่แนบนิ่ง เตน เตน ปธาวิสุ สองเจ้าก็วิ่งวนจนถึงมณฑลสระศรี
 สองกุมารกุมารีทรงผ้าคากรองเข้าให้มันคง แล้วเสียรอยถอยหลังลงสู่สระศรี
 เอวารีม่าบังองค์ เอาใบนุชบงมาบังพระเกศ หวังจะซ่อนพระบิดุเรศกับ
 พรหมณ์ด้วยความกลัวอยู่ในสระบัว นั้นแล

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๐๔-๒๐๕)

ถ้อยคำที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้เพื่อเสนอภาพเหตุการณ์ที่ทั้งสองกุมารหนีเตลิดและหาที่ซ่อนตัว เป็นคำพรรณนาที่สะท้อนให้เห็นถึงความรู้สึกหวาดกลัวภัยอย่างที่สุด เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ถ่ายทอดความรู้สึกหวาดระแวงและหวั่นวิตกของพระกุมารทั้ง ๒ ว่าตนเองจะถูกจับได้ให้เห็นอย่างชัดเจนผ่านอากัปกริยาของทั้งสองกุมารที่ไม่สามารถจะระงับอารมณ์หรือควบคุมตนเองไว้ได้ ดังจะเห็นได้จากภาพพระวรกายของพระกุมารทั้ง ๒ ที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาไว้ว่า “*สิ้นระรัวริกตั้งตีปลา*” เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้นำอาการสั้นไหวทางร่างกายของทั้งสองกุมารที่หวาดกลัวและทุกข์ระทมใจอย่างที่สุดมาเปรียบเทียบกับอาการสั้นไหวของตัวปลาที่ดิ้นทุรนทุรายเมื่อถูกตี ทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดความหดหู่และโศกสลดใจ และประหวั่นพรันพริ้งไปกับทั้งสองกุมารด้วยเป็นอย่างยิ่ง

นอกจากนี้ อาการวิงหนีอย่างลนลานของสองกุมารเพื่อหลบซ่อนตัวตามที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาไว้ ยังขยายให้เห็นสัญชาตญาณการดิ้นรนเอาตัวรอดของพระกุมารทั้งสองได้ชัดเจนอย่างยิ่ง คำที่เลือกใช้ล้วนสื่อให้เห็นถึงความหวาดระแวงต่อภัยที่หวาดกลัว ความพยายามหลีกเลี่ยงหนีให้พ้นจากความทุกข์กังวลใจและสภาพที่ไม่พึงปรารถนา และอาการเสียขวัญจนคุมสติไม่อยู่ ไม่ว่าจะด้วยการกระซิบ *ขยิบตา ย่อง* หรือ *หลบหมอบ* แต่เนื่องด้วยความทุกข์ทรมานใจอย่างยิ่งของสองกุมาร จนไม่สามารถระงับหรือขจัดความหวาดกลัวที่มีได้ ทำให้พระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ตัดสินใจพากันหนีลงสระบัวเพื่อหลบซ่อนตัวในที่สุด และเพื่อช่วยให้เห็นอารมณ์หวาดระแวงและหวั่นวิตกในทุกซอกซอญหลวของทั้งสองกุมารในครั้งนี้ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังพรรณนาให้สองกุมารก้าวถอยหลังลงสระบัวด้วยกังวลใจอย่างที่สุด และกลัวกระแทกหัวระอยเท่าที่จะย่างก้าวลงสระเพื่อซ่อนตัว จะกลายเป็นพิรุณสำคัญทำให้ถูกจับได้

๕.๒.๒.๓ การสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์สงบของตัวละคร

อารมณ์สงบเป็นอารมณ์สำคัญอารมณ์หนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาไว้ค่อนข้างน่าประทับใจ ในกัณฑ์กุมาร พระเวสสันดรได้บำเพ็ญปัญญาบารมี เห็นว่าสัตว์โลกมีกรรมเป็นของตน ย่อมเสวยวิบากไปตามกรรมของตนนั้น จึงวางอุเบกขาจิตและสามารถระงับอารมณ์ของตนให้บังเกิดความสงบระงับใจมิให้หวั่นไหวไปตามโลกธรรม ความสงบใจของพระเวสสันดรในตอนนั้น ทำให้ผู้อ่านผู้ฟังรับรู้ถึงพระปัญญาบารมีอันพิสุทธิ์ของพระองค์หลังจากที่กระทำปิยบุตรทานบารมี ละความตระหนี่และบริจาคบุตรเป็นทาน และแสดงถึงการต่อสู้ของอารมณ์ต่างๆ ภายในจิตใจของพระเวสสันดรได้อย่างดี ในที่สุดพระเวสสันดรก็สามารถระงับสะกดกั้นอารมณ์อันมีรากมาจากอำนาจฝ่ายต่ำในจิตได้ ดังเนื้อความต่อไปนี้

ภายหลังจึงตั้งจิตพิจารณาในพระอริยประเพณีหน่อพุททางกูร ก็รู้ว่าอาตมานี้
เพิ่มพูนมหาปุตตบริจาคนเจียวลีหว่า เมื่อพระปัญญาบังเกิดมี พระบรมราชฤๅษีเธอ
จึงตรัสสอนพระองค์เองว่า โภ เวสฺสนฺตร ตูกรมหาเวสฺสนฺตร อย่าอวารณไว้ไว้
ทำเนาเขา เข้ากับเจ้าเขาจะตีกันไม่ต้องการ ให้ลูกเป็นทานแล้วยังมาสอดแค้น
เมื่อภายหลัง ทำวเธอก็ตั้งพระสมาธิระงับดับพระวิโยค กลั้นพระโคกสงบแล้วพระ
พักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส ดุจของอุไรทั้งแท่ง อันบุคคลแกล้งหล่อแล้วมาวางไว้ใน
พระอาศรม ตั้งแต่จะเซยชมพระปิยนุตทานบารมี แห่งหน่อพระชินศรีเจ้านั้นแล

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศนัยโกมาร: ๒๒๒-๒๒๓)

จะเห็นได้ว่า เนื้อความในตอนนี้เป็นเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถถ่ายทอดอารมณ์สงบใจ
ของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ที่บังเกิดขึ้นได้งดงามและเหมาะสมกับสถานภาพ “พระบรมราชฤๅษี”
ผู้บำเพ็ญทานบารมีอย่างยอดเยี่ยม ถ้อยคำที่พระเวสสันดรใช้ตรัสสอนพระองค์เองให้ละความตระหนี่
และความอาลัยรักในบุตร แม้จะเป็นคำที่สั้นและเรียบง่าย แต่ก็ชัดเจนและสมเหตุสมผลทั้งสิ้น
สะท้อนให้เห็นกระบวนการคิดอันประเสริฐตามหลักอริยสัจที่ทรงใช้ใคร่ครวญเพื่อดับความ
อวารณทุกข์โทษในพระหทัยได้อย่างดี ไม่ว่าจะเป็นการพิจารณาถึงเหตุแห่งการบำเพ็ญปิยนุต
ทานที่พระองค์ได้ตั้งความปรารถนาไว้อย่างดีแล้ว และทุกข์ที่เกิดขึ้นจากความหวงแหนและตระหนี่
ในบุตรซึ่งพระองค์ได้ตรัสยกให้ผู้อื่นเป็นทาน อย่างไรก็ตาม เมื่อพระเวสสันดรทรงใคร่ครวญด้วย
พระปัญญาโดยชอบแล้ว ความทุกข์ความวิโยคในพระหทัยก็ปลาสไปอย่างสิ้นเชิง ในตอนนี้
เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกใช้คำได้อย่างเหมาะสม แสดงลำดับของการกระทำและอาการแห่ง
จิตตามลำดับ เริ่มจาก “ตั้งพระสมาธิ” ต่อด้วย “ระงับดับพระวิโยค” และ “กลั้นพระโคก” และสิ้นสุดลง
ที่ “สงบแล้ว” ยังผลให้พระเวสสันดรบังเกิด “พระพักตร์ก็ผ่องแผ้วแจ่มใส ดุจของอุไรทั้งแท่ง
อันบุคคลแกล้งหล่อแล้วมาวางไว้ในพระอาศรม” ความเปรียบที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาไว้
เป็นความเปรียบที่ช่วยให้เห็นอารมณ์สงบใจของพระเวสสันดรได้งดงามและเหมาะสมอย่างยิ่ง

๕.๒.๒.๔ การสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์วิตกกังวลของตัวละคร

ความวิตกกังวลของบุคคลย่อมทำให้บุคคลนั้นว่าวุ่นใจ ยิ่งเป็นความวิตก
กังวลว่าจะต้องพลัดพรากจากบุคคลที่ตนรักดังดวงแก้วตา ยิ่งทำให้บุคคลนั้นประสบทุกข์อย่าง
แสนสาหัส เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาความทุกข์อันเกิดแต่ความวิตกกังวลของพระนางมัทรี
ที่หวั่นเกรงว่าพระนางจะต้องพลัดพรากจากสองกุมารไว้ดังนี้

น้ำพระชลนัยน์เธอไหลลงพรากๆ แล้วปากก็พำเผล่า ว่าโอพระทูลเกล้า
ของแม่เอ๋ย เมื่อคืนนี้พระชนนีนิมิตผิตประหลาดไปทูลถามพระบิดราชทำวเธอ

ตรัสประภาษว่ามีเป็นไร มิเป็นไร แต่พระชนนีนี้ไม่ไว้พระทัยเลยนะชาติ ป่ออยู่
หลังระวังน้องให้จงดี พ่ออย่าตีกันฟังแม่ว่า แม่กัณฑ์หาเอ๋ย แม่อย่าหลงละเลิง
เลยเล่นไปนักนะแม่ แม่จงเสงี่ยม อย่าตะลิตะเลียมชะล่าไปให้ไกลพี่ พ่อชาติ
เล่าก็อย่าเดินเล่อละพระน้องให้เล่นเล่นแต่ลำพัง จงฟังคำแม่พรา้สอนพรา้สั่งทุก
สิ่งอัน เธอก็รับมิ่งรับขวัญพระลูกรักทั้งสองรา ว่ามาหฐ มาพ่อมาแม่มา มาแม่จะ
พาเจ้าไปเฝ้าฝากเสียมยังแล้ว ตรัสพลางอุ้มแก้วกัณฑ์หา พระกรเบื้องขวาจูงพ่อ
ชาติ มาสู่สำนักพระราชสามิแล้วก็ทูลฝาก พระเจ้าลูกผู้เพื่อนยากทั้งสองรา ว่า
พระพุทธรเจ้าชา ได้โปรดเกล้ากระหม่อมฉันด้วยช่วยเผื่อแผ่พระบารมีปกเกศลูก
เอาพระทัยผูกตรัสประภาษเรียกหา ให้เล่นแต่ใกล้พระบาทาทังพี่น้อง เจ้าสิ
ทรมาคะนองปองแต่ที่จะเล่นเล่นลีลาศ เหมือนไปดกมฤคธาอันอ่อนแอครั้น
พลัดแม่อยู่แต่ลำพังแล้ว ก็จักพากันผาดโผนโจนเล่นตามประสาสัตว์ ไม่รู้ว่าภัย
พาลพิบัติจะมาเบียดเบียนเมื่อปางใด กระหม่อมฉันมิไว้ใจเหมือนทุกคราวครั้ง
พระคุณเอ๋ยได้โปรดด้วยช่วยระวังในครั้งนี้เหมือนหนึ่งเห็นแก่ข้าพระบาทมัทรี
เถิดนะว่าเป็นเพื่อนยาก พระนางเธอทูลฝากพระลูกแก้วแล้วถวายบังคมลา
มาจัดหาขอเสียมกระเช้าสานแสรกคานขึ้นใส่พระอังสาเสด็จจรน้ำพระทัยเธอ
ซอ่นๆ คิดไม่ขาด เสร็จนิวัตลีลาศคืนหลัง กลับมาทรงพระกันแสงสั่งสอนบงอร
อีกเล่า ว่าทูลเกล้าของแม่เอ๋ย พ่อก็อยู่จงดีเถิดนะแม่นี้จะขอลา นางก็ยาตรา
เข้าสู่ป่าระหง เพื่อจะแสวงหาผลไม้มี่ในดง มาปฏิบัติกษัตริย์ทั้งสาม
พระองค์ นั้นแล

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๕-๑๙๖)

ความว่าวุ่นใจอันเนื่องมาจากความวิตกกังวล ย่อมทำให้บุคคลย่ำคิดย่ำ
คำพูด และย่ำการกระทำ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ดูเหมือนจะเข้าใจธรรมชาตินี้ของมนุษย์อย่างยิ่ง
จึงได้เลือกใช้คำว่า “พรา้เล่า” กับพระนางมัทรี และเรื่องที่พระนาง “พรา้เล่า” ให้สองกุมารฟัง ก็เป็น
เรื่องที่ขัดแย้งกันเป็นอย่างยิ่ง เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาความรู้สึกของพระนางมัทรีที่เต็ม
ไปด้วยความวิตกในความฝันของตนว่าเป็น “นิมิตผิดประหลาด” แต่กลับได้คำอธิบายจาก
พระเวสสันดรว่า “มิเป็นไร มิเป็นไร” คำตอบของพระเวสสันดรแทนที่จะปลอบใจพระนางมัทรีให้
คลายทุกข์ แต่กลับยิ่งเพิ่มทุกข์แห่งความวิตกกังวลให้ล้นอยู่ในพระทัยของพระนาง นางจึงใช้คำว่า
จง ๑ ครั้ง สลับกับคำว่า อย่า ๒ ครั้ง เพื่อพรา้สอนพรา้เตือนสองกุมาร “พ่ออยู่หลังระวังน้องให้จงดี
พ่ออย่าตีกันฟังแม่ว่า แม่กัณฑ์หาเอ๋ย แม่อย่าหลงละเลิงเลยเล่นไปนักนะแม่ แม่จงเสงี่ยม อย่าตะลิตะ
เลียมชะล่าไปให้ไกลพี่ พ่อชาติเล่าก็อย่าเดินเล่อละพระน้องให้เล่นเล่นแต่ลำพัง” นอกจากนี้

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังเลือกใช้คำว่า *โปรด* ๒ ครั้ง เพื่อพรรณนาคำวอนขอจากพระมัทรีผู้มีหัวใจเต็มไปด้วยความวิตกกังวลในกุมารน้อยทั้งสอง เป็นคำวอนขอให้พระเวสสันดรปกป้องสองกุมารน้อยนั้น คือ “ได้โปรดเกล้ากระหม่อมฉันด้วยช่วยเผื่อแผ่พระบารมีปกเกล้าเกล้า เออาพระทัยผูกตรัสประภาษเรียกหา ให้เล่นแต่ใกล้พระบาทาทังพี่น้อง” และ “พระคุณเอ๋ยได้โปรดด้วยช่วยระวังในครั้งนี้เหมือนหนึ่งเห็นแก่ข้าพระบาทมัทรีเถิดนะว่าเป็นเพื่อนยาก” แม้คำว่า *โปรด* ทั้ง ๒ คำนี้จะเป็นคนละคำกัน คือ *โปรดเกล้า* คำหนึ่ง กับ *โปรด* อีกคำหนึ่ง แต่คำทั้ง ๒ นี้ต่างก็ใช้เพื่ออ้อนวอนขอความเมตตาด้วยหวังว่าความวิตกกังวลของพระนางมัทรีจะบรรเทาลง

๕.๒.๒.๕ การสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์โกรธของตัวละคร

อารมณ์โกรธเป็นอารมณ์ที่อาจเกิดกับบุคคลผู้ใดก็ได้ นับว่าเป็นเรื่องปรกติ แต่อารมณ์โกรธที่เกิดกับพระโพธิสัตว์ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อมุ่งหลุดพ้นจากบ่วงแห่งกิเลสสารสผู้ฝังพระนิพพานนั้น นับว่าพิเศษเป็นอย่างยิ่ง พิเศษตรงที่แสดงให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์ต้องพบกับบททดสอบที่ยากเย็นอย่างไร และอารมณ์ของพระโพธิสัตว์เปลี่ยนจากโกรธเป็นไมโกรธได้อย่างไร เมื่อบังเกิดความโกรธขึ้นแล้ว แตกต่างกับความโกรธของปุถุชนอย่างไร ความตอนพระเวสสันดรโกรธชุกที่เสียนติและดูครุชากสองกุมารต่อหน้านั้น เจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาได้อย่างยอดเยี่ยม ดังนี้

พระลูกรักทั้งสองศรีดังกระแสนินธุ์ พราหมณ์ประมาทหมิ่นมาด่าตี
 เสมือนกระทุ้มวาริให้ปลาตี้น น้ำพระทัยท้าวเธอถอยคืนจากอุเบกขา บังเกิด
 อวิชชามาห่อหุ้ม พระปัญญานั้นกลัดกลุ้มไปด้วย โมโหให้ลุ่มหลง โทโสเข้าซ้ำส่ง
 ให้บังเกิดวิหิงสาขึ้นทันที ว่าอุเหม! อุเหม! พราหมณ์ผู้นี้ช่างอาจองทะนงหนอ
 มาตีลูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ ธชี่เอ๋ยกุมมาอยู่ป่าเปล่าเมื่อไร ทั้งพระขรรค์ศิลป์ชัย
 ก็ถือมา ธนุจาปี คเหตฺวา ก็ทรงพระแสงธนูศรกระสันมั่นกับมือ ซ่าพราหมณ์
 เสียดเกิดหรือ เธอก็ฮึดฮึดอยู่แต่ในพระทัย

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ภัณฑิ์กุมาร: ๒๒๒)

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกสรรคำเพื่อบรรยายความเปลี่ยนแปลงทางอารมณ์ของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ไว้อย่างละเอียด สะท้อนความเข้าใจแก่นพระพุทธรธรรมอย่างลึกซึ้งว่า เมื่ออารมณ์ของพระเวสสันดรกระทบเข้ากับอารมณ์ภายนอกที่ชุก “ประมาทหมิ่นมาด่าตี” สองกุมารซึ่งเหมือนกับ “กระทุ้มวาริให้ปลาตี้น” จิตของพระเวสสันดรจึง “ถอยคืนจากอุเบกขา” และ “บังเกิดอวิชชา” จนทำให้ “พระปัญญา” กอปรไปด้วย “โมโห” ให้บังเกิดความ “ลุ่มหลง” และ

เปิดช่องให้ “โทโส” เข้าซ้ำกระหน่ำเข้ามา จนเกิด “วิหิงสา” ขึ้นโดยฉับพลัน เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังบรรจงเลือกคำกริยากับอารมณ์ต่างๆ ได้อย่างประณีต คือ ใช้กริยา “ถอยคืน” กับอุเบกขา ใช้กริยา “ห่อหุ้ม” กับอริชา ใช้กริยา “กลัดกลุ้ม” กับปัญญา ใช้กริยา “ลุ่มหลง” กับโมหจริต และใช้กริยา “ทันที” กับ โทสจริต

เมื่อพระเวสสันดรบังเกิดอารมณ์โกรธขึ้นมาแล้ว เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็พรรณนาให้เห็นว่า อารมณ์โกรธของพระโพธิสัตว์นั้น ไม่ใช่อารมณ์โกรธเกรี้ยวจะถึงกับแผดผรุสวาทหรืออารมณ์โกรธที่พลุ่งพล่านจนขาดสติ แม้จะเป็นอารมณ์ที่โกรธมากก็ตาม เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกรูปคำที่แสดงว่า พระเวสสันดรโพธิสัตว์มีเพียงอารมณ์โกรธที่แสดงออกผ่านคำพูดเพียง “อุเหม่ ! อุเหม่! พรหมณ์ผู้นี้ช่างอาจองทะนงหนอ มาดีถูกต่อหน้าพ่อไม่เกรงใจ” แสดงออกผ่านการกระทำว่า “ทรงพระแสงธนูศรกระสันมันกับมือ” และแสดงออกผ่านความคิดเพียงว่า “ธช็เอยกูมาอยู่ป่าเปล้าเมื่อไร ทั้งพระขรรค์ศิลาบิชัยก็ถือมา” และ “สาพรหมณ์เสียเถิดหรือ” อย่าไรก็ตาม ความโกรธซึ่งเป็นอารมณ์ฝ่ายต่ำ ได้ต่อสู้กับจิตฝ่ายดี ทำให้พระเวสสันดรเพียง “เธอก็ฮึดฮึดอยู่แต่ในพระทัย” ความไม่บริสุทธิ์ที่บังเกิดแก่พระเวสสันดร จึงเป็นเพียงอกุศลจิต มิใช่ วาจาทุจริตหรือ กายทุจริต

๕.๒.๒.๖ การสรรคำเพื่อแสดงอารมณ์น้อยใจของตัวละคร

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้พรรณนาอารมณ์น้อยใจของสองกุมารในขณะที่ประสบทุกข์ทรมาน แต่พระบิดาซึ่งประทับอยู่ตรงหน้ากลับนิ่งเฉยเสียไว้ในมหาชาติกลอนเทศน์ กัณฑ์กุมารดังนี้

ดูกรแก้วกัณหาเอ๋ยที่ได้ยินเนื้อความท่านเล่าสืบกันมา ว่ากำพร้าสองประการสืบสันดานโดยประเพณี นรา เอกจุลिया กุมารกุมาริไฉนไรศาปราศจากพ่อยังแต่แม่ผู้เดียว ก็พอแลพอเหลือวชื่อว่าอยู่พร้อมทั้งบิดาและมารดา ทารกา ทารกผู้ไฉนไรศาปราศจากแม่ยังแต่พ่อผู้เดียว ก็เปล่าเปลี่ยวได้ชื่อว่าศูนย์สิ้นทั้งบิดาและมารดา ถึงจะประโลมเลี้ยงรักษาเล่าก็ไม่ถึงใจ ถึงจะได้ทุกข์ภัยสักร้อยเล่ม อันบิดาแล้วก็นิ่งได้ไม่นำพา อันคุณของพระมารดาท่านพรรณนาไว้ว่าเป็นที่ยิ่ง สจจุ คำที่ว่ามานั้นก็จริงสมอยู่แล้วนะพระน้องแก้วกัณหาเหมือนหนึ่งอกเราทั้งสองราในครั้งนี้พระชนนีไม่อยู่ อ้ายพรหมณ์มันจึงข่มขู่เคี่ยวเข็ญกระทำโทษ นตฤตโต ชีวิติน โน โอ จะประโยชน์อันใดกับด้วยชีวิตเราเท่านี้นี้หน่าพระน้องเอ๋ย กัณหาเจ้าพี่ผู้เพื่อนไว้ จะอยู่ไปใยให้ทนทุกข์ทรมานมาได้ความรำคาญเคืองแค้น พรหมณ์ตะแกตีให้แล่นแสนลำบาก ยากแต่

น้อยๆ นมดน้ำน้อยหนึ่งก็มีได้สวย ถัดมาพระน้องเอ๋ยมาเถิดนะเจ้า มาเรา
จะสวมสอดกอดคอกันเข้าให้มันกลั่นใจตาย เสียให้ฟันเฒ่าแสนร้ายนี้เกิด

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศนีกุมาร: ๒๒๓-๒๒๔)

ความข้างต้น เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกใช้คำพรรณนาความน้อยใจของ
สองกุมารให้เห็นอย่างเป็นจริงเป็นจังโดยใช้คำว่า “ทุกข์ภัยสักร้อยเล่ม” เพื่อโน้มนำให้ผู้อ่านและ
ผู้ฟังรับรู้ถึงความทุกข์ของสองกุมาร และต่อด้วยคำที่บรรยายบทบาทที่ขัดแย้งของพระเวสสันดร
ในฐานะบิดาของสองกุมารโดยใช้คำว่า “บิดา...ก็ไม่ได้” และต่อด้วยคำว่า “ไม่นำพา” และย้ำให้
เห็นว่าสภาพชีวิตบิดาที่พระชาติยกมาก่อนหน้านั้นเป็นจริงอย่างที่สุด ดังนั้นสองกุมารจึงบังเกิด
ความน้อยใจเป็นล้นพ้น ประกอบกับทุกข์ทางกายที่ “อ้ายพราหมณ์มัน...ข่มขู่เคี่ยวเข็ญกระทำ
โทษ” ทำให้พระชาติถึงกับท้อแท้ที่จะดำรงพระชนม์ชีพอยู่ในโลกนี้ จึงตรัสออกมาดังๆ ด้วยหมาย
จะให้พระบิดาได้ล่วงรู้ถึงความน้อยพระทัยว่า “จะประโยชน์อันใดกับด้วยชีวิตเราเท่านี้หนานา”
“จะอยู่ไปใยให้ทนทุกข์ทรมาน มาได้ความรำคาญเคืองแค้น” คำว่า “เท่านี้หนานา” ที่ใช้กับชีวิตของ
สองกุมารน้อยๆ คำว่า “ทุกข์ทรมาน” และ “รำคาญเคืองแค้น” ที่ใช้บรรยายความทุกข์ที่สองกุมาร
ประสบ เข้าได้อย่างดีกับคำพรรณนาด้วยความน้อยใจเป็นที่สุดและหมดหวังกับชีวิตจนพรรณนา
ออกมาว่า “มาเราจะสวมสอดกอดคอกันเข้าให้มันกลั่นใจตาย เสียให้ฟันเฒ่าแสนร้ายนี้เกิด”
ซึ่งคำพูดสุดท้ายนี้ ย่อมกระทบพระเวสสันดรผู้บำเพ็ญอุเบกขาบารมีอยู่

๕.๓ การซ้ำคำ

การเลือกใช้คำเดียวกันกล่าวซ้ำกันหลายแห่งในงานประพันธ์หนึ่งๆ นอกจากจะสร้างเสียง
หรือจังหวะที่ไพเราะให้กับบทประพันธ์มากขึ้นแล้ว คำที่ซ้ำยังช่วยเน้นย้ำความหมายของสารใน
บทประพันธ์นั้นๆ ให้ชัดเจนและหนักแน่นยิ่งขึ้นด้วย เมื่อได้ศึกษาลักษณะการซ้ำคำที่ปรากฏใน
มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ ผู้วิจัยพบว่า เจ้าพระยาพระคลัง
(หน) ใช้วิธีซ้ำคำช่วยสร้างจินตภาพและอารมณ์ที่สมจริงของตัวละครได้ชัดเจนเป็นอย่างยิ่ง ทำให้
มหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) โดดเด่นในด้านการพรรณนาความที่ก่อให้เกิดภาพและ
อารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านหรือผู้ฟังเป็นสำคัญ

กลวิธีซ้ำคำที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้เน้นย้ำความในมหาชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์
จึงแบ่งออกได้เป็น ๒ ลักษณะ ได้แก่ การซ้ำคำเพื่อย้ำให้เกิดจินตภาพที่เด่นชัด และการซ้ำคำเพื่อย้ำ
อารมณ์และความรู้สึกของตัวละคร ดังจะอธิบายให้เห็นตามลำดับต่อไปนี้

๕.๓.๑ การซ้ำคำเพื่อย้ำให้เกิดจินตภาพที่เด่นชัด

การซ้ำคำเป็นอีกกลวิธีหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้เน้นย้ำความเพื่อสร้างภาพที่ชัดเจนและสมจริงยิ่งขึ้นให้กับมหาชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์ คำที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกนำมากล่าวซ้ำๆ เพื่อเน้นย้ำ ช่วยสื่อความหมายที่ชัดเจนและสร้างจินตภาพที่กระจ่างชัดให้แก่ผู้อ่านและผู้ฟังมหาชาติสำนวนนี้ได้ดีเป็นอย่างยิ่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

บ้างก็-เป็นวังวนวังชะวากเว้ง บ้างก็-เป็นกระพັกระเพิงกระพังพู่ บ้างก็-เป็นคะคุดคะดันกระเด็นดาซดั่งดวงแก้ว ตามทางแถวแนวทอธาร ไหลสะๆ ซ่านสะเซาะไซม เสียงระๆ ระโรมโครมครื้นครื้น พิลิกลั่นบันลือหือฤทธิ์ บ้างก็เลียวลัดดัดตันซลาไหล บ่าไปสู่อบึงบางน้อยใหญ่่นับอนเอนอนันต์ เป็น คลื่นหมื่นหมื่นพันตมไหไหลฟุ้งซ่านสุดที่จะพรรณนา ย่อมเป็นที่อาศัยทั่วไปแก่ฝูงปลานานาสรรพสัตว์ในภูมิพื้นจังหวัดมณฑลทวิป ฝูงชนได้เลี้ยงชีพก็ชุ่มชื้นถึงจะวิตถกตวงทุกคำคืนทิวาวัน ถึงจะทอดทอระหัดหันเข้าทุ่งนาป่าและดงน้ำในสาครจะน้อยลงก็หามิได้เสมือนหนึ่งน้ำพระทัยพูลกระหม่อมแก้ว

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๐๒)

จากตัวอย่างที่แสดงในข้างต้น จะเห็นได้ว่า คำว่า “บ้างก็เป็น” ที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้ซ้ำกันหลายครั้ง ช่วยแยกแยะและเน้นย้ำให้เห็นสภาพของกระแสน้ำที่กระทบกับฝั่งในลักษณะที่แตกต่างกันได้อย่างชัดเจน มีทั้งกระแสน้ำที่หมุนวนแล้วไหลบ่าเข้ากระทบกับฝั่งที่คดโค้งไปมา บางช่วงก็ไหลอ่อนลงเมื่อไปปะทะกับโขดหินต่างๆ แต่บางช่วงที่ไร้สิ่งกีดขวางก็ไหลบ่าอย่างรุนแรงจนน้ำฟุ้งกระจายเกิดเสียงดังน่ากลัว หรือไหลลดเลี้ยวต่อตามทางน้ำออกไปสู่แหล่งน้ำต่างๆ ส่วนคำว่า “สะๆ” และ “ระๆ” ที่ใช้ซ้ำเพื่อเลียนเสียงกระแสน้ำเป็น “สะๆ ซ่านสะเซาะไซม” และ “ระๆ ระโรมโครมครื้นครื้น” ก็ช่วยย้ำถึงความรุนแรงของกระแสน้ำได้เป็นอย่างดี ข้อความทั้ง ๒ ท่อนนี้ ยังมีจังหวะของเสียงสัมผัสได้ดูกลมกลืนเป็นอย่างดี

สังเกตว่า การซ้ำคำว่า “บ้างก็เป็น” “สะๆ” และ “ระๆ” ในบริบทนี้ นอกจากจะช่วยสร้างจินตภาพที่ชัดเจนและละเอียดลอออย่างยิ่งแล้ว ยังช่วยเพิ่มความหมายที่ลึกซึ้งให้กับบทเปรียบเทียบกับน้ำพระทัยอันดงามของพระเวสสันดรที่กว้างขวางยิ่งใหญ่ดุจดังกระแสแห่งมหานทีทั้ง ๕ ที่ทุกสรรพสัตว์ล้วนอาศัยให้หล่อเลี้ยงชีวิตตลอดมาให้เห็นชัดขึ้นอีกด้วย

การซ้ำคำในเหตุการณ์ตอนพระกุมารทั้ง ๒ จำให้ทอดพระบาทพระเวสสันดร หลังจากพระเวสสันดรตรัสเรียกให้ขึ้นจากสระบัวในมหาชาติกัณฑ์กุมารเป็นอีกตัวอย่างที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถสื่อให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดจินตภาพที่กระจ่างชัด และรับรู้ถึงอารมณ์ทุกซอกซอกของทั้ง

สองกุมารในยามที่ต้องพลัดพรากจากพระบิดาและพระมารดาไปเป็นทาสซุกได้กระทบใจอย่างยิ่ง ดังปรากฏในเนื้อความต่อไปนี้

ควรจะสงสารเอ๋ยด้วยสองดรุธมหารักน้อยๆ ทั้งคู่ พิศแลดูหน้ากันแล้ว ก็ตั้งแต่จะร้องไห้ น้ำพระอัสสุชลนัยน์เธอไหลลงหลังๆ ตกต้องหลังพระบาท พระบรมราชฤๅษี ผูลลุปทุม วยี ดั่งกลีบบุษยามาลีปทุมเมศ มาเคียงสอง รอนรับน้ำชลเนตรพระเจ้าลูกท้าวเธอไว้ ส่วนสมเด็จพระนราธิปไตยพิสุทธิ ชินวงศ์ ท้าวเธอก็พลอยทรงพระกันแสงให้ จนพระอัสสุชลนัยน์ไหลลงรินๆ ไชมพระพักตร์ตักต้องพระปฤษฎางค์พระลูกรักทั้งสอง ดุจแผ่นกระดานทอง มารองรับไว้ทั้งคู่

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศนโกมาร: ๒๑๓)

จะเห็นได้ว่า คำซ้ำที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกใช้ในบริบทนี้ ทั้งคำว่า “น้อยๆ” “หลังๆ” และ “รินๆ” ช่วยสร้างจินตภาพที่กระจ่างชัดและก่อให้เกิดความโศกสลดใจอย่างที่สุด ให้แก่ผู้อ่านและผู้ฟังได้เป็นอย่างดี คำว่า “น้อยๆ” ย้ำให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความเยาว์วัยของ พระกุมารทั้ง ๒ คำว่า “หลังๆ” ยิ่งเน้นย้ำให้เห็นถึงปริมาณน้ำตาของทั้งสองกุมารที่ไหลล่องลงอย่างไม่ขาดสาย ขณะที่ “รินๆ” แม้ว่าจะให้ภาพการไหลเรื่อยๆ ของน้ำตาที่ละน้อยๆ แต่ก็สะท้อนให้เห็น ภาพอย่างชัดเจนถึงความโศกาอาดูรของพระเวสสันดรที่จำต้องละทิ้งความรักความอาลัยในพระกุมาร ทั้ง ๒ โดยง่ายได้ ความสนิทเสน่หาที่ท่วมท้นและแนบแน่นในพระหทัย จึงส่งผลให้น้ำพระเนตร ของพระเวสสันดรไหลรินออกมาเป็นระยะๆ ตลอดเวลา การซ้ำคำที่ให้ภาพอันน่าสะเทือนใจและ เน้นย้ำถึงอารมณ์ทุกข์โศกของพระเวสสันดรและพระกุมารทั้ง ๒ ได้กระจ่างชัดในความรู้สึกเช่นนี้ ย่อม สร้างความโศกสลดและหดหู่ใจให้แก่ผู้อ่านและผู้ฟังเป็นอย่างดี

เนื้อเรื่องตอนพระนางมัทรีออกติดตามหาพระกุมารทั้ง ๒ ในป่าตลอดทั้งคืนในมหาชาติ ทัศนโกมารเป็นตัวอย่างการซ้ำคำที่สร้างจินตภาพที่ชัดเจนได้ดีอีกตอนหนึ่ง คำที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้ซ้ำๆ เพื่อช่วยเน้นย้ำให้ผู้อ่านและผู้ฟังรับรู้และสะเทือนใจอย่างยิ่งกับภาพความทุกข์โศก อันน่าเวทนาของพระนางมัทรีที่พยายามดิ้นรนขจัดความทุกข์ในพระหทัยแต่เพียงลำพังอย่าง มีเดมนและไร้จุดหมาย ดังปรากฏให้เห็นในเนื้อความต่อไปนี้

พระกรรมเธอสังเกตว่าสองดรุธมหารักน้อยๆ ให้หวาด ว่าสำเนียงเสียงพระลูกแก้วเจ้าขานรับพระมารดา นางเสด็จลีลาเข้าไปหา ดู เห็นหมู่สัตว์จุตบาทกลาดกลุ้มเข้าสู่มนอน นางก็ยิ่งสะทอนถอนพระทัยทเวษ ครอบงำเสด็จด่วนๆ ตะคุ่มเดินเมิลมุงละเมาะไม่มองหมอบ แต่อย่างเหยียบ

เกือบรอบก็เหลียวหลัง พระโสดฟิ่งให้หวาดแหว่ว่าสำเนียงเสียงพระลูกแก้ว
เจ้าบ่นอญูมึมๆ พุ่มไม้ครึ้มเป็นเงาๆ ชะงอกเงื่อม พระเนตรเธอแลเหลือบให้
ลายเลื่อม เห็นเป็นรูปคนตะคุ่มๆ อยู่คล้ายๆ แล้วหายไป สมเด็จพระโสดฟิ่ง
เธอเที่ยวตะโกนกุ๊กก้อง พระพักตร์เธอพุ่มพองน่องไปด้วยน้ำพระเนตรเธอโศกา

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศม์มัทรี: ๒๔๘)

จะเห็นได้ว่า การซ้ำคำว่า “แหว่วๆ” ช่วยขยายให้เห็นอาการหวั่นวิตกของพระนางมัทรีที่
เฝ้าผูกจิตถึงแต่สองกุมารตลอดเวลาว่า เสียงที่แหว่วเข้าหูอย่างไม่ชัดเจนนั้นจะเป็นเสียงร้องที่ทั้งสอง
กุมารขานรับพระนางที่เฝ้าร่ำร้องเรียกหาด้วยความห่วงกังวล คำว่า “ด่วนๆ” ช่วยเน้นย้ำ อาการ
เสด็จไปมาของพระนางมัทรีอย่างร้อนใจและรีบด่วน เพื่อออกติดตามหาพระกุมารทั้ง ๒ ให้พบโดย
ไว ส่วนคำว่า “มึมๆ” “เงาๆ” “ตะคุ่มๆ” และ “คล้ายๆ” ล้วนย้ำให้เห็นถึงสภาพของพระนางมัทรีที่ตก
อยู่ในห้วงทุกข์และไร้หนทางที่จะขจัดทุกข์อย่างสิ้นเชิง ความหวังที่ริบหรี่และมีดมนลงทุกขณะ
ของพระนางจึงถูกถ่ายทอดให้เห็นผ่านความพยายามที่จะจับสังเกตกระทั่งเสียงหรือเงาดำต่างๆ ที่
ผ่านเข้ามาในความรู้สึกของพระนางเพื่อติดตามค้นหาพระกุมารทั้ง ๒

สังเกตว่า คำซ้ำที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกลงใช้ นอกจากจะให้ความหมายที่เน้นย้ำ
และกระจำงชัดกว่าปรกติแล้ว คำที่เลือกมาซ้ำยังช่วยขยายการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะที่มีอยู่
เดิมในคำกลอนให้มีจำนวนพยางค์ที่รับส่งสัมผัสกันมากยิ่งขึ้น ได้แก่ “แหว่วๆ ให้หวาดว่า” “เสด็จ
ด่วนๆ ตะคุ่มเดิน” และ “รูปคนตะคุ่มๆ อยู่คล้ายๆ” การใช้คำซ้ำลักษณะนี้จึงช่วยเพิ่มเสียง
เสนาะที่ไพเราะงดงามอย่างยิ่งให้กับมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

๕.๓.๒ การซ้ำคำเพื่อย้ำอารมณ์และความรู้สึก

นอกจากการซ้ำคำที่ปรากฏในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
จะช่วยย้ำให้เกิดจินตภาพที่เด่นชัดแก่ผู้อ่านและผู้ฟังแล้ว ผู้วิจัยพบว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน)
ยังใช้วิธีซ้ำคำเพื่อย้ำและขยายให้เห็นอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครที่ชัดเจนยิ่งขึ้นด้วย
ดังตัวอย่างต่อไปนี้

นางก็ตกพระทัยไม่มีขวัน พระวรสันเสียวรัตนทศลดง จินต์เต๋า
พระพันปีเจ้าก็ทรงจินตการนี้ในพระไทย ว่าเออโฉนมาเมื่อกำมาเกษกาลกฐี
จำจะไปเยี่ยมพงคืดดูให้รู้ประจักษ์ว่าพระลูกกรักจะอยู่หมีได้ จะไกลจากอกข้า
ผู้ชื่อว่าพุดสีนี้จริงๆ แล้วเจียวหญาประการใด

(มหาชาติพระเจ้ายาพระคลัง ทัศม์มัทรี)

จะเห็นได้ว่า การซ้ำคำว่า “จริงๆ” ที่พระนางมุสตีใช้ตรัสย้ำเพื่อถามพระองค์เองในบริบทนี้ ช่วยเน้นย้ำให้ผู้อ่านและผู้ฟังรับรู้ถึงอารมณ์ทุกข์ทเวษ และอาการตกพระทัยจนเสียขวัญของพระนางมุสตีเมื่อได้รับข่าวร้ายเรื่องลูกได้อย่างชัดเจน ความสูญเสียที่ไม่เคยคาดคิดมาก่อนประกอบกับความสนิทสนมหาที่พระนางมุสตีมีต่อพระเวสสันดรอย่างที่สุด จึงทำให้พระนางรีบเสด็จไปเยี่ยมพระโอรสทั้ง ๒ โดยทันที เพื่อขจัดทุกข์กังวลในพระทัยในเรื่องลูกที่พระนางไม่สามารถจะตัดใจยอมรับความพลัดพรากได้

ตอนพระนางมุสตีรำพันถึงความทุกข์ยากที่พระโอรสทั้ง ๒ จะต้องได้รับในยามเสด็จออกนอกจากเมือง เป็นตัวอย่างการซ้ำคำที่อีกตอนหนึ่งที่ขยายให้เห็นความหวังหาลายและความวิตกกังวลใจในทุกข์ยากของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีในความคิดคำนึงของพระนางมุสตีได้อย่างชัดเจน ดังเนื้อความต่อไปนี้

พระลูกแก้วจากไถ่สารพัดที่พ่อจ๋วยเรื่อนรม ทงทีประทมก็ผิดเคือง
เครื่องปามลาหารก็หายาก พระลูกข่าจลำบากในกลางดงแต่พระผุษาจทรงก็
สมเพทเวทนา เจ้าจเอาแต่เปลือกไม้ไปคามากรองทรงเจ้าจสู้ธรมานพระองค์
ไปกไรได้ในยไพรสาร เจ้าจอดอาหารอันโอชา จเส่วยแต่มูลผลาอันเฝื่อนฝาด
ปราดเบรียวถึงปริงปรางอันจางจิดก็จำเคี้ยวจขึ้นขมก็แค้นเสวย...

(มหาชาติพระเจ้ายาพระคลัง กัณฑ์ทานกัณฑ์)

จะเห็นได้ว่า การซ้ำคำว่า “จะ” ซึ่งเป็นกริยานุเคราะห์ที่ใช้แสดงอนาคตกาล เช่น จะอยู่ หรือ จะไป เมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำมาใช้ซ้ำๆ ในคำว่า “จจาก” “จร้ายเรื่อนรม” “จลำบากในกลางดง” “แต่พระผุษาจทรง” “จเอาแต่เปลือกไม้ไปคามากรองทรง” “เจ้าจสู้ธรมานพระองค์” “จอดอาหารอันโอชา” “จเส่วยแต่มูลผลาอันเฝื่อนฝาดปราดเบรียว” ช่วยย้ำให้เห็นความวิตกกังวล ใจของพระนางมุสตีที่จะไม่มีโอกาสได้ร่วมรับรู้ในทุกข์ยากของพระโอรสทั้ง ๒ อีกต่อไป ซึ่งเมื่อนำมาวางใช้คู่กับคำว่า “ก็” ซึ่งเป็นคำเชื่อมที่ใช้เชื่อมความที่คล้ายคลึงกัน ในข้อความ “จะ...ก็ผิดเคือง” “จะ...ก็หายาก” “จะ...ก็สมเพทเวทนา” “จะ...ก็จำเคี้ยวจขึ้นขมก็แค้นเสวย” ก็ยิ่งย้ำให้ผู้อ่านและผู้ฟังรับรู้ถึงความรักความห่วงใยที่พระนางมุสตีเฝ้าเอาพระทัยใส่ผูกพันอยู่กับสุขทุกข์ที่พระเวสสันดรและพระนางมัทรีจะได้รับอยู่ตลอดเวลาได้นำสะเทือนใจเป็นอย่างยิ่ง

ตัวอย่างการซ้ำคำที่เสริมให้เห็นอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครอย่างเด่นชัด ยิ่งปรากฏ ให้เห็นอย่างชัดเจนในตอนพระเวสสันดรตรัสลาพระนางมุสตี ดังปรากฏให้เห็นในเนื้อความต่อไปนี้

แม่เจ้าประคุณของลูกเอ๋ย ลูกจจากนิเวศกรุงศรี จขอคุณพระชนนี มาปกเกษเป็นเขตคั่นช่วยคุ้มครองพยันตราโยยาพิงมี คิดถึงคุณพระชลณีที เลี้ยงลูกมากก็เหลือล้นพื้นที่จประมาญ เหตุเพราะมารดาอุชู่อุ้มท้องประคอง เลี้ยงรักษาอุชู่ไกวกล่อม ทงงมดหมี่ได้ตายทงงไรก็หมี่ให้ต่อมจอุ้มก็ค้อย ถนอม จกล่อมก็แต่เรื่อย ๆ อุชู่ น้อยไปหาพระมารดาอุชู่เลี้ยงลูกมา แต่เยาว น้อยจนคุมใหญ่ ลูกก็ตั้งใจว่าจฉลองพระคุณ เหน็จสิ้นสุดบุญแล้ว ลูกแก้วจ ขอกราบลาไปครั้งนี้

(มหาชาติพระเจ้ายาพระคลัง กัณฑ์ทานกัณฑ์)

จะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) อุชู่คำว่า “อุชู่” ถึง ๓ ครั้ง เพื่อย้ำให้เห็นถึงความตระหนักรู้ของพระเวสสันดรที่รับรู้อย่างลึกซึ้งว่า พระนางผู้สดีเฝ้าดูแลทะนุถนอมรักพระองค์ ด้วยความเหนียวยากตลอดมาตั้งแต่เริ่มตั้งครรภ์ เฝ้าประคับประคองอุ้มท้องกล่อมเกลี้ยงเลี้ยง พระองค์เรื่อยมาจนเติบโตใหญ่ ทุกสัมผัสที่ได้รับล้วนแต่เกิดจากความรักความห่วงใยของพระนาง ผู้สดีทั้งสิ้น และเพื่อย้ำให้เห็นถึงความเอาใจใส่อย่างที่สุดของพระนางผู้สดี เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังอุชู่คำว่า “ทง” เพื่อเน้นให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการปกป้องคุ้มภัยของแม่ที่ปรารถนาจะให้ลูกได้รับ แต่ความสุขความสบายตลอดมา ไม่ยอมปล่อยให้แม้กระทั่งตัวมดหรือตัวไรให้มาไต่ต่อมสร้าง ความรำคาญแก่ลูกได้

ตอนพระกัณหาครวญกับพระชาติถึงความทุกข์ทเวษที่ได้รับในมหาชาติกัณฑ์กุมารเป็น อีกตอนหนึ่งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) อุชู่คำว่า “ทุกข์” ไว้หลายตำแหน่ง เพื่อเน้นให้ผู้อ่านและผู้ฟังกระจำงัดถึงความรู้สึกอันทุกข์ระทมที่ทั้งสองกุมารต้องประสบ รวมทั้งทุกข์ที่สาหัสของพระนาง มัทรีในยามที่ต้องกำพร้าจากสองกุมารเช่นกัน ดังปรากฏในเนื้อความต่อไปนี้

กณฺเห ดูกรเจ้าแก้วกัณหาเอ๋ย หญิงชายผู้ใดเลยเกิดมาในห้วง มหรรณพภพสงสาร ยังมีถึงซึ่งพระนิพพานตราบใด ก็ย่อมต้องทุกข์โศภภัย ประหาร ปานประหนึ่งว่าตัวเรานะเจ้าพี่ ตถา ทุกข์ ทุกข์ทั้งนี้ก็มีทุกข์เท่าถึง ทุกข์พระแม่เจ้าจะกลับเข้ามาแต่ป่า จะมีได้เห็นหน้าเราพี่น้องแล้วก็จะทรง กันแสงให้ ด้วยว่าลูกเพื่อนไร่มาจากอก จะทรงพระปริวิตกมิวายเลย พระคุณ เอ๋ย พระคุณเคยได้เชยชมแก้วกัณหาชาติทุกเวลา กปณา จะเป็นกำพร้าพลัด พระลูกแล้วนะพระแม่เจ้า

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๑๘)

° สันนิษฐานว่ามาจากคำว่า อุตสาร์ท หรือ อุสาหะ

จะเห็นได้ว่า ในเนื้อความตอนนี้เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซ้ำคำว่า “ทุกข์” ถึง ๔ ครั้ง “ทุกข์” คำแรกใช้ย้าให้ผู้อ่านและผู้ฟังเข้าใจและมองเห็นถึงความทุกข์โศกของมนุษย์ที่ตัวละคร แต่ละตัวต้องเวียนว่ายในสังสารวัฏอย่างหลีกเลี่ยงหนีไม่พ้น ดังเช่นที่ทั้งสองกุมารต้องประสบกับความทุกข์ทรมานจากการถูกทำร้ายอย่างรุนแรง แต่ทุกข์ระทมที่พระกุมารทั้ง ๒ ได้รับก็ยังไม่เทียบไม่ได้กับความทุกข์โศกแสนสาหัสของแม่เช่นพระนางมัทรีเมื่อต้องกำพร้าลูกอย่างกะทันหัน ซึ่งเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้เน้นย้ำและเปรียบเทียบให้เห็นอย่างชัดเจนในข้อความที่ว่า “ทุกข์ทั้งนี้ก็มีทุกข์เท่าถึงทุกข์พระแม่เจ้าจะกลับเข้ามาแต่ป่า...จะเป็นกำพร้าพลัดพระลูกแล้วนะพระแม่เจ้า”

ในมหาชาติกัณฑ์มัทรีตอนที่พระนางมัทรีครวญถึงสองกุมาร หลังจากพยายามเที่ยวเสาะหาสองกุมารไปทั่วบริเวณป่าอย่างสุดความสามารถแต่ก็ไม่พบ เป็นบทพรรณนาอารมณ์ทุกข์โศกอันประณีตที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้กลวิธีซ้ำคำได้อย่างดีเด่นเช่นกัน มีการซ้ำคำว่า “สุด” มากถึง ๑๐ ครั้ง ทั้งในตำแหน่งต้นวรรค และที่ปรากฏอยู่ภายในวรรคเดียวกัน เพื่อพรรณนาเน้นย้ำให้ผู้อ่านและผู้ฟังรับรู้ถึงอารมณ์ความทุกข์ความวิโยคอย่างที่สุดของพระนางมัทรีในยามเมื่อต้องสูญเสียสองกุมารไปอย่างไร้ร่องรอยได้ชัดเจนอย่างยิ่ง ดังปรากฏให้เห็นในเนื้อความต่อไปนี้

อกแม่นี้ให้อ่อนหิวสุดละห้อย ทั้งดาวเดือนก็เคลื่อนคล้อยลงลับไม้
สุดที่แม่จะติดตามเจ้าไปในยามนี้ ฝูงลิงค่างบ้างชะนีที่นอนหลับ ก็กลิ้งกลับ
 เกลือกตัวอยู่ยั่วเยี้ย ทั้งนกหกก็งัวเจียวเจียบทุกรวงรัง แต่แม่เที่ยวเซซังเสาะ
 แสวงทุกแห่งห้องหิมเวศ ทั่วประเทศทุกราวป่า สุดสายนัยนาที่แม่จะตามไป
 เล็งแล สุดโสดแล้วที่แม่จะซับทราบฟังลำเนียง สุดสุรเสียงที่แม่จะรำเรียก
 พิไร้อง สุดผีเท่าที่แม่จะเยื้องย่องยกย่างลงเหยียบดิน ก็สุดสิ้นสุดปัญญาสุด
 หาสุดค้นเห็นสุดคิด จะได้พานพบประสบรอยพระลูกน้อยแต่สักนิดไม่มีเลย
 จึงตรัสว่าเจ้าดวงมณฑาทองทั้งคู่ของแม่เอ๋ย หรือว่าเจ้าทิ้งขว้างวางจิตไป
 เกิดอื่น เหมือนแม่ฝันเมื่อคืนนี้แล้วแล

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๔๙)

จะเห็นได้ว่า คำว่า “สุด” ที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้ซ้ำๆ นอกจากจะสะท้อนอารมณ์ความรู้สึกของพระนางมัทรีที่สิ้นหวังอย่างรุนแรงได้กระแทกใจผู้อ่านผู้ฟังเป็นอย่างมากแล้ว คำว่า “สุด” ที่นำมาซ้ำยังขยายให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความพยายามอย่างเต็มที่ของพระนางมัทรีที่ดิ้นรนขจัดทุกข์ในพระหทัยแต่เพียงลำพัง เพื่อต่อต้านความพลัดพรากที่พระนางไม่อาจยอมรับได้ ซึ่งเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้พรรณนาละเอียดถึงการเที่ยวค้นหาสองกุมารของพระนางมัทรี

อย่างเต็มกำลังความสามารถไว้ตั้งแต่ “สุดสายนัยนา...” “สุดไสต...” “สุดสุรเสียง...” “สุดผีเท้า...” และ “สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด”

“สุดสายนัยนา...” คือ เต็มกำลังความสามารถของสายตาที่จะทอดตาไปค้นหา “สุดไสต...” คือ เต็มกำลังความสามารถของหูที่พยายามจะจับเสียงร้องของสองกุมาร “สุดสุรเสียง...” คือ เต็มกำลังความสามารถของเสียงที่พระนางเฝ้าผู้ก่อร้องเรียกหาอย่างสุดกำลัง “สุดผีเท้า...” คือ เต็มกำลังของเท้าที่พระนางย่างก้าวติดตามหาไม่หยุดหย่อน ส่วน “สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด” ก็คือ ความอัปจนทั้งกำลังสติปัญญาและกำลังความสามารถใดๆ ที่จะคิดอ่านต่อไปได้

ผลจากการใช้การซ้ำคำว่า “สุด” ทั้ง ๑๐ ครั้ง ในบทพรรณนาอารมณ์ทุกขโศกดังกล่าวของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ก่อความสะเทือนใจอย่างที่สุดให้แก่ผู้อ่านและผู้ฟังกับภาพความสิ้นหวังอย่างรุนแรงของพระนางมัทรีที่พยายามดิ้นรนอย่างสุดกำลังความสามารถ เพื่อจะติดตามหาพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์ที่พระนางเฝ้าผู้ก่อกวนจิตใจให้พบ

๕.๔ การใช้ภาพพจน์เพื่อสร้างภาพและอารมณ์ให้ชัดเจน

ภาพพจน์ (Figures of Speech) เป็นอีกกลวิธีหนึ่งที่ควมมุ่งใช้คำหรือกลุ่มคำอย่างมีศิลปะ เพื่อให้เกิดภาพที่แจ่มชัดและลึกซึ้งขึ้นในใจของผู้อ่านและผู้ฟัง (กาญจนา นาคสกุล และคณะ, ๒๕๒๑: ๒๐๒) กลวิธีการใช้ภาพพจน์จึงเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สร้างความงดงามเชิงวรรณศิลป์ให้กับงานประพันธ์ได้ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากลวิธีอื่นๆ จุดมุ่งหมายสำคัญในการใช้ภาพพจน์ก็เพื่อสร้างจินตภาพที่เด่นชัด สื่อให้เห็นความคิดความรู้สึกที่กระฉ่างชัดของตัวละคร รวมทั้งอารมณ์สะเทือนใจอันประณีตที่กวีสามารถถ่ายทอดสู่ผู้อ่านผู้ฟังได้อย่างเต็มประสิทธิภาพ เมื่อพิจารณาจากลักษณะของถ้อยคำภาษาอังกฤษโดเด่นของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ที่ปรากฏในมหชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์แล้ว ผู้วิจัยพบว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้กลวิธีการใช้ภาพพจน์เป็นอีกวิธีสำคัญที่ช่วยสร้างกระฉ่างแจ่มให้กับเนื้อเรื่องในมหชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์ได้อย่างน่าสนใจ ภาพพจน์สำคัญที่ปรากฏในมหชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มี ๔ ประเภท ได้แก่ อุปมา อุปลักษณ์ บุคลาธิษฐาน และสัพพจน์ ดังจะอธิบายให้เห็นตามลำดับ ดังนี้

ก. อุปมา

อุปมาเป็นการใช้ภาพพจน์วิธีหนึ่งที่นำลักษณะเด่นของสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปเปรียบเทียบกับอีกสิ่งหนึ่งที่มีลักษณะเด่นอันเป็นยอมรับหรือรู้จักกันอยู่แล้ว โดยมีคำที่มีความหมายว่า “เหมือน” หรือ “คล้าย” เป็นคำแสดงความเปรียบเทียบ (กุสุมา รัชชมนี, ๒๕๓๔: ๘๘) อุปมาจัดเป็นอุปกรณณ์ที่

สำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ ไม่ว่าจะป็นงานร้อยแก้วหรือร้อยกรอง คักดีศรี แย้มนั้ดดา (๒๕๓๔: ๑๓๑) แสดงความคิดเห็นไว้ว่า “หากขาดอุปมาเสียอย่างเดียวก้ประพันธ์นั้นๆ ก็แทบจะไร้ความหมายที่เดียว” ดังนั้น ในทางการประพันธ์แล้ว อุปมาจึงเป็นภาพพจน์สำคัญที่กวีมักใช้สร้างความงดงามทางวรรณศิลป์ให้กับงานประพันธ์ของตนเสมอ ในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ปรากฏอุปมาเป็นภาพพจน์หลักเช่นกัน อุปมาที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกใช้ ส่วนใหญ่มักจะใช้อธิบายและสร้างความกระจ่างชัดในเรื่องที่เป็นนามธรรมหรือเข้าใจได้ยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งใช้สื่ออารมณ์และความรู้สึกของตัวละครซึ่งเข้าใจได้ยากให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย แจ่มแจ้ง และเป็นรูปธรรมมากขึ้น เช่น อุปมาที่ใช้เปรียบบุตรที่รักและสนิทเสน่หาอย่างที่สุดมาเทียบเคียงกับอวัยวะสำคัญหรือส่วนประกอบสำคัญของชีวิต ในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ปรากฏอุปมานี้ให้เห็นในหลายแห่ง ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างที่ ๑ เปรียบเทียบบุตรที่รักกับดวงชีวิต

เออบัดนี้ไพร่ฟ้าค่าแผ่นดินเขาเห็นพร้อมกันสิ้น ว่าเจ้าเวศสรรตรนี้ผิดนัก
รู้แล้วว่าพระลูกนี้ยอดรัก เสมือนหนึ่งดวงชีวิต เออก็เมื่อคนทงปวงเขาเห็น
ผิดแต่พี่ผู้นี้เหตุจขึ้นเขากะไร นานไปเขาจลวงเข้ามาเนื้ทวาเปนท้าวพระยา
ไม่มั่นคงทรงทศมิษ ครันลูกตัวผิดยงว่านึ่งเสียได้

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ภัณฑทานภัณฑ)

ตัวอย่างที่ ๒ เปรียบเทียบบุตรที่รักกับดวงตา

ดี โกลาหล ก้บังเกิดมหัศจรรย์ในไตรภพจนจบพรหมเศ ทินุเนสุ ปางเมื่อ
ท้าวเธอยกสองตรุณเขาวเรศผู้ยอดรัก ราวจะว่าจะแขวะควักซึ่งดวงเนตรทั้ง
สองข้างวางไว้ในมือพรหมณ์ เฒ่าก็พาสองกุมารพะงามไปในทางกันดาร

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ภัณฑัมทรี: ๒๒๙)

ตัวอย่างที่ ๓ เปรียบเทียบบุตรที่รักกับแก้วตา

อนิจจาเอ่ยวาสนาม้ทรีไม่สมคะเนแล้ว พระทูลกระหม่อมแก้วจึ่งชิงชังไม่
พุดจา ทั้งลูกรักดังแก้วตาก็หายไป

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ภัณฑัมทรี: ๒๔๑-๒๔๒)

ผู้วิจัยพบว่า อุปมาที่เปรียบบุตรที่รักยิ่งเยี่ยงดวงวิญญาณหรืออวัยวะสำคัญสำคัญของร่างกายนี้ พบได้มากในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ ภัณฑ เป็นอุปมาสำคัญที่เน้น

ย้าให้ผู้อ่านและผู้ฟังรับรู้ถึงความรักความเสน่หาอันใหญ่หลวงที่ผู้เป็นพ่อแม่มอบให้แก่ บุตรของตนอย่างลึกซึ้ง เมื่อบุตรที่สุตรรักสุดถนนอมเปรียบได้กับดวงตาหรือแก้วตาซึ่งเป็นอวัยวะสำคัญของร่างกาย และดวงวิญญาณซึ่งเป็นส่วนประกอบสำคัญของชีวิต จึงเป็นสิ่งสำคัญที่พ่อแม่ผู้เป็นเจ้าของวิญญาณหรืออวัยวะสำคัญต้องหมั่นดูแลและถนนอมรักษาไว้เป็นอย่างดีเป็นพิเศษ ครั้นเมื่อพระเจ้าสุทนต์ต้องตัดสินใจตัดสินพระทัยขับพระเวสสันดรที่รักยิ่งเยี่ยงดวงวิญญาณของพระองค์ ออกจากเมืองพิชัยเขตศรเพื่อรักษารัฐธรรมนูญไว้ในตัวอย่างที่ ๑ และพระเวสสันดรที่ตัดพระทัยยอมยกทั้งสองกุมารที่รักยิ่งเหมือนกับดวงพระเนตรให้กับพราหมณ์ชุกเพื่อพระโพธิญาณที่ทรงปรารถนาในตัวอย่างที่ ๒ สะท้อนให้เห็นภาพความรักความอาลัยของพ่อทั้ง ๒ พระองค์ที่มีต่อโอรสของตนได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้อารมณ์ทุกซอกซอกของพระนางมัทรีที่ต้องพลัดพรากและสูญเสียพระกุมารทั้ง ๒ ไปในตัวอย่างที่ ๓ ยังสร้างความสะเทือนใจยิ่งขึ้นให้แก่ผู้อ่านผู้ฟังมหาชาติล้านวนนี้ เมื่อพระกุมารทั้ง ๒ ที่พระนางมัทรีเฝ้ารักและทะนุถนอมอย่างที่สุดเหมือนกับแก้วตาซึ่งบอบบางและต้องคอยหมั่นดูแลรักษาเป็นพิเศษได้หายตัวไปอย่างไร้ร่องรอย

สังเกตว่า เมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำอุปมาที่สื่อให้เห็นความรักความเสน่หาต่อบุตรอย่างที่สุดมาใช้ถ่ายทอดความรู้สึกของทั้งสามกษัตริย์ ยามเมื่อต้องสูญเสียหรือพลัดพรากจากบุตรที่รักยิ่งดังเช่นตัวอย่างที่ยกมาแสดงในข้างต้น ย่อมสร้างความโศกสลดใจและหดหู่ใจมากที่สุดให้แก่ผู้อ่านผู้ฟังมหาชาติล้านวนนี้ได้เป็นอย่างดี และยังสะเทือนใจมากขึ้นอย่างทบทวี เมื่อมูลเหตุสำคัญแห่งความสูญเสียและความพลัดพรากจากบุตรที่เกิดขึ้นในมหาชาติกลอนเทศน์ล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์นั้น ล้วนมีสาเหตุมาจากการบำเพ็ญและความเป็นผู้ใฝ่ในทานบารมีของพระเวสสันดรทั้งสิ้น

ตัวอย่างการใช้อุปมาเพื่อช่วยสื่ออารมณ์และความรู้สึกของตัวละครให้ผู้อ่านผู้ฟังรับรู้และเข้าใจอย่างแจ่มแจ้งนั้น ยังพบได้ในตอนพระนางมุสดีทรงคร่ำครวญรำพันถึงความทุกข์ทเวษของพระนาง ยามเมื่อต้องสูญเสียพระโอรสที่แสนรักและสนิทเสน่หาอย่างที่สุดไปจากพระราชวินิจฉัยที่ปราศจากความปรานีของพระเจ้าสุทนต์ ดังเนื้อความต่อไปนี้

สมเด็จพระพุศศีศรีสุนทรเทพกัลยา เมื่อกราบทูลพระกรุณาสักเท่าใดๆ
 เหนสุดพระไทยที่ตัดทานทุเลาแล้วฉะนั้น ทรงพระกันแสงสันเข้าตำหนักในนี้เวษ
 กอดพระเยาวเรศเข้าแล้วก็โสกา ว่าไอ้อนิจจาพระลูกเอยกแม่จครากในครั้ง
 นี้ไปกราบทูลท้าวเธอก็ไม่ปรานีมานิ่งได้ ชังไม่ไหวไม่ตั้งดงหนึ่งแผ่นลิลาอัน
 ตราดตริงด้วยสลักกระหนกแน่น สุดที่แม่จแค้นให้คืนคำชะรอยวาก้าของเจ้า

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์ทานกัณฑ์)

จะเห็นได้ว่า อุปมาที่เปรียบเทียบพระราชอัธยาศัยของพระเจ้าสุทนต์เหมือนกับแผ่นดินที่หนักและยังถูกตรึงด้วยสลักอย่างแน่นหนาในบทพรรณนาข้างต้นนี้ เป็นข้อเปรียบเทียบสำคัญที่ช่วยขยายให้เห็นความคับข้องพระทัยในพระราชวินิจจัยแห่งพระเจ้าสุทนต์ที่ปราศจากความปรานีต่อพระเวสสันดรในความคิดคำนึงของพระนางผุสดีได้แจ่มชัดอย่างยิ่ง แม้ข่าวคราวความทุกข์ร้อนเรื่องลูกจะสร้างความหม่นหมองและรุ่มร้อนในพระหทัยของพระนางผุสดีอย่างที่สุด แต่พระราชอัธยาศัยของพระเจ้าสุทนต์ที่เพิกเฉยต่อความทุกข์ความทเวษของพระนางเหมือนกับแผ่นดินที่ไร้ความรู้สึกและยังถูกสลักไว้อย่างแน่นหนา กลับยิ่งสร้างความผิดหวังน้อยพระทัย และซ้ำเติมความทุกข์ทเวษให้พระหทัยของพระนางผุสดีอย่างแสนสาหัส จนพระนางต้องยกเรื่องกรรมมาใช้อธิบายเหตุผลที่ทำให้พระโอรสแห่งพระนางต้องประสบกับความทุกข์ยากในครั้งนี้ได้อย่างน่าสะเทือนใจผู้อ่านผู้ฟังมหาชาติล้านวนนี้เป็นอย่างยิ่ง

ตอนพระนางมัทรีพรรณนาถึงทุกข์ของหญิงหม้ายเป็นตัวอย่างการนำภาพพจน์อุปมา มาใช้ถ่ายทอดอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครได้ชัดเจนอีกตอนหนึ่ง ดังปรากฏเนื้อความต่อไปนี้

...ให้เสวยเวทนาทั้งนี้ก็เพราะเพนมาย เขาจึงประมาษมันยืนร้ายนี้
ต่าง ๆ สุดอยู่แล้วแต่ก่อว่าเปนปานกลาง หมีสู้ทุกเท่าด้วร้างแรมราไวย จมาก็
มีมาจายาก็มีคาคด ทุกอันนนี้ร้ายกาษรกำไย จหัวเลาก็ไซจร้องให้เลาก็มี
ออก มันให้เจบขัารย่ายอกสุดกำลัง มันให้ร้อนรุมกลมคคลังประดุจดังเปนบ้า
หน้าันด่า ได้ยินเขาพูดถึงด้วแต่สักค่างหนึ่งแล้ว ก็ให้แค้นแน่นคัดกลัดกลุ่ม
อูระรอนบ่่อนหาย...

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศนะทาทันถันท์)

จะเห็นได้ว่า อุปมาที่ใช้เปรียบเทียบความทุกข์ยากของหญิงหม้ายไว้เหมือนกับคนบ้าที่กำลังคลุ้มคลั่งนั้น แม้จะเป็นความเปรียบเทียบที่ดูเรียบง่าย แต่ก็ชัดเจนอย่างยิ่งในความรู้สึก ผู้อ่านผู้ฟังสามารถรับรู้และมองเห็นอย่างชัดเจนถึงความหวาดหวั่นพระทัยในทุกข์ร้อนที่พระนางมัทรีเฝ้าวิตกกังวลถึงสภาพอันทุกข์ยากของหญิงหม้ายหากพระนางต้องพลัดพรากห่างจากพระเวสสันดร

นอกจากภาพพจน์อุปมาที่ยกมาใช้ จะช่วยสื่ออารมณ์และความรู้สึกของตัวละครในมหาชาติกลอนเทศน์ทั้ง ๓ ทัศนะที่ได้ชัดเจนอย่างยิ่งแล้ว ผู้วิจัยพบว่า ในบางครั้งเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยังใช้ภาพพจน์อุปมาเพื่อขยายจินตภาพให้ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถมองเห็นภาพหรือเหตุการณ์ต่างๆ ได้แจ่มชัดและละเอียดลออยิ่งขึ้น เช่น

อสุสโม อันว่าพระอาศรมบรมนิเวศน์วงกต เป็นที่เจริญพรตพรหม
 วิหาร แสนสนุกรรมณียรโหรฐานทิพพาอาสน์ ตั้งชะลอบัณฑุกัมพลศิลาลาด
เลิศแล้วมาลอยลง

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ภัณฑุ์กุมาร: ๑๙๐)

ในตัวอย่างนี้ จะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้อุปมาเพื่อเปรียบเทียบความรื่นรมย์
 ของพระอาศรมที่พระเวสสันดรใช้ประทับบำเพ็ญธรรมได้ชัดเจนและได้นำสนใจอย่างยิ่ง กล่าวคือ
 ความรื่นรมย์ของพระอาศรมพระเวสสันดรนั้นไม่เพียงมีสภาพเหมือนกับสภาวะอันเป็นทิพย์แห่ง
 แถ่นหินบัณฑุกัมพล^๑ ซึ่งเป็นที่ประทับของพระอินทร์เท่านั้น แต่ความน่าอภิรมย์ของพระอาศรม
 พระเวสสันดรยังเทียบเท่าหรือเปรียบได้กับการชะลอบหรือยกสภาวะอันเป็นทิพย์ที่น่ารื่นรมย์อย่าง
 ยิ่งนั้นมาวางใส่ไว้ที่พระอาศรมพระเวสสันดรอีกด้วย สังเกตว่า การสร้างความเปรียบเทียบที่ชัดเจนและ
 กระจ่างแจ้งเช่นนี้ ย่อมทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดจินตภาพมองเห็นภาพต่างๆ ทั้งที่เป็นฉากและ
 เหตุการณ์ต่างๆ ในเรื่องได้ง่ายและกระจ่างชัดยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ผู้วิจัยยังสังเกตว่า การใช้ภาพพจน์อุปมาของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เพื่อ
 สร้างจินตภาพต่างๆ ให้แจ่มชัดขึ้นนั้น ในบางครั้งมักปรากฏอุปมาใช้ร่วมกับภาพพจน์อื่นเพื่อขยาย
 รายละเอียดต่างๆ ให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดจินตภาพที่ชัดเจนละเอียดลออยิ่งขึ้นด้วย เช่น การใช้
 ภาพพจน์อุปมาพร้อมกับบุคลาธิษฐาน (ดู ๕.๔.ค)

ข. อุปลักษณะ

อุปลักษณะเป็นภาพพจน์สำคัญที่ใช้เปรียบเทียบหนึ่งเป็นสิ่งหนึ่ง โดยนำลักษณะเด่นของสิ่ง
 ที่ต้องการเปรียบมากล่าวแทนที่โดยไม่มีคำเชื่อมโยง แต่บางครั้งก็อาจมีคำว่า “คือ” หรือ “เป็น”
 เป็นคำเชื่อมโยง (สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา, ๒๕๔๘: ๓๘) เมื่อศึกษาภาพพจน์อุปลักษณะที่ปรากฏ
 มหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ผู้วิจัยพบว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) มักใช้ภาพพจน์
 อุปลักษณะเพื่อช่วยขยายจินตภาพให้แจ่มชัดขึ้นหลายแห่งเช่นกัน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

มาตุคาโม ธรรมดาว่า สตรีนี้เป็นเกาะแก่งกีดกระแสะกุศล มีมัจฉริยะ
มีตมนคือตัวมาร ยามเมื่อสามีจะทำทานมักทำลาย ด้วยแยบคายคอยค้อน
 ดิงเข้าทักท้วงให้ทอดทิ้งเสียศรัทธาผล

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ภัณฑุ์กุมาร: ๑๙๑)

^๑ บัณฑุกัมพล เป็นชื่อศิลาแก้วเป็นทิพย์อาสน์ของพระอินทร์อยู่ใต้ต้นปาริชาติในสวนสวรรค์ที่เข็ญนุทริกัน
 ในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ดูรายละเอียดใน ราชบัณฑิตสถาน (๒๕๔๔: ๖๙๙)

ข้อความในข้างต้นนี้ เป็นคำรำพึงของชูชกที่กล่าวกับตนเองถึงหนทางที่จะเข้าไปขอสง
กุมารจากพระเวสสันดร ซึ่งชูชกเกรงว่าหากตนเองเข้าไปขอสงกุมารในช่วงยามเย็นที่พระนางมัทรี
เสด็จกลับจากหาอาหารในป่าย่อมต้องถูกพระนางขัดขวางอย่างแน่นอน สังเกตว่า ข้อเปรียบเทียบ
ที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยกขึ้นมากล่าวด้วยวิธีอุปมาอุปไมยเพื่อเปรียบเทียบให้เห็นลักษณะนิสัย
ของสตรีในโลกทรรศน์ของชูชกนั้น ล้วนสื่อให้เห็นเป็นภาพที่แจ่มชัดอย่างยิ่ง

“เกาะ” คือ ส่วนของแผ่นดินที่เกิดขึ้นกลางน้ำ มีน้ำล้อมรอบ “แก่ง” คือ พืดหินหรือโขด
หินที่ขวางทางน้ำไหล และ “มาร” คือ สัญลักษณ์หรือสิ่งสมมติที่กำหนดขึ้นแทนสิ่งที่คอยขัดขวาง
การทำความดี ดังนั้นเมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำนามทั้ง ๓ สิ่งที่มีคุณสมบัติร่วมกัน คือ
ความเป็นผู้คอยขัดขวาง หรือเป็นสิ่งที่กีดขวางมากล่าวพร้อมกันเพื่อแสดงความเป็นผู้ตระหนี่
ในทางทานของพระนางมัทรี ย่อมทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังเข้าใจและมองเห็นลักษณะนิสัยของสตรีใน
โลกทรรศน์ของชูชกได้แจ่มชัดอย่างยิ่ง

ตัวอย่างการใช้ภาพพจน์อุปมาอุปไมยที่ขยายจินตภาพให้ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถมองเห็น
ภาพอย่างเด่นชัดนั้น ยังปรากฏให้เห็นได้จากตอนพระเวสสันดรตรัสเรียกพระกุมารทั้ง ๒ ขึ้นจาก
สระบัว ดังมีเนื้อความต่อไปนี้

พระลูกเอ๋ย พ่อเห็นแต่หน้าเจ้าพระพี่น้องทั้งสองรา เจ้าจงมาเป็นมหา
สำเภาทองธรรมชาติ อันนายช่างชาญฉลาดจำลองทำด้วยงาช้างแก้วประกำตรึง
ด้วยเพชรแน่นหนา แก้วประพาฬแผ่เป็นคาค้ำฟ้าผาระบูรระเบิดเปิดช่องน้ำ
ครั้นสำเร็จลำสำเภาแล้วเมื่อใดได้พระพิชัยมงคล พระบิดาจะทรงเครื่องต้น
มงคลพิชัยสำหรับกษัตริย์ ดังจะเอาพระขันตีต่างพระขรรค์เพชรอันคมกล้า
สุนทรจะย่างเยื้องลงสู่ที่นั่งท้ายเกตราสูงระหง แล้วไปด้วยทวนธงเศวตฉัตร
วายุเวกพัดอยู่เฉื่อยฉิว สำเภาทองก็ล่องลิวไปตามลม สรรพสัตว์ก็จะขึ้นชม
โสมนัส ถึงจะเกิดลมภาพานกระพือพัดคือโลโก ถึงจะโตสักแสนโตตั้งดีเป็น
ลูกคลื่นอยู่ครั้นโครมโถมกระแทก สำเภานี้ก็มิได้วอกแวกวาบหวั่นไหว ก็จะ
แล่นระวีเรื่อยเฉื่อยไปจนถึงเมืองแก้ว อันกล่าวแล้วคือพระอมต มหานคร
นฤพาน พระลูกเอ๋ยเจ้าจะนั่งนานอยู่ไยในสระศรีขึ้นมาสินะพ่อมาแม่มาช่วย
พระบิดายกยอดปิยนุตรทานบารมีแต่ในครั้งนี้เกิด

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ภัณฑุ์กุมาร: ๒๑๑-๒๑๒)

เมื่อปรารถนาจะให้สองกุมารขึ้นจากสระบัวและยอมไปเป็นทาสแก่ชุกเพื่อให้พระองค์สามารถบำเพ็ญบิณฑบาตทานบารมีได้สำเร็จ พระเวสสันดรได้ตรัสเรียกและโน้มน้าวพระกุมารทั้ง ๒ ให้ขึ้นจากสระบัว โดยทรงชี้ให้ทั้งสองกุมารเล็งเห็นถึงพระปณิธานอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ ซึ่งตั้งความปรารถนาไว้อย่างแรงกล้าที่จะนำพาสรรพสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามพ้นจากห้วงทุกข์แห่งสังสารวัฏ แต่พระปณิธานของพระองค์จะสำเร็จลุล่วงไปได้ก็ต้องอาศัยโลกุตระนาวา ซึ่งก็คือสองกุมารเท่านั้นที่จะส่งเสริมให้พระองค์สามารถนำพาหมู่มนุษย์ทั้งหมดให้หลุดพ้น และก้าวข้ามไปสู่พระนิพพานได้ สังเกตว่า อุปลักษณะที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ยกมาใช้เปรียบเทียบเนื้อความในตอนนี้นอกจากจะขยายจินตภาพให้ผู้อ่านผู้ฟังมองเห็นภาพ และเข้าใจถึงพระปณิธานอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรที่ไฝ่ในทางทานแล้ว อุปลักษณะดังกล่าวยังช่วยเพิ่มความหมายที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นให้กับบทเปรียบเทียบสำคัญในตอนนี้อีกด้วย (ดู ๔.๒.๑.๒ และ ๕.๒.๒)

ผู้วิจัยสังเกตว่า มีอีกหลายครั้งเช่นกันที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกใช้ภาพพจน์อุปลักษณะเพื่อช่วยเน้นย้ำอารมณ์และความรู้สึกอันน่าสะเทือนใจอย่างยิ่งของตัวละครในเรื่องแทนการใช้ภาพพจน์อุปมา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ไอ้อนิจจามัตรีเจ้าเอ๋ย บุญพื่อนี่น้อยแล้วนะเจ้าเพื่อนยากเจ้ามาตายจาก
 ฟ้าไปในวงวัด เจ้าจะเอาป่าชฎนี่หรือมาเป็นป่าช้า จะเอาพระบรรณศาลานี่
 หรือเป็นบริเวณพระเมรุทอง จะเอาแต่เสียงสาธิตอันร่ำร้องนันทน์หรือมาเป็น
 กลองประโคมใน จะเอาแต่เสียงจักจั่นและเรไรอันร่ำร้องนันทน์หรือมาต่างแตรสังข์
 และพิณพาทย์ จะเอาแต่เมฆหมอกในอากาศนันทน์หรือมากันเป็นเพดาน จะเอาแต่
 ยุงยางในป่าพระหิมพานต์มาต่างฉัตรเงินและฉัตรทอง จะเอาแต่แสงพระจันทร์
 อันผุดผ่องมาต่างประทีปแก้วงามโสภาส อนิจจจามัตรีเอ๋ย มาตายอนเอนจนธาตุ
 ญาตีที่กลางดง

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์มัทรี: ๒๕๑-๒๕๒)

เนื้อความข้างต้นนี้เป็นบทครวญที่ดีเด่นมากตอนหนึ่งในกัณฑ์มัทรี จะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้ภาพพจน์อุปลักษณะมาสร้างบทเปรียบเทียบที่แสดงความโศกเศร้าอาดูรของพระเวสสันดรต่อการวิบัติวิญญาของพระนางมัทรีได้อย่างน่าสนใจ การครวญโดยนำป่าหิมพานต์และธรรมชาติรอบข้างมาใช้เปรียบเทียบแทนการพิธพลพระศพของพระนางมัทรีท่ามกลางภาวะที่ยากไร้และขาดแคลนแม้กระทั่งพระประยูรญาติที่จะร่วมโศกเศร้าไว้อาลัยต่อสภาวะทุกข์ของพระนางมัทรีที่เสวยอันน่าเวทนาอย่างยิ่งนี้ สะท้อนให้เห็นภาพความรักความอาลัยที่พระเวสสันดรมีต่อพระนางมัทรีไว้อย่างชัดเจน และสะท้อนอารมณ์ผู้อ่านและผู้ฟังเป็นที่สุด อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัย

พบว่า บททรวณที่ใช้อุปลักษณ์เป็นแนวเปรียบเทียบในลักษณะเช่นนี้ มีปรากฏไว้แล้วในบทพากย์รามเกียรติ์ครั้งกรุงเก่า ตอนพากย์นางลอย^๑ สันนิษฐานว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ใช้บททรวณที่พระรามกล่าวทรวณถึงการสิ้นพระชนม์ของนางสีดามาเป็นครูเพื่อใช้สร้างบททรวณถึงพระนางมัทรีในมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กัณฑ์มัทรีด้วยเช่นกัน

ค. บุคลาธิษฐาน

บุคลาธิษฐานเป็นภาพพจน์ที่เกิดจากการสมมติให้สิ่งต่างๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น นามธรรมหรือธรรมชาติมาแสดงความรู้สึกเหมือนมนุษย์ หรือเปรียบเทียบให้มีรูปร่างขึ้น เพื่อความเข้าใจอันกว้างขวางและเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น (ศักดิ์ศรี แย้มนั้ดดา, ๒๕๓๔: ๑๓๒) ส่วนใหญ่มักใช้ไว้สำหรับผู้อ่านผู้ฟังเป็นสำคัญ ในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ก็ปรากฏการใช้บุคลาธิษฐานที่น่าสนใจอยู่หลายแห่งเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการใช้บุคลาธิษฐานเพื่อแสดงพลาภาพแห่งทานบารมีของพระเวสสันดรที่เกิดขึ้นจากการบำเพ็ญทานบารมีที่สำคัญทั้ง ๒ ครั้ง ได้แก่ เหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหวจากการกระทำสัตตสดกมหาทานในทานกัณฑ์ และเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหวจากการบำเพ็ญปิยบุตรทานบารมีในกัณฑ์กุมาร ดังเนื้อความต่อไปนี้

ภิงสนกัณฑ์ก็มาบังเกิดมหัศจรรย์ขจรระลอบ แลประหนึ่งว่าจพล้มหลาย
อกนางพระธรรณีปี่มประหนึ่งว่าทำลายแยกแตกลงรอนๆ สทอนสเทือนอยู่ครัน
ครัน ดังบุคลเอาเป็นมายิงกระน้ำรำอยู่ฝั่งๆ ตึงตึงเปรีงเสียงสนั่นลั่นเลื่อนอยู่
ไปมา ทงพระยาครุฑราชปักษานี้ก็มาฝึกไผ่ผินบินขึ้นเวหนเล่นลุ่มบ่นอยู่
 ลอยลลิว เมฆมอกปลิวเกลื่อนกล่นอยู่ลัดกลุ่มคลุมพยับแสงบด สุรียง
 ทงราชรถนี้ก็ไม่คลอยคลาด วลาหกเทวบุตรก็มาพุดพาดรำพายพัด พระ
พิรุณก็มายดัดน้ำฟ้าเปนฟองฝอย เมฆหลาเหาะลอยพ้อแกวอยู่แววความวาบ
 แแปลบปลาบ พระเวหาเปนแล่งอ้าอยู่ไซดชวง เปลืองเนื่องลั่นสนั่นเนื่อง ดัง

^๑ บทพากย์รามเกียรติ์ครั้งกรุงเก่า ตอนพากย์นางลอย (๒๕๑๒: ๘๒-๘๔) มีความว่า

จะเกลี่ยทรายขึ้นทำเทียม พระแท่นทิพย์ที่บรรทม จะอุ้มองค์เจ้าต่างโคศ เขาแต่
 โขษฐอันรำระงม แทนเสียงคนาสนม อันร้องรำประจำเวร สาครจะต่างเมือง สีขรเนื่องจะ
 ต่างเมรุ มังกรแลกลิน จะต่างรูปพนานนต์ ดาวเดือนจะแทนเทียน วิเชียรแก้วกลีบจก
 เมฆหมอกเวหาหน จะต่างพู่แลพาดาน พฤษษาจะต่างฉัตร สุวรรณรัตนอันไพศาล ดอกไม้ใน
 หิมพานต์ จะต่างพุ่มระย้าราย ฟากฝั่งมหรรณพ จะวงศพเจ้าโฉมฉาย แทนเทียมวิสูตรสาย
 สุวรรณรัตนมัย เสียงคลื่นจะต่างกลอง ทั้งพาทย์ฆ้องประโคมใน จักจั่นแลเรไร จะต่างสังข์
 แลแตรวงอน

ฟ้านี้แจกแตกเป็รื่องกระจายทำลงทับโลกย ษาคโร ทั้งโสมพระมหาสมุท
อันภูกล้าเหลือที่จประมาณ ก็มาบันดานเดือคดยูพลานๆ พลุขิ้นผืนพัด
ฟิงอูยฟูมฟอง มังกรลอยล่องเลนรลอกอูยเปนเหล่าๆ วายลเวกแกกถามีคละ
มหามจาก็ผุดพ่นนำเปนฟองฝอยฝน นาคราชฤทธิรณก็ไม่ทนทาน เล็กฟิงพาน
ลอยเลี้ยวเลี้ยวไคกันไปมา สิ้นเนรूपัตราชา ทั้งพญาเขาพระสุเมรก็มาเอนนอม
คอมยอดทอด สังกอวันทมประสง ทางเทพยเจ้าก็ชวนกันจำนงชมบรมมิ่งโมลี
ธรร แห่งพระพงษพีชิตมารนั้น แล ๐

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ภัณฑทานภัณฑ)

การแสดงเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหวจากการกระทำสัตตสดกมหาทานในข้างต้น สังเกตว่า
เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ใส่ลักษณะอัศจรรย์จากปรากฏการณ์ธรรมชาติเข้าไปจำนวนมากใน
รูปของบุคลาธิษฐาน เพื่อแสดงอาการร่วมรับรู้ต่อการกระทำสัตตสดกมหาทานของแผ่นดิน โลก
และธรรมชาติทั้งปวงที่ถูกกำหนดให้กลายเป็นสิ่งที่มีชีวิตจิตใจเยี่ยงมนุษย์ที่สามารถรับรู้ถึงความ
ยิ่งใหญ่ของการกระทำสัตตสดกมหาทานในครั้งนี้ได้แจ่มแจ้งด้วยเช่นกัน

แม้ว่าการกระทำสัตตสดกมหาทานของพระเวสสันดรในภัณฑทานภัณฑจะไม่ใช่ ๑ ใน ๕
แห่งปัญจมหาบริจาคอันยิ่งใหญ่ที่จักนำพระโพธิสัตว์ทั้งหลายสำเร็จพระสัมพัญบุญตญาณได้ดังเช่น
ที่ทรงบำเพ็ญปิยบุตรทานบารมี แต่การกระทำสัตตสดกมหาทานของพระเวสสันดรในครั้งนี้ก็นับเป็น
มหาทานที่ให้ผลอันเลิศ และยากที่บุคคลธรรมดาผู้ใดจะกระทำเสมอได้ เพราะไม่เพียงจะเป็นทานที่
มีองค์ประกอบของทานมากถึง ๗ สิ่ง และสิ่งละ ๗๐๐ แล้ว การกระทำสัตตสดกมหาทานของ
พระเวสสันดรในครั้งนี้ยังเป็นทานครั้งสำคัญที่ย้ำให้เห็นถึงความเสียสละอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร
โพธิสัตว์ที่ปรารถนาจะบำเพ็ญทานบารมีได้อย่างเด่นชัด แม้ว่าผลของการบริจาคข้างปัจจุยาคไปจะ
นำความทุกข์โศกและความสูญเสียครั้งใหญ่หลวงมาสู่พระองค์และพระราชวงศ์ที่สนิทเสน่หาอย่าง
แสนสาหัส แต่น้ำพระทัยที่ปรารถนาจะกระทำทานบารมีของพระเวสสันดรก็ได้ทรงหวั่นไหว ทั้งยัง
ตั้งพระทัยอย่างแน่วแน่ที่จะกระทำสัตตสดกมหาทานครั้งใหญ่อีกครั้งก่อนจะเสด็จออกนอกเมือง
พิชัยเขตดุร ฉะนั้นการสร้างภาพธรรมชาติให้แสดงอาการเยี่ยงมนุษย์ที่มีชีวิตจิตใจในรูปของ
บุคลาธิษฐานที่ร่วมรับรู้ต่อการกระทำสัตตสดกมหาทานของพระเวสสันดรในครั้งนี้ จึงมิได้สื่อให้
เห็นความยิ่งใหญ่ในการกระทำสัตตสดกมหาทานของพระเวสสันดรเท่านั้น หากแต่ยังสะท้อนให้
เห็นถึงความเป็นอัจฉริยบุคคลอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ที่มุ่งมั่นบำเพ็ญทานบารมีเพื่อ
ยังประโยชน์แก่ส่วนรวมไว้ได้อย่างงดงาม

การแสดงเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหวที่เกิดจากการบำเพ็ญปิยบุตรทานบารมีของพระเวสสันดร
ในภัณฑทานภัณฑก็เช่นกัน จะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้นำภาพธรรมชาติทั้งปวงมาร่วม

ถ่ายทอดผ่านภาพพจน์บุคคลาธิษฐานเพื่อแสดงให้ผู้อ่านผู้ฟังสามารถรับรู้ถึงพลานุภาพอันยิ่งใหญ่แห่งปิยบุตรทานบารมีที่พระเวสสันดรโพธิสัตว์ได้บำเพ็ญไว้ทำนองเดียวกับการแสดงเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหวเมื่อครั้งได้กระทำสัตตศกมหาทาน ดังมีเนื้อความปรากฏต่อไปนี้

อัย มหาปฐวี อันว่าภาคพื้นพระธรณีอันหนาแน่นได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ เสียงอุโฆษครั้นครั้นไฟบรรลัยกัลป์จะผลาญโลกให้ทำลายวายวินาศ ผุ่งสัตว์จัตุบาททิบาทก็ตื่นตื่นแผ่นดินเอนเอนดิน ประหนึ่งว่าปัดพินจะพลิกคว่ำพลั่วแปลงให้พลิกหงาย ออกนางพระธรณีจะแยกแยะแตกกระจายอยู่รอนๆ สะเทือนสะท้านเลื่อนลั่นอยู่ครั้นๆ ดุจหนึ่งว่าเป็นสัคน์สนมมากระหน่ำซ้ำยังอยู่เปรี้ยวๆ เสียงจะฉาดฉาน ทั้งพญาคชสารชาติฉัททันต์ ทะลึ่งถลันร้องวะแหวๆ ประเปร้แปร้นแล่นทะเลวงวงคว้างหายเงย ประหนึ่งว่าจะสอยเสยเอาดวงดาวเหี่ยมห้าวระหิมตกมันอยู่ฮัดๆ ตั้งว่าใครมาแย่งแกล้งผัดพานเดือดทะยานอยู่ฮักฮัก สะอึกเข้าไล่แทงเงาอยู่ผลุงผลัง ไม้ไล่พังผะผางโงงล้มพินาศ ทั้งพญาพาฬมฤคราชเสื่อโคร่งคระครางครุ่ม กระทบเสียงสำเนียงก้องร้องปะเป็ปปี้บตีบทะยานย่องแยกเขี้ยวเคี้ยวฟันตัวสั้นอยู่กริกๆ ประหนึ่งว่าจะถาโถมโจมตีจับเอาสัตว์ในไพรวัน มาคาบคั่นกินเสียคำเดียวเป็นภักษา ทั้งพญาภาสรวักก็กลับเขาโขดโลดลงเชิง เริงฤทธิไกรไล่ขวิดควิวอยู่ฉานๆ ประหนึ่งจะคว้านควักให้ตักดิน สีนรูปพุดตราชา ทั้งพญาเขาพระสุเมรุก็เอนอ่อนอยู่ทบเทา แก้วแก้วเนาวรัตน์แสนสัตว์รัตน์เรืองรองซ้องสาธุการอยู่อิงมี สาคโร ทั้งพระสมุทรสาครวังวน บันดาลน้ำฟุ้ง เป็นฝอยฝน พญานาคฤทธิธณเล็กฟังกพานสลอนลอยอยู่ไปมา ทั้งพญาครุฑราชปักษาก็โผบินขึ้นเวหนเล่นลมบนอยู่ลิบลิ่ว เมฆหมอกปลิวอยู่เกลื่อนกลาด บนอากาศก็วิกลเป็นหมอกกลุ่มอัมพรชอุ่มอับอลวนอลเวง เสียงคระโครมเครงครั้นครั้นฟ้าฝนสวรค์ก็เฟื่องฟุ้งเป็นฟองฝอย เมฆลาเหาะลอยล่อแก้วอยู่แวววิบรามสูรขยับขยิกขยี้ แสงสายมณีแวววาบวาวสว่าง อสุรกีขว้างขวานประหารอยู่เปรี้ยวๆ เสียงสนั่นลั่นโลกวิจลจลาจล เทพเจ้าในเมืองบนก็เป็นอนินิตนิรมิตกาย ชูเศียรถวายสักการบูชา เทพदानิกรนับโกฏน้อมเศียรศิโรตม์อยู่ใส่วยพระกรไหว้อยู่อิงมี ว่าเจ้าประคุณของสัตว์ผู้ยากเอ๋ย ยากที่บุคคลผู้ใดเลยจะทำได้ เว้นไว้แต่หน่อพระชินศรี อันทรงสร้างพระบารมีมามากแล้ว ขอให้ทูลกระหม่อมแก้วจงสำเร็จ แก่พระวิสุทธิสร้อยสรพชฌพุทธอัศวอนาวรณญาณในอนาคตกาลโน้นเถิด

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๒๑๕-๒๑๖)

แม้ว่าบทพรรณนาการเกิดเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหวทั้ง ๒ ครั้งในมหาชาติล้านวน เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะอยู่ต่างกัณฑ์กัน และในกัณฑ์กุมารเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้ให้รายละเอียดเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหวไว้มากกว่า แต่จากการศึกษาเปรียบเทียบลักษณะความเปรียบที่ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้พรรณนาในเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหวทั้ง ๒ ครั้งนั้น ผู้วิจัยพบว่า รายละเอียดบางประการที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แสดงไว้มีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก เช่น พรรณนาถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติต่างๆ ใกล้เคียงกัน หรือรายละเอียดของอุปมาที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) นำมาขยายในเหตุอัศจรรย์แผ่นดินไหวทั้ง ๒ ครั้งมีความเปรียบเทียบที่คล้ายคลึงกัน ดังจะยกตัวอย่างเปรียบเทียบให้เห็น ดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๔๐ : เปรียบเทียบถ้อยคำและสำนวนโวหารในมหาชาติล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ตอนเกิดเหตุอัศจรรย์สัตว์ตตสกมหาทานและเหตุอัศจรรย์ปิยบุตรทานบารมี

อัศจรรย์สัตว์ตตสกมหาทาน	อัศจรรย์ปิยบุตรทานบารมี
<p>อกนางพระธรณีปี่มประหนึ่งว่าจทำลาย แยกแตกลงรอนๆ สทอนสเทือนอยู่ครั้นครั้น <u>ตั้งบุกคลเอาป็นมายิงกระน้ำรำอยู่ฝั่งๆ ตั้งตร</u> <u>เปรียบเสียงสนั่นลั่นเลือนอยู่ไปมา</u></p>	<p>อกนางพระธรณีจะแยกแยะแตกกระจาย อยู่รอนๆ สะเทือนสะท้านเลื่อนลั่นอยู่ครั้นๆ <u>ดูหนึ่งว่าป็นลั่นเสณน็ดมากระหน้าเข้ายังอยู่</u> <u>เปรียบๆ เสียงจะขาดฉาน</u> ทั้งพญาคชสารชาติ ฉัททันต์ ทะลิ่งถลันร้องวะแหวๆ <u>ประแปรแปรรัน</u> แล่นทะเลวงวงคว่างาหงายเงย <u>ประหนึ่งว่า</u> จะสอยเสยเอาดวงดาวเหี่ยมหัววกระหิมตกมัน อยู่ฮัดๆ <u>ตั้งว่า</u>ใครมายูแยงแกล้งผัดพานเดือด ทะยานอยู่ฮักฮัก สะอึกเข้าไล่แทงเงาอยู่ผลุงผลัง ไม้ไล่พังผะผางโผงลัมพินาศ ทั้งพญาพาฬ มฤคราชเสื่อโคร่งคระครางครึม กระหิมเสียง สำเนียงก้อง <u>ร้องปะเป็ปปี้บตีบทะยานย่อง</u> แยกเขี้ยวเคี้ยวฟันตัวสั้นอยู่ริๆ <u>ประหนึ่งว่า</u> จะตาโถมโถมจิกจับเอาสัตว์ในไพรวัน มา คาบคั้นกินเสียคำเดียวเป็นกักษา ทั้งพญาภาสร ตัวกล้าก็ล็บเขาไชยดไลดลองเชิง เริงฤทธิ์ไกรไล่ ขวิดควิวอยู่ฉานๆ <u>ประหนึ่ง</u>)</p>

อัครจริยสัตตสคมหาทาน	อัครจริยปิยบุตรทานบารมี
<p>ทรงพระยาครุฑราชปักษานี้ก็มาฝึกไผ่ผินบินขึ้น <u>เวหนเล่นลัมบ์นอยู่ล้อยลิว</u> เมฆหมอกปลิวเกลื่อน <u>กล่นอยู่กลัดกลมคุ่มพยับแสงบด</u> สุริยง <u>ทรงราชรถนี้ก็ไม่คลอขยคลาด</u> วลาหกเทวบุตรก็ <u>มาพุดพาดรำพายพัด</u> พระพิรุณก็มาคอยดน้ำฟ้า <u>เป่นฟองฝอย</u> เมฆเหล่าเหาะลอยฟ้อแกวอยู่แว <u>วามวาบแปลบปลาบ</u> พระเวหาเป่นแล่งจ้าอยู่ <u>โชดชวงเปลื้องเนืองลันสนั่นเนือง</u> <u>ตั้งฟ้านี้แจแยก</u> <u>แตกเปรี๊องกระจายท่าลงทับโลกย</u> ษาคโร <u>ทั้งโสม</u> <u>พระมหาสมุทอันทุกล้ำเหลือที่จประมาณ</u> ก็มา <u>บันดานเดือดออยู่พลานๆ</u> พลุขื่นผืนพัดฟิงอยู่ <u>พุ่มฟอง</u> มังกรลอยล้องเลนรลอกอยู่เป่นเหล่าๆ <u>วายลเวกแตกถามีคละหมามฉากี่ผุดพ่นนำเป่น</u> <u>ฟองฝอยฝน</u> นาคราชฤทธิรณก็ไม่ทนทาน เล็ก <u>ฟังพานลอยเลื่อยเลียวไลกันไปมา</u> สินเนรูปุต <u>ราชา</u> <u>ทั้งพญาเขาพระสุเมรุก็มาเอนนอมค่อมยอด</u> <u>ทอด</u> <u>สังข์พวันทณประสง</u> <u>ทางเทพยเจ้าก็ชวนกัน</u> <u>จำนงชมบรมมิ่งโมลีธาร</u> <u>แห่งพระพงษพีชิตมาร</u> <u>นั้น แล C~</u> <u>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศน์ทันทน์)</u></p>	<p>จะคว้านควักให้ตักดิน <u>สินเนรูปุตราชา</u> <u>ทั้งพญาเขาพระสุเมรุก็เอนอ่นอยู่ทบเทา</u> <u>แก้วแก้วเนาวรัตน์แสนสัตรันเรืองรองซ้อง</u> <u>สาธุการอยู่อึ้งมี</u> <u>สาคโร</u> <u>ทั้งพระสมุทสาครวังวน</u> <u>บันดาลน้ำฟุ้งเป็นฝอยฝน</u> <u>พญานาคฤทธิรณเล็ก</u> <u>ฟังพานสลอนล้อยอยู่ไปมา</u> <u>ทั้งพญาครุฑราช</u> <u>ปักษาก็ไผ่ผินบินขึ้นเวหนเล่นลัมบ์นอยู่ลิว</u> <u>เมฆหมอกปลิวอยู่เกลื่อนกลาด</u> <u>บนอากาศก็</u> <u>วิกลเป่นหมอกกลมุ่มอัมพรชรรุ่มอับอลวน</u> <u>อลเวง</u> <u>เสียงคระโครมเครงครื้นครั้น</u> <u>ฟ้าฝน</u> <u>สรวรรคก็เฟื่องฟุ้งเป็นฟองฝอย</u> <u>เมฆเหล่าเหาะลอย</u> <u>ล่อแก้วอยู่แวววับ</u> <u>รามสูรขยับขยิกขยี้</u> <u>แสง</u> <u>สลายมณีแวววาววาวสว่าง</u> <u>อสูรก็ขว้างขวาน</u> <u>ประหารอยู่เปรี๊ยงๆ</u> <u>เสียงสนั่นลันโลกวิจล</u> <u>จลาจล</u> <u>เทพเจ้าในเมืองบนก็เปือนบิตนนิรมิต</u> <u>กายชูเศียรถวายสักการบูชา</u> <u>เทพดานิกรนับ</u> <u>โกฏน้อมเศียรศิโรตม์อยู่ไสว</u> <u>ยกพระกรไหว้อยู่</u> <u>อึ้งมี</u> <u>ว่าเจ้าประคุณของสัตว์ผู้ยากเอ่ย</u> <u>ยากที่</u> <u>บุคคลผู้ใดเลยจะทำได้</u> <u>เว้นไว้แต่หนอพระชินศรี</u> <u>อันทรงสร้างพระบารมีมามากแล้ว</u> <u>ขอให้ทูล</u> <u>กระหม่อมแก้วจงสำเร็จ</u> <u>แก่พระวิสุทธิสร้อย</u> <u>สรรเพชญพุทธอัครอนาวรณญาณ</u> <u>ในอนาคต</u> <u>กาลโน้นเถิด</u> <u>(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศน์ทันทน์: ๒๑๕-๒๑๖)</u></p>

จากตารางเปรียบเทียบข้างต้น จะเห็นได้ว่า อัครจริยแผ่นดินไหวทั้ง ๒ ครั้งที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แสดงไว้ มีรายละเอียดบางประการที่ตรงหรือคล้ายคลึงกันมาก เช่น พรณนาถึง

แผ่นดินจะแตกกระจายและสะเทือนเลื่อนลั่นเหมือนกัน กล่าวถึงอุปมาที่เปรียบเทียบเสียงที่ตั้งสนั่นเหมือนเสียงยิงปืนไว้ตรงกัน พรรณนาถึงพญาครุฑที่โผผินอยู่บนอากาศหรือกล่าวถึงปรากฏการณ์ฟ้าแลบฟ้าร้องโดยใช้เมฆลาและรามสูรเป็นตัวเปรียบเทียบเหมือนกัน เป็นต้น นอกจากนี้ผู้วิจัยยังสังเกตว่า การใช้บุคลาธิษฐานเพื่อแสดงจินตภาพการเกิดอัศจรรย์แผ่นดินไหวทั้ง ๒ ครั้งนั้น เจ้าพระยาพระคลัง (หน) มักใช้ภาพพจน์อื่นๆ คือ อุปมาและศัพท์พจน์ร่วมพรรณนาเพื่อขยายความภาพพจน์บุคลาธิษฐานให้ชัดเจนและสมจริงมากขึ้นด้วย เช่น “อกนางพระธรณีจะแยกแยะแตกกระจายอยู่รอนๆ สะเทือนสะท้านเลื่อนลั่นอยู่ครึ้นๆ ดูหนึ่งว่าเป็นสักแสนนัดมากระหน่ำซ้ำยังอยู่เปรี้ยงๆ เสียงจะขาดฉาน” เป็นต้น

การใช้บุคลาธิษฐานเพื่อพรรณนาสภาพธรรมชาติยามอาทิตย์อัสดงในมหาชาติกัณฑ์กุมารเป็นตัวอย่งการใช้ภาพพจน์บุคลาธิษฐานที่ช่วยขยายจินตภาพได้เด่นชัดและมีความน่าสนใจมากอีกลักษณะหนึ่ง ดังเนื้อความต่อไปนี้

คนตุวา ตะแกก็มุ่นมุ่นถ่อกายแก่นตะเกียกเดินโดยพนัสแถวถิ่นทาง
เฉพา ตามคำพระอัจฉุตะเจ้าเจาะแจ้งคตีพอล่วงวิถึระยะโยชนถึงสโรช
โบกขรณีแนวพนัสแน่นหนาป่าระหงพอพระสุริยงเธอเยื้องรถบจรเย็นยอ
แสงสังข์ทวีป ฝูงทิวากรก็ร่อนรีบรับเข้ารังเรียง ได้ยินเสียงผีป่าโป่งโป่งเบ็งกุก้อง
ร้องกระหิมผีผิวพิมพังชนพอง เสียงชะนีร้องอยู่โหวยโวยโวยวิเวกวะหวม

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง กัณฑ์กุมาร: ๑๙๐-๑๙๑)

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่า เมื่อเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พรรณนาถึงธรรมชาติโดยกำหนดให้ดวงอาทิตย์ทำกริยาอาการเหมือนมนุษย์ที่กำลัง “เยื้อง” รถ และ “สังข์” ทวีปเพื่ออำลาโลกเพื่อเคลื่อนย้ายหมุนวนไปสู่ทิศอื่นๆ นั้น ช่วยให้ผู้อ่านและผู้ฟังเกิดจินตภาพมองเห็นภาพธรรมชาติยามเย็นที่ดวงอาทิตย์กำลังจะลับขอบฟ้าแต่ยังทันเห็นแสงสุดท้ายที่จับขอบฟ้าเป็นสีแดงเข้มอยู่ได้แจ่มชัดอย่างยิ่ง

ง. สัทพจน์

สัทพจน์เป็นภาพพจน์ที่เกิดจากการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติเพื่อพรรณนาให้เกิดภาพและเร้าจินตนาการของผู้อ่านและผู้ฟังให้กระจ่างชัดขึ้น (นวรรธน์ พันธุเมธา, ๒๕๔๐: ๗๔) ในมหาชาติล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ปรากฏการใช้คำเลียนเสียงธรรมชาติในลักษณะต่างๆ หลายลักษณะ ดังจะยกตัวอย่างมาแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนดังนี้

ครั้นได้ฤกษ์แล้วให้เลิกให้ขึ้นสามลา ยิงปืนบนนาวาเสียงฆ้องฆ้องตั้งตั้ง
คนการยี่นสะพรั่งอยู่พร้อมเพรียง ศัพท์สำเนียงเสียงเฮลเฮลล่า เข้าจุดคร่าสาย
สมอ ตีมัลล่อลั่นอยู่ฉ่างๆ...

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศนะกัณฑ์กุมาร: ๒๑๑)

จากตัวอย่างนี้จะเห็นได้ว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้ภาพพจน์ศัพท์พจน์เพื่อให้เสียง
ของปืนที่จุดขึ้นบนเรือสำเภากำที่ดัง “ฆ้องฆ้องตั้งตั้ง” และเสียงตีมัลล่อซึ่งดัง “ฉ่างๆ” เพื่อรื้อให้ผู้อ่าน
และผู้ฟังเกิดจินตภาพที่สมจริงยิ่งขึ้น สามารถมองเห็นภาพและได้ยินเสียงการประกอบพิธีกรรม
ของชาวเรือก่อนออกเรือได้กระจ่างชัดยิ่งขึ้น

การพรรณนาถึงเสียงของฝีไม้ที่ซุกตามรุกไล่โดยตีสองกุมารอย่างโหดร้ายในกัณฑ์กุมาร
เป็นตัวอย่างการใช้ภาพพจน์ศัพท์พจน์ที่สร้างจินตภาพได้เด่นชัดตัวอย่างหนึ่งเช่นกัน ดังปรากฏใน
เนื้อความต่อไปนี้

เมื่อเข้าพระแม่เจ้าจะจากไปสู่ป่า ก็พาลูกทั้งสองรามาฝากฝัง ทรงพระ
กันแสงสั่งแสนโทษ ควรและหรือพระบิดุเรศมานิ่งได้ ให้เฒ่าจัญไรตะแก
มาตีดำไปต่อหน้าพระที่นั่ง ฝีไม้กระไรดังอยู่ควับเคียวเสียวแสบแทบจะ
บรลลย

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศนะกัณฑ์กุมาร: ๒๑๗)

จะเห็นได้ว่า การให้เสียงฝีไม้ซึ่งดัง “ควับเคียว” ในตัวอย่างข้างต้นนั้น นอกจากจะสร้าง
จินตภาพให้ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถมองเห็นภาพพระกุมารทั้ง ๒ ถูกซุกเคียวตีอย่างทารุณแล้ว
ศัพท์พจน์ที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แสดงยังรื้ออารมณ์และความรู้สึกของผู้อ่านผู้ฟังให้คล้อยตาม
และรับรู้ถึงความทุกข์ทรมานอย่างที่สุดที่ทั้งสองกุมารต้องประสบในความตอนนี้ได้กระจ่างชัดยิ่งขึ้น

เมื่อเสียงของฝีไม้ที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) แสดงยังถ่ายทอดให้เห็นถึงความเจ็บปวด
แสนสาหัสที่พระกุมารทั้ง ๒ ถูกทำร้ายเคียวตีได้อย่างชัดเจน แต่การพรรณนาถึงอารมณ์ความรู้สึก
ของสองกุมารที่ได้รับทุกขเวทนาอย่างที่สุดจนต้องกรีดร้องจนสุดเสียงเพื่อระบายความเจ็บปวดที่
ได้รับนั้นยังสร้างความสะเทือนใจแก่ผู้อ่านและผู้ฟังมหาชาติได้ชัดเจนอย่างยิ่ง ดังเนื้อความต่อไปนี้

อากทุฒนุโต เสมือนหนึ่งจะเชือดเนื้อหนังกินเสียทั้งเป็นเห็นเวทนา
เข้าจุดคร่าพาลากสำรอกขู่ ตะแกก็เหลียวมาตีพระชาติเข้าตำผาง แล้วก็เลี้ยว
มาตีนางกันหาให้ร้องอยู่กรีดกรีดหวีดหวาดดูเวทนา

(มหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง ทัศนะกัณฑ์กุมาร: ๒๒๔)

เสียงของสองกุมารที่ร้อง “กรีดกรีดหวีดหวาด” จึงเป็นเสียงที่กระทบใจผู้อ่านผู้ฟังเป็นอย่างมาก การใช้ภาพพจน์ศัพท์พจน์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ในมหาชาติกถาตอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์ จึงนับเป็นอีกภาพพจน์สำคัญที่ช่วยสร้างจินตภาพให้กับเนื้อเรื่องในมหาชาติเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ได้อย่างดีเด่น

ในภาพรวมจึงกล่าวได้ว่า ความงดงามทางวรรณศิลป์เป็นลักษณะเด่นอันสำคัญที่มหาชาติล้านวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้เป็นเครื่องมือถ่ายทอดแนวคิดการบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรโพธิสัตว์สู่ผู้อ่านผู้ฟังมหาชาติได้อย่างประณีตและมีพลังอย่างยิ่ง ถ้อยคำภาษาที่ไพเราะจับใจและสร้างความสะเทือนใจอย่างที่สุดล้วนเกิดจากความสามารถของกวีที่เลือกใช้ภาษาได้อย่างมีศิลปะและพิถีพิถันเป็นพิเศษ กลวิธีการใช้ภาษาที่สำคัญทั้ง ๔ ประเภท ได้แก่ การเล่นเสียงสัมผัส การสรรคำ การซ้ำคำ และการใช้ภาพพจน์ จึงเป็นกลวิธีที่ประณีตและช่วยสื่อความอันลึกซึ้งของเรื่องได้อย่างมีประสิทธิภาพ

การเล่นเสียงสัมผัส โดยเฉพาะเสียงสัมผัสพยางค์เป็นกลวิธีการเล่นเสียงที่สำคัญที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้สร้างเสียงเสนาะอันไพเราะงดงามให้กับมหาชาติกถาตอนเทศน์ทั้ง ๓ กัณฑ์ เสียงสัมผัสพยางค์ที่ใช้จึงมีทั้งที่เป็นสัมผัสพยางค์ชนิดกัน ๓ พยางค์ ๔ พยางค์ และ ๕ พยางค์ขึ้นไป และสัมผัสพยางค์ชนิดอื่นอีก ๒ ลักษณะ คือ สัมผัสพยางค์ที่มีคำคั่น ๑ พยางค์ และสัมผัสพยางค์ที่มีคำคั่น ๒ พยางค์

ด้านการสรรคำถือเป็นกลวิธีการใช้ภาษาอันประณีตงดงามที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) บรรจงใช้ถ้อยคำในการพรรณนาความได้อย่างโดดเด่นและพิถีพิถันเป็นอย่างมาก ถ้อยคำที่เลือกสรรมาใช้ ล้วนมุ่งสร้างภาพและอารมณ์ที่ชัดเจน สมจริง และเพื่อแสดงอารมณ์ทุกซอกซอกของตัวละคร ซึ่งถือเป็นสื่อสำคัญที่ช่วยสะท้อนและเชื่อมโยงให้ผู้อ่านผู้ฟังมองเห็นแนวคิดสำคัญของเรื่องได้อย่างชัดเจน

การซ้ำคำและการใช้ภาพพจน์ทั้ง ๔ ประเภท ก็เป็นอีกกลวิธีสำคัญที่เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้เน้นย้ำจินตภาพและอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครให้เด่นชัดยิ่งขึ้น และทำให้ผู้อ่านและผู้ฟังสามารถรับรู้และเข้าใจสาระสำคัญของเรื่องอย่างละเอียดและลึกซึ้งในที่สุด

บทที่ ๖

สรุปและเสนอแนะ

๖.๑ สรุป

มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นมหาชาติภาษาไทยสำนวนหนึ่งที่แพร่หลายและอยู่ในความรับรู้ของหมู่ผู้ฟังเทศน์ชาวไทยตลอดมานับตั้งแต่อดีต ด้วยเป็นสำนวนที่ไพเราะและมีถ้อยคำภาษาอันประณีตจับใจผู้อ่านผู้ฟังจำนวนมาก ทำให้มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดีมหาชาติสำนวนที่ดีที่สุดสำนวนหนึ่งของไทย

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) จะแต่งมหาชาติกลอนเทศน์ไว้จำนวนไม่มากกัณฑ์นัก คือมีเพียงทานกัณฑ์ กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี แต่มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ทั้ง ๓ กัณฑ์ ก็สามารถสะท้อนแนวคิดการบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรโพธิสัตว์ได้ชัดเจน งดงาม และกระชับอารมณ์ผู้อ่านและผู้ฟังมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนนี้ให้บังเกิดศรัทธาในสัตสตกมหาทานและปิยบุตรทานบารมียิ่งใหญ่ของพระเวสสันดร

เมื่อเปรียบเทียบเนื้อเรื่องมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กับอรรถกถาเวสสันดรชาดกซึ่งเป็นที่มาสำคัญของเรื่องมหาชาติ พบว่า เนื้อเรื่องโดยรวมของมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สอดคล้องกับเนื้อเรื่องส่วนใหญ่ในคัมภีร์อรรถกถาเวสสันดรชาดก ความแตกต่างด้านรายละเอียดของเนื้อเรื่องที่ปรากฏในมหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เกิดจากการเลือกใช้กลวิธีการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่องในอรรถกถาจำนวน ๗ วิธี ได้แก่ การตัดเนื้อเรื่อง การเพิ่มเนื้อเรื่อง การเพิ่มรายละเอียดของเนื้อเรื่อง การตัดรายละเอียดของเนื้อเรื่อง การตัดรายละเอียดและรวบรวมในเนื้อเรื่อง การเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่อง และการสลับลำดับของเหตุการณ์ในเนื้อเรื่อง

ผลจากการปรับเปลี่ยนรายละเอียดของเนื้อเรื่องด้วยวิธีต่างๆ ข้างต้น ทำให้มหาชาติสำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีลักษณะเป็นวรรณคดีที่มุ่งพรรณนาความเพื่อสร้างภาพและเร้าอารมณ์ความรู้สึกอันสะเทือนใจแก่ผู้อ่านผู้ฟังเป็นพิเศษ การสร้างเนื้อเรื่องที่ชัดเจนสมจริงและการดำเนินเรื่องที่สมเหตุสมผล ไม่เยิ่นเย้อ ส่งผลให้ตัวละครในเรื่องมีบทบาทและพฤติกรรมที่เด่นชัด มีชีวิตชีวา และมีความเป็นมนุษย์ที่เต็มไปด้วยอารมณ์ความรู้สึกอันอ่อนไหวรุนแรง

เมื่อนำมหานิติศาสตร์ด้านวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ไปเปรียบเทียบกับมหานิติศาสตร์ด้านกฎหมายมหาชนในฐานะวรรณกรรมมหานิติศาสตร์ภาษาไทยที่แต่งขึ้นก่อนหน้า ก็ได้พบลักษณะสร้างสรรค์ของมหานิติศาสตร์ด้านวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้อย่างเด่นชัด เช่นเดียวกับอรรถกถาเวทสันตราชดก มหานิติศาสตร์ด้านวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) มีรายละเอียดแตกต่างกับมหานิติศาสตร์ด้านกฎหมายมหาชน เพราะมหานิติศาสตร์ด้านวรรณคดีหลังเน้นดำเนินเรื่องตามอรรถกถา

มีเนื้อหาบางตอนที่มหานิติศาสตร์ด้านวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สอดคล้องกับกฎหมายมหาชน แสดงให้เห็นว่า มหานิติศาสตร์ด้านวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้รับหรือสืบทอด “ชนบ” บางประการมาจากกฎหมายมหาชน เช่น การพรรณนาและอธิบายลักษณะของสตรีที่เป็นอันตรายแก่ทานให้ชัดเจนและเข้าใจง่ายกว่าความเดิมในอรรถกถา หรือการพรรณนารายละเอียดของโลกุตระนาวาที่จักนำพาพระเวสสันดรไปสู่ฝั่งพระนิพพาน

เมื่อพิจารณาผลสัมฤทธิ์ของมหานิติศาสตร์ด้านวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) พบว่า มหานิติศาสตร์ด้านวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถอธิบายขยายความในอรรถกถาที่เข้าใจได้ยากให้เข้าใจง่ายได้ชัดเจนเป็นรูปธรรมเป็นอย่างมาก ช่วยสื่อความหมายและแนวคิดสำคัญในเรื่องได้ละเอียดและลึกซึ้งได้อย่างดี นอกจากนี้ การพรรณนาความเพื่อเน้นย้ำบทบาทที่ชัดเจนและสมจริงของตัวละครในมหานิติศาสตร์ด้านวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้สร้างความสะเทือนใจแก่ผู้อ่านผู้ฟังได้อย่างเห็นได้ชัด การใช้ภาษาในมหานิติศาสตร์ด้านวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) สะท้อนลักษณะสร้างสรรค์ที่สามารถผสมผสานและสร้างความกลมกลืน “ชนบเดิม” จากวรรณกรรมมหานิติศาสตร์ภาษาไทยที่แต่งขึ้นก่อนหน้าได้อย่างเหมาะสมและประณีตบรรจงเป็นอย่างยิ่ง

ความดีเด่นในด้านการนำเสนอเนื้อหาและความงดงามเชิงวรรณศิลป์เป็นองค์ประกอบสำคัญที่รังสรรค์ให้มหานิติศาสตร์ด้านวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) กอปรด้วยคุณค่าทางวรรณคดี และเป็นมหานิติศาสตร์ด้านวรรณคดีที่โดดเด่นแตกต่างจากอรรถกถาเวทสันตราชดกและมหานิติศาสตร์ภาษาไทยด้านอื่นที่แต่งก่อนหน้า ไม่ว่าจะเป็นมหานิติศาสตร์ด้านกฎหมายมหาชนอย่างชัดเจน

มหานิติศาสตร์ด้านวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) อาศัยกลวิธีการใช้ภาษาอันประณีตทั้ง ๔ ประเภท อันได้แก่ การเล่นเสียงสัมผัส การสรรคำ การซ้ำคำ และการใช้ภาพพจน์ แสดงความงดงามทางวรรณศิลป์ได้อย่างยอดเยี่ยม กลวิธีการใช้ภาษาวรรณศิลป์เป็นองค์ประกอบสำคัญที่เน้นย้ำคุณค่าทางการประพันธ์ และสร้างลักษณะเด่นประการสำคัญให้กับมหานิติศาสตร์ด้านวรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

การสร้างเสียงสัมผัสที่ไพเราะเสนาะหูด้วยการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะเสริมด้วยการเล่นเสียงสัมผัสสระและสัมผัสวรรณยุกต์ เป็นลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์อันสำคัญที่สร้างความงดงามทางเสียงแก่มหากาพย์กลอนเทศน์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ได้อย่างละเมียดละไม และช่วยให้อารมณ์ของผู้อ่านผู้ฟังให้คล้อยตามอันนำไปสู่การขยายจินตภาพที่ชัดเจนและสร้างความสะเทือนใจต่อเนื้อเรื่องให้เด่นชัดขึ้นอีกทางหนึ่ง

ผู้ทำวิทยานิพนธ์ยังพบว่า เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เลือกสรรถ้อยคำที่ประณีตและบรรจงเพื่อมุ่งพรรณนาความอย่างละเอียดอันก่อให้เกิดภาพที่ชัดเจนและสมจริง และเพื่อแสดงอารมณ์สะเทือนใจหลายอารมณ์ของตัวละคร ทั้งอารมณ์เศร้าโศก อารมณ์วิตกกังวล อารมณ์โกรธ อารมณ์น้อยใจ และอารมณ์สงบใจ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้ความสะเทือนใจอันเกิดแต่อารมณ์ต่างๆ เป็นสื่อสำคัญที่เชื่อมโยงแนวคิดและเน้นย้ำให้ผู้อ่านผู้ฟังรับรู้ถึงการบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรโพธิสัตว์โดยเฉพาะปิยบุตรทานบารมีให้กระทบใจผู้อ่านและผู้ฟังอย่างมาก

นอกจากนี้ กลวิธีการซ้ำคำและการใช้ภาพพจน์ยังเป็นกลวิธีสำคัญที่สอดคล้องกับการสรรคำเป็นอย่างยิ่ง ผู้วิจัยพบว่า มหาคาพย์เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ใช้การซ้ำคำและภาพพจน์สำคัญทั้ง ๔ ประเภทได้กลมกลืนไปกับบทพรรณนาในเรื่องอย่างยิ่ง ทำให้เกิดผลอย่างเต็มที่ในการเน้นย้ำจินตภาพ ซึ่งขยายให้เห็นอารมณ์และความรู้สึกของตัวละครได้แจ่มชัดที่สุด ทำให้มหาคาพย์สำนวนเจ้าพระยาพระคลัง (หน) โดดเด่นในการพรรณนาความที่ให้อารมณ์และอารมณ์สะเทือนใจแก่ผู้อ่านผู้ฟังเป็นอย่างยิ่ง เจ้าพระยาพระคลัง (หน) สามารถนำเสนอเรื่องพระเวสสันดรผ่านความงดงามทางภาษาได้อย่างน่าสนใจ ทั้งยังสื่อแนวคิดการบำเพ็ญทานบารมีผ่านบทบาทและอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครในเรื่องได้อย่างสมจริง และสร้างอารมณ์สะเทือนใจต่อผู้อ่านหรือผู้ฟังได้ชัดเจนเป็นอย่างยิ่ง

๖.๒ ข้อเสนอแนะ

มหาคาพย์เป็นวรรณกรรมเรื่องสำคัญและแพร่หลายในหมู่ชนชาติไทไม่จำกัดเฉพาะคนไทยในประเทศไทย หากศึกษามหาคาพย์สำนวนอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นมหาคาฬลาว มหาคาฬไทลื้อ มหาคาฬไทเขิน มหาคาฬไทใหญ่ ฯลฯ รวมทั้งหากเปรียบเทียบมหาคาฬสำนวนต่างๆ เหล่านี้ได้ ก็จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กรรมการชุดพิเศษของสมาคมภาษาและหนังสือ. ๒๕๐๔. อภิธานศัพท์มหาชาติคำหลวง.

วารสารภาษาและหนังสือ (มิถุนายน): ๑๒๙-๑๓๕.

กรรมการชุดพิเศษของสมาคมภาษาและหนังสือ. ๒๕๐๕ ก. อภิธานศัพท์มหาชาติคำหลวง.

วารสารภาษาและหนังสือ (มกราคม): ๑๔๘-๑๕๖.

กรรมการชุดพิเศษของสมาคมภาษาและหนังสือ. ๒๕๐๕ ข. อภิธานศัพท์มหาชาติคำหลวง.

วารสารภาษาและหนังสือ (กรกฎาคม): ๑๓๐-๑๓๘.

กรรมการชุดพิเศษของสมาคมภาษาและหนังสือ. ๒๕๐๖. อภิธานศัพท์มหาชาติคำหลวง.

วารสารภาษาและหนังสือ (พฤษภาคม): ๑๓๒-๑๔๖.

กรรมการชุดพิเศษของสมาคมภาษาและหนังสือ. ๒๕๑๒. อภิธานศัพท์มหาชาติคำหลวง.

วารสารภาษาและหนังสือ (ธันวาคม): ๑๒๕-๑๔๘.

กรรมการชุดพิเศษของสมาคมภาษาและหนังสือ. ๒๕๑๕. อภิธานศัพท์มหาชาติคำหลวง.

วารสารภาษาและหนังสือ (ตุลาคม): ๕๑-๘๑.

กรรมการชุดพิเศษของสมาคมภาษาและหนังสือ. ๒๕๑๗ -. อภิธานศัพท์มหาชาติคำหลวง.

วารสารภาษาและหนังสือ (กันยายน): ๒๕-๓๘.

กรรมการชุดพิเศษของสมาคมภาษาและหนังสือ. ๒๕๑๗ ก. อภิธานศัพท์มหาชาติคำหลวง.

วารสารภาษาและหนังสือ (มีนาคม): ๗๖-๑๔๑.

กรรมการชุดพิเศษของสมาคมภาษาและหนังสือ. ๒๕๑๘. อภิธานศัพท์มหาชาติคำหลวง.

วารสารภาษาและหนังสือ (พฤษภาคม): ๑๓-๓๕.

กาญจนา นาคสกุล และคณะ. ๒๕๒๔. **การใช้ภาษา**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย.

กุลนิจ คณะฤกษ์. ๒๕๔๒. **การศึกษารายยาวมหาเวสสันดรชาดก พระนิพนธ์สมเด็จพระ**

มหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขา

ภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

กุสุมา รัชชมณี. ๒๕๓๔. **สีสังวรรัตนคดี**. กรุงเทพฯ: ศยาม.

กุสุมา รัชชมณี. ๒๕๔๗. **การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. พิมพ์

ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

กุสุมา รัชชมณี. ๒๕๕๐. **ศักดิ์ศรีและความอับอายในวรรณกรรมไทย**. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.

กุลลาบ มัลลิกะมาส. ๒๕๓๕. **วรรณคดีวิจารณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัย

รามคำแหง.

โครงการศึกษาวิจัยคัมภีร์โบราณในภาคเหนือ ฝ่ายวิจัยล้านนา สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัย

เชียงใหม่. ๒๕๓๔. รายชื่อหนังสือโบราณล้านนา: เอกสารไมโครฟิล์มของ

สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปี ๒๕๒๑-๒๕๓๓. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. ๒๕๕๐. **พระราชพิธีสิบสองเดือน เล่ม ๑.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: คุรุสภา.

เจ้าพระยาพระคลัง (หน). **มหาชาติกลอนเทศน์ กัณฑ์ทานกัณฑ์.** หอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยดำ, อักษรไทย, ภาษาไทย-บาลี, เลขที่ ๑๕๐.

เจ้าพระยาพระคลัง (หน). **มหาชาติกลอนเทศน์ กัณฑ์ทานกัณฑ์.** หอสมุดแห่งชาติ, กระจาดฝรั่ง, อักษรไทย, ภาษาไทย-บาลี, เลขที่ ๓๒๙.

เฉลิม สุขเกษม. ๒๕๐๙. **สารานุกรมมหาเวสสันดรชาดก.** พระนคร: แพร์พิทยา.

ชลดา เรื่องรักลิขิต. ๒๕๔๗. **วรรณคดีอุद्यตตอนต้น: ลักษณะร่วมและอิทธิพล.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ตำราผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชวนพิศ อริรัตน์. ๒๕๕๐. **ชวนพิศ: รวบรวมบทความคัดสรรทางภาษาและวรรณคดีไทย.**

กรุงเทพฯ: มิสเตอร์ก๊อปปี้. (จัดพิมพ์ในโอกาสเกษียณอายุราชการผู้ช่วยศาสตราจารย์ชวนพิศ อริรัตน์ วันที่ ๒๐ กันยายน ๒๕๕๐).

ชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวง. ๒๕๓๒. **มหานิบาตชาดก**

ทศชาติฉบับชินวร. เล่ม ๒. กรุงเทพฯ: กองบัญชาการทหารสูงสุด เหล่าทัพ และกรมตำรวจ. (กองบัญชาการทหารสูงสุด เหล่าทัพ และกรมตำรวจ จัดพิมพ์ในการออกพระเมรุพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ [วาสนมหาเถระ] สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ๑๘ มีนาคม ๒๕๓๒).

ชุมนุมตำรากลอน ฉบับหอสมุดวชิรญาณ. ๒๕๓๓. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของคุรุสภา.

ไชยิตา มณีไธ. ๒๕๔๔. **ลักษณะคำประพันธ์ในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์มหาพน. วารสาร**

ราชบัณฑิตยสถาน ๒๖, ๓ (มิถุนายน-กันยายน): ๙๙-๑๑๕.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. ๒๕๑๗. **ชีวประวัติเจ้าพระยากรุงรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: บันดาลสาส์น.

เทพโมฬี (กลีน), พระ. ๒๕๖๘. **กุมารคำกลอน.** พระนคร: บำรุงนุกุลกิจ. (แจกในการกุฐิน

พระราชทานพระตำรวจเอก เจ้าพระยาราชศุภมิตร สมุหพระตำรวจหลวงรักษาพระองค์ ณ วัดรัชฎาธิฐาน พระพุทธศักราช ๒๕๖๘)

- ธนิต อยู่โพธิ์. ๒๕๒๔. **ตำนานเทศน์มหาชาติ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. พระนคร: สำนักเลขาธิการ
นายกรัฐมนตรี.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. ๒๕๔๐. การใช้คำเขมรในมหาชาติคำหลวง. **วารสารภาษาและวรรณคดี
ไทย ๑๔** (ธันวาคม): ๔๕-๗๘.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. ๒๕๔๙. **หอมโลกวรรณศิลป์: การสร้างรสสุนทรีย์แห่งวรรณคดีไทย**.
กรุงเทพฯ: ปาเจรา.
- ธรรมปิฎก, พระ (ป.อ. ปยุตโต). ๒๕๔๖. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์
ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพฯ: เอส. อาร์. พรีนติ้ง แมส โปรดักส์.
- ธรรมาภิรมณ์ (ถึก), หลวง. ๒๕๑๔. **ประชุมลำนานา**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสาร
ทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี.
- ธวัช ปุณโณทก และคนอื่นๆ. ๒๕๔๕. **มหาชาติชลบุรี โครงการสำรวจวรรณกรรมท้องถิ่น
ภาคตะวันออก**. ชลบุรี: ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยบูรพา.
- ธวัช ปุณโณทก. ๒๕๒๒. **วรรณกรรมอีสาน**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- นราธิปพงศ์ประพันธ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. ๒๕๓๓. **คำในมหาชาติคำหลวง**. วารสาร
ภาษาและวรรณคดีไทย ๗ (ธันวาคม): ๑-๑๑.
- นววรรณ พันธุเมธา. ๒๕๓๙. **พินิจภาษา เล่ม ๓**. กรุงเทพฯ: กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ.
- นววรรณ พันธุเมธา. ๒๕๕๐. **คลังคำ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
น้ำผึ้ง ปัทมะกลางคูล. ๒๕๓๓. ฉันทลักษณ์ในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์: กัณฑ์มหาพน. **วารสาร
ภาษาและวรรณคดีไทย ๗, ๓** (ธันวาคม): ๕๒-๖๓.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ๒๕๓๕. อันเนื่องมาจากมหาชาติเมืองเพชร. ใน **ปากไก่และใบเรือ**, หน้า ๑๒๔-
๑๕๒. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: แพรว.
- นิธิอร พรอำไพสกุล. ๒๕๔๙. **สุนทรีย์ภาพในอรรถกถาเวสสันดรชาดก**. ปริญญาณิพนธ์
มหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- นิบาตชาดก เล่ม ๙**. ๒๕๔๐. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
(คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่อง
ในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙).
- นิยะดา เหล่าสุนทร. ๒๕๔๒ ก. มหาชาติคำหลวง: การศึกษาเชิงประวัติ. ใน **พินิจวรรณการ**,
หน้า ๔๑-๔๙. กรุงเทพฯ: แม่คำฝาง.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. ๒๕๔๒ ข. ลักษณะคำประพันธ์ในมหาชาติคำหลวง. ใน **พินิจวรรณการ**,
หน้า ๕๑-๘๑. กรุงเทพฯ: แม่คำฝาง.

นียะดา เหล่าสุนทร. ๒๕๔๓. **ไตรภูมิพระร่วง: การศึกษาที่มา.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง

บุญทัน คนใจบุญ. ๒๕๔๔. **การศึกษาพุทธปรัชญาในพฤติกรรมของตัวละครหลักและตัวละครเสริมในมหาเวสสันดรชาดก.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

ประคอง นิมมานเหมินท์. ๒๕๒๖. **มหาชาติลานนา: การศึกษาในฐานะที่เป็นวรรณคดีท้องถิ่น.** กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.

ประจักษ์ ประกายพิทยากร. ๒๕๓๓. **สมณภิธานมหาเวสสันดรชาดก.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.

ประชุมศิลาจารึก ภาคที่ ๑. ๒๕๒๑. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการพิจารณาและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี.

ประทุม สุวรรณคังคะ. ๒๕๒๖. **การศึกษามหาเวสสันดรชาดกฉบับถิ่นใต้ จากต้นฉบับวัดมัจฉิมาวาส สงขลา.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ประพัฒน์ ตรีนรงค์และสงวน อึ้งคง. ๒๕๑๖. **สารานุกรมวรรณคดี.** กรุงเทพฯ: ก้าวหน้า.

ปรีชา ช่างขวัญเย็น. ๒๕๔๑. **พระปัญญาบารมีของพระเวสสันดร. วารสารอักษรศาสตร์** ๒๗ (กรกฎาคม-ธันวาคม): ๑๑-๒๑.

ปิยะวรรณ สุชารัตน์. ๒๕๑๘. **การสอนนิเทศน์และหลักเกณฑ์ว่าด้วยการวิเคราะห์มหาเวสสันดรชาดกในระดับประกาศนียบัตรวิชาการศึกษาชั้นสูง.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขามัธยมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ผ่องศรี ยอดสกุล. ๒๕๓๑. **มหาชาติเมืองเพชร สำนักวัดเกาะ.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๓๙. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (พิมพ์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหามงคลสมัยเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๑๒ สิงหาคม ๒๕๓๕).

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ พุทธศักราช ๒๕๓๐. ๒๕๓๐. กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา. (จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๓๐).

- ภิรมย์ คุ่มเพชร, พระมหา. ๒๕๓๖. **การศึกษามหาเวสสันดรชาดก ฉบับวัดแสนสุขาราม หลวงพระบาง ประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มณี พยอมยงค์. ๒๕๑๙. **การวิเคราะห์และเปรียบเทียบมหาชาติฉบับภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคอีสานและภาคใต้.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. ๒๕๔๗. **ความสำคัญของเวสสันดรชาดกในวัฒนธรรมไทย. ใน มณีปิ่น นิพนธ์, หน้า ๑๗๙-๒๖๙. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.**
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๒๗. **พระสูตรและอรรถกถาแปล ขุททกนิกาย ชาดก.** กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย. (มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕).
- มัทนา เกียรติพงษ์. ๒๕๒๕. **มหาชาติคำหลวง : วิเคราะห์รูปแบบคำประพันธ์ เนื้อหา และรูปศัพท์.** ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๔. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยสุโขทัย ไตรภูมิภค ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.** กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๖. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒.** กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. ๒๕๔๙. **พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา มหาชาติคำหลวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน.** กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- ลัดลนา ศิริเจริญ. ๒๕๑๗. **การศึกษาคุณค่าของชาดกเพื่อใช้ในการสอนวรรณคดีไทย.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ลัดลนา ศิริเจริญ. ๒๕๒๔. **อสังการในมหาชาติคำหลวง.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วชิราภรณ์ พฤษสุกาญจน์. ๒๕๔๓. **ลักษณะเด่นทางวรรณศิลป์ในร่ายยาวมหาเวสสันดร.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วรรณดี เชื้อสถาพร และคณะ. ๒๕๑๕. **คู่มือมหาเวสสันดรชาดก วิชาชุดครูประกาศนียบัตรครูมัธยมของคุรุสภา ภาษาไทยตอน ๙. พิมพ์ครั้งที่ ๒. พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา.**

- วราเมษ วัฒนไชย. ๒๕๔๘. **ศิลปะการประพันธ์ในวรรณคดีร้อยกรองของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วารีย์ ตันกุลากร. ๒๕๒๐. **การศึกษาเชิงวิเคราะห์สรรพสิทธิ์คำฉันท์กับสรรพสิทธิ์ชาดก**. วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วิจิตร เกิดวิศิษฐ์. ๒๕๑๗. ภูมิศาสตร์เวสสันดร. **วารสารอักษรศาสตร์** ๘: ๑๓-๒๘.
- เวสสันดรที่ปณี ภาคภาษาไทย**. ๒๕๔๑. กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพพระเทพวัชรธรรมภรณ์ [สุรพงษ์ ญาณวโร] วันพุธที่ ๒๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๔๐).
- ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา. ๒๕๓๔. ความรู้ทางประพันธศาสตร์. ใน **วรรณวิทยา**, หน้า ๑๐๓-๑๓๕ กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา. ๒๕๓๙. สำนวนเชิงประวัติในมหาเวสสันดรชาดกกัณฑ์ชูชก. **วารสารภาษาและวรรณคดีไทย** ๑๓ (ธันวาคม): ๑-๕.
- ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา. ๒๕๔๓. **วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย**. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศิลปากร, กรม. ๒๕๑๑. **มหาชาติคำหลวง**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: สามเจริญพานิช. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางสำราญ วัฒนสุกุล)
- ศิลปากร, กรม. ๒๕๑๒. **ประชุมคำพากย์รามเกียรติ์ ภาค ๕ และภาค ๖**. [ม.ป.ท.] (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนายถนอม พึ่งสม วันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๑๒)
- ศิลปากร, กรม. ๒๕๑๕. **วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน)**. กรุงเทพฯ: บรรณาการ.
- ศิลปากร, กรม. ๒๕๔๐. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา**. เล่ม ๑. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว.
- ศิลปากร, กรม. ๒๕๔๕. **วรรณกรรมสมัยอยุธยา**. เล่ม ๒. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว.
- ศิลปากร, กรม. ๒๕๕๐. **ลำนามมหาชาติ**. กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ.
- ศึกษาธิการ, กระทรวง. ๒๕๓๑. **มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ ๑๓ กัณฑ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๒. กรุงเทพฯ: คุรุสภาลาดพร้าว.
- สมาน ไข่เหม. ๒๕๒๓. **มหาชาติเมืองเพชร**. เพชรบุรี: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ.

สมาน ไข่มุข. ๒๕๒๘. **มหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี กัณฑ์ชูชก: การศึกษาเชิงวิเคราะห์.**
 วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก
 บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สำนักหอสมุดวัดสามพระยา. **พระคัมภีร์ชาติกแปลฉบับ ส.อ.ส. เล่ม ๒๐ อรรถกถา มหา
 นิบาต ภาค ๑๐.** (พิมพ์โดยเสด็จพระราชกุศลในงานออกเมรุพระราชทานเพลิงศพ
 สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ [พื้น ชูตินุธรรมมหาเถร ป.ธ.๙] วันที่ ๒๕ พฤษภาคม
 พุทธศักราช ๒๕๓๙).

สิญจนา จิระเกียรติ. ๒๕๓๑. **การศึกษามหาชาติฉบับเมืองเพชรบุรี กัณฑ์มหาพน.**
 วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิต
 วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.

สุจิตรา จงสถิตยวัฒนา. ๒๕๔๘. **เจิมจันทน์กัณฑ์ : ภาษาวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทย.**
 กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุนันท์ อัญชลีสกุล. ๒๕๒๐. **การสร้างคำและการใช้คำไทยในมหาชาติคำหลวง.**
 วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย.

สุภาพรณ ณ บางช้าง. ๒๕๒๔. **งาน “มหาชาติ”.** กรุงเทพฯ: ธรรมสถาน. (เอกสาร
 ประกอบการประชุมวิชาการและการเทศน์มหาชาติ ๒๑-๒๒ มีนาคม ๒๕๒๔).

สุภาพรณ ณ บางช้าง. ๒๕๒๖. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา.** กรุงเทพฯ:
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุภาพรณ ณ บางช้าง. ๒๕๔๒. **เทศน์มหาชาติ: ประเพณี. สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาค
 กลาง ๖: ๒๖๗๗-๒๖๘๖.**

สุนีย์ ชวนสนธิ. ๒๕๑๙. **วิเคราะห์รายยาวมหาเวสสันดรชาดกทางวัฒนธรรมไทย.**
 วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
 มหาวิทยาลัย.

หอพระสมุดวชิรญาณ. ๒๔๕๖. **มหาชาติพระนิพนธ์กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสฯ
 (เว้นแต่กัณฑ์มหาพนกับกัณฑ์มัทรี).** [ม.ป.ท.]: ไทย.

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล. ๒๕๓๙. **ลักษณะคำยืมภาษาบาลี-สันสกฤตในมหาชาติคำหลวง
 กัณฑ์ทศพร ชูชกและกุมาร.** วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาภาษาบาลี-
 สันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- อนุภา อัครวิปยานนท์. ๒๕๒๘. **การศึกษามหาเวสสันดรชาดกฉบับท้องถิ่นอีสาน จาก
ต้นฉบับวัดกลาง โคกค้อ จังหวัดกาฬสินธุ์**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต. สาขา
จารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อนุমানราชชนน, พระยา. ๒๕๓๓. **การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ:
คุรุสภาลาดพร้าว.
- อินทพรปราสาท (อุ๋น), ชุน. ๒๕๕๑. **สรุปวิทยา**. [ม.ป.ท]: สัมพันธ์มิตร.
- อุทัยวรรณ นียมมี. ๒๕๓๔. **คำยืมภาษาบาลีและสันสกฤตในมหาชาติคำหลวงกัณฑ์ทศพร**.
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาจารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อุปกิตศิลปสาร, พระยา. ๒๕๔๓. **หลักภาษาไทย**. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- อุมาวรรณ รุยาพร. ๒๕๕๑. **ลักษณะเด่นของมหาชาติพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เอมอร ชิตตะโสภณ. ๒๕๔๐. **สังเขปความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมพุทธศาสนากับวรรณกรรม
ประจำชาติ**. ใน พรรณเพ็ญ เครือไทย (บรรณาธิการ), **วรรณกรรมพุทธศาสนาใน
ล้านนา**, หน้า ๒๒๔. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ภาษาบาลี

- สยามรจสุส เตปิฏก**. ๒๕๓๘. สยามรจสุส ราชธานี: มหามกุฏราชวิทยาลัยเอน ปกาลิโต.
- สยามรจสุส เตปิฏกจกถา ชาตกจกถา**. ๒๕๓๕. ทสโม ภาค. สยามรจสุส ราชธานี:
มหามกุฏราชวิทยาลัยเอน ปกาลิโต.

ภาษาอังกฤษ

- Basham, A. L. 1967. *The Wonder That Was India*. New Delhi: Fontnan.
- Davidson, T. W. Rhys and Stede, William. 1972. *The Pali Text Society's Pali-English
Dictionary*. London: The Pali Text Society.
- Macdonell, A. A. 1979. *A Practical Sanskrit Dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Malalasekera, G. P. 2007a. *Dictionary of Pali Proper Names*. vol. 1. Delhi: Motilal
Banarsidass.
- Malalasekera, G. P. 2007b. *Dictionary of Pali Proper Names*. vol. 2. Delhi: Motilal
Banarsidass.

Merriam-Webster. 1991. **Webster's Word Histories**. Springfield: Merriam-Webster.
Monier-Williams, Sir Monier. 2003. **A Sanskrit-English Dictionary**. New Delhi: Asian
Educational Services.



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ภาคผนวก



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ต้นฉบับสมุดไทย

เวสสันดรชาฎก กัณฑ์ทานกัณฑ์ พระยาพระคลัง (หน) ประพันธ์ (ตัวเขียน)

๗๖ ๐ ๗๖ หน้าต้นหนังสืออรรถาณกรมระดับไปพระคาถาจบบริบูรณ์ ๐ ๗๖ C๓๓

- | | | | |
|---|-------|-------------|------------------------|
| ๐ | พระยา | ยศรยงล้ำ | ปรีชา |
| | พระ | กฤตินามโกษา | เศกให้ |
| | คลัง | สรรพกลอนนา | อนันเนก |
| | แต่ง | ธาณกรรณไว้ | สืบสร้างศาสนา ๐ ๗๖ C๓๓ |
- ๐ พุศติปิโซเทวี แม่นอันว่าสมเด็จพระพุศตีศรีสุนทรเทพกัลยา สุตว่า เมื่อได้ทรงฟังซึ่งราชสาร อาศูรบันดาลเดือดร้อน ว่าพระเวศัรธรรมนั้นเปนโทษ สมเด็จพระบิดาทรงพระกรวิโรกรกระหน่ำไม้อินัง จดับ พระเจ้าลูกเสียวจากวังประเวษนาไลาย นางก็ตกพระไทยไม่มีขวัน พระวรสันเสียวรัตนตลดลง จินต์เตวา พระพันปีเจ้าก็ทรงพระจินตการนี้ในเวยพรไทย ว่าเออใจนมาจะมีกำมาเกษกาลกฤดี จ่าจไปเยี่ยมพงคตี้ดูให้รู้ ประจักษ์ว่าพระลูกรักอยู่หมีได้ จไกลจากอกข้าผู้ชื่อว่าพุศตีนี้จริงๆ แล้วเจียวหฤประการใด ทรงพระดำริ แล้วเสด็จไปด้วยพระวรทองแต่ภ้อถึงห้องประตุที่ สมเด็จพระพุศตีได้ทรงฟังซึ่งพระสุรยเสียงแห่งกระสัตร ทงสองพระองค์อันทรงพระราชปฤชากัน ในเวยพระตำนักจันเจ้านั้น แล ๐ ๗๖ C๓๓
- ๐ ภิกเวดูกรสงฆ ผู้ทรงศีลศึกษาครจสงสารด้วยสมเด็จพระพุศตีศรีสุนทรเทพกัลยา เมื่อสเด็จ มาถึงแห่งห้องพระเจ้าลูกท้าวเธอวันนั้น ทรงพระกันแสงสันเข้าตำนักไนนิเวษกอดพระเยาวเรศเข้าแล้วก็ โสกา ว่าไอ้อ่อนี่จาพระลูกเอยแม่ไม่เหนเลยว่จเปนถึงเพียงนี้หน้าน้อยใจย เอกก็โทษทันอันใดที่เจ้า กระทำธารกาลกฐนควนที่อนาประชานจขึ้นชมช่วยอนุโมทนา อันนิสิกลับกล่าวรายริษยาพระลูกเล่า ยิ่งคิดก็ยิ่งเศร้าสูดอยู่แล้วพระลูกแก้วจพิงใครในครั้งนี้ไม่มีเนตร ทงสมเด็จพระบิดุเรศก็พลอยโกรธโหดราย เอกก็ใจนจึงมาเปนฉนี้หมีควนที่จเปนเลย โอหวัอกพุศตีเอยมาบังเกิดควมแค้นเข็ญ เปนอุบัตวิปริตจมี ชีวิตไปทำไมให้ยาวญีจนเอยาพิษมากล้ากลืนกินให้บันไลาย หมีฉนั้นจเอาได้แลใหม่มาโคลคตี้พระสอผูกค คอเข้าให้มัน ปลายเชือกหนึ่งนั้นจกระวัดรัดเข้ากับคอประสานให้มันคง แล้วจพาดโผนใจนลงให้จ่าตายวาย ชีพมรนา ก็จประเสริฐกับอยู่เปนคนทนทุกข์ลำบาก เจ้าแม่แม่นว่าเจ้าจากอกแม่ แลเมื่อใดชีวิตแม่นี้หฤจ มีไป เปนว่าหาบ่อหมีได้นี้แล้ว แล ๐ ๗๖ C๓๓
- ๐ สาทวี ปางเมื่อสมเด็จพระพุศตีทรงพระโสกีกรรแสงนัก ตรัดปลอบพระลูกรักแล้วเสด็จมาสู่ สำนักพระพัศดาสามี นางก็รู้แต่จขังคอนทรวงทรงพระโสกีพิโรยร่ำพรว่ำทูล ว่าพระพุทธิเจ้าข้าทูลกระหม่อม

แก้วควนหมึกควนสุดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดฯ จะขอรับประธารโทษที่เจ้าเวษสรรตรลูกอ่อนกระทำอาช
 ปรนแต่สัตว์เดียรฉานนี้ ตกแต่ว่าจยิ่งกว่ากระสัตรศรีสามุติวงษอีกหาไหน จะหมีได้ทรงพระอาไลย
 เลื่อมเหน่ว่าพระลูกนี้ยากเอยน์ ยอดกระสัตรศรีสมมุติบุญเมืองมิ่งมงคล เออก็ควนแลหาฤมาฟงแต่คำคน
 มันค่อนว่า จมาคั้บพระเจ้าลูกอชยาลเสียจากวัง เห็นพระกรียาทำวเธอเนือยนำยไม่อินังนำภาเนตรดูจไซพระ
 บิตุเรศ อีกหาไหนจึงหมีทรงพระวินิไฉยบับยังฟังดูก่อน ด้วยกระหม่อมฉันเหน่ว่ากุนชรตัวนี้ เดิมทีก็ว่า
 เกษเพราะบุญพระลูกแล้ว ถึงทูลกระหม่อมแก้วก็ตรัดอยู่เนืองๆ หาหนึ่งว่าทำวเมืองมันหาได้ ถ้ามัน
 พระลูกเอาชองเขาไปขึ้นให้ก็จเหน็ด ถึงกระนั้นก็จควนคิดพระคุณบ้าง โทษกับคุณก็จลบบ้างกันได้เลย ไอ
 อนิจจา พระคุณเอยน้ำพระไทยจโรยเลยชังมาตัดได้ สลัดดิควนแลหาฤไม่ปรานีกับลูกเลย พระลูกเอยจรอย
 ว่ากำชองเจ้าแล้ว จึงมาพะเอินให้พระทูลกระหม่อมแก้วมาพลอยเห็นเปนไปด้วย ชังมาไหลหล่อเอออ้วย
 ไม่อินังจะคั้บพระเจ้าลูกเสียจากวังไม่วะนา ไอพระวรฎานปริษาไม่ยั้งเหนถึงใครได้ยุดูไปเถิด จเกิดเข็ญ
 แค้นเคืองท่งบ้าลและเมืองก็จไม่สบาย จเกิดอันตรรายรอบคอบคั้บคั้บเสมา อันองคพระเจ้าลูกยาสเหมือน
 หนึ่งกับดวงเนตร จำจากนิเวษแรมดงแต่องค์เดียว ถึงลອງพระบาทได้ยุดูเดียวเปลี่ยวเดดเวทนาพระ
 ภาราก็จไม่จิงการ จเปนสัพสาธานไปทั่วทิษ กระหม่อมฉันนี้มาคิดเสมือกับมึงหลวงมีรวงอันร้าง สถ้าปะ
 คนเดินทางมาพภาน เครื่องจเปนอาหารเปนแมนมัน หมีชนั้นอุประมาสเหมือนหนึ่งผลมม่วงอันลันลง
 จากต้น ถ้าหมีคนกินกจจจากบเอาไปกินก็สวดกดี ประดุจดังบุรีชองพระองค อันแรมโรยนี้ราชพระยาดิ
 วงษพงษเพษ ใครจะต่างพระกันพระเนตรไม่มีแล้ว ทูลกระหม่อมแก้วจได้เหนใคร เปนที่รวมพระไทยทำ
 เธอได้ปฤษา อับวิโถ ท่งหมุ่สหัดชาติโยธาเนี้เล่ายากจไว้ใจเมื่อไทยบังเกษมี ต่างคนก็จหนีเอาตัวรอด
 จทั้งทอดทูลกระหม่อมไวเองค หังชว สเหมือนหนึ่งพญาสูวณราชหงษอันตคตัม ษำคักจมาดูมีนยินราย
 รอบคอบคั้บคั้บเสมาทน ทูลกระหม่อมเอยจเสวยพระอสุษลธมมาล ด่งงกระหม่อมฉันกราบทูลนี้แล้ว แล

๐ ๗๕ C๓

๐ ราชานไชโย สมเดจพระกรุงสนไชยธิบดินปินประชา เมื่อได้ทรงฟงสมเดฐพระพุษดีศรีสุนทร
 เทพกัลยา ทูลขอโทษพระเวดสรรตรวันนั้น เธอก็มีพระองคการตรัดวาคูกรเจ้าพุศดี เจ้ามาวาทงนี้พีก็คิดเหน
 แต่ทว่าเป็นธรรมดาทำวพญาแต่ปางก่อน อันตัวเสมือหนึ่งทงไซทำวพิไชยอุดรเปนที่สังสอนไพร่ฟ้าประชา
 ราชหมีไคประมาษมันคทงทศมิษ ๑๐ ประการ ถ้าผู้ใดกระทำชอบตามรอบบบุญญาก็ควนจพระราชทาร
 ให้ถึงชนาญโดยราชกิจ ถ้าผู้ใดกระทำผิดเขาเอเนือความเข้ามา ก็จจลงพระราชอาชยามตามกระทรวงท่งที่
 เออบัดนี้ไพร่ฟ้าค่าแผนดินเขาเหนพร้อมกันลัน ว่าเจ้าเวศสรรตรนี้ผิดหนัก รู้แล้ววว่าพระลูกนี้ยอดรัก
 เสมือหนึ่งดวงชีวิต เออก็เมื่อคนทงปวงเขาเหนวาผิดแต่ที่ผู้นี้หาจขึ้นเข้ากระไร นานไปเขาจลงเข้า
 มานีทา วาเปนทำวพระยาไม่มันคทงทศมิษ ครันลูกตัวผิดยงว่านิงเสียได้ เออกนการอโรนเจ้าพุศดีที่จ
 ให้เขาดูถูกเพราะรำรักลูกถึงเพียงนี้ เมื่อวิบากมีแล้วก็จำเปนจำไกลอาไสเพราะรักษารธรรมราชิวาทราชบัน
 ยัดสำรับพระณคร อันมีมาแต่ก่อนนั้น แล

๐ ๗๕ C๓

๐ สาเทวี สมเด็จพระพุฒาจารย์สุนทรเทพกัลยา เมื่อกราบทูลพระกรุณาซักเท่าใด ๆ เหนเบนสุดพระไทยที่จทดทานทูลแล้วณนั้น ทรงพระกันแสงสันเข้าตำหนักในนี้เวช กอดพระยาวเรศเข้าแล้วก็โสกา ว่าไอ้อนิจจาพระลูกเอ๋ยออกแม่จครากในครั้งนี่ ไปกราบทูลท้าวเธอก็ไม่ปรานีมานิ่งได้ ชังไม่ไหวไม่ตึงดงหนึ่งแผ่นสินลาอันตราตรึงด้วยสลักกระหนกแน่น สุดที่แม่จแค้นให้คืนคำขอรอยวาทกรรมของเจ้า แล้วพระลูกแก้วจจากใกล้สารพันที่พ่อจร้ายเรื่อนรม ทงที่ประหมกก็ผิดเคื่องเครื่องปาลาหารก็หายาก พระลูกข้าจลำบากในกลางดงแต่พระผุษาจทรงก็สมเพทเวทนา เจ้าจเอาแต่เปลือกไม้ใบคามากรองทรง เจ้าจชุกรมารพระองไปไไร่ได้ไ নয়ไพรสาร เจ้าจอดอาหารอันโอชา จเสวยแต่มูลผลลาอันเผื่อนผาดปราดเปรี้ยว ถึงปริงปรางอันจางจืดก็จ่าเคี้ยวจขึ้นชมกั้แค้นเสวย โออินจา ๆ พระลูกเอ๋ยไม้เคยเลยที่จเสวยพระทุกชเท่าถึงเพียงนี้ เอออันหนึ่งเล่าเจ้ามัทรีศรีสุนิสา มารดาได้ยินว่าจไปด้วยผัว พระลูกเอ๋ยแม่นี้คิดกลัวไปทุกสิ่ง ด้วยว่าเปนหญิงชาติกระชิตยสุขุมมาลี อนุจจคี มีพระองค้ออนอ้ออันแน่นไม่แน่นหนา พระบาทากั้น้อยนุ้มด้วยเปนนางชิตยสุขุมหมิเคี้ยยาก จทนทุกชลำบากไ নয়แดนดง จเห็นกั้แต่องค้พระพัชดาผู้เดียวดุมหิได้ จยุดอยู่หมิไปกลั้วไทยในกลางทาง ยาสาสีวายสุตวา ยามเมื่อแม่มัทรีเสด็จอยู่ไ নয়บุรียนี้เวชเรื่อนจันพระชวันแม่แก่นี้่ออน ไดยินแต่สุนัขเห่าหอนกั้วิดवाद วันนังคชติพิรุกา เออก็เมื่อแม่แสนคลาดทีเดียวฉนี้หฤจไปไไร่ได้ไ ในยกลางดง เจ้าจทรงฟงแต่เสียงสกุณบักษา แชกเสาเฝ้าร้องประกาษปา เจ้าจจะตกประมาไไม่มีชวันพระวรกายก็จสันเสียวรัตนดสลดลง อุประมาเสมอนหนึ่งทรงอันผิสิง ด้วยตัวเจ้าเปนหญิงก็ยิงกลั้ว จร้องให้รักตัวอยู่ทุกเวลา กาสิยานิพทาเรตวา พระลูกเอ๋ยโดยตำว่าจนุ่หมนิก็จรุงจันรำคานตา พระลูกเอ๋ยเจ้าไไม่พลัดพระมารดา จไปอานาธาไ নয়ดงครเมื่อเวลาร้อนตวันบ้าย เจ้าจเยียบกรวดทรายดินรแห่งที่แห่งดร พระบาททาเจ้าสิบางอ้อนก็จร้อนรมกริมกรีมชอกช้ำ พระภักตรเจ้าจกล้าดำด้วยแดดลม เจ้าจเห็นเข้าหาร่มที่รกรเรียวกั้กิดเกียวพระวรกาย แม่คิดไปไไม่สบายเลย ด้วยเจ้าเคยเสวยสำราญแต่ก่อนมา มีแต่ว่าจทรงผุสาโกไสศรีสุโขมพัต โอทีนี้ลูกเจ้าจจะพลัดลงก้องไไว้ เจ้าจทรงแต่แฝกคายาไปไไม่ พระวรกายเจ้าก็จคาดเปนนี้อวยรอบพระองค้ อันหนึ่งเล่าเจ้าเคยทรงสุคนธกระแจะจัน สารพรรดเครื่องสำอององค้ออันวิไลย ทีนี้และแม่จทรงแต่เหือไซลคละคล่าพระกายหมิวายเลย พระลูกเอ๋ยเจาจจากแม่ทงคุไปอยู่ไพร จเกิดทุกชุกไซแม่กั้หมิได้เหน เจาจลำบากยากเอยีนแม่กั้หมิได้รู้ ถึงตัวแม่อยู่เล่าก็จนับวันดงแต่ว่าจวิโยคโคกสัฎเสวยอสุชลทนทเวชจกอบกินแต่นำเนตรอยู่ต่างนารกำไโยโยให้วิเวกอยู่จ้ง ๆ สุนยังอาคมิมังบุรีจ พระลูกเอ๋ยเออก็เมื่อแม่มาจเหนแต่นิเวชวังเปล่าเศรำสุญสัจด แม่มาร้อนรุมกลมกลัดสลักนั้กหน่นในอ้อ สกุณวีรวหัตฉาปา เสมอนหนึ่งนางนั้กมีลูกอ้อนแอบอกกกันไ নয়วงจง ถึงตัวแม่ไปนำไจเมยจวังลูกผูกพันแสนเส่นหา เปนกรรมวิบัตพรายข้าลูกไหาย สุกุณินไม้เหลือนางนั้กได้เยื่อแล้วกั้กลับมา สุนยังทิวหาว่า เหนแตรงเปล่ากั้เศรำไ ตธา มิอุประไมเสมอนหนึ่งตัวแม่ ดงแต่นีแลจดับแล้วแลไไม่เห็นวงจก็จเยื่อเยื่ออยู่เป็นน้ำไอกำเอยกำ ได้กระทำไไว้จอยู่ไปไให้เปนค จเสวยพระอสุชลอสุชลอยู่สั้กั้วัน นับกั้แต่ว่าจอาสัฎสุณลินพระชนมาน อยู่ไพระราชทานนี้แล้ว แล

๐ ภิกษุเวศสุวรรณิยะสงฆทงหลาย สืบเพก้นยาโย ส่วนอันนางขัตติยกันยาน้อยใหญ่ทงสองสกุณราช วงษสา สุตวา เมื่อได้ฟังเสาวนินางพญาทรงพระโสกาพิโรยรำพารำพรรณ พระสุรเสียงนั้นเสียงแสดย เย็นสทานทั่วทุกตัวตำแน่งตำนัก นางขัตติยราชกัลยาหมืออาจทีจกลันโสกาได้ ก็ร้องเซรงแซร์ออกชูกก๊กเสียง สองกรคอนทรวงทัก ๆ สท้านห้วนไหวเนียรนาฎหมืออาดทงตนได้ ก็กลิงเกลือกสบอญูไปมา ดงว่าปารังรม รุคชชาติ ดังลมยุคันธวาทรำกายพัตสลัดให้ล้่มลง ถึงนางหนึ่งหมืออาจทีจะทงสมประดี วิวัศเน จนไชศรี สูริยแสดสว่างวันเวลา อามาตผู้ตบแต่งสัดตคมหาราก็กราบทูลเสฐฐการแก่ผู้พานเกล้า เวศสรวตโรราชา อันว่า สมเดจพระเจ้าจอมจักระพัตรสีพีเวศสรวตบวรวิษณุพงษ์จึงเสดจเข้าสู่ที่สรง ทงชำระพระองค์ด้วย นำหอม ไนพระเต้าแก้วการจณลอมอบอบาส้าอององค์ อติเรกด้วยกุญพวรรณันจงวิจิตร ด้วยวิภูสิททิพ รัตนอลังการ ภูษิตวา ทงเสวยสุธาไพชณสุปเพียรชณอันเอมโศศ้อครสาหาร ครันเสฐจเสดจยังโรงมหา ธารแล้วพระผู้มีบาลทงบริจกสัดตคมหารากาลครั้งนั้น เป็นต้นว่าข้างม้าราชรถคชม้ามิง ทาษกรรมกร ชายหญิงสิ่งเจดร์้อย ๆ พระราชธารให้แก่กระยาจกทั้งหลายแล้ว อุทิษปรางุหนา วาอิธิงทานังเดชะเชษฐสลด ผลทการครั้งนี้ใช้ขอให้เป็นประเจัยแก่พระพุทธรัตถอนาวรญาณ ไนอนาคตการันัน เทอด ๐ ๗๖ c

๐ ภิกษุเวศสุวรรณิยะสงฆ ผู้ทงสิดสังวร ปางเมื่อพระเวศสรวตรบ้ำเพญสัดตคมหารากาลครั้งนั้น ึงสนกั กัมาบังเกิดมหัสจรรยชจระลอบ แลประหนึ่งว่าจล้่มทลาย ออกนางพระธรรณีปี่มประหนึ่งว่าจทลายแยก แดกलगรอน ๆ สทอนสเทือนอยู่ครันครัน ดังบุกคคเอาป็นมายิงกระน่ารำอญูฝิ่ง ๆ ตั้งตบเรียงเสียงสนันลันเลือน อญูไปมา ทงพระยาครุฑราชปักษานี้ก็มาผกไผผินบินขึ้นเวทั้นเล่นล้่มบ้นอยู่ลอยลลิว เมษมอกปลิวเกลื่อน กล่นอญูกัดกลมคุดมพัยอับแสดบด สูริยทงราชรถนี้ก็ไม่คลอยคลาด วลาหกเทวนุตรก็มาพุดพาด รำพายพัต พระพิรุณก็มายดยัคน้ำฟ้าเป็นฟองฝอย เมษหลาเหาะลอยฟ้อแควอญูแคววามวาบ แปลบ ปลาบ พระเวหาเป็นแล่งจ้ำอญู ไซดชวงรามสุญไฉงด่วงเดื่อตทยาณ ไม้ทันนางก็ควางขว่านอญูเบรียง ๆ เปลืองเนืองลันสนันเนือง ดังฟ้านี้จแยกแตกเบรียงกระจายทาลงทับโลกย ษาคโร ทั้งโสมพระมหาสมุท อันภกกล้าเหลือทีจประมาณ ก็มาบ้นดานเดื่อตอญูพลาน ๆ พลงขึ้นผืนพัดฟิงอญูพุ่มพอง มังกรลอยล้องเลนร ลอกอญู เป็นเหล่า ๆ วายลวแกแถกถามีคละมหามจาก็ผุดพ่นน้ำเป็นฟองฝอยฝน นาคราชฤทธิรณก็ ไม้ทนทาน เล็กฟิงพานลอยเลื่อยเลียวไลกันไปมา สินเนรูปพตราชา ทังพญาเขาพระสุเมฐก็มาเอนนอม คอมยอดทอด สังกอวันทมประสง ทางเทพยเจ้าก็ชวงกันจ้านงชมบรมมิงโมลีธาร แห่งพระพงษ์พิชิตมาร นั้น แล c

๐ เวศสรวตโรราชา ครันนั้นพระเวษสรวตบวรกระสัดร ก็ทงพระโสมนัษปรีดาทงพระบ้ำเพญ สัดต คมหาทานครั้งนั้น ดังแตเพลาเข้ากราบเกล้าคุงคำจิงสำเรจ พระองค์จึงเสดจมาชู่ปรางคประสาทของพระ องค์แล้ว ก็ภาพระมทรีพระชาติกันหา เสดจมาสู่สำนักสมเดจพระบิดุเรศ ครันถึงจึ่งยอกรขึ้นเหนือเกษ กราบบังคมลา ราชชา ครันนั้นสมเดจพระเจ้ากรุงไชยณริษะป็นประษา ครันได้ทงฟิงพระเจ้าลูกบังคมลา ทังพระ

สุนิสาส่งภจไปด้วยคุณนี้เวทนา จึงมีพระราชโองการตรัสห้ามว่า ดูกรเจ้ามัทรีเจ้าสิเปนนางแก้วนารีสุดกระ
 สัตร์ เคยสทิษอยู่แต่รัตนบัลลังก์ที่นั่งทรง รู้ก็แต่ว่าจบบาเรอบำรุงองค์ดำรงศรี ทรงกระแจะจันน้ำมันดีหิวพระ
 เกษ พระลูกเอยเจ้าไปไถ่ให้ทนทุกข์ทเวษกรอมใจย มหรืออย่าไปเลยณะแมณะพงพองว่า วันเนเยน
 ติดฐหา เจ้าจชุนทกไรได้แสนกันดาน ด้วยอันรายรินรานเล็บบยุจยายี พระวรกายมทรีทรูปผอมผิดพรรณ
 พิกล อันหนึ่งจเลี้ยงพระชลก็ผิดเคือง เครื่องป่าผลอาหารก็หายาก พระลูกข้าจเสวยพระทุกข์ลำบากเปนอา
 รรมย ยามเมื่อแม่จะบันทมก็ไม้นนิษด้วยผิดถิ่นณมทรี นะทีนุเนปะติเสวิต ที่ริมชลธารทำน้ำไหล ภูเหลืออมย่อม
 อาสโรยอยู่อตรา อจวิสาแจ่มหะลา แต่ไม่มีผิษก็ฟังกิ้วแต่ละตัวนั้นยาวใหญ่ยอมมีกำลัง อัปปิปาสดมมาคตง
 แม้นมะนุชนิกรเนื้อเบือกทิงมิงสาหลงมากินน้ำ ภูเหลืออมเล่าก็เจ้ากรรม กระทำรายรัตจึงให้รอบตัว อันนี้ก็น่า
 กลัวใน กลางไพร เมื่อคิดก็เพียงอกจหัก สรรพพรรณไทยพฤษรายราวี มาเกรงนักก็แต่หมีนี่และมันเข้มขำ
 กัณหาทโน แม่เยยหน้ากลัวตัวนั้นดำดูพิภก ภพคนเข้าแล้วอย่าฟังกิ้วเลยจว่าจรอด ถึงว่าจเป็นปายขึ้น
 ต้นไม้สุดปลายยอดก็ยากพัน เอกะวันเน หนึ่งในไพรสนประเทษหิมเวษวันนาลี พอจเล่าให้ฟังณะมทรีสุด
 อยู่แล้ว พระลูกแก้วจไปกะไรได้แสนกันดาน ที่ริมชลธารของทุ่งถ้าน้ำโสภุมพระรานั้นรายกาษ ด้วยฝูง
 กระบือเถื่อนเกลื่อนกลาดอยู่กลางไพร ติดคานี เขาแหลมเปนวงว่องไวแว่วไม่รอด เจาจเลดลอดไปก็ไรได้
 ในกลางป่า พบคนแล้วเจ้าจตกประมาไม่มีขวัน พระวรกายเจ้าจสันเสียววันทษสยดสยของพองพระโลมา
 เจ้าจทรงฟังแต่เสียงสกุณผีไปงป่าปู้เจ้าจมารังควาน ร้องก้องกุกุขันประสารเสียงอโยโยहन ยามเมื่อฟ้าจตก
 กระกรกกระตรา เจาจพุ่มย่า ผ่าน้ำไปก็ไรรอด ป่าก็ลวนแต่เลนลมตมตะลอด ล้วนแต่ย้ารกปกครุมจอุม
 ไพร เจ้าจไปก็ไรได้ในกลางป่าทุระหิมเวษวันนาลี อย่าไปเลยณะมทรีกาลครั้งนี้ แล ๐

๐ สาเทวี ครั้งนั้นสมเด็จพระนางพระยามทรี เมื่อได้สดัษสารกระแสพระบรรชาจึงทูลสนองพระกรุณา
 ว่าพระพุทธิเจ้าข้า ๆ แต่พระสุระษาริราชนะเรนสุญสุริยกระสัตร ซึ่งตรัษประพาษถึงทุกข์ไทยในยพนาเวษ
 ก็ทราบสิ้นทุกเกษเกศา มทรีนีกัดนักกลัวให้แกลัวกล้ำในกลางดง ด้วยเจาสน้องคุณพระผู้ทรงเศียรเกล้าของ
 ข้าพระพุทธิเจ้าในครั้งนีให้สินชิวชีวีประภฏไว้ กว่าชีวิตจสูญหาย ด้วยเกิษมาเปนหญิงชายเชื้อชาติกระสัตร
 ย่อมมีวิตปรนนี้บัดบำรุงกาย เพื่อจให้ยโหมนั้นเชิดฉายชิววิน จหาด้วสัจทันแทบุรุษเชื้อชาติมนุชราชชอชา
 ไนย เมื่อได้ด้วแล้วและจมาเป็นมาย ความยินร้ายจบังเกิดมี พระพุทธิเจ้าข้าอนมาเป็นสัตรีนี้ยากหนัก
 จแต่งตัวให้ต้องนรลักษณนี้หลายเล ไชหะนุเวหะเน คิดขึ้นมากก็น้ำอายขัดแบ่งแต่งกายอยู่เปนอารมย
 ตั้งแต่ประณมะรุนแรกแตกเนื้อสาว ผู้ส่าององค์อุชษาแดงเอวให้กลม สมด้วยทรงอนงนรน้อยนาค จึง
 เอาได้เกลียวมาคาค กระสันสักละเอวเข้าไว้ให้รอบรัตจึง เทวปสานินาเมตวา เนียวสองจำรัตคางให้ซึ่ง
 ตลนึ่งว่าจทรูป จึงเอาไม้ขอนทอนทูปตะโพก ให้ฟังกิ้วจิงจเฉิดฉายชงลักษณะนารี อุทระสุปโรเทน
 อันกลัวจฟังกิ้วพุ่มพลุดตมตุยไปหนักอลักลือด้วยเนื้อหนึ่งจนั้นหมีเปนการ แต่จรับประทารอาหารก็ไม่
 เต็มท้องทอมถอยน้อยประมารลง อุดส้าอดอมเอารูปทรงก็สุดแล อุทกะมุชะเนน ยามเทษการรดูหนาว
 นางที่สาว ๆ แม่แก่หมียากหนาว ผู้อาบน้ำข้าว ๆ ชำรรดบดขมั้นผัดผิวให้ฟองใส ยามจรูอนเข้าร้อมไฟใส

กระโจนรบบมเหสี จให้จวีวันพรรณฉิวเนื้อเปนน่านวลหน้าไคร้ชม วินทุเทปต์ี กว่าจะได้มาผู้สมนี้แสนสุด
 ยากลำบากด้วยบำรูกาย ได้ผิวแล้วและกลับมาเป็นม่ายความยินร้ายจมาบังเกิดมี พระพุทธิเจ้าข้ากลาง
 นางบุญตัวแม่แก่ได้ผิวที่ดี ทั้งรูปร่างมีศรีก็สูงใสเสมอกัน นางนั้นก็เนียรทุกขเสวยสุขเกษมสาร นำใจนั้น
 เบิกเบ่งบันเทิงรื่นรักภักดี ฝ่ายค่างสามเเล่ก็ใจตรงจางตงจิตรแสนสนิษแนบเนื้อด้วยนางเดียว หมิ
 ฐที่จว่าคิดคึดลัดเลียวลอบเล่นลวงประเวณี ห่วงงจฝากไมตรีแก่กันกราบเทววันตาย ก็มาเกิดกรรมวิบัติให้
 พริตพราย ผิวนั้นตายจากเป็นกำวิบากของแม่แก่นี้แล้ว ก็มาเป็นม่ายคุณนี้หน้าเวทนาตั้งแต่จให้กินน้ำตาอยู่
 ต่างนำทุกคำข้าว ยามเมื่อจกินเข้าก็ให้คัดแคน แน่นอึดกลัดกลุมจูระร้อนยามเมื่อกำลังคืนจะเข้าอนนนี้
 ก็อนาฏ ทอดใจใหญ่ให้อยู้อัก ๆ ทุกขทงนี้เพราะแรมรักนิราชร้างทางหายวายเสนาหา ถ้าเป็นม่ายแก่จธานี้
 หมิฐเป็นโรย ที่ยังเปนมายสาวทราวมไว้อยูี้แลทุกเหลือ เพราะยังสดชุนนุณเนื้อนี้และมันสุดคึด มันให้ออน
 อันตันจิตรออยู่เปเน อาจิน จยูกินก็ไม่มีควมสบาย มันไม่เปนพายเป็นผิว เสมือนพาสณไม่มีตัวมีแต่ฝา
 ถึงมีทรัพย์ก็จแบ่งบ้ำกระจัดกระจาย ทั้งควมประมาฆมินยีนร้ายนรอบตัว เขาจเอาแต่ควมชั่วสอดแซม
 แมนเนียบ ให้เจ็บใจหาไม่ก็ว่ามีถึงตัวเจ้าจดีเขาก็จดูมิน หน้าคั้นแต่จจูงภาทฆมินให้สินซาปก็เสียดศรีจนี้
 จนั้นสารพันว่านาๆตาง ๆ ผมเมนซาบจเสยสงใส่น้ำมันกันให้สรวยก็สำรวร จทาแบ่งหอมกันเพื่อเมื่อยามร้อน
 ก็คอนวให้เสวยเวทนา ทั้งนี้ก็เพราะเปนมาย เขาจิงประมาฆมินยีนร้ายนี้ตาง ๆ สูดอยู่แล้วแต่พอว่าเปเน
 ปานกลาง หมิฐู้ทุกเท่าผิวร่างแรมราโดย จมาก็มีมาจยาก็มีคาคด ทุกอันนี้ร้ายกาษร่ำไปจย จหัวเเล่ก็ไซ้
 จร้องให้เเล่ก็หมิ้ออก มันให้เจ็บขำรย่ายออกสุดกำลัง มันให้ร้อนรุมกลมคั่งประจคั่งเปเนบ้ำ หน้านั้นดำได้
 ยินเขาพูดถึงผิวแต่คักคำหนึ่งแล้วก็ให้แคนแน่นคัดกลัดกลุมจูระร้อนบหอนหาย ตั้งแต่จให้หมอดูชะตาว่า
 เคราะร้ายไม่วายเวทนา ลางที่จให้หัวเราะร่เร้วร่า ลางที่ทำหน้านั้นนี่ก็กวระมวดทุกคำคีน บันดาเพื่อน
 เขาจะพูดถึงเรื่องอื่นขึ้นแต่จะเลียยเข้ามาพูดถึงผิว ผูดนี้พันเพื่อนจุนววย ตะกายเก็จง่อเปล่าไม้เขาการ
 ทุกทั้งนี้ก็เป็นทุกในยสงสาร สุดแสนแคนกว่าทุกทั้งปวง ประจคั่งผุเขาหลวงเข้าทุมทับให้อัปกาก ถึงจตก
 ร้ายได้ยากก็ดี แต่อย่าให้ผิวเอาตัวหนีแล้วก็จุ่นใจ ถึงมาทแม้นว่าเกิดทุกขุขไชยได้ปฤชากนน ทุกข์อัน
 นั้นค้อยบรเวทา ถึงว่าจเปเนแม่หม่อมจอมเจ้าก็ดี อันไม่มีสามีแล้วเสมือนหนึ่งกับคนราย จเอาสิ่งอันใดมาช
 ขึ้น ยามเมื่อกลางคืนจเข้าอนจนถึงว่าจมีทาสีสาว ๆ ลอมสลอนก็ได้ชื่อวอนอนผู้เดียวเปลี่ยวกาย พระพุทธิ
 เจ้าข้ามิใช่หมิฐนี่จเสกสัน รำพรรณว่าหา หมิได้ เหตุจนี้ไซรกระหม่อมจันจขอลา พระองค์ไปเปเนข้าบาท
 ทาษทาศีสมเด็จพอมณิณรินทร สัพพกามะพโท อันทรงพระคุณสโมษรอาจให้สำเรจควมปรภาภูหนาแก่ข้า
 มทรีในกาลครั้งนี้แล ๘

- ๐ สมเด็จพระเจ้ากรุงสไนชยธิษบดินทรปิ่นประชา เมื่อได้ทรงฟังพระสุนีสากราบทูลวันนั้น เธอก็ผิน
 พระภักตรมาปรภาษ ว่าดูกรเจ้ามทรีศรีสุภาภักตร พระลูกเอยบิตารักเจาดังลูกตัว เจ้าจะหมิฟิงพ้อห้ามจไป
 ตามผิวพอกก็ไม่ว่า ท่หะไรพ่ห่า ก็แต่ว่าสองตรุนราชันด้ายเดกเลกอยู่มทรีเอยอย่าพาพระลูกไปเลยเปเนไรเเล่

๐ หากมีได้พระพุทธานุเจ้าข้า อันว่าพระราชนัดดาทั้งสองตรุณราชทารก นี่สืบเกิดในอ้อมข้อมตรีตั้งหนึ่งว่าเกษีแลดวงเนตร เมื่อมีเหตุแล้วก็จำจากพรากพวัตได้ความเข็ญ แม่ลูกจได้เห็นหน้ากันเมื่อยามยากจได้เปนเพื่อนลำบากเมื่ออิทรา เจ้าซาสีจได้ประทมค้ำเบื่องขัว นางแก้วกันหาจได้ประทมค้ำเบื่องซ้ายจได้อบอุณพระกายเมื่อบรรทม จได้จูปกอดเชยชมสวางทุก ฉวยประชนไขเจบจุกประจันขึ้นมา พระซาสีจจะได้บิวดพระบาทเบื่องขวา นางแกขนี้ฐาจได้บิวดพระบาทค้ำเบื่องซ้าย อนุนั้นก็จค้อยเคล็ดอนคลายเพราะโอรฐ พระซาสีจจะได้หาโอสฐยาสาตมาโทกินทา นางแก้วขนี้ฐาจได้ตมน้ำอาบพรมกินทาจค้อยคลายใจพระคุณเฮ้ยอันจให้พระลูกไว้นี้สุดแล้วถ้าทุลกระหม่อมรักหลานแก้วก็ใกล้เกลี่ย ส่วนพอลิยออกโทษโกรธจค้ำเสีย จเอาแต่ลูกกับเมียไว้เนเหนผิด พระลูกเกิดในยทรวงดวงชีวิตยังไม่ไปฏปราราญ นับประสาอะไรกับเลหวหลานเกิดนอกไข่ ตัวเกล้ากระหม่อมก็เปนแต่ลูกสไก่อันดองค อันพระเวศสันดรเธอเปนบุตร อูธรข้อพระองคัยังไม่คิด เปนหลานหญาจสนิษกับลูกเกล้า พระพุทธานุเจ้าขากระหม่อมจันจขอทุเลลา พระเจ้าลูกไปจได้เก็บผลไม้พิกุลรำดวงดง จะได้อัยกรองเปนเครื่องประดับองค์ของจอมขวัน เจ้าจะทรงบุษบาบันจกกลนี้เกล้ากระหม่อมจันจกราบลาฝ่าทุลี พระโอยกาทบทรงพระราชนัดดานั้นแล้ว แล ๐ ๗๕ ๘

๐ เวษสรรตโรราชา ครั้นนั้นพระเวษสรรตรบอวระระสัตว์ เมื่อพระองค์อำลาสมเดจพระบิดา แล้วเสดจมาสู่สำนักพระมารดา จึงถววยบังคมลาสมเดจพระมารดา ว่าข้าแต่สมเดจพันปีป้อมปักเกษ แม่เจ้าประคุณของลูกเอย ลูกจจากนิเวษกรุงศรี จขอคุณพระชนนีมาปกเกษเปนเขตคั้นชวยค้อมคร้องพยันตรายอยาพิงมี คิดถึงคุณพระชนนีที่เลี้ยงลูกมากที่เหลื่อคั้นพันที่จประมาญ เหตุเพราะมารดาอุซ้าอุ้มท้องประคองเลี้ยงรักษาอุซ้าไกวกลอม ทงมดหมีได้ไต่ไรก็หมีให้ตอมจุมก็ค้อยถนอม จกล่อมก็แต่เรื่อย ๆ ซ้า ๆ น้อยไปหญพระมารดาอุซ้าเลี้ยงลูกมา แต่เขววน้อยจนค้อมใหญ่ ลูกก็ตงใจว่าจฉลองพระคุณ เหนจสินสุดบุญแล้ว ลูกแก้วจขอกราบลาไปครั้งนี้

๐ ฝ่ายสมเดจพระชนนี กลั้นพระโคกหมีได้ตงหนึ่งว่าพระไทยจขาด จึงมีพระเสววยนีอนุญาตวาสุนธโร พ่อเอยเจ้าเวษสรรตรเจ้าเปนบุตรอูธรค้ำในยทรวง ตัวเจ้าเสมีอนดวงพระไทย หมีไซว่าพระมารดาจไม่รักใครจซึ่งซ้าหาหมีได้ พระแม่นี้ก็ขึ้นไปกราบทุลพิโรยเกลี่ยกลอม ท้าวเธอก็ไม่โปรดปรานยอมลงเลย พระลูกเอยจรอยกรรมเวธาของเจ้ามาตามลางสุดปัญญาที่แม่จันกวาง ชัดขวงไว้พระลูกเอย มีกำแล้วจจำไปเจ้าจรวรงรไวกันจดี อันหนึ่งเกล้าเจ้ามตรีศรีสุภาภักตร์นางเปนมิ่งเมียรักษรรวมเกล้า พ่อจกาไปโยเลาไม่ต้องการ แม่คิดเหนก็เป็นหน้ารำคาน ด้วยแม่แกนี้หนัก ทงลูกเต้าก็พุ่มพืดเปนพันเพื่อ ถึงติดตามไปเลาเจ้าก็เปือลำบากตา จเปนก้งวนเวหนาด้วยลูกหนักเรงรำพิงเทิดให้แน่ แม่ไม่หารหักห้ามปราม ถ้าให้อยู่เลี้ยงพระภางานี้จงามงานสตรี ต้องการอะไรกับแม่มตรีในกลางป่า จแบกปนเปนมลามนทินโทษ พระลูกเอย กริวโกรธว่าแม่นี้เกียดกัน เออไมเปนฉนั้นณพ่อไกรกระสัตว์ สุดแต่พ่อจติดตามประสง ถ้าเหนดีแล้วจิงเลี้ยววงด้วยมารดา จงพระโอรศษสนไชยราชา จึงกราบทุลพระมิ่งมาตุโมลี วาซ้า

แต่พระพันปีปิ่นปกเกษา แม่เจ้าประคุณชองเอย ลูกจจากนิเวษกรุงศรี พระคุณทูลเลลามทรีไว้ชอนี้ก็ตามแต่น้ำพระไทยของท้าวนอง ลูกจได้คัดแค้นขุนหมองนั้นหามิได้ นางจอยู่ก็ตามใจหย่าว่าจไปก็ตามที่พระคุณเอยมีกรรมแล้วก็จำทาง นิราษรางพระลฎรักษะระหม่อมฉันมาตรอมหนักกว่าทุกอัน พระคุณจงอยู่เป็นศุกเทศมสรรเจริญศรี กระหม่อมฉันจกราบลาฝ่าทูลีพระคุณนี้แล้วจเห็นทูลกระแก้วก็แต่วันเดียว พรุงนี้ก็จเปล่าเปลี่ยววังเวงวิเวกใจหมีไปก็จำไป เพราะกลัวไภยก็จำเปน จได้ความแค้นเคืองรคางเขญก็เพราะก่าจทรัดเทรเรว้าไปตามจน จเข้าในพนัษไพรสนทนทุกขากวิบากแล้วก็จำไป ใ้อ์โอนับวันแต่ว่าจไกลพระคุณแล้ว พระทูลกระหม่อมแก้วจงอยู่เปนศุก์เทศมसारอย่ามีไภย อย่าทรงพระประชวนใช้ไภยอย่ามีมา ให้พระชันษาจจริง พระคุณเอ้ย จงเสวยบรมศุกขัง อยู่ในประเทศเวียงวงพระองค์เจ้านั้น แล ๐๗๕ ๘

๐ ญาณกันตังนิตีตัง ประดับด้วยประคาคา ๒๐๙ พระคาคา ๐๗๕ ๘



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวศิริพร เศรษฐสุพฤทธิ์ เกิดวันที่ ๑๒ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๒๔ ที่จังหวัดกรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย จากมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เมื่อปีการศึกษา ๒๕๔๖ และสำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขารัฐศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง เมื่อปีการศึกษา ๒๕๔๗ และเข้าศึกษาต่อในสาขาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา ๒๕๔๘



สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย